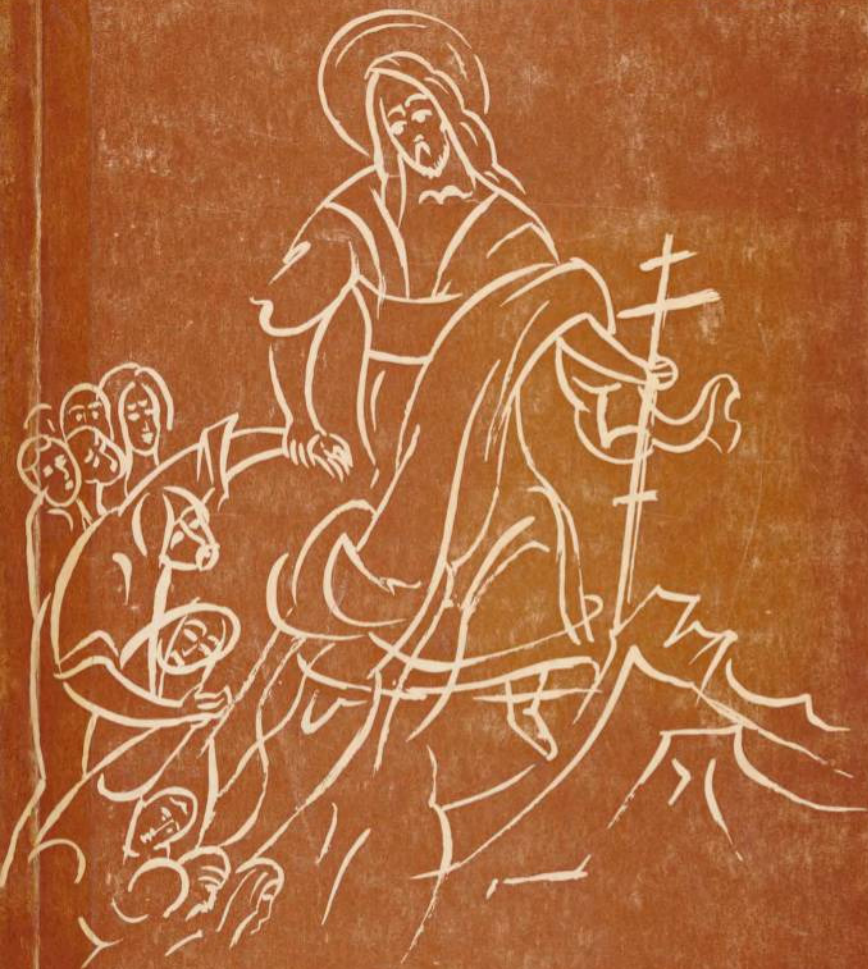

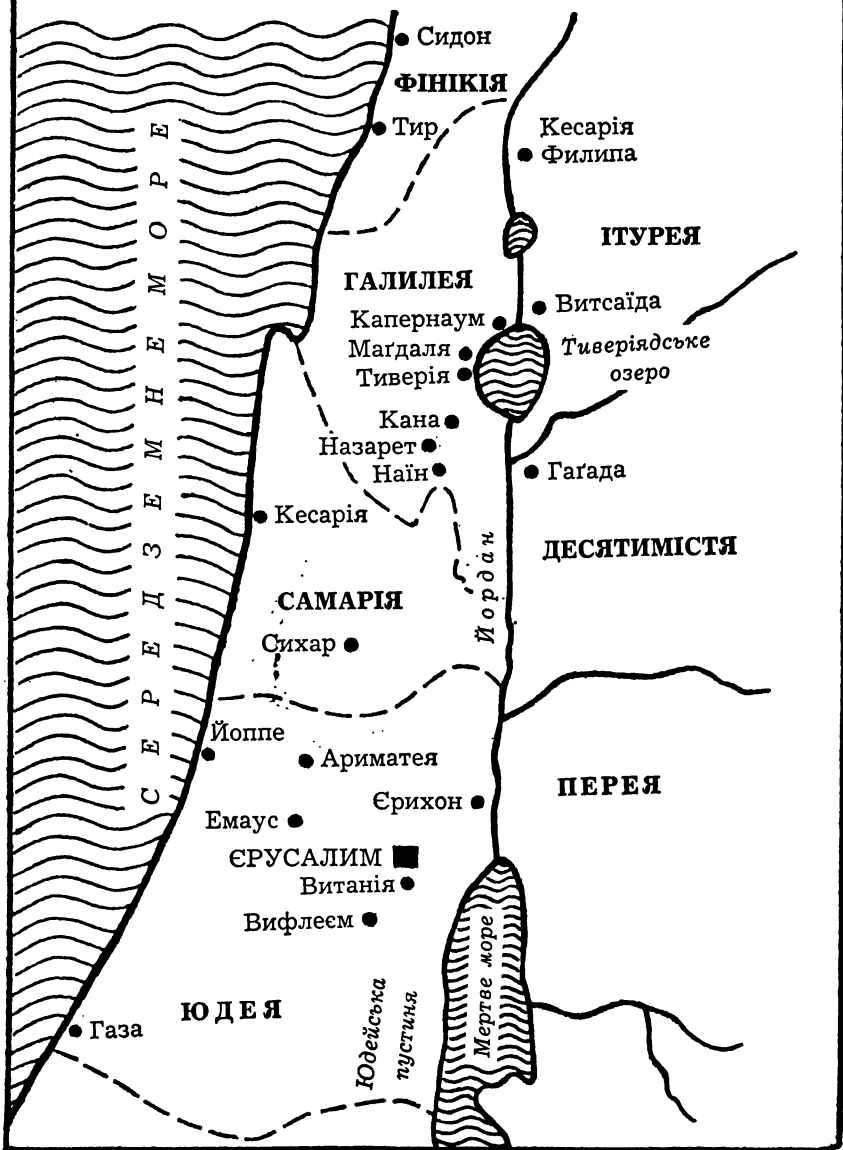
О. ІВАН ЛУЖЕЦЬКИЙ

ІСУС З НАЗАРЕТУ

МІТ ЧИ СПАСИТЕЛЬ?

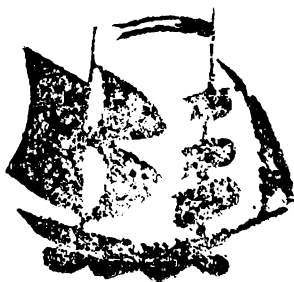
ПАЛЕСТИНА НОВОГО ЗАВІТУ

о. ІВАН ЛУЖЕЦЬКИЙ

ІСУС З НАЗАРЕТУ

МИТ ЧИ СПАСИТЕЛЬ?

Накладом Автора
1981

МЕЦ — СТРАСБУРГ — МЮНХЕН

Обкладинка роботи Омеляна Мазурика

За дозволом Церковної Влади
Рим, 15. 6. 1981.

Copyright 1981 by l'Abbé Ivan LUZECKYJ
7, rue de l'Abbé Risse, 57000 — METZ (France)

Кооперативна друкарня «Ціцero», Цеппелінштр. 67, 8000 Мюнхен 80

СУПРОВІДНЕ СЛОВО

Улітку 1975 року побачила світ моя книжка «ОТЧЕ НАШ» (Пояснення та молитовні роздуми на слова Господньої Молитви).

Тепер за Божою поміччю подаємо українському читачеві, так би мовити, продовження цієї праці, її другу частину під заголовком «Ісус з Назарету — Міт чи Спаситель?»

Молитва «Отче Наш» — це загальнолюбська молитва. Без будь-якого вагання можуть її проказувати всі віруючі люди, не лише Християни, а й Юдеї та Магометани, причому не зрікаючись і не заперечуючи нічого зі своєї духовної спадщини-притаманности. Зрештою проблема зближення трьох монотеїстичних релігій¹ — Християнства, Юдаїзму та Ісламу перед загрозою воєнничого атеїзму² є нині буже актуальною, ду-

¹ Монотеїзм (від грец. «монос» — один, єдиний і «Теос» — Бог) — віра в єдиного Бога, світогляд, переконання в основі якого лежить розуміння Бога, як особи, що створила світ і ним керує.

² Атеїзм — безбожність, заперечення, відкинення віри в Бога, як Творця і первопричини усього видимого і невидимого.

же на часі. Всіх нас — Християн, Юдеїв, Магометан — єднає віра в Єдиного Бога, Творця Вселенної, нашого спільного небесного Отця.

Бути монотеїстом, вірити в існування Єдиного Бога, Творця усього видимого і невидимого, є набагато легше, ніж бути християнином. На існування Бога вказує жива і мертва природа. Це є вимога здорового, неупередженого людського розуму, який шукає первопричини всього, який питає звідки все те, що існує, чому і для чого воно виникло.

Нинішній людині повірити в Христа так, як дотепер його зображувала Церква у своїх догматичних визначеннях перший Вселенський Соборів, проголошених п'ятнадцять століть тому, не є аж так легко.

Сьогодні всі ми свідки критичного наставлення нашого суспільства до перейнятих від попередників коліс безсумнівних правд і вартостей. Ця критична настанова стосується всіх ділянок людського життя, не тільки політичного та економічного, але й релігійного. З цієї причини виникла і konieczність застановитися над тим, що є основою, що становить суть усіх тих переданих нам цінностей. Звідси і намагання відкрити в них те, що було й є другорядне, зумовлене часом, що можна спокійно відкинути як непридатне для нашої доби, ба більше, яке дуже

часто є перешкодою для розуміння і сприйняття тих вартостей нинішньою людиною.

Нині кожний проповідник мусить користуватися такими словами і висловами, котрі для його слухачів є близькі, відомі, зрозумілі. Тим часом людська мова — це щось живе. Ці самі слова із часом набирають все нового відтінку, а деколи зовсім протилежного змісту і значення. Те, що вчора ще було висловом пошани, сьогодні може бути виявом кпин, бо все залежить від часу та обставин. Кожне нове відкриття в науці та техніці вводить в мову цілий ряд нових слів, понять та образів, унаслідок чого багато речей в нових умовах потребують нових уточнень і висловів, щоб віддати те, що становило колись їхню первинну суть. Отак перед Церквою посталала сьогодні тяжка проблема: як передати та висловити зрозумілою мовою нинішній людині те, що є метою і основою Церкви та Християнства взагалі.

Нині всі погоджуються з тим, що підстава (фундамент) Церкви і Християнства — це не якась ідея чи програма, це не поодинокі догми чи моральні закони, не століттями передавані та бережені приписи, традиції, обряди. Основою справжнього Християнства є конкретна особа — Ісус з Назарету, котрого називаємо Христом, котрий жив, діяв, помер і воскрес приблизно дві тисячі років тому в Палестині. Для своїх учнів і послідовників він був Богом посланий Месія, Божий Помазанник, обдарований повнотою Свя-

того Духа, який приніс спасіння світу для всіх людей, всіх часів, усіх рас, усіх віків. Для них Ісус був Абсолютним Носієм Спасіння, есхатологічним³ завершенням усієї історії людства і світу.

Отак напрошується питання, чи і нинішня людина може поділяти ці переконання його перших учнів і послідовників. Звідси і заголовок нашої книжки: «Ісус з Назарету — Міт чи Спаситель?»

У цій книжці, на підставі писемних джерел, ми хочемо критично розглянути мірою можливостей всі «за» і «проти». Дотримуючи об'єктивності та зберігаючи глибоку пошану до всіх інших релігій і віровизнань, ця праця має за завдання показати те, що, властиво, є суттю, особливістю Християнства. Чи справді за твердженням деяких одиниць Християнство — це «опіум для народу»? Чи може, навпаки, Християнство є тією останньою дошкою порятунку для нашого загроженого світу, бо лише воно єдине може дати задовільну відповідь на низку проблем нашого сучасного життя.

Для нас Християнство — це не якась ірраціональна система, світогляд чи ідеологія. Воно побудоване на раціональних основах. А ця основа, як уже сказано, це історична особа Ісуса з

³ Есхатологія (від грец. «есхатос» — останній, крайній, кінцевий і «логос» — вчення) — вчення про останні речі, про кінцеву долю людства і Всесвіту.

Назарету. Будь-яка віра без розумового фундаменту не є Богоугодною, бо вона деградує, понижує людину, обдаровану розумом і свобідною волею. Отож, заки розглянемо питання, чи треба в когось або в щось вірити, слід поставити запит, чи є в що вірити, чи можна цю віру погодити з розумом?

Отак ця книжка є призначена передусім для всіх тих, які виростили під впливом атеїстичного чи вільнодумного оточення, як на Батьківщині, так і в розсіянні, і не мали нагоди запізнатися із справжньо раціональними основами правдивого Християнства. Християнство, як сказано, — це не міт, не легенди, не світогляд чи ідеологія, як деякі його бачать і представляють, але це вічно жива і діюча особа його основника Ісуса з Назарету, особа людини Богочоловіка, Відкупителя, Спасителя.

Ще донедавна Християнство як релігія було загальноприйнятим і визнаним явищем в Європейських та Американських країнах. Воно було щось зовсім нормальне і samozрозуміле. Тим часом досвід показав, що це була радше сама зовнішня християнська «політура» в настанові до життя широких мас населення. Таке популярне, всенародне Християнство, така християнська атмосфера мала свою вартість в минулому, в так званих «нормальних обставинах», але нині воно вже не є вистачальним.

Сто чи навіть п'ятдесят років тому «Християнами» ставали ми «автоматично». Народившись, нас хрестили, вписували до метрикальної книги як християн і всі — та й ми самі себе — нас за таких вважали. Ми виростили в християнській атмосфері, в християнському оточенні, в християнській родині. Як діти традиційно віруючих і практикуючих батьків, ми перебирали змалку їхні релігійні звичаї, практики, переконання. Всі ми йшли втоптанним шляхом свого середовища. Бачачи батьків, які щодня проказували ранні та вечірні молитви, заохочені, чи заставлені ними, ми робили те саме. З батьками в неділю ми йшли до церкви. З ними захоували ми пости, приступали до святих тайн, святкували релігійні свята. Слухаючи недільних проповідей, читаючи вряди-годи якусь релігійну книжку чи журнал, наше підсвідоме християнство з часом ставало більш свідомим, особистим, персональним. Тоді це було досить, бо все оточення нас провадило, підтримувало. Зате нині таке християнство не є вистачальним, бо таких умов уже ніде немає. Ще п'ятдесят років тому це «популярне» християнство, це християнське середовище було тим першим та основним джерелом, приєднування для традиційних церков нових членів. Нині це перше джерело — хоч-не-хоч — відпало, і на нього не можна вже покладатися, з ним рахуватися.

Другим таким джерелом, яке навертало одиниць, приводило людину до віри, спонукувало її

застановитися, стати свідомим Християнином, були виняткові переживання поодиноких людей. Це могли бути зустрічі з глибоковірними людьми, котрі мали на нас вплив, або наглядні докази Божої особливої опіки над нами.

Трете і останнє джерело, яке ще нині дає приріст для християнських спільнот та скріплює віруючих, це свідоме приєднання нових членів шляхом євангелізації. Євангелізація — це оголошення Доброї Вісті, Доброї Новини правдиво віруючими людьми, яку приніс нам майже дві тисячі років тому Ісус з Назарету. Але щоб Євангелія була справді «Доброю Вісткою-Новиною», вона мусить бути проголошена мовою нашого часу, яку нинішня людина розуміє. Вона мусить давати відповіді на пекучі проблеми сьогодення. Хоча суть Євангелії, принесеної Христом, навіки залишається та сама, залишається незмінною, то її проповідь, її пристосування, все мусить знайти нові форми, що відповідають вимогам часу та обставин, бо і сам Бог мусів говорити мовою свого часу, щоб себе об'явити зразу через Пророків, а потім через ним посланого Ісуса Христа.

Колись на рідних землях, ще п'ятдесятшість років тому, священник був єдиною формуючим чинником загальної opinii стосовно життя і світу. Нині ситуація докорінно змінилася. Сьогодні — це преса, радіо і телебачення, що інформують і формують щоденно людину. Вони безперервно виносять на денне світло все

нові проблеми життя, пов'язані з безперервним поступом науки і техніки, до яких Церква, тобто кожна віруюча людина, мусить зайняти якесь становище. Справжня віра без раціонального підложжя не є Богоугодною, бо немає і не може бути противоріччя між справжньою об'єктивною наукою і вірою. Поверховно зовнішня вірність традиціям батьків, бездушне повторювання не зрозумілих, вивчених в дитинстві формул, що не промовляють до розуму — все це не може бути тією силою і наснагою, які спрямували б і керували б усе наше християнське життя, життя «нової» людини, згідне з наукою та прикладом нашого Божественного Вчителя.

* *
*

Наш світ і життя не стоять на місці. Те, що сто або п'ятдесят років тому було безсумнівною, незаперечною істиною, виявилось нині зовсім перестарілим, відносним, бо життя і взаємини змінилися. Це стосується також і релігії в її відношенні до світу та життя. Внаслідок цих глибоких змін, які заторкують нас усіх, віруюча людина, котра свою віру трактує поважно, котра живе вірою, потребує постійно застановлятися і питати себе, чи її віра перед новою дійсністю є ще виправданою. Чи має вона задовільну відповідь на всі ці зміни, які збуваються на наших очах, на новий науковий образ світу і на пов'я-

зані з цим інші проблеми сьогодення? Без такого постійного «квестйонування» — шукання наша віра буде мертвою і наше християнство матиме тільки музейно-архівну вартість, буде бездушною «обрядовщиною».

В обличчі цієї нової дійсності, яка заіснувала, не без користи буде запізнатися з цією працею і всім нашим традиційно віруючим і практикуючим християнам. Ця книжка, написана на підставі найновіших праць визначних сучасних богословів, допоможе нам відкрити сяюче обличчя Христа-Богочоловіка, Абсолютного Носія Спасіння, основника Християнства, котрий для кожної людини є і залишиться неперевершеним взірцем для наслідування. Він — Нова Людина, Він — Боже «ТАК» до всіх Божих обітниць, які знайшли в ньому своє сповнення; Він — образ невидимого Бога, доказ його неперевершеної любови.

Ставлячи собі самому всі ці питання, що приносить нам щоденне життя, шукаючи на них задовільних відповідей у найновішій богословській літературі, у творах найвизначніших і найповажніших богословів наших днів, зродилася ця праця. Це було необхідне, бо найкращі богословські академії тридцять-сорок років тому не могли передбачити і мати готовими відповіді на всі проблеми сьогоденішнього людського буття. Зрештою тоді ніхто не міг предвидіти всі ті зміни, які постали з небувалим поступом в при-

родничих науках та які у своїх наслідках дають нам цілком інший образ навколишнього світу.⁴

Будучи свідомий, що в такому стані, як я, перебувають тисячі інших, я вирішив поділитися результатами моїх пошуків. Мої міркування — це лише пошуки, а кожний пошук, це щось неповне, тимчасове, недосконале. І цього я цілком свідомий. Можливо, хтось із читачів запропонованої їм книжки піде даліше в цьому напрямі й поділиться також зі своїми роздумами та шуканням, і дасть свій вклад у нашу так бідну богословську літературу.⁵ Дав би Бог, щоб так сталося. Труд у цій ділянці за наших умов і в наші дні — це тяжкий обов'язок, який лежить на кожному з нас, бо всі ми покликани, як каже св. Апостол Петро: «Господа Христа в наших серцях святити і бути завжди готовим, зі скромністю та острахом, дати кожному відповідь, хто у нас вимагатиме справоздання про нашу надію» (1. Петр. 3,15-16).

**
*

⁴ Згідно із загальним переконанням нині обсяг знань і нових відкриттів у природознавчих науках подвоюється щорічно 5-10 років.

⁵ Для порівняння на підставі найновіших даних 1978 року опубліковано німецькою мовою приблизно 2.000 різних праць релігійно-богословського характеру. Щонайменше така сама кількість книжок на релігійні теми побачила світ французькою мовою.

I. ІСУС З НАЗАРЕТУ — МІТ ЧИ ЖИВА ЛЮДИНА

В Українському Радянському Енциклопедичному Словнику під гаслом «Христос» читаємо: «Ісус Христос (грец. Христос — помазаник, месія) — міфічний (мітичний — о. І. Л.) засновник християнства. Християнські легенди в Євангелії оповідають, що Христос, син Божий, народився у Віфлеємі (Йорданія) від «пресвятої діви» Марії. Проповідував нову релігію, за що був розп'ятий на хресті в Єрусалимі в 30-их рр. 1 ст. н. е. Своєю смертю нібито приніс спокутну жертву за першородний гріх людей, а потім воскрес і піднісся на небо. З міфічним народженням Христа пов'язане нове літочислення (т. зв. нова, або наша ера)».¹

¹ «Христос» — Український Радянський Енциклопедичний Словник (УРЕ), Том 3, Академія Наук УРСР, Київ, стор. 701. Щодо цього не без інтересу підкреслити: Христові-засновникові християнської релігії, яка налічує один мільярд двісті п'ять мільйонів членів відведено в УРЕ всього 13 рядків однієї шпальти. Тим часом Ленінові присвячено у згаданому виданні дві з половиною сторінки.

Отож, пише автор цього гасла, Ісус був, нібито, мітичною, тобто казковою, легендарною, вигаданою особою. У відповідь йому наведемо слова проф. Рудольфа Бультмана,² широковідомого своїми критичними працями протестантського богослова, котрий і каже: «У кожному разі питання-сумнів, чи Ісус справді існував, не має жодної підстави і не заслуговує навіть на те, щоб над ним зупинятися, чи його заперечувати-спростовувати. Не може бути і найменшого вагання про те, що Ісус, як жива людина, був причиною цього історичного явища, що його називаємо християнством та яке було репрезентоване у своїх перших початках первісними громадами в Палестині».³

Про Ісуса з Назарету, як живу людину, свідчать не лише християнські джерела, а й єврейські. Про нього згадує також історик і політичний діяч стародавнього Риму Публій Корнелій Тацит (55-120). У своїх «Анналах» із 116-117 рр., де мова йде про попереднє століття, Тацит каже, що основником цієї невинної секти християн, котрих Нерон після спалення Риму 64 року дуже переслідував, був Христос, страчений в Юдеї. «Щоб покласти край чуткам, мовляв, сам він підпалив Рим, Нерон усю вину за

² Проф. Рудольф Бультман (1884-1976) — один із найбільших євангельських богословів у ділянці Нового Завіту нашого віку.

³ Bultmann R., *Jésus, Mythologie et Démythologisation*, Paris, 1968, стор. 38.

підпал міста звалив на людей, яких народ називав Християнами... Христос, від якого вони своє ім'я виводили, був страчений з наказу Понтія Пилата за часів імператора Тіберія».⁴

Про розп'яття Ісуса є згадка і в Талмуді в трактаті Сангедрін: «В навечеря Пасхи повішено (розп'ято) Ісуса за те, що він за допомогою чарів Ізраїля зводив і від Бога відвертав».⁵

Також юдейський історик Йосиф Флявій у своїй історії єврейського народу з 93-94 рр. згадує про те, як Первосвященик Ананія на свято пасхи 62 р. засудив на смерть Якова, брата Ісуса, названого Христом, за недотримання закону і звелів його та інших з ним укаменувати.⁶ Яків, котрого Юдео-християни за його вірність приписам Мойсейового Закону називали «праведним» був головою християнської громади в Єрусалимі (Дії 15,13; 21,18).

Стільки про Ісуса з Назарету в найраніших нам знаних творах нехристиян. Для людей доброї волі вже й цього досить, бо це є свідчення супротивників Християнства. Нікому із них і на думку не спадало твердити, що Ісус з Назарету не був справжньою людиною, а лише казковою,

⁴ Tacite, Annales, XV, 44.

⁵ ТАЛМУД (давньоєврейське — пояснення, навчання, вчення) — збірка догматичних релігійно-етичних і правових законоположень Юдаїзму, складуваний, почавши з 3-го ст. до н. е. і аж до 5-го ст. після Христа.

⁶ Flavius Josephus, Jüdische Altertümer (Юдейська старовина), XX, стор. 200.

вигадуваною, мітичною особою.⁷ Проте основним джерелом для нашого ознайомлення з історичною особою Ісуса будуть книги Нового Завіту. Серед них найважливіше місце займають чотири Євангелії. Вони подають не тільки прізвиська осіб, докладні обставини, а й називають місцевості (Єрусалим, Витанія, Еріхон, Назарет, Капернаум), в яких та чи інша подія сталася, що і підтверджують найновіші археологічні розкопки та інші історичні джерела. В легендарних розповідях, казках і мітах усього того нема. Коли читаємо Євангелію, на кожній сторінці зустрічаємо Ісуса, живу, справжню людину з її душевними переживаннями — з радістю і болем, голодом і втомою, людину, яка заохочує, благає, докоряє, страждає, співчуває, яка осуджує, погрожує, але і потішає, молиться та прощає.

У зв'язку з цим корисним буде звернути увагу і на той факт. А саме: порівняно до всіх інших засновників світових релігій, особа Ісуса з Назарету найкраще підтверджена історичними документами. Описи життя Будди (563-483 до н. е.), засновника Буддизму та збірка його вчення були написані щойно 500 років після його смерті, коли Буддизм уже значно поширився. Те саме можна сказати і про іншого засновника азійської світової релігії Конфуція (551-478 до н. е.). Ба, навіть у нашій маленькій Європі най-

⁷ W. Trilling, Fragen zur Geschichtlichkeit Jesu, Düsseldorf, 1966.

старша рукописна копія епічних поем Гомера походить з XIII ст.,⁸ а з творів Софокла⁹ збереглася до наших днів тільки одна копія рукопису з 9-8 століття. Книги Нового Завіту — те основне джерело для ознайомлення з особою Ісуса, постали в нинішній формі вже приблизно 30-70 років після його смерті. Водночас до наших днів збереглося понад п'ять тисяч рукописних копій різних книг Нового Завіту, що були в обігу до винаходу друкарської техніки в XV ст. В усіх цих рукописах стверджуємо велику однозгідність з грецьким текстом найновіших нинішніх видань.¹⁰ Взявши все це до уваги, ми можемо сміливо сказати, що Ісус з Назарету, про якого мовиться в Новому Завіті, був таки

⁸ Гомер — найстарший з давньогрецьких поетів. Час, в якому жив Гомер, визначають по-різному: в періоді від 12 до 7 ст. (до н. е.). Деякі дослідники вважають, що Гомер жив у 9 ст. до Христа. Йому приписують авторство великих епічних поем «Іліади» та «Одісеї».

⁹ Софокл — великий давньогрецький драматург (прибл. 495-405 до н. е.) Написав приблизно 130 творів. До нас дійшли повні тексти лише кількох трагедій, з яких найвідоміші — «Антигона», «Едіп-цар», «Електра».

¹⁰ Під час переписування Книг Нового Завіту було важливе те саме правило, яке зобов'язувало копістів «Тори», тобто Старозавітних Книг. «Хто під час переписування — копіювання однієї частинки Біблії опустить тільки одну букву, або тільки одну додасть, буде осуджений, як той, хто цілий світ зруйнував», — казав Рабин Меїр. Див. Billerbeck Paul, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, München, 1956, IV., 130-131.

справжньою людиною, яка жила приблизно 2.000 років тому на краї величезної римської імперії в нічим незамітній Палестині.¹¹ Нині ніхто з поважних людей цього факту не ставить під сумнів. Тим, хто твердить, мовляв, Ісус з Назарету був мітичною, тобто легендарною особою, дозволено сказати, що і Шевченко, Наполеон чи будь-хто інший були також легендарними постатями. Отож залишаємо на власний розсуд читача твердження УРЕ, нібито, Ісус — міт і легенда, бо довше над цим зупинятися нема сенсу.

* *
*

¹¹ H. U. Instinsky, *Das Jahr der Geburt Christi, — Eine Geschichtswissenschaftliche Studie*, München, 1957.

II. ПРО КОНЕЧНІСТЬ ВІДКРИТИ ІСТОРИЧНУ ПОСТАТЬ ІСУСА З НАЗАРЕТУ

Наш світ ХХ ст. став дуже маленький. Нема такої важливої вістки, яка негайно не була б скрізь відомою, про яку не говорило б радіо чи телебачення в найбільш віддалених частинах земної кулі.

Ще сто років тому для загалу європейців та американців Християнство було єдиною, справжньою релігією. Тоді все їхнє середовище, всі люди, котрих вони знали, з якими зустрічалися, були християнами. Інші віровизнання, що жили поруч з ними — це була незначна меншість. До них вони ставилися з поблажливістю, або з погордою. Нині всі ми знаємо, що крім християн ще є інші світові релігії: Буддизм, Конфуціанізм, Іслам, та що християни становлять тільки одну третину людства. Через модерні засоби масової інформації (радіо, преба телебачення), ми щодня зустрічаємося з магометанамми, буддистами тощо. Нині ці світові релігії, як кількістю своїх визнаців, так і змістом свого вчення, з яким ми можемо дедалі ліпше познайомитися, є постійним викликом для Християн-

ства. Отак, з погорди та кпин надійшла поступово переоцінка наших понять. Ми відкрили, що ті релігії, так само як Християнізм, намагаються відповісти на ці відвічні питання: звідки і для чого всесвіт? Яка мета людини? Для чого вона народжується і чому вмирає? Що станеться з нею після смерти, що вирішує долю одиниць і народів?

Ми ствердили, що і в них брехня є брехнею, зрада зрадою; обманство, визиск, крадіж, насильство, вбивство є гріхами, а любов, доброта, терпеливість, милосердя є чеснотами. Ми побачили, що і в них, і в нас, є чинним той самий принцип людського співжиття, те «золоте правило», яке каже — не роби іншому того, що тобі не мило, чого ти не бажаєш, щоб тобі чинили. Нема сумніву, що і ці релігії для багатьох людей є тими середниками, які допомагають їм знайти справжню мету життя і зблизитись до Бога.¹

Маючи це на увазі, без перебільшення можна сказати, що всі ці релігії мають чимало спільного з Християнством.² Отож напрошується

¹ Вселенський Собор — Ватиканський II. Діяння і Постанови, V. Церква в світі, Свобода і місії, Не-християни. Українська Духовна Бібліотека, Видавництво оо. Василіян, Рим, 1966, Італія, стор. 243-252.

² Для прикладу Юдаїзм та Християнство — крім спільної віри в Єдиного Бога — мають і те спільне, що основою їхнього вчення є Священне Писання. Книгам Старого і Нового Завіту вони приписують історичний характер. А саме: їхнім змістом є історичні факти, хо-

ча перед їхнім записом, зафіксуванням основу їхнього змісту творили усні перекази-передавання. Останнього часу завдяки християнам Священні Книги Юдеїв стали відомі в усьому світі як перша частина Біблії — Книги Старого Завіту. Але з іншого боку ми мусимо також собі усвідомити, що без Юдаїзму не було б Християнства. Перші християнські громади були юдейського походження, потім юдео-грецького, і нарешті чисто грецького. Спочатку визнавці Юдаїзму вважали християн за своєрідну невелику секту-групу (явище відоме всім віровизнанням). Щойно з руїною Єрусалиму 70-го року настав повний розрив між Юдаїзмом та Християнством. Почалася ганебна боротьба, яка тривала до половини нашого століття. Починаючи з другого віку рабіни ввели до щоденної молитви юдеїв («Шмоне Есре») викликання еретиків і назореїв (Християн). Аналогічно поступали також і Християни. Так зване «Християнське середньовіччя» (12-15 ст.) позначалося своєю ревністю у навертанні юдеїв на християнство. З тим і пов'язане переслідування всіх тих, хто не хотів зректись віри батьків. Це було переслідування з релігійно-економічних причин. Воно закінчилося в сорокові роки нашого століття винищенням третини єврейського народу невірними людьми — нацистами з расових спонук. Нині, Богу дякувати, становище змінилося зокрема завдяки рішенню Другого Ватиканського Собору, а також інших християнських віровизнань. (Див. Marie Thérèse Hoch, Bernard Dupuy, — *Les Églises devant le Judaïsme, Documents officiels 1918-1978*, Cerf, Paris 1980). Церква повернулася до перводжерела, до Священного Писання. Так само і вчинили юдеї, які шукають в самому Писанні, а не в Талмуді та тлумаченні рабінів правил щоденного поступування. З відновленням держави Ізраїлю, вільні, не переслідувані юдеї, починають цікавитися особою Ісуса з Назарету та з його впливом, як у культурній, так і в релігійній діяльності минулого і сучасного. Таким чином появились перші твори відомих авторів, чиї висновки порівняно до минулого цілком позитивні. Наприклад відомий науковець-дослідник Давид Флюссер у своїй статті в журналі «Консіліум» (10, 1974, ч. 8) пише: «Ісус — це

питання: що тоді є притаманно християнським, що властиве християнству? Яка є різниця між Християнством і цими світовими релігіями, яким також не можна відмовити своєї глибокої та величї?

Те, що відрізняє Християнство від усіх інших релігій, те, що є йому — і тільки йому — притаманне, що творить його винятковість, безприкладність, виключність — це є власне особа його засновника — Ісуса з Назарету. Цей зв'язок між Ісусом Христом та Християнством у перших сторіччях усім був ясним і самозрозумілим. Погани називали християнами тих людей, які свій початок виводили від Ісуса Христа, які були його послідовниками, жили згідно зі словами його науки (Дії 11,26). Отож основою, ядром Християнства в його початках була історична особа Ісуса з Назарету, що жив у перші роки нашої ери в Палестині і там загинув мученицькою смертю на хресті. Нині той живий зв'язок з історичною особою Ісуса з Назарету затратився. Для багатьох людей Християнство

евреїв, який промовляє до євреїв. Від нього кожний юдей може навчитися, як він має молитися, постити і любити ближнього, а також яке значення мають субота, Божий суд і його царювання». Нині для багатьох освічених юдеїв Ісус є справжнім сином єврейського народу, один із останніх пророків, котрий не прийшов усунути Закон, але його доповнити. (Див. J. Klausner, *Jesus von Nazareth, Seine Zeit, sein Leben und seine Lehre*, Jerusalem, 1952. Emile Moreau, *Et le Verbe s'est fait juif*, Edition Resiac, en „Lumière du monde“, 1980.

тепер — це культурне надбання білої людини, свого роду до нічого не зобов'язуюча філософічна система, світогляд, ідеологія. Таке враження іноді випливає з людей, котрі зуть себе християнами. Насправді воно так не є і не повинно бути, бо не кожний, хто є людяний, вирозумілий, добрий, справедливий, чесний, є вже тим самим християнином. Ці шляхетні прикмети може мати буддист, магометанин, юдей, а також люди, котрі вважають себе атеїстами, котрі про Христа нічого не чули, чи не хочуть чути.

Кого ж тоді можемо називати християнами та вважати за християн? Тільки тих людей, які у своїй теорії і практиці постійно посилаються на Христа, для яких Христос є дороговказом, нормою і мірилом цінностей всього життя, які у своїх діях, у своїй поведінці постійно «конфронтуються» з його особою, бачать світ його очима. Християнами можемо назвати лише тих, хто продовжує дію Христа в світі, хто свідчить про нього своїм щоденним життям.

Християни — це послідовники Христа, але якого? Христа перших століть, римських катакомб, де він зображений як добрий пастир з ягнятком на плечах, чи Христа після константинської епохи,³ де він на троні, як цар і воло-

³ Післяконстантинський період розпочався з перемогою Константина Великого, рівноапостольного (285-337) над його супротивником Ліцінієм 323 року. Після

дар всесвіту, суддя живих і мертвих, зайняв опустіле місце імператорів? А чи Христа, як мандрівного учителя, тихого і покірнього серця на чолі групи апостолів, що хотів любов'ю перетворити світ? Чи Христа революціонера, мужа болю, вмираючого на хресті?

Для одних Христос нині — це неустрашимий борець-реформатор, вірний своїм ідеалам аж до смерти. Для декого він є винятковою, геніяльною людиною, найбільшою, найшляхетнішою, яку носила наша земля. Для інших знову він є Богом в людському тілі, що зійшов з неба, перебував з нами, і вознісся знову на небо, забуваючи при цьому, що є тільки один БОГ, що Бог Отець та Ісус, як Богочоловік не є одне і те саме. Таким чином кожна християнська епоха мала більш чи менш повний образ Христа, який відповідав вимогам того часу, в якому вона його почитала. (Див. Philippe Régeard, *Jésus a tant de visages*, Ed. du Centurion, 1980).

Дехто може скаже: «Все це не має для нас сьогодні ніякого значення. Нині ми маємо певний та усталений образ Христа, освячений традицією. Його нам передали рішення перших

цієї перемоги Константин став єдиним володарем римської імперії та проголосив повну свободу християнської релігії. Він наділив церкву великими привілеями і так відкрив шлях для визнання Християнства, як єдино зобов'язуючої державної релігії.

вселенських Соборів IV-VII ст., Свята Літургія і молитви Церкви.⁴ Для нас Ісус — це Господь, Єдинородний Син Божий, одноістотний, єдиносутий з Отцем. Це правда. Але постійне повторювання одних і тих самих слів довело до перенаголошення Христового Божества, зробило його недоступним Богом на кошт його чолові-

⁴ Вселенськими Соборами названо спільні собори, як Східної, так і Західної Християнської Церкви 4-7 ст. Всі вони відбулися в східній частині римської імперії, тобто в Греції. Із них — шість перших визнані як Вселенські й Православною і Католицькою Церквою:

1. Нікейський I (325 року),
2. Константинопільський (Царгородський) I (381 р.),
3. Ефезький (431 р.),
4. Халкедонський (451 р.),
5. Константинопільський (Царгородський) II (553 р.),
6. Константинопільський (Царгородський) III (680-681 р.),
7. Константинопільський (Царгородський) IV (692),
8. Нікейський II (787 року).

Всі ці Собори займалися справами віри і їхні рішення та Христологічні визначення мають догматичний, тобто зобов'язуючий характер донині. Учасники цих Вселенських Соборів намагалися дати відповідь на питання, ким був Ісус з Назарету та яке є його відношення, його стосунок до Бога і до нас людей. Вони намагалися пояснити і передати мовою свого часу ту таємничу дійсність, яка виявилася в історичній особі Ісуса Євангелій. Сьомий із черги, тобто Константинопільський, Царгородський четвертий Собор (692 р.) католицька Церква на відміну од Православної не визнає вселенським. Цей собор був свого роду доповнюючим і вирішив справи церковного правопорядку, маючи на увазі передусім місцеві умови греко-східної Церкви. Деякі його

чества.⁵ У визнанні віри Нікео-Константинопільського Собору, яке ми проголошуємо на кожній св. Літургії, сказано, що Христос є єдиносущий з Отцем. Але це тільки частина правди, бо на Халкедонському Соборі (451 р.), який має таку саму вагу, визначено найурочистіше, що Христос теж єдиносущий нам людям через свою людську природу. Про це ясно та вимовно у церковних богослуженнях нема згадки.⁶ Дійшло до того, що із погано зрозумілої «побожности» деякі богослови, а надто проповідники, зробили з Христа далеке, недоступне божество на небесах, до якого в щоденному житті ми не маємо жодного відношення і місце якого для віруючого народу, принаймні в католиків та право-

рішення звернені відкрито проти римської західної Церкви. Приміром, канон 13 осуджує практику безженного священства в тій церкві, а канон 55 — звичай посту в суботу. Нині ці рішення для нас є незначною і смішною дрібницею. Проте, в них виявляється це поступове відчуження римської західної (латинської) та константинопільської східної (тобто грецької) Церкви, яке закінчилося трагічним роздором та взаємним викляттям 1054 року. Найважливіші причини цього взаємного відчуження такі: мовні різниці (грецька мова, латинська), відмінність культури і народних звичаїв, літургії, церковного законодавства та, насамперед, політичне суперництво за сфери впливів між Римом і Константинополем, між Західною та Східною частинами імперії.

⁵ Rahner K., *Dogmatische Erwägungen über das Wissen und Selbstbewusstsein Christi*, Schriften zur Theologie, V., Einsiedeln, 1962, стор. 222-245.

⁶ Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, 148.

славних, зайняла його пречиста Мати Марія, така близька своєю людськістю кожному з нас.⁷

Визначення-дефініції перших вселенських соборів на підставі понять грецької філософії перетворили живого Ісуса Євангелій на незмінну, непорушну ікону, до якої нинішня людина не має доступу, бо всі ці поняття для неї далекі, не зрозумілі. Нині людство шукає безпосереднього доступу до Ісуса. Доказом цього є великий успіх різних літературних творів, в яких пись-

⁷ Цього ненормального однобічного наświetлення є свідомі й відповідальні особистості в керівництві нинішньої католицької Церкви. Так, 1977 р. Кардинал Франьо Шепер, префект Конгрегації Віровизнання та президент Теологічної Інтернаціональної Комісії створив окрему підкомісію, до якої ввійшли видатні біблісти, історики, богослови, що були пов'язані з душпастирюванням. Завданням підкомісії було намалювати — у зв'язку із сучасними труднощами — бодай необхідні напрямні, що вказували б на те, як сучасній людині висловити зрозумілою мовою христологічні та сотерологічні (див. примітка 10, стор. 31) визначення перших Вселенських Соборів, основою яких стали історичні факти євангельських розповідей. Підкомісія мала так само за мету вказати на тотожність історичного Ісуса з Назарету з Ісусом Христом Євангелій, на його справжнє чоловічество і його Божественність, як також на вагу й наслідки його спасительної — відкупительної дії — страждання, смерті, воскресіння. Далі, вона мала звернути увагу на ролі Святого Духа. І нарешті члени підкомісії мали за мету показати значення вочеловічення Логосу, тобто другої Особи Пресвятої Трійці для людства всіх часів і всього космосу. Серед членів підкомісії були такі видатні богослови як Урс вон Балтазар, Конгар, Шурманн, Ратцінгер то-що (Див. „Esprit et Vie“, ч. 46, 1980, стор. 609-620).

менники більш чи менш правильно насвітлюють той або той момент із життя Ісуса, про який є згадка в Євангелії. А таких творів із кожним роком є дедалі більше. Особа Ісуса не втратила своєї захоплюючої, притягальної сили і сьогодні.⁸ Питання, що їх ставили сучасники Христа: «Хто є той, що йому вітер і море послухні» (Мк. 4,41), не дає спокою і нинішній людині. Але відповідь на це запитання вона хоче знайти сама своїми власними силами, а не прийняти її як чужу, накинену «згори». Чи є це можливе? Безперечно, і цю можливість дають нам книги Нового завіту.

Характерною рисою цих усіх літературних творів є те, що в них Ісус не є головною дієвою особою. Виходить, що автори не наважуються, не спроможні, не чуються в силі, безпосередньо до нього наблизитися. Вони задовольняються описом переживань інших осіб з оточення Христа, на яких Ісус залишив свій незатертий слід.

Прикладом для такого роду творів можуть послужити «Листи Никодима» польського письменника Яна Добровичинського, що їх в численних виданнях перекладено майже на всі мови

⁸ Крім літературних творів, є і фільми, які базуючись на євангельській розповіді, намагаються відтворити життя Ісуса з Назарету. Найбільш вірним і вдалим визнала критика фільм Ф. Цеффірелі «Ісус з Назарету». Цей фільм демонструвався в усіх кіно-театрах, а також його демонструвало французьке державне телебачення у квітні 1980 року.

світу.⁹ У цій повісті читач відкриває захоплюючу постать Ісуса з перспективи страдаючого єврейського законовчителя Никодима, котрий з великим болем переживає хворобу і повільне конання своєї коханої дружини Рути. В ній автор вдало поєднує і дає розв'язку важливої проблеми особистого терпіння в житті праведної людини з проблемою терпіння і хресної смерти Ісуса. В усіх цих творах наші сучасники, може і підсвідомо, бажають поділитися з читачами тим, ким і чим є Христос для них, звести його з неба на землю, зробити Ісуса догм, теології, літургії¹⁰ знову близьким і зрозумілим нинішній людині.

⁹ Український переклад цієї повісті, який належить Ярославіві Чумакові, опубліковано у видавництві «Добра книжка» ще 1963 р. у Торонті в Канаді.

¹⁰ В усіх живих модерних мовах можна знайти багато слів, запозичених з грецької мови: теологія, психологія, біологія, антропологія, христологія, сестерологія та багато інших. Усі ці словосполучення виникли зі з'єднання двох грецьких слів. І так: психологія (від психе — душа та логос-логія — слово, думка, вчення, виклад, знання) — це наука, вчення про душевні переживання у стислому розумінні слова; біологія (біос — життя) — наука про життя, про живу природу. Антропологія (антропос — людина) — наука про людину та її походження, розвиток; теологія (Теос — Бог) — наука про Бога і божественне. Христологія — наука про Христа та про все, що стосується особи Христа. Сотерологія (Сотер — спаситель, рятівник) — це наука про спасительну дію Христа Ісуса.

ІІІ. КНИГИ НОВОГО ЗАВІТУ — ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ПІЗНАННЯ ОСОБИ ІСУСА

Перше і основне джерело для ознайомлення з історичною особою Ісуса з Назарету є книги Нового Завіту. Отож уже на початку нашої праці ми мусимо заізнатися й розглянути докладніше ці історичні документи, в яких ідеться про особу Ісуса, його слова та діла. Коли і за яких умов вони постали? Хто і з якою метою їх написав, яка їхня об'єктивна вартість? Відповідь на ці запити є конечною передумовою, щоб мати про них ясний образ та могли за їхньою допомогою відкрити історичну постать Ісуса. Ким справді він був, за кого вважав він сам себе? Ким він був для своїх сучасників-приятелів, прихильників, супротивників? Що було метою його життя, центральною точкою його науки? Чи був Ісус тільки геніяльною, винятковою людиною, котра спрямувала історію людства в нове русло, уділивши йому печать свого духа на цілі століття і тисячоліття? Чи зберегли його слова й донині свою важливість, неповторну свіжість, красу й силу? Є він справді Спаситель-

Визволитель, тим за кого його вважали перші його учні та визнаві-послідовники?

На всі ці запити шукає відповіді нинішня людина. Вона не хоче і не може сліпо вірити без розумового обгрунтування того всього, що мусить лягти в основу її віри, щоб могли згідно з нею будувати і провадити своє життя. Ось тому і перше питання. А саме: коли й як постали книги Нового Завіту?

1. ПЕРІОД ВИНИКНЕННЯ КНИГ НОВОГО ЗАВІТУ

У першому розділі була вже згадка про те, що книги Нового Завіту, основне джерело для ознайомлення з особою Ісуса, постали в нинішній формі відносно дуже рано, приблизно за 30-70 років після його смерті. Ось список цих книг у залгьноприйнятому порядку з відзначенням років їхнього виникнення.

ЄВАНГЕЛІЇ

Від Матея	(Мт.)	арамейський текст	50-60 рр.
"	(Мт.)	грецький, нинішній текст	70-80 рр.
Від Марка	(Мк.)	"	64-69 рр.
Від Луки	(Лк.)	"	70-80 рр.
Від Івана	(Ів.)	"	80-95 рр.
Дії святих Апостолів (Дії)		грецький текст	70-80 рр.

Послання Св. Апостола Павла:

До Римлян	(Рим.)	грецький, нинішній	
		текст	58 р.
1. до Корінтян	(1. Кор.)	"	55 р.
2. до Корінтян	(2. Кор.)	"	57 р.
До Галатів	(Гал.)	"	57 р.
До Єфесян	(Єф.)	"	61-63 рр.
До Филип'ян	(Фил.)	"	59-60 рр.
До Колосян	(Кол.)	"	61-63 рр.
1. до Солунян	(1. Сол.)	"	51 р.
2. до Солунян	(2. Сол.)	"	52 р.
1. до Тимотея	(1. Тим.)	"	65-67 рр.
2. до Тимотея	(2. Тим.)	"	67 р.
До Тита	(Тит.)	"	67 р.
До Филимона	(Филим.)	"	61-63 рр.
До Євреїв	(Євр.)	"	64-68 рр.

Соборні Послання

Апостола Якова	(Як.)	грецький, нинішній	
		текст	58 р.
1. Апостола Петра	(1. Петр.)	"	64 р.
2. Апостола Петра	(2. Петр.)	"	
1. Апостола Івана	(1. Ів.)	"	90-95 рр.
2. Апостола Івана	(2. Ів.)	"	90-95 рр.
3. Апостола Івана	(3. Ів.)	"	90-95 рр.
Апостола Юди	(Юд.)	"	
Книга Одкровення	(Одрк.)	грецький, нинішній	
		текст	68-96 рр.

Підготовляючи цю хронологічну таблицю книг Нового Завіту, ми користувалися даними та заувагами, що їх подають найновіші фран-

цузькі переклади «Єрусалимської»¹ та «Єкуменічної»² Біблії. Деякі книги мають точну дату; щодо інших подається приблизний період, в якому цю книжку написано. Це зумовлене тим, що дуже часто ми знаємо тільки рік, до якого і після якого цю книжку не могли написати, бо автор-Апостол писав її під час перебування в тій чи тій місцевості, де він проживав від того до того року. При цьому ми маємо на увазі остаточне оформлення названої книжки в такій формі, в якій вона є тепер, бо інші неповні форми могли існувати значно раніше. І так Книга Одкровення у своїй первісній формі постала приблизно 67 р., під час царювання Нерона. Своє остаточне оформлення Книга Одкровення одержала щойно під час переслідування Доміціана (81-96 рр.). Те саме можна сказати і про Євангелію від Матея. У своїй первісній арамейській формі, яка не збереглася до наших днів,

¹ «Єрусалимською Біблією» називають французький переклад усіх книг Старого і Нового Завіту, опрацьований фахівцями Єрусалимської Біблійної Школи. Внизу, на кожній сторінці цього видання, подано численні примітки, порівняння, пояснення потрібні для кращого розуміння тексту.

² Єкуменізм, єкуменічний (від грецького «οἰκουмене» — вся земля) — рух за об'єднання всіх християнських віровизнань, що виник на початку 20 ст. Французький Єкуменічний Переклад Біблії (Т.О.В. — Traduction Oecuménique de la Bible), опрацьований біблістами трьох християнських віровизнань, появився друком 1975 р. Його схвалили, як спільний текст, Католицька, Православна та Протестансько-Євангельська Церква Франції та інших французькомовних країн.

з'явилася вона вже приблизно 50 р. Це була збірка більш-менш пов'язаних між собою розповідей-свідчень про особу Ісуса з Назарету, його слова і діла. Цю збірку згодом доповнили свідчення Апостола Петра. Вона, ймовірно, ввійшла до складу Євангелії від Марка (64-69 рр.). Нинішній грецький текст Євангелії від Маттея, більш упорядкований та літературно опрацьований, постав в 70-ті—80-ті роки. Тут же виникає проблема авторства Новозавітніх Книг. Як відомо, лист Апостола Павла до Євреїв відрізняється своїм стилем і формою викладу од його інших листів. Проте церковна традиція приписує цього листа Павлові. Як це зрозуміти і пояснити?

Щоб бути автором будь-якого твору не є ко-
нечним, аби дана особа написала його сама,
власноручно від першого слова до останнього.
Досить згоди цієї особи щодо тексту, який в
її імені, за її згодою, наглядом і вказівками на-
писала якась людина з її близького оточення,
утаємничена в її думки та бажання. Так було з
листом Апостола Павла до Євреїв.³ Автором є

³ Підтвердження цього факту знаходимо також в останній главі Апостолового листа до Римлян (16,22). Секретар Апостола, який писав цього листа, вітає і від себе християнську громаду в Римі. Його ім'я Терціус вказує на його латинське походження. У зв'язку в цим можна дійти до висновку, що Апостол Павло диктував свої листи. Так пояснюють тлумачі-екзегети тяжкий стиль, деякі повторення і, нероз, несподіваний перехід від однієї до іншої теми.

Павло, бо ця особа, яка його писала, правильно віддала думки свого вчителя, хоча і користувалася своїми власними мовними засобами, своїм стилем, формою академічного викладу-проповіді. Прикінцеві рядки цього листа відрізняються своєю мовною формою від цілості написаного. Деякі екзегети⁴ переконані, що ці останні рядки дописав своєю власною рукою Апостол Павло, коли лист уже був закінчений і, таким чином, урочисто підтвердив своє авторство. Апостол Павло так і поступив із Другим листом до Солунян, кажучи: «Привіт вам моєю, Павловою рукою. Це знак у кожнім моїм посланні . . .» (2 Сол. 3,17).

2. КОЛИ ТА ЯК ВИНИКЛИ ЄВАНГЕЛІЇ?

Як уже сказано, основним джерелом для ознайомлення з історичною особою Ісуса з Назарету є книги Нового Завіту. Серед них перше і найважливіше місце займають чотири Євангелії: від Матея, Марка, Луки та Івана.⁵

⁴ Екзегетика (від грецького «Екзегезіс») — пояснення, вказівка, викладання) — філологічне, мовне тлумачення літературних, переважно старовинних, античних та біблійних текстів. Екзегети — богослови-біблісти, які займаються аналізами і поясненнями, тлумаченнями текстів книг Священного Писання.

⁵ Євангелія (від гр. «євангеліон» — добра вістка, блага вістка, добра новина). У первісному значенні це

Декого з читачів Нового Завіту може здивувати той факт, що в листах Апостола Павла, які постали на 20-30 років раніше від Євангелій, немає детальних розповідей про земне життя Ісуса.

Як це пояснити? На це може бути тільки одна відповідь. Читачам апостольських листів всі ці події з життя Ісуса були вже добре відомі й тому Апостол не вважав за потрібне про них знову в подробицях розповідати. Одначе про найважливіші з них Апостол згадує. Отак він часто пригадує читачам, що Ісус був справжньою людиною, «народився від жінки», що він страждав і був розп'ятий спасіння нашого ради і воскрес згідно з Писанням. Але всі ці події не є темою його листів. Вони служать йому як приклади чи докази для підтвердження вірогідності його вчення. На них він посилається, щоб довести правдивість своєї науки про спасительну смерть Ісуса, про певність нашого божественного усиновлення та нашого воскресіння. Ось і кілька прикладів з його листів: «Якже сповнився час, Бог послав свого Сина, що народився від жінки, народився під законом, щоб викупити (визволити) тих, які під законом (які не є вільними), щоб прийняли усиновлення

слово не мало жодного стосунку до літератури. Починаючи від другого століття, цим словом «євангеліон» — Євангелія названо перші чотири книги Нового Завіту, які розповідають про земне життя засновника Християнства — Ісуса з Назарету.

(стали Божими синами)» (Гал. 4,4). В листі до Римлян Апостол говорить про потребу безмежного довір'я до Бога та конечність живої, непохитної віри, такої, яку мав Прабатько Авраам. Така віра запевнить і нам спасіння, якщо ми «віруємо в того, хто воскресив із мертвих Ісуса, Господа нашого, що був виданий за гріхи наші і воскрес для нашого оправдання» (Рим. 4,24-25). Христос — Ісус, «який умер, ба й воскрес, що по правиді Божій, — він заступається за нас» (Рим. 8,34). Любов до Христа, — каже Апостол, — збуджує, породжує в нас таку думку: «Коли один умер за всіх, то всі вмерли. А він (Ісус) умер за всіх, щоб ті, що живуть, жили вже не для самих себе, а для того, хто за них умер і воскрес» (2. Кор. 5,14-15). «Бо ж призначив нас Бог не на гнів, а на те, щоб ми одержали спасіння через Господа нашого Ісуса Христа, який умер за нас, щоб ми, чи чуваємо, чи спимо (чи живемо, чи вже уснули-померли) — разом з ним жили» (1. Сол. 5,9-11). Ми віримо і знаємо, «що той, хто воскресив Господа Ісуса, воскресить і нас з Ісусом...» (2. Кор. 4,14).

Таких прикладів, де Апостол згадує про те, що «Ісус страждав, був розп'ятий, помер за нас і воскрес», можна б наводити ще більше. Але всі ці факти, як сказано, не є метою його листів. На них він лише посилається як на речі, котрі вже читачам були добре відомі. Отож напрошується питання — від кого про всі ці події читачі апостолових листів довідалися, коли Євангелії

тоді ще не були написані? Про всі ці події із земного життя Ісуса дізналися вони вже раніше від Апостолів, або інших мужів з кола Ісусових учнів та прихильників, які самі були наочними свідками, тобто бачили діла і чули слова Ісуса. Це вони, після укаменування 31 р. Степана,⁶ внаслідок великого переслідування-гоніння, покинувши Єрусалим, щоб рятувати своє життя, розсипалися по всьому світі, і проповідували Христа Ісуса та звіщали благу вість (Дії гл. 6-9). Таким чином у формуванні Євангелій слід розрізнити три стадії. Спочатку це була особа самого Ісуса, його слова та діла. Вони, разом взяті, становлять історичну базу Євангелії. Відтак — це було усне розповсюдження Євангелії — свідчення Апостолів, їхня розповідь про все те, що самі бачили та чули. Нарешті, третя

⁶ Каменування, тобто побиття камінням засуджених на смерть, був законний засіб виконання смертних присудів в Ізраїлі, як про це написано в книзі Второзаконня: «Якщо посеред вас в якимсь із твоїх міст, що їх Господь, Бог твій, хоче тобі дати, знайдеться чоловік чи жінка, що чинитиме якесь зло перед очима Господа Бога твого... і донесуть тобі про це, та й ти про це почувеш, то мусиш це добре розслідувати; а коли виявиться, що це річ незаперечно певна, що таку гидоту зроблено в Ізраїлі, то мусиш вивести того чоловіка чи ту жінку, що заподіяли таку погань, за ворота й побити їх камінням на смерть. За словом двох або трьох свідків мусить бути покараий на смерть той, хто засуджений на смерть. Не можна стратити його на слово тільки одного свідка. Рука свідків нехай буде на слову перша, щоб стратити його, а потому рука всього народу. Так викорінюватимеш зло з-поміж себе» (Второзаконня 17,2-8).

стадія — це запис усіх цих свідчень і проповдей авторами чотирьох перших книг Нового Завіту.

Крім цих чотирьох нам знаних Євангелистів — Матея, Марка, Луки, Івана, чії записи збереглися до наших днів у формі нинішніх Євангелій, були напевно ще інші, які також записували те, що чули від Апостолів, ба, більше, може й від самого Ісуса. Ісус сам особисто зі своєї науки на письмі нічого не залишив. Хоч він обмежувався тільки до усної проповіді, все ж таки не є виключене, що серед його слухачів були також грамотні люди, які записали його слова, щоб зберегти їх назавжди у своїй пам'яті. Отож одне є певне: заки постали Євангелії в нинішній формі, в обігу були більші чи менші збірки-записи слів та причт Ісуса, авторами яких були приватні люди. Про них напевно Євангелисти знали і можливо, що ними користувалися, пишучи свої Євангелії, як про це й натякає Євангелист Лука: «Тому, що багато хто брався скласти оповідання про речі, які сталися між нами, як то нам передали ті, що були від початку наочними свідками й слугами Слова, вирішив і я, вивідавши про все докладно від початків, тобі написати за порядком, високодостойний Теофіле,⁷ щоб ти знав стійкість (солідність) науки, яку ти прийняв» (Лк. 1,1-4).

⁷ Теофіль — ближче невідомий нам визначний християнин, римського або грецького походження, приятель Євангелиста і лікаря Луки, якому він присвятив також свій інший твір — Діяння Апостолів.

3. ЯК ДІЙШЛО ДО ЗАПISУ ЄВАНГЕЛІЙ.

Вірні заповіту Христа — бути його свідками та голосити Євангелію всякому творінню — Апостоли негайно після зіслання Святого Духа на них (Дії 2, 1-5) почали звіщати Добру Новину. Вони ділилися з іншими тим, що самі пережили, що бачили й чули. На початку те голошення Євангелії — Доброї Новини було дуже спрощене — просте, як це помітне з проповіді Апостола Петра в день П'ятидесятниці в Єрусалимі: «Мужі юдейські та всі ви мешканці Єрусалиму! Нехай це буде вам відомим, і вислухайте моє слово . . . Ісуса Назарянина, якого Бог засвідчив (прославив) серед вас силою, чудами і знаками, що їх Бог вчинив між вами через нього, як ви самі знаєте, — отого (Ісуса), згідно з визначеною постановою і передбаченням Божим, ви видали і вбили руками беззаконних, прибивши до хреста; та Бог його воскресив, порвавши путі смерти, бо неможливо було, щоб вона держала його в своїй владі . . . Оцього Ісуса Бог воскресив, — ми всі цьому свідки. Він, отже, вознесений Божою правицею, одержав від Отця обіцяного Святого Духа й вилив його (на нас): ось воно те, що ви бачите й чуєте» (Дії 2, 14-34).⁸

⁸ Дальшим прикладом цих перших апостольських проповідей, є свідчення про Ісуса Апостола Петра в домі сотника Корнилія (Дії 10,34-44) та апостола Павла в синагозі Антіохії (Дії 13,26-51).

Як бачимо, ця проповідь Апостола Петра була дуже проста. Вона обмежувалася до згадки про страждання, смерть і воскресіння та прославу Ісуса. На початку це була основна тема Євангелії, весь її зміст. Але так можна було говорити тільки до мешканців Єрусалиму, котрі чули вже раніше про Ісуса та котрим всі ці події були добре відомі. Іншим людям, поза Єрусалимом, треба було розповісти дещо більше — про життя, науку та діла Ісуса, бо з цими подіями вони не були обізнані.

Наслідки цієї першої, так простої, щирої, невишуканої проповіді Апостола, яка виливалася з його віруючого та люблячого серця, були надзвичайні: «Вони розжалобилися серцем і сказали до Петра та інших апостолів: «Що нам робити, мужі, брати?» Петро ж до них: «Покайтесь», — каже, «і нехай кожний з вас охриститися в ім'я Ісуса Христа на відпущення гріхів ваших, і ви приймете дар Святого Духа...». Ті, що прийняли його слово, охристилися, і того дня до них пристало яких три тисячі душ. Вони постійно перебували в апостольській науці та спільності, на ламанні хліба й молитвах... Всі віруючі були вкупі і все мали спільним..., хвалили Бога і втішалися любов'ю всього люду. Господь же додавав щодня до церкви (громади Христових визнавців) тих, що спасалися» (Дії 2,37-47). Однак такий стан не тривав довго. Коли, після uzдоровлення кривого, Петро та Іван проповідували в Храмі, «на-

дійшли священники, наставник храму й садукєї. Незадоволені тим, що вони народ навчають та звіщають в Ісусі воскресіння мертвих, наклали на них руки та й кинули їх у в'язницю аж до ранку, бо вже був вечір» (Дії 4,1-4). Так почалося переслідування християн (Христових визнаців) в Єрусалимі, яке закінчилося смертю-укаменуванням Стефана. З того дня почалось справжнє переслідування єрусалимської Церкви. Всі, крім апостолів, розбіглися по селах Юдеї та Самарії, і, ходячи по країні, звіщали Добру Новину. Деякі з тих, що розсіялись через гоніння після мученицької смерти Стефана, дійшли аж до Фінікії,⁹ Кіпру та й Антохії. Відшукавши на місцях юдейські громади, які існували в усіх більших містах римської імперії, вони говорили і свідчили про Ісуса своїм землякам, як це робили Апостоли в Єрусалимі. Деякі з них «промовляли й до греків, благовіствуючи їм Господа Ісуса. Рука ж Господня була з ними, і велике число було тих, що увірували й навернулися до Господа» (Дії 11,20-22). Отак і постали по містах перші християнські громади визнаців Христа. За єврейським звичаєм збиралися вони у визначені дні тижня на молитву та слухання розповідей очевидців про Ісуса з Назарету й про всі ці події, які відбулися не так ще давно в Єрусалимі.

⁹ Фінікія — побережжя теперішнього Ливану.

Тим часом роки минали. Громади з кожним роком зростали, побільшувалися, а кількість очевидців маліла. Отож виникла небезпека, що з часом, коли Апостолів і перших послідовників Ісуса, котрі були сторожами чистоти передання, вже не буде, до нього вкрадуться не згідні з дійсністю переключення чи додатки. Так постала потреба записати розповіді про всі ці події, як довго ще живуть очевидці, щоб зберегти та назавжди запевнити їхню вірність і правдивість, а також дати місцевим громадам цілість Христової Благовісті, яка мов Тора¹⁰ для Євреїв, постійно з ними перебувала б і нормувала б їхнє життя. Це мало бути джерело, з якого вони та їхні діти, коли очевидців вже не буде, могли б довідатися про величні Божі діла, про безмірну любов того, якому вони повірили, хто був їхнім Господом, Спасителем, Месією, Визволителем. Так, під тиском і на домагання членів християнських громад, взялися люди за запис усього того, що чули від тих, хто був очевидцем та слугою Слова-Благовісті Ісуса. Нині можемо з певністю сказати, що так постала Євангелія від Марка.

¹⁰ Тора (давньоєврейське — вчення, закон) — в Юдаїзмі назва перших п'яти книг Біблії, П'ятикнижжя (п'ять книг Мойсея: Книга Буття, Виоходу, Левітів, Числа, Второзаконня).

За свідченням найстарших Отців Церкви,¹¹ ми знаємо, що під час перебування Апостола Петра в Римі, слухачі Апостола усильно та наполегливо просили Марка, що був супутником, тлумачем і секретарем Апостола, аби він записав усе те, що Петро, як очевидець, розповідав про Господа Ісуса. Єпископ Папій з Геріаполя у Фригії (нині Туреччина), за найбільшою імовірністю сам учень Апостола Івана (70-150 рр.), у своїх поясненнях «Господніх Бесід», згадуючи про походження двох перших Євангелій, пише: Марко все записував, що запам'ятав з проповіді Петра, «на одне зважаючи, з великою турботою, щоб нічого не пропустити з того, що він чув та щоб була чогось не додати, не написати щось, що так не було».¹² Очевидно, запис проповідей Апостолів особами, як Марко, котрі були в так близьких взаєминах з ними, мав інше значення та вагу, як записи анонімних, маловідомих, чи

¹¹ Апостольські Отці Церкви — найстарші церковні письменники першого і другого століття, які були учнями, або принаймні мали якесь особливе відношення до Апостолів (слухали їхні проповіді, належали до гуртка їхніх учнів).

¹² Евсевій, Церковна Історія, III. 39, 16. Евсевій Памфілів, єпископ Кесарії Палестинської, «батько церковної історії» († приблизно 340 р.). У десятиох книгах своєї Церковної Історії — від заснування Церкви до перемоги Константина Великого 323 року над Ліцінієм, яка принесла волю для християнського віровизнання — Евсевій подає багато цитатів з творів Апостольських Отців Церкви, що становить найціннішу вартість його Церковної Історії.

випадкових слухачів. Їхні неповні збірки слів та діл Ісуса (притчи, розповідь про страсті, чуда, оздоровлення недужих) безперечно мали такий чи інший вплив на остаточне оформлення Євангелій.¹³ Із часом вони зникли з обігу. До наших днів збереглося тільки чотири визнані Церквою канонічні Євангелії:¹⁴ від Матея, Марка, Луки та Івана, бо їхніми авторами були самі апостоли, або хтось з найближчого їхнього оточення, з кола їхніх найближчих співробітників. Це було можливим тільки завдяки безперервній живучості апостольського передання в перших віках християнства та довір'ї до тих, «що були від початку наочними свідками й слугами Слова», тобто Доброї Новини, — як каже Євангеліст Лука (1,2).

¹³ Cherpentier Etienne, Des évangiles à l'Évangile, Collection „Croire et comprendre“, Le Centurion, 1976.

¹⁴ Канон (гр. — палиця, правило, норма) — встановлене правило, піднесене церквою до рівня зобов'язуючого закону. Біблійний канон — збірка, каталог священних книг, признаних церквою за богонадхнені й уважані за непомильне правило щодо віри та моралі. Крім канонічних Євангелій існують також Євангелії Апокрифи. Це твори невідомого походження, незнаних авторів, які безпідставно приписувано іншим особам, як апостолам Петрові, Якові, Томі. Докладніше про апокрифи-писемні джерела поза Новим Завітом див. Джюзеппе Ріцціотті, «Життя Ісуса Христа», за українським перекладом о. Л. Гайдуківського, Український Католицький Університет ім. св. Климента, Рим, 1979, стор. 96-102.

4. АВТОРИ ЄВАНГЕЛІЙ ТА ЇХНЯ МЕТА

Для багатьох людей нині Євангелія — це перші чотири книги Нового Завіту, а для декого — це тільки кілька рядків друкованого тексту, що їх читає священик в церкві під час відправ.

Для греків дві тисячі років тому це слово «євангеліон» мало зовсім інше значення. Для них Євангелія — це була добра вістка, добра і радісна новина з приводу перемоги над ворогами, чи у зв'язку зі звільненням міста від данини, наданням його мешканцям особливих пільг, привілеїв. Ясно, що для них автором «євангелії», тієї доброї вістки-новини не був той, хто її в ім'я володаря проголошував, але сам володар, котрий здобув перемогу, чи виніс таке ласкаве рішення в їхню користь.

Взявши це під увагу, ми можемо сказати, що в цьому першому значенні автором Євангелії є ніхто інший, як сам Ісус з Назарету. Це він, його особа, його слова й діла були тією Доброю Вісткою, Доброю Новиною, тим рішенням Бога, що з його приходом настав час Божого Змилювання над його народом. Так і розумів своє післанництво Ісус.

На початку своєї прилюдної діяльності, прочитавши в Синагозі¹⁵ родинного місточка Наза-

¹⁵ Синагога (від гр. «сінагоге» — зібрання, місце зібрання, відповідає євр. «кенесет» — збори). В Юдаїзмі — громада віруючих, а також молитовний будинок,

рету перші рядки 61 глави Пророка Ісаї, він сказав: Сьогодні ці слова Писання, які ви чули, збулися, здійснилися. Цим Ісус утотожнив себе з обіцяним через Пророка слугою-післанцем Всевишнього, на якого Бог ізляє свого Духа та пошле його «нести Добру Новину (Євангелію) бідним, звіщати полоненим визволення, сліпим прозріння, випустити пригноблених на волю, оповісти рік Господній сприятливий» (Рік Господнього змилування) (Лк. 4,18-19).¹⁶

Таким було переконання також Євангелиста Марка, котрий свою розповідь про земне життя Ісуса починає ось якими словами: «Початок Євангелії Ісуса Христа, Сина Божого», тобто початок Доброї Вістки, Доброї, Благої Новини, яка настала з його приходом (Мк. 1,1).

Цю саму думку висловлює і Апостол Народів — св. Павло, коли він каже: «Павло, слуга Христа Ісуса, покликаний апостол, вибраний для Євангелії (Доброї Новини) Божої, яку Бог

де збиралися євреї на святкування суботи (молитви, читання Священного Писання з поясненням-проповіддю, яку міг виголошувати кожний дорослий член громади).

¹⁶ Рік Господній сприятливий, Рік Господнього змилування — означає Ювілейний Рік, коли минає сім седмиць літ, тобто коли настає 50-ий рік. Так, кожний 50-ий рік в Ізраїлі мав бути роком сприятливим для людини, роком змилування, відпочинку, радості, соціального зрівняння, коли багаті мали обов'язок дарувати борги, звільняти, ба, навіть, викупляти невольників (Левіт 25,1-49).

наперед приобіцяв через своїх пророків у святих Писаннях про сина свого, Ісуса Христа, Господа Нашого, народженого тілом із сімени Давида, установленого Сином Божим у силі, через воскресіння з мертвих . . .» (Рим. 1,1-4).

Отож, у цьому першому сенсі, Ісус є тією Доброю, Благою Вісткою, Новиною, приготованою від віків, яку Бог приобіцяв наперед народові через Пророків та об'явив, коли настала «повнота часу», приходом Ісуса.

Проте в цьому розділі йтиме мова не про перводжерело Євангелії, але про Євангелистів, тобто тих мужів, що залишили нам розповідь про земне життя Ісуса. Хто і ким були ці люди, та якою була їхня мета?

Починаючи із другого століття за одностайним свідченням церковної традиції автором першої Євангелії був митар Матей-Леві, син Алфея, котрого Ісус покликав просто з митниці та прийняв до громади своїх учнів (Мт. 9,9). Після воскресіння Ісуса його і зараховано до групи одинадцятьох Апостолів на місце Юди Іскаріота (Дії 1,15-26). Евсевій Памфілів у своїй Історії Церкви (III, 39, 16) залишив нам про це свідчення Апостольського Отця Церкви, єпископа Папія з Гіераполя, учня Апостола Івана.¹⁷ За його словами, це: «Матей записав по-гебрейському (арамейському) слова Господа, що їх кожний перекладав, як міг». Арамейський діа-

¹⁷ Див. примітка 12, стор. 53.

лект був тоді розговірною мовою євреїв в Палестині, а Матей там апостолував, проповідуючи Євангелію своїм землякам. Згодом, покидаючи рідну Палестину, Матей залишив їм свою Євангелію, написану арамейською мовою. На жаль, це перше і найстарше Євангеліє (50-60 рр.) не збереглося. До нас дійшов тільки грецький текст Євангелії від Матея, для якого арамейський текст Євангелиста Матея та Євангелія від Марка були основним джерелом. Хоч Апостоли, вірні заповітові Христа, голосили тільки «те, що самі бачили та чули» (Дії 4,20), все ж таки відповідно до кіл слухачів і обставин вони були змушені вибирати ту чи ту подію із життя Ісуса, якщо вона мала більшу вагу, чи краще надавалася, щоб спростувати або заперечити закиди супротивників, переконати слухачів і так позискати їх для Христа, чи скріпити у вірі навернених.

Те саме можна сказати й про Євангелистів. Кожний з них писав свою Євангелію в інших умовах, для інших читачів (євреїв, греків). І ці обставини Євангелисти мусіли також узгляднювати не тільки щодо вибору поодиноких фактів із життя Ісуса, а й у зв'язку з побудовою цілої Євангелії. Отак автор Євангелії від Матея, єврей, обізнаний досконало зі Священним Писанням, з історією та звичаями свого народу писав свою Євангелію для євреїв та юдео-християн. В ній він намагається постійно довести, що Ісус з Назарету — це Христос-Месія, кот-

рого предсказали Пророки і котрого єврейський народ з такою тугою очікував (Мт. 1,22-23). Для Матея Ісус — це другий Мойсей, засновник Нового Завіту, освяченого його власною кров'ю, а не тільки кров'ю звірят, як це було на Сінаї (Вихід 24,6-8). Його закон є повніший, досконаліший від закону Мойсея. Це він — Ісус — є завершенням Старого Завіту й сповненням усіх надій Ізраїля.

Автором Другої Євангелії за найстаршим свідченням Апостольських Отців — це Євангелист Марко-Іван. У домі його матері Марії, — в Єрусалимі, де сходилися християни, скрився після чудесного визволення з в'язниці св. Апостол Петро (Дії 12,12). Він, мабуть, був тим юнаком, про якого згадує, неначе соромлячись, євангелист Марко: «Якийсь же юнак, загорнений в одне лише покривало, ішов за ним (за ув'язненим Ісусом). Його схопили, тож він, покинувши покривало, втік від них нагий» (Мк. 14,51-52).

Спочатку Євангелист Марко-Іван був супутником Апостола Павла (Дії 12,25 : 13,5 : 13,13). Потім він був тлумачем і водночас, так би мовити, секретарем для Апостола Петра, який і зве його своїм сином (1. Петр. 5,13).

За всякою імовірністю свою Євангелію Марко написав в Римі, для поган-язичників. Там у Римі були інші обставини ніж у Палестині. Для

римлян юдейський світ з його звичаями, традицією не був відомий. Тому і Марко не посилається на Письма Старого Завіту, як це постійно робить Матей. Для Марка Ісус — це Визволитель, Переможець, Спаситель, який має владу над силами природи і пекла. Ісусові чуда є доказом його Божества, точніше Богочоловічства. Читаючи Євангелію від Марка, мається враження, що це поспішний стенографічний запис проповідей Апостола Петра. В ній відчувається спонтанність, щирість і чесність очевидця, який нічого не замовчує, ні не приховує. Євангелист Марко не звертає жодної уваги на літературне оформлення своєї Євангелії. Його мова бідна, кострубата, взята живцем з усної розповіді. І, власне, в цьому полягає велика історична вартість Маркової Євангелії.

Автором третьої Євангелії є св. Лука, «любий лікар», як його називає Апостол Павло (Кол. 4,14). Вірний учень Апостола Народів, він ділить з ним труднощі другої та третьої місійних подорожей. При ньому залишився він також і під час його ув'язнення в Римі. Свою Євангелію на підставі проповідей Апостола Павла і розповідей очевидців, — тих «багатьох», що перед ним вже про ці події писали, — Апостол Лука написав приблизно 80 р., імовірно в Римі. Сам Лука був греком, навернений, колишній поганин,

язичник. Йому чужою не була геленістична культура. Він пише чистою грецькою мовою, без того семітського нашарування, яке могло утруднювати розуміння Євангелії народам-язичникам. В його Євангелії Ісус — це Спаситель, оборонець бідних, хворих, грішників, принижених, покривджених. Третя Євангелія — це Благовістя Божого змилювання, а її автор, Св. Лука — це Євангелист Христової любови, лагідности, чоловіколюбства.

Автором четвертої, останньої Євангелії є Апостол Іван. Це «той з його учнів, що його Ісус любив» (Ів. 13,23). Він єдиний з дванадцятьох Апостолів, разом зі жінками та Марією, Матір'ю Ісуса, був наочним свідком його страстей, розп'яття і смерти на хресті. Ісус, вмираючи, передав і поручив його опіці свою матір (Ів. 19,25-27).

Євангелія від Івана була написана, імовірно, в Ефезі, нині Туреччина, наприкінці першого століття і призначена для греків. Для Івана Ісус — це відвічний Син Отця, Боже Слово, Думка-Логос, яким все постало. Це Отче Слово прийняло людське тіло і поселилося та перебувало поміж нами. Ми бачили його славу, як Єдинородного від Отця (Ів. 1,1-18). Четверта Євангелія — це Євангелія водночас і Божества та справжнього Чоловіцтва Ісуса. Воно не є,

так би мовити, сирою розповідю про почуте, побачене і пережите в близькості Ісуса. Вона радше результат його роздумувань над особою Христа, на підставі справжніх документально-історичних фактів у світлі його воскресіння. Іван, подаючи багато топографічних і хронологічних деталей, доповнює три перші синоптичні Євангелії.¹⁸ В своїй Євангелії Апостол Іван намагається передати грекам їм далекий і чужий спосіб думання та відчуття євреїв-семітів близькими і зрозумілими словами та образами.

5. ЯКА Є ОБ'ЄКТИВНО ІСТОРИЧНА ВАРТІСТЬ ЄВАНГЕЛІЙ?

Основним і єдиним джерелом для нашого ознайомлення з історичною особою Ісуса з Назарету є всі чотири Євангелії. Але тут треба відразу собі усвідомити дві речі: Євангелисти, записуючи проповіді та свідчення Апостолів і очевидців, передали нам в Євангеліях образ Ісуса віри.¹⁹ Інакше кажучи, такого Ісуса, яким вони його бачили, відчували та розуміли у світ-

¹⁸ Синоптичний (гр. «сін-опсіс», «сін-оптікос» — той, що дає огляд усіх частин цілоти). Перші три Євангелії, і мовно, і щодо самої структури та вибору тем між собою дуже близькі-подібні. Їх називають Синоптичними Євангеліями, бо в одному можна побачити всі три. Синоптики — це спільна назва для авторів трьох перших Євангелій — Матея, Марка та Луки.

лі його воскресіння. Це перший факт. Другий — це той, що Євангелисти не були сторонніми, безпристрасними спостерігачами-істориками. Це були живі, активні, «заангажовані», пройняті любов'ю до Ісуса члени перших християнських громад. До свідчення і слів заангажованих людей ми ставимося нині із застереженням та недовір'ям. Таким чином постає запитання: Чи передали нам Євангелисти образ Ісуса таким, як він справді за свого життя на землі був? Чи бачили ці люди ту дійсність такою, якою вона була, чи може у своєму захопленні відобразили її такою, якою вони її хотіли бачити?

Коли ми виключимо можливість свідомого введення і запровадження в блуд, свідомого викривлення Апостолами історичної правди про Ісуса, то залишається ще останнє питання: Чи Євангелисти були спроможні нам передати вірно події, які відбувалися 30-40 років раніше? Чи Ісус Євангелій, Ісус віри є тотожний з Ісусом Історії, з Ісусом Назореєм?¹⁹

Власне, саме це є найактуальнішим питанням нинішньої Богословії; всі інші проблеми відійшли на другий плян. Починаючи від 1950 р. на цю тему появилось безліч публікацій і католицьких, і протестантських теологів. Всі во-

¹⁹ Ісус віри — Ісус євангелій так, як його бачили Апостоли після його воскресіння, чий образ передали нам перші християнські громади. — Ісус історії — Ісус з Назарету, мандрівний учитель, такий, яким він був під час свого земного життя.

ни намагаються відповісти на це найважливіше питання, яке є основою нашого Християнства. Можемо ми за допомогою євангельських розповідей дійти і відкрити справжню історичну особу Христа, Ісуса історії? Сьогодні більшість вчених вважає, що це можливе. Нині на підставі найновіших археологічних знахідок, як відкриття руїн і бібліотеки Кумрану та довголітніх глибоких студій багатьох екзегетів, зроблено протягом останніх десятиліть критичну аналізу не тільки поодиноких євангельських розповідей, а й окремих речень, та майже кожного поодинокого слова Нового Завіту. Жодній книжці на світі не присвячено стільки уваги та критичного розгляду, як книгам Нового Заповіту, а передусім Євангеліям.²⁰

Водночас така можливість дійти за допомогою євангельських розповідей до історичного Ісуса існує ще й тому, бо в часі писання-запису Євангелій було більше об'єктивних і незалежних від волі Апостолів та Євангелистів причин, завдяки яким ця розповідь про земне життя Ісуса не могла бути викривлена чи пофальшована.

Першою такою об'єктивною причиною був живий і незатертий спогад учнів про ці три ро-

²⁰ Тут маємо на думці бодай дев'ятитомний німецький теологічний словник Нового Завіту — Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, hrsg. von G. Kittel und G. Friedrich, Stuttgart, 1933-1969. Цей словник перекладаний також англійською та італійською мовами.

ки їхнього спільного перебування з Ісусом. Цей спогад запевняє нам не тільки точний опис окремих обставин, випадків і подій з його життя, а й вірну — принаймні щодо змісту — передачу багатьох його слів.

Чи можна відтворити з пам'яті та вірно передати слова й окремі події із життя нам близької та дорогої людини після десятих — двадцятих років? Безперечно, якщо ці події відбувалися і ті слова були сказані за виняткових умов. А такі виняткові умови під час публічної діяльності Христа існували. Єврейський народ тоді чекав на прихід Месії, Спасителя і Визволителя, як про це натякає Євангелист Лука: «А із-за того, що люди вижидали (Месію), кожен сам у собі розмірковував про Йоана (Христителя), чи не він часом (Месія) Христос. Йоан, звертаючися до всіх, відказав: «Я вас хрищу водою, але йде сильніший за мене, якому я негідний розв'язати ремінь від взуття (зробити найнижчу прислугу). Той буде вас христити Духом Святим і вогнем. Його лопата в руці в нього, щоб вичистити тік свій і зібрати пшеницю в свою клуню, а полову спалити вогнем негасимим» (Лк. 3,15-17). Ці слова Йоана електризували, збуджували надії і сподівання слухачів. Почувши їх, ніхто не міг залишитися байдужим.

Слухачі Христа спрагло слухали його слова, так що «народ не міг надивуватися його навчанню, бо він навчав їх як повновладний, а не

як книжники їхні» (Мт. 7,28-29; Мк. 1,22). Ісусові слова були для них нечуваною новістю. Вони приймали їх із захопленням і непослабленою увагою, щоб не стратити ні одного слова, зберігаючи їх глибоко у своїх серцях. Для них особа і слова Ісуса були великкої ваги, тим променем надії на краще майбутнє, що ось-ось мало прийти. Ці слова передавали собі люди з уст до уст. Крім того проповіді Ісуса були голошені майже у віршовій формі — Блаженства, Притти, поучення, заклики до навернення. Тому їхній зміст можна було собі легко засвоїти і вивчити на пам'ять. Ісус говорив мовою народу, а не як законовчителі. Його причти — образи були знані слухачам із їхнього щоденного життя. У Галілеї він використовує причти із життя землеробів (причта про сіяча — Мт. 13,3-32; Мк. 4,3-20; Лк. 8,5-15), як також із життя рибаків, де частина населення жила з ловлі риби в Генезаретському Озері.

В Юдеї та в Єрусалимі Ісус користується іншими причтами, бо там інші обставини. Єрусалим — столичне місто, центр культу й політичного життя, резиденції купців, банкірів. Тому там і причти про багатого землевласника та несправедливого економа (Лк 16,1-12), багача і бідного Лазаря (Лк 16,19-31). Там він говорить про немилосердного довжника (Мт 20,1-16), і злочинних виноградників (Мт 21,33-46), про весільну гостину (Мт 22,1-14) та інші. Гори Юдеї служили для випасу овець. І так туди належить

причта про Доброго Пастиря (Ів 10,1-16), і про загублену вівцю (Лк 15,1-10).

Нині не треба забувати, що спроможності пам'яти простих людей тоді були набагато більші ніж у нас сьогодні. У ті часи не було тієї інфляції, того знецінення живого слова, що їх ми переживаємо тепер, коли включений вранці радіоапарат не вмовкає до пізнього вечора. Тоді людське слово — записане, чи сказане, мало свою вагу і вартість. До нього прислуховувалися, над ним роздумували. До того ж євреї — народ, який жив історичними спогадами про минуле. Ці спогади передавали батьки дітям з роду в рід. Не знаючи письма, тодішня людина вміла зберегти все у своїй пам'яті. Зрештою ще донедавна були по наших селах на Україні дуже часто неграмотні люди, які знали на пам'ять сотні й сотні народних пісень, казок та прислів'їв. Отож і не дивно, що Апостоли та інші учні Христа мали всі дані, щоб заховати і зберегти назавжди в пам'яті все те, що бачили й чули, перебуваючи постійно в близькості Ісуса.

Тут треба також звернути увагу і на те, що проповіді Ісуса — це не була якась пустослівна балаканина, котра до нічого не зобов'язувала, чи вміла гра слів, щоб викликати хвиливе враження на слухача. О, ні! За його словом стояла людина, яка мала щось до сказання, котра хотіла поділитися тим, чим переливалось її серце, котра мала ясну мету. Він оголошував народові Добру Новину, що прийшла хвилина, що спов-

нився час, і Царство Боже близько; покайтеся і вірте в Євангелію» (Мк 1,15). Але для реалізації цієї великої хвилини потрібна віра і каяття, потрібне навернення, тобто потрібно докорінної зміни цілого наставлення людини. Його слова вимагали рішення — за або проти. Ніхто зі слухачів не міг залишитися неутральним, байдужим.

Свої проповіді в такі важливі хвилини, коли вирішувалася доля кожної людини, він починав у нечуваний досі спосіб словами, з яких пробивалася його самосвідомість: «Амінь, Амінь, глаголю вам...» та закінчував зворотом, який вимагав рішення: «Хто має вуха, щоб слухати — нехай слухає!» (Мт 11,15; 13,9; Мк 4,9; 4,23; 7,16; Лк 8,8). Ісусові слова мусіли робити надзвичайне враження на слухачів, бо це слова великої ваги. До жінки, котра, слухаючи його слів, повна подиву, вигукнула: «Щасливе лоно, що тебе носило, і груди, що тебе кормили», він сказав: «Справді ж блаженні ті, що слухають Боже слово і його зберігають» (Лк 11,27-28).

Святий обов'язок східньої гостинности є нічим порівняно до його слів. Марія, яка, «сівши в ногах Господа, слухала його слова..., вибрала кращу частку», за її сестру Марту, котра побивалася і клопоталася про багато (Лк 10,38-42). Від того, як людина ставитиметься до його слів — їх прийме, чи відкине — залежатиме її майбутнє. Адже «кожний, хто слухає ці мої слова й виконує їх, подібний до розумного чоловіка, який

збудував свій дім на скелі» (Мт 7,24; Лк 6,47). Хто ж не слухає його слів, той буде на піску і його руїна буде велика. Ясно, що такі слова западають глибоко в душу й їх не можна забути та не поділитися ними із своїми близькими й рідними.

Другою об'єктивною причиною, на якій ґрунтуємо наше довір'я в історичну правдивість євангельських розповідей, є той факт, що усне передання-переповідання Ісусових слів в тих самих, сталих і незмінних формах, за установленнями практикою правилами-нормами, існувало вже за життя Ісуса під час його прилюдної діяльності.

Спочатку це були випадкові слухачі, котрі дослівно переповідали і передавали те, що бачили й чули. Однак Ісус, свідомий свого післанництва, не задовольняється тими принагідними слухачами-учнями, котрі, прийшовши до нього, протягом деякого часу з ним перебували і відтак повертали назад до своїх занять. З кола цих учнів Ісус вибирає дванадцятьох Апостолів. Вони з ним перебувають постійно. Він повніше відкривається їм, в особливіший спосіб опікується ними, над ними працює, щоб таким чином їх підготувати до їхнього нового завдання. А саме: стати рибалками, ловцями людей, бути благовістителами Євангелії, носіями-проповідниками Доброї Новини про наближення Божого Царства. Він висилає їх оголошувати Добру Новину. Ця місія — це не

фолкльор, але авторитетне, урочисте післанництво, бо висилаючи їх, він повчає, як вони мають поступати, як поводитися, до кого їти, щоб проповідувати (Лк 9,1-6; Мт 10,1-15; Мк 6,7-13). Спочатку це були дванадцять Апостолів. Потім Ісус послав ще другу групу із сімдесятьох учнів. Імовірно, таких доручень — проголошувати Євангелію, Добру Новину, було більше, але про них в Євангелії немає згадки. Ісусові вісники не могли нічого іншого говорити, як тільки переповідати те, що чули і так, як вони це чули від Ісуса. На запити слухачів, звідки це їхнє вчення, хто їх післав, вповноважив, вони мусіли розповідати про дію Ісуса, його чуда, оздоровлення недужих, коли, де й як це відбулося.

Познайомивши слухачів з особою Ісуса, вони переповідали те, що оголошував Христос. Свою розповідь мусіли вони починати маленькими вступами, подаючи обставини, за яких ці події сталися, де, коли, з якої нагоди. Сліди таких вступів знаходимо в Євангеліях: «Як прийшов Ісус до...», «Як підійшли до нього...», «Як зібрався народ...», Ісус сказав: «Царство Боже подібне до...». Так починаючи, вони переповідали слово в слово те, що самі чули і зберегли в пам'яті. Щось особисте додавати у свою розповідь вони не наважувалися, бо не було потреби. Крім цього серед слухачів могли бути люди, що цю причту вже почули від когось іншого, або може з уст самого Христа. Так, ці перші відрядження Апостолів та учнів Ісуса проповідувати

Добру Новину, про які йде мова в Євангеліях (Лк 9,1-6; 10,1-20), були чинником, що формував традицію. Вони служили базою, взірцем та прикладом для пізніших свідчень і проповідей після зіслання Святого Духа. Таким чином вони були запорукою для безперервного поєднання між довоскресною і післявоскресною проповіддю Христової Благовісти. Отой безперервний, майже механічний процес дальшого передавання, переповідання Христових слів і діл, мав більше значення ніж особисті спогади Апостолів для збереження вірності-ідентичности, між наукою Христа, проголошеною ним самим і записаною авторами Євангелій.²¹

Первісні християнські громади були дальшим продовженням кола перших Христових учнів та послідовників. Установлені ще за життя Ісуса форми Благовісти, були тим мостом, ланцюгом, який поєднував до- і після-воскресні гурти Христових учнів. Післявоскресні громади могли постати тільки тому, що довоскресні громади далі існували та діяли. Віра у воскреслого Ісуса уможливила дальшу проповідь Євангелії. Вона була, одначе, тільки тією рушійною силою, щоб продовжувати Христову Благовість, Добру Новину, але не її змістом, який був уже сформований, встановлений раніше, ще за життя Ісуса. Таке є загальне переконання нинішніх екзегетів-фахівців щодо книг Нового Завіту.

²¹ Büchsel Fr., Jesus, Verkündigung und Geschichte, Gütersloh, 1947.

«Нема таких книжок, — твердить проф. Гаммель, — які були б так швидко написані після тих подій, про які йде в них мова і до яких ставилися б з таким упередженням, з такою жорстокістю, як до Євангелій». Жодній книжці, написаній людською рукою не присвячено стільки уваги, не піддано такій стислій і суворій критичній аналізі цілими генераціями вчених протягом останніх трьохсот років. В останні десятиліття здійснено критичну аналізу не тільки окремих частин євангельських розповідей, як ми вже про це згадували, а й окремих зворотів-речень, ба, навіть, майже кожного поодинокого слова.²² Результат цих критичних праць є позитивний. Всі автори — дослідники погоджуються з тим, що, користуючися стисло науковою методою, ми можемо в євангельських розповідях відкрити з певністю характерні риси, тобто особливості Ісусового вчення та поступування, а також мати впевненість щодо трагічного закінчення його земного життя на хресті. Інакше кажучи, ми можемо відтворити справжній образ історичного Христа, запізнатися з його життям, прагненнями, способом дії, знайти і відчувати ту рушійну силу, яка полонила його та керувала всіма його ділами, цілим його еством. І це для нас уже досить, щоб могти на його прикладі будувати наше власне життя.

Щоб мати конкретнішу ідею про все те, що

²² Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, op. cit.

досі мовилося у цьому розділі, ми можемо порівняти Євангелії з альбомом фотографічних знімок. Уявім собі, що після смерті близької і добре знаної нам людини, залишилося чимало непорядкованих фотознімок. Хтось із тих, що дорожили також тією людиною, просить нас такий альбом впорядкувати, щоб залишилася по померлій особі тривка пам'ять і щоб, таким чином, сторонні люди могли дещо дізнатися про цю особу та її належно оцінити.

Упорядковуючи цей альбом, ми можемо поступити по-різному. Скажімо, розміщувати фото за хронологічним порядком. Ми можемо також вибрати іншу методу і розмістити фотографії за важливішими моментами-епізодами в житті тієї людини, бо так цей альбом краще сповнить своє завдання, дасть нам образ, ким справді ця людина була. Безперечно, внизу під кожною світлиною ми мусимо подати кілька слів пояснення-введення, аби люди могли знати де, коли, з якої нагоди ця світлина була знята. Так і поступали Євангелісти, пишучи Євангелії. Вони зібрали в одне і впорядкували розповіді з життя Ісуса. Це справжні «фотознімки», що їх залишили нам Апостоли та інші очевидці з кола перших Христових учнів. Кожен Євангеліст укладав їх за власним пляном, як умів та розумів. Матей і Лука починають із дитинства, згадують про хрещення Ісуса Йоаном в річці Йордані. Потім розповідають про діяльність Ісуса в Галілеї (північна частина Па-

лестини), його перехід до Юдеї (південної Палестини), на зустріч своїй долі в Єрусалимі, де він проповідував, страждав, був розп'ятий, помер і воскрес. Євангелист Марко починає свою Євангелію появою Йоана Хрестителя над Йорданом та хрещенням Ісуса. Відтак Марко дотримує приблизно того самого порядку Євангелій Матея і Луки. Це розміщення євангельських розповідей, переданих Апостолами та очевидцями, що їх Євангелисти зібрали разом, є їхнім редакційним вкладом. Він має також свого роду вартість, бо вказує на те, як, пишучи Євангелії, Євангелисти бачили і розуміли Ісуса. Проте для нас найбільшу вартість має не інтерпретація-пояснення Євангелистів, але зібраний ними матеріал — ті, так би мовити, фотознімки, ті євангельські розповіді, що їх вони записали і зберегли перед викривленням чи навіть свідомим пофальшуванням. У них ми відкриваємо справжнє обличчя Христа, такого яким він був насправді за часів свого земного життя. Проте, щоб почати цю працю, щоб наші відкриття були певні, ми мусимо насамперед познайомитися з історичним тлом того періоду, коли всі ці події відбувалися. Тільки за умови вивчення цього історичного тла, тодішньої ситуації ізраїльського народу, ми зможемо відкрити, пізнати та зрозуміти всю глибину і велич особистості Ісуса з Назарету.

IV. ІСТОРІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДАНИМИ КНИГ СТАРОГО ЗАВІТУ

1. ЗАГАЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

ЄГИПЕТ — ІЗРАЇЛЬ

	роки до н.е.
Стародавнє Єгипетське Царство	— 2800-2250
Будова перших пірамід	— 2600-2500
Середнє Царство	— 2050-1700
Нове Царство	— 1580-1070
2000 рр. — Предки Авраама кочівники в горішній Месопотамії.	
Около 1850 р. — Покликання Авраама і його перехід з Месопотамії в Ханаан (Буття 11-12).	
1850-1700 рр. — Історія Патріархів — Авраама, Ісаака, Якова та його синів. Приблизно 1700 р. перехід нащадків Авраама до Єгипту (Буття 12-50).	
1250-1230 рр. — Вихід з Єгипту під проводом Мойсея, 10 Заповідей на Синаї. Смерть Мойсея (Книга Виходу, Левітів, Числа, Второзаконня).	

1220-1200 рр. — Ісус Навин (Єгошуа) помічник і наслідник Мойсея завойовує Ханаан та розподіляє країну поміж 12 поколінь Ізраїля (Книга Ісуса Навина).

ЕПОХА СУДДІВ І ЦАРІВ

1200-1025 рр. Після смерти Ісуса Навина, народ під проводом Суддів (визначних мужів), мусить увесь час проводити тяжку боротьбу з сусідними поганськими племенами, відбивати напади різних народів. Усіх Суддів було дванадцять. Останнім Суддею був Пророк Самуїл. На домагання народу він помазує в царі Саула (1 Самуїла 10), а відтак Давида (1 Самуїла 16).

1030-1010 рр. — Царювання Саула.

1010- 970 рр. — Давид — цар Ізраїля.

970- 931 рр. — Соломон, син Давида, цар Ізраїля будує Святиню в Єрусалимі (1 Царів 6).

РОЗКОЛ І ЗАНЕПАД ЄВРЕЙСЬКОГО ЦАРСТВА

Після смерти Соломона 931 року через непримиренність його сина і наслідника Ровоама (1 Царів 12) дійшло до поділу Царства, на північне — Ізраїльське зі столицею Самарією та на південне — Юдейське з Єрусалимом.

Північне, Ізраїльське Царство

Столиця — Самарія. З розколом виникла схизма, розрив релігійної спільноти з Єрусалимом. Запровадження поганських культів і жертвоприношень. 721 р. — падіння Самарії, кінець Північного Царства. Масове виселення мешканців до Асирії та заселення опорожнених міст чужинцями (2 Царів 17,6-24). 612 р. — кінець Асирійського Царства та початок Вавилоського панування.

Південне, Юдейське Царство

Столиця — Єрусалим. 598-597 рр. облога Єрусалима. Йоахин, юдейський цар здає місто цареві Навуходносорові. Перше виселення мешканців до Вавилону. Встановлення нового царя Седекії на місце Йоахіна. Цілковите пограбовання міста. 578 р. — кінець Юдейського, Південного Царства. Навуходносор здобуває і руйнує Єрусалим. Масова депортація населення до Вавилону (2 Царів 24-25; 2 Хроніки 36).

ВІДНОВА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ПІД ВЛАДОЮ ПЕРСІВ

Північне, Ізраїльське Царство

539 р. — Перси під проводом царя Кира здобувають Вавилон.
529-522 рр. — Підкорення Єгипту.
500-449 рр. — Греко-перські війни.
490 р. — Маратонська битва.
470-399 рр. — Сократ.
427-349 рр. — Платон.
384-322 рр. — Арістотель.

Південне, Юдейське Царство

538 р. — Указ царя Кира про звільнення і повернення єврейських засланців (Книга Езри-Неемії гл. 1-2).
538 р. — Відновлення жертовника.
537 р. — Закладання основ другої Святині (Езри 6, 15-22).
445-443 рр. — Неемія відбудовує мури Єрусалиму (Неемії гл. 1-6).

ЕПОХА ЕЛЛЕНІЗМУ ТА Ї НАСЛІДКИ

Елленізм — це період в історії Східного Середземномор'я, Причорномор'я і Передньої Азії від 336 до 63 рр., тобто від часу завоювань Олександра (Великого) Македонського до опанування цих територій Римлянами. В духовній царині Елленізмом названо синтезу-поєднання давньогрецької культури з елементами древньосхідних Ассирійських, Вавилонських та Перських імперій-монархій.

- 336-323 рр. — Олександр Македонський.
- 333 р. — Здобуття Сирії.
- 332 р. — Підкорення Єгипту, заснування Олександрії, яка стала відтак культурним і науковим центром давнини.
- 323 р. — Смерть Олександра Македонського у Вавилоні. Поділ імперії між діядохів — полководців.
- 323-301 рр. — Боротьба діядохів за окремі частини імперії.
- 320-197 рр. — Палестина під владою Єгипту. Династія Птоломеїв. Толерантність володарів до релігії та звичаїв євреїв.
- 227 р. — На веління Птоломея Фіядельфа (283-246) тодішнього володаря Єгипту, в Александрії перекладено з гебрейської на грецьку мо-

ву всі книги Старого Завіту —
«Переклад Сімдесятьох».

- 198-142 рр. — Селевкίδи, володарі Сирії захоплюють Палестину.
- 168 р. — Антіох IV, володар Сирії, повертаючи з походу на Єгипет, грабує Єрусалим і Святиню. Початок релігійних переслідувань і осквернення Святині (1 Макавеїв 1,41-64; 2 Макавеїв 6,1-11).
- 167-135 рр. — Визвольна боротьба євреїв під проводом братів Макавеїв.
- 143-135 рр. — Здобуття частинної незалежності. Первосвященик Симон, один із братів Макавеїв, визнаний володарями Сирії етнархом, тобто релігійним і політичним провідником Ізраїля.
- 146 р. — Експансія Риму. Захоплення Македонії. Греція стає однією із провінцій римської імперії.
- 64 р. — Римські війська під проводом Помпея займають Сирію.
- 63 р. — Помпей здобуває Єрусалим, бере в полон первосвященика Арістобуля, а на його місце призначає первосвящеником Гіркана.

- 37-4 рр. — Ірод з ласки римлян обраний царем над Ізраїлем.
- 6-4 рр. — Народження Ісуса.¹
- 0 р. — Кінець старого літочислення, тобто до нашої ери (скорочено н.е.), до Христа. Початок нового літочислення.
- 18-36 рр. — Первосвященик Каяфа.
- 26-36 рр. — Пилат — римський управитель-намісник у Палестині.

¹ Нове літочислення, тобто від «народження Христа», почали вводити в римській імперії щойно в шостому столітті. До цього часу було в ужитку літочислення від легендарного заснування міста Риму. Скитський чернець Діонізій Малий, проживаючи в Римі, хотів на підставі євангельських розповідей встановити точну дату народження Христа. У своїх обчисленнях базувався він на тексті євангелії св. Луки (3,1-3), де сказано, що Іван почав хрестити п'ятнадцятого року правління кесаря Тиверія, а Ісус, коли почав свою діяльність, «мав яких років тридцять» (Лк. 3,23). Нині з інших джерел ми знаємо, що Тиверій був два роки корегентом Августа, котрий помер 14 року нашої ери. (Отож 2 роки плюс 14 плюс 15 становлять уже 31 рік). До цього долучається ще нова трудність. В Римі починався рік 1-го січня, а в Палестині 1-го жовтня. Отак ми не знаємо, чи Євангелист Лука дотримувався Палестинського чи Римського звичаю. Нарешті ще одна проблема. Євангелист Матей каже: «Ісус народився у Вифлеємі Юдейськім, за днів Ірода Царя» (Мт. 2,1). Але ми з певністю знаємо, що Ірод помер чотири роки до нашої ери, чого чернець Діонізій не міг знати. З усього цього історики заключають, доходять до висновку, що Ісус народився між 6 і 4 роками до н.е.

Для розсудливого християнина ця помилка чернця

- 30 р. — Мученицька смерть Ісуса на хресті.
- 66-73 рр. — Час Юдейської війни. Повстання проти Римлян.
- 70 р. — Римські війська під проводом Тіта здобувають Єрусалим, руйнують місто, спалюють Святиню. Депортація і винищення мешканців міста.

Діонізія не має жодного значення. Ми мусимо собі усвідомити, що ще й сьогодні є країни, де нема запису актів громадянського стану; і ще чимало людей не знають докладної дати їхнього народження. Для нас певним є, що народження Христа мало епохальне значення, і що з тією хвилиною почалася насправді нова ера в історії людства й світу (Див. Джюзеппе Ріцціотті, «Життя Ісуса Христа», назв. праця, стор. 167-186; а також по-французькому, Daniel Rops, *Jésus en son temps*, Ed. Fayard, Paris, 1944, pp. 121-124).

Святкування дня Рождества Ісуса Христа до 350 року в Церкві не було одностайним. На Сході Церква святкувала це свято 6 січня, разом зі святом Богоявлення (хрищення Ісуса в Йордані). Західня Церква не мала якоїсь усталеної дати. Щойно около 350 року вибрано остаточно дату 25 грудня. Поштовхом для вибору цієї дати стали поганські святкування «Свята Непереможнього Сонця», яке було пов'язане з весняним продовженням дня. Це свято язичники в Римі обходили дуже урочисто. Вибір цієї дати був дуже підхожий, бо для християн цим непереможним і незаходимим Сонцем був Ісус Христос, як це висловлено прекрасно в тропарі Христового Різдва: «Різдво твоє, Христе Боже наш, Світлом пізнання увесь світ осяяло. У ньому ті, що зор'ям служили, від зорі навчилися поклонятися Тобі, Сонцю Правди, й визнавати, що Ти сходиш з неба, Господи, слава Тобі».

- 132-135 рр. — Чергове та останнє повстання проти Римлян під проводом Симона бен Косеба, котрого Раббі (Законовчитель) Аквіба визнав як Месію.
- 134 рр. — Римський легат Юрій Северус здобуває Єрусалим.
- 135 рр. — Смерть Симона бен Косеби. Масова продаж єврейського населення як невільників у Мамбре та в Газі. Єрусалим — місце поселення для римських комбатантів. Заборона євреям поселятись і жити в Єрусалимі. Римський намісник Руфус будує святині на честь Юпітера й Венери на Голгофті, на місці, де розп'ято Ісуса, щоб таким чином відвернути християн від цих місць мук і смерти свого вчителя. Ці місця гуртами відвідували християни. Перетворення Єрусалимської Святині в храм на честь Зевса й Гадріяна, римського імператора.

Починаючи від 135 р. перервалася історія єврейського народу на рідній землі, а почалася історія єврейських поселень в усіх частинах світу, де вони даліше, хоча іншою формою, продовжували своє релігійне життя. На свято Пасхи, споминаючи чудесне визволення з єгипетської неволі, вони складали собі кожного року по-

бажання: «Наступного року в Єрусалимі». Ця вікова мрія євреїв здійснилася в 1947 році зі створенням нової держави Ізраїля.

2. ІСТОРІЯ ПИСАНА СЛЪОЗАМИ ТА КРОВ'Ю

Щоб зрозуміти та оцінити як слід якусь людину, треба познайомитися з історичним тлом тієї доби, того часу, в якому ця людина жила й діяла. Це стосується і особи Ісуса. Щоб відкрити, ким він справді був, зрозуміти його слова й діла треба знати, якою була в той час політична та релігійна ситуація в Палестині, а вона, як побачимо далі, була виїмково трагічна.

Після смерти Соломона, сина царя Давида (931 р. до н.е.) єврейська монархія розпалася на дві частини: на Північну (столиця Самарія) та Південну з Єрусалимом.

721 р. Асирійці завойовують Самарію, виселяють її мешканців до Асирії, а опорожнілі міста заселяють чужинцями, людьми Вавилону, як про це є мова в 2-ій книзі Царів (гл. 17). З того часу переємником Давидової спадщини, центром політичного та релігійного життя стає Єрусалим. Але не на довго. 598 року Вавилонський цар Навуходоносор здобуває Єрусалим, бере в полон до Вавилону царя Йоахіна з його родиною та всіх визначніших мешканців міста. Поміж в'язнями-засланцями був також священик-

пророк Єзекиїл. В Єрусалимі на місце Йоахіна призначено царем Маттанію, котрому змінили ім'я на Седекію, аби таким чином підкреслити його цілковиту залежність від Вавилону.

Щоб визволитися з Вавилонського панування, цар Седекія шукає допомоги в Єгипті. Дізнавшись про це, Навуходоносор знову облягає Єрусалим. Коли 587 р. в місті постав великий голод, Седекія вночі з військовими втікає з міста. Воїни Навуходоносора погналися за ним, наздогнавши його, взяли в полон і привели до царя. Той повелів убити його синів на його очах, а самому Седекії виколов очі, закував у кайдани та відправив у Вавилон (2 Царів 24-25). Через місяць Вавилонці здобувають місто, спалюють Господній храм і царський палац. Скарби Святині, посуд, золото, срібло і решту визначних мешканців Єрусалиму забирають до Вавилону.

Далеко від батьківщини, від їхнього духовного центру — Єрусалиму, євреї гуртуються навколо Закону-Тори, щоб не розплистися в чужому морі. Тора (перші п'ять Книг Біблії) стала для них практичною нормою їхнього щоденного життя. Псалми і писання Пророків були для них у той тяжкий час джерелом натхнення і духовної наснаги. Обрізання, святкування суботи і пасхи були зовнішніми знаками приналежності до єврейського народу, тим, що відрізняло їх від їхнього довкілля. Там у Вавилоні постала книга пророка Єзекиїла. Саме у Вавилоні жив пророк як засланець від 598 р. до 571 р. Щоб

втримати народ у вірі в силу та всемогутність Ягве, він навчає, що Бог Ізраїля є скрізь присутній. Ягве не залишився на батьківщині в Єрусалимі, як вони думали, і не здав їх на призволяще. Їхнє виселення, це лише кара за їхні провини. Бог Ізраїля, Ягве, немає нічого спільного з божками-ідолами поган, присутність яких обмежена до того місця, на якому їх поставлено. Бог Ізраїля, всюди присутній, є разом зі своїм народом і на чужині. Він про нього пам'ятає. І так рештка цього народу, очищена в горнилі тяжкої неволі, стане зародком оновленого Ізраїля. З неї виросте новий, милий Богові народ. Після важкого випробування прийде світле майбутнє, повернення на Рідну Землю (Єзекиїл 11, 16-20). З ним Бог укладе новий Союз, Союз миру віковичний, «і буду я їхнім Богом, а вони моїм народом» (Єзекиїл 37). Там на вигнанні синагога зі святкуванням суботи та вивченням Закону заступила прощі й участь у публічному культі в Єрусалимі. У цьому й велика заслуга пророка Єзекиїла, бо ця практика стала відтак міродайною на цілі століття і аж до наших днів. Вона врятувала єврейський народ від розплиття і зникнення в чужому морі. З цього часу почалося звеличування Єрусалиму, як міста миру, Божої присутності, небесної оселі. Виявом цієї туги є сто тридцять сьомий Псалом: «Над вавилонськими ріками, там ми сиділи й ридали... Як нам пісень Господніх на чужій землі співати? Якщо тебе, Єрусалиме, я забуду, нехай забу-

деться моя десниця! Нехай прилипне язик мій до піднебіння, коли тебе я не згадаю, коли Єрусалим я не поставлю понад найвищу мою радість!»

Та Бог Ізраїля — Господь милосердний і вірний. Він не забуває свого народу. Пророцтва Ісаї (765-700) рр.), в яких він предсказував поворот народу з вигнання здійснюються (Ісаїя 14). 539 р. перський цар Кир здобуває Вавилон. Рік пізніше він дозволяє євреям-засланцям повернутися на рідну землю та відбудувати Святиню в Єрусалимі (Езра 5,12-17).

Під владою Кира та його наслідників євреї мали своєрідну автономію, але повної незалежності вони вже не досягли. Вони були постійно м'ячем-іграшкою в руках могучих цього світу, які вирішували за своєю волею, хто має бути в них царем, а хто первосвященником. Їхня доля була незavidною, бо Палестина, їхня батьківщина, це місток між Африкою та Азією, між Єгиптом і Сирією. Кожній з тодішніх потуг залежало на тому, щоб мати на цьому «містку», в цьому коридорі своїх певних і відданих людей, а ними Юдеї, вірні своєму Богові, не могли бути. Звідси і цілий час намагання якнайшвидше їх винародовити, асимілювати, або винищити, виселити, і цей терен заселити своїми власними чи відданими людьми.

Минали століття. Наїзники, окупанти чергувалися. На місце Асирійців прийшли Вавилон-

ці, потім Перси. Після них прийшли Греки, і на-
решті Римляни.

332 р. Олександр Великий Македонський у
своєму поході до Єгипту зайняв Єрусалим. По
його смерті 323 р. діяхохи-полководці поділили
між собою поодинокі провінції його величезної
імперії. І так Єгиптом володіли Птолемеї, а Сі-
рією і Вавилоном — Селевкіді. Між собою вони
не жили в згоді. Кожний хотів поширити владу
коштом іншого, відбираючи від нього ту чи ту
прикордонну провінцію.

Негаймо після смерти Олександра Македон-
ського Юдея з Єрусалимом опинилася під вла-
дою єгипетських Птолемеїв, які відрізнялися в
загальному своєю толерантністю, терпимістю.
Вони ставилися поблажливо і з виrozumінням до
релігії та звичаїв поодиноких народних груп,
які входили до складу їхньої держави. І так Пто-
ломей II велів 227 р. перекласти на грецьку мо-
ву книги Старого Завіту, Священного Писання.
Цей переклад названо «Перекладом Сімдеся-
тьох» від кількості вчених, які над цим перек-
ладом працювали.

З початком другого століття до н. е. Єгипет
втрачає своє значення. 197 р. Юдея з Єрусали-
мом переходить під владу Селевкідів, володарів
Сирії та Вавилону, котрі пробують силою наки-
нути елленізм, як об'єднуючий елемент для всіх
народів імперії. Так виникла нова небезпека для
євреїв втратити свою самобутність і зникнути з
лиця землі. Елленізм — це було поєднання, син-

теза культурних елементів давньогрецького та східних народів. Грецька культура, котра була набагато вища за єврейську, мала на східні народи свій вплив, велику притягальну силу. Була небезпека, що під її впливом євреї втратять свою окремішність, приймуть грецькі звичаї, культуру, вірування. Це було і в інтересі держави, щоб всі народи якнайшвидше змішалися між собою, злилися в одне. Ця внутрішня небезпека була тим більшою, що серед самих євреїв знайшлися люди, котрі з практичних користолобних міркувань воліли йти тим легшим шляхом, як про це написано в книзі Макавеїв: «Того часу з'явилися в Ізраїлі нечестиві люди, що звели багатьох інших, казавши: „Ходім та зробім союз з народами, що навколо нас, бо з того часу, як ми відокремилися від них, упало на нас багато злиднів”. Сподобалось їм це слово і деякі з народу, набравши охоти, пішли до царя, що і дав їм повновладу прийняти поганські звичаї. От і збудували вони в Єрусалимі гімназію (спортовий майдан для плекання краси тіла) за поганським звичаєм, затерли собі знаки обрізання, відступили від святого союзу, збраталися з поганами та запродались їм, щоб зло творити» (Макавеїв 1,11-15). Це було внутрішнє хитання самих євреїв. До нього приєднався ще й тиск зі зовні: «Розгромивши, отже, у 143 р. Єгипет, Антіох (Володар Сирії) повернувся й рушив з величезним військом на Ізраїль та на Єрусалим; увійшов зарозуміло у святиню й забрав золотий

жертovníк і ліхтар з усім приналежним до нього посудом . . . Забрав він срібло, золото, дорогий посуд і загарбав тайні скарби, що знайшов. Забрав він усе те та й подався у свій край, учинивши велику різню . . . » «Після двох років — читаємо далі — вислав цар головного збирача податків по містах Юди. Він прибув у Єрусалим з великим військом . . . Зненацька напав на місто й побив його страшно, вигубивши силу народу з Ізраїля. Він ограбував місто, спалив його й розбив доми та мури навколо. Жінок з дітьми забрали в полон . . . Вони пролили кров невинну навкруги святині й осквернення святе місце . . . І повтікали мешканці Єрусалиму, і став він осідком чужинців. Він став чужим для тих, що в ньому народились, його лишали власні його діти . . . »

Тоді цар написав до всього царства, щоб усі стали одним народом та щоб кожен покинув свої звичаї, і щоб усі народи прийняли царський приказ. Багато ізраїльтян охоче прийняли його віру, стали жертвувати бовванам і оскрєрнати суботи. Цар вислав також через гінців листи в Єрусалим та в міста Юди, яким наказував іти за чужими краєві звичаями, припинити всепалення, жертви та возливання в храмі . . . опоганити храм . . . будувати жертovníки, капища та божища, приносити в жертву свиней та інших нечистих тварин, лишати своїх синів необрізаними . . . так щоб забути закон . . . А хто, мовляв, не чинитиме за царським наказом, той буде ка-

раний на смерть. Отак вони зловживали силою над ізраїльтянами . . . Жінок, що давали до обрізання своїх дітей, згідно з наказом, карано на смерть, разом з їхніми немовлятками, прив'язаними їм до шиї, а й їхніх слуг і тих, що їх обрізували. Однак, багато ізраїльтян не впали духом . . . Вони були готові вмерти і справді вмирили.

Того часу Маттатія, син Іоана, сина Симеона, священник, із потомків Йоаріва, покинув Єрусалим і осівся в Модіні. Було у нього п'ятьох синів . . . Бачив Маттатія мерзоти, що діялися в Юдеї та в Єрусалимі і сказав: «Горе мені! Невже ж я на те народився, щоб бачити погибель мого народу і руїну святого міста . . . та щоб сидіти отут, тоді коли воно віддається в руки ворогів, а святиня — чужинцям на поталу? . . . І Маттатія та його сини роздерли на собі одержу, надягнули волосяниці й заридали гірко».

Тим часом прибули царські посіпаки, що примушували до відступства, у місто Модін . . . і багато з Ізраїля перейшло до них. Заговорили царські посіпаки й мовили до Маттатії: «Ти у цім місті славний ватажок і сильний, із синами та братами навкруги себе. Тож приступи першим та виконай царський наказ, як то зробили всі народи . . ., то й станете, сам ти й твої сини, царськими друзями. Ти й твої сини будете обсіпані сріблом і золотом та силою дарунків». Відповів Маттатія й голосно промовив: «Навіть якби всі народи в державі царській послухалися

царя й всі до одного відступили від своєї батьківської віри і прийняли його накази, я з моїми синами й братами буду пильнувати (зберігати) Союз батьків наших. Хай Бог боронить, щоб ми покинули Закон (Тору) і установи...» Як тільки він вимовив слова ці, якийсь чоловік, юдей, на очах усіх приступив, щоб жертвувати на (поганським) жертвнику у Модіні, згідно з царським наказом. Уздрів те Маттатія, скипів, увесь затрясся, запалав гнівом за правду, кинувся на нього і на вівтарі його заколов. Та й чоловіка царського, що примущував жертвувати, теж убив (на місці) в той сам час, а жертвник повалив на землю. Він палав ревністю до Закону... і став кричати голосно по місті: «Хто ревнує за Закон і зберігає Союз, нехай іде за мною!» І втік сам він і його сини у гори, покинувши все, що мали... Тоді до них пристала група Асидеїв,² найвідважніших в Ізраїлі, — ко-

² Асидеї — по-євр. гассідім (Хасидизм) — побожний, благочестивий. Це були окремі групи євреїв, подібно до наших релігійних братств, які з найбільшою сумлінністю намагалися зберігати всі заповіді та приписи Закону-Тори. З релігійних мотивів вони підтримували визвольну боротьбу Макавеїв, а потім коли їхні наслідники зелленізувалися вони боролись активно проти їх. З цієї групи Асидеїв з часом виловилися секта фарисеїв (див. стор. 95 і 99) та чернеча громада Ессенів в Кумрані над Мертвим морем, яка жила ізольовано від зовнішнього світу, очікуючи приходу Месії-Визволителя та кінця світу зі встановленням Царства Божого на землі. (Див. стор. 74-75). Хасидизм, як релігійно містична течія в Юдаїзмі зберігся аж до наших

жен відданий Законові, а й ті всі, що від біди та лиха втікали, і собі до них пристали та їх скріпили . . . Маттатія та його друзі ходили скрізь і руйнували вівтарі (царські), насильно обрізували необрізуваних дітей, яких знаходили в ізраїльських границях, переслідували гордих . . . обороняли Закон від поган та царів і не давали грішникові зноситися вгору» (1 Макавеїв 1, 11; 2, 48).

Так почалася розпачлива визвольна боротьба — партизанка під проводом братів Макавеїв, боротьба не лише проти чужих, а й проти своїх з усією жорстокістю, що з такою боротьбою пов'язана. Цей страшний період єврейської історії від 167 р. перед Христом до 135 р. н.е. творить вершок так званої «Апокаліптичної Епохи».³

днів. На Україні дійшов він до свого найвищого розквіту в другій половині 18 ст., зокрема серед єврейської бідноти Галичини та Волині. Швидко поширився він також і на Литві, Білорусі, в Румунії та Угорщині. Характеризували його глибока віра, жива надія на скорий прихід Месії-Визволителя та беззастережна вірність у збереженні всіх положень Закону-Писання.

³ Апокаліпсис (від гр. «апокаліпсис» — одкровення), викриття чогось (майбутнього), що є закрите, невідоме, неясне, непевне, далеке. Апокаліптична Епоха — це період в історії Ізраїля, в якому з'явилися численні літературні твори, які хотіли предсказати недалеке майбутнє єврейського народу. У цих творах знаходимо описи всіх жахів, стрясень, катастроф, але і радостей, що їх це майбутнє скриває. Головна мета цих творів — це скріпити віру народу, бути тим променем надії в темну ніч політичного та релігійного поневолення та кривавого переслідування. «Апокаліптичні Часи» — у

3. АПОКАЛІПТИЧНА ЕПОХА ІСТОРІЇ ІЗРАІЛЯ

Йосиф Флавій у своїй історії Ізраїльського народу каже, що, почавши за сто років до Христа, євреї ставили собі за найважливіше завдання визволитися з-під панування чужинців, щоб могли служити єдиному Богові.

Від часу зруйнування Єрусалиму Вавилонським Царем Навуходоносором (578 р. до Хр.), євреї вже не могли здобути повної незалежності. За часів перського панування, маючи певну автономію, вони втішались релігійною свободою. Але часи мінялися. З окупацією Юдеї та Єрусалиму 168 р. військами Антіоха IV, володаря Сирії, котрий силою насаджував Елленізм, почалася тяжка і безперервна боротьба, як за політичну, так і релігійну свободу народу. Її перший вияв — це спротив священика Маттатії, батька братів Макавеїв (167 р. до Хр.). Закінчилася ця боротьба, після першої руїни Єрусалиму військами Тіта (70 р. н.е.), новим повстанням проти римлян Симона Бен Косеба 135 р. Їх наслідки — це друга цілковита руїна Єрусалиму та заборона євреям поселятись і жити в Єрусалимі.

переносному значенні — це час великих катастроф, гонінь, переслідувань, жахів, непевности, очікувань, страху, беспорядности в обличчі того, що гряде, якого не можна уникнути і переносити немає змоги. Докладніше про апокаліптичні та апокрифні твори між 2 і 1 ст. до Хр. та в 1 ст. н.е. дивись Джюзеппе Ріцціотті, названа праця, стор. 80-88.

Цей період єврейської історії названо «Апокаліптичною Епохою». Це був час розпачливої боротьби євреїв зразу проти Селевкідів, володарів Сирії, які насаджували Елленізм, а відтак проти Римлян, які 63 р. зайняли Єрусалим.

Тимчасові льокальні перемоги більших чи менших партизанських з'єднань над окупантами, про які є мова в книгах Макавеїв, не могли принести повного і тривалого визволення. Вони ставали приводом до ще більших утисків та жорстоких відплат, жертвами яких були дуже часто невинні люди. І так повстання фарисеїв проти зелленізованого царя Олександра Янне (103-76) та 6 років домашньої війни коштували народові 50.000 жертв. З них вісімсот були розп'яті на очах царя та його полюбовниць.

У 63 році римські війська під проводом Помпея здобули Єрусалим і Святиню, причому загинуло знову 12.000 євреїв.

Смерть Ірода, царя з ласки римлян, 1 квітня 4 р. до Хр. стала сигналом до нового повстання проти Римлян. В Галилеї (північна частина Палестини) повстанці під проводом Юди Галилейчика захопили Сепфоріс зі складами зброї. Проти них вирушив на чолі двох антіохійських легіонів римський легат Сирії Квінктілій Варус. Помимо розпачливої оборони він здобуває та спалює Сепфоріс. Усіх оцілілих мешканців забрано в неволю і продано як невільників. Навівши «порядок» в Галилеї, Квінктілій Варус переходить до Юдеї, здобуває Єрусалим і при

цій нагоді велить розп'яти за мурами міста 2000 повстанців, які попали в його руки. Відомий єврейський історик Кляуснер вважає, що ледви чи був такий рік, в періоді від 67 до 39 рр. н.е. в якому десь у якійсь частині Палестини не було б якогось заколоту-повстання. На його думку кількість жертв становило приблизно двісті тисяч.⁴ Про це говорить також згаданий уже єврейський історик Йосиф Флявій, який каже: «Після смерти Ірода гасало по країні багато різних банд... Вони не були спроможні завдати римлянам якоїсь більшої шкоди, зате з тим більшою жорстокістю грабували, мордували та розправлялися з власними земляками».⁵

У цій розпачливій та безвиглядній боротьбі на життя або смерть, зродилось у народі переконання, що тільки Бог — він єдиний може визволити в чудесний спосіб свій народ так, як визволив їхніх батьків з Єгипетської неволі. У той страшний час (перше століття до н.е.) з'являються численні письма апокаліптичного характеру анонімних авторів. Щоб збільшити їхній авторитет і вплив, їх приписують пророкам Варухові, Даниїлові, а деякі з них навіть патріярхам Енохові (Буття 5,23), Авраамові, Мойсеєві. Ці письма — це пророцтва-віщування про близький прихід Месії-Визволителя, про кінець

⁴ Klausner Joseph, *Jésus de Nazareth*, Paris, 1933, стор. 243.

⁵ *Jüdische Altertumer*, XVII., стор. 285.

поневолення-переслідування. Незабаром має настати час Божого змилювання. Бог змилюється над своїм народом, знищить усіх поневолювачів-грішників, ворогів Ізраїля. Це буде водночас і кінець теперішнього віку та початок нового благословенного часу, часу Божого царювання над Ізраїлем і світом. В цій тяжкій, страшній, безвиглядній ситуації шукають євреї відповіді на це застрашуюче питання: чи відкинув Бог на завжди свій народ? Як довго топтатимуть чужинці спадщину Давида? Як довго ще терпітиме Господь наругу над своїм народом?

Віруючі-євреї шукають відповіді на ці застрашуючі питання в книгах Священного Писання і там вони їх знаходять. Коли настане повнота часу, Бог пошле Визволителя-Месію. Він буде з роду царя Давида, бо так Господь пообіцяв цареві устами пророка Натана: «Як сповняться твої дні й ти спочинеш з твоїми батьками, я поставлю по тобі твоє потомство, що вийде з твого лона, і утверджу його царство. Він збудує дім (святиню) імені моему, і я скріплю його царський престіл на віки . . . Твій дім і твоє царство переді мною повіки існуватимуть, і престол твій закріпиться повіки» (2 Самуїла 7,12-16).

Цю саму думку про Месію з роду Давида знаходять вони в 11-ій главі пророка Ісаї. Там він змальовує не лише образ Месії, а й час його панування: «І вийде паросток із пня Єссея (Дави-

дового батька) (1 Самуїла 16,1) і вітка виросте з його коріння. Дух Господній спочине на ньому, дух мудрости й розуму, дух ради і кріпости, дух знання й страху Господнього... Він буде по справедливості судити вбогих, по правді оголошувати присуд для бідних у країні. Гнобителя вдарить палицею — своїм словом. Безбожного погубить духом (подихом) своїх уст. Справедливість буде поясом у нього на крижах, а правда підпереже його боки. Вовк буде жити вкупі з ягнятком, леопард біля козеняти лежатиме; телятко й левеня будуть пастися разом, і поганяти їх буде мала дитина» (Ісаїя 11,1-6).

Ще більш зрозумілим та близьким для народу в той тяжкий час було видіння про чотирьох звірів і Сина Чоловічого пророка Даниїла: «Бачив я в нічних видіннях, аж ось на небесних хмарах ішов ніби Син Чоловічий. Дійшов він до Ветхого Днями⁶ і приведено його перед нього. І дано йому владу, славу і царство, і всі народи, племена та язика йому служили. Влада його — влада вічна, що не минеться, і царство його не занепаде ніколи» (Даниїл 7,13-14).

До цих пророцтв, записаних в канонічних книгах Біблії, приєдналися апокрифи невідомих авторів.⁷ І так у сімнадцятому Псалмі «Соло-

⁶ Ветхий Днями — в переносному значенні Відвічний — Бог, якого дні не мають ліку.

⁷ Апокрифи (від гр. «апокріфос» — таємничий, захований). Апокрифами називаємо твори невідомого по-

мона» (невідомого автора з першого століття до Хр.) знаходимо таку молитву: «Господи, встанови над народом у свій час царем сина Давида, щоб царював він над Ізраїлем твоїм слугою. Опояси його силою, щоб знищив він безбожних владу. Очисти Єрусалим від поган, що топчуть його. Зломи гордість грішників залізною різкою-жезлом, мов той посуд череп'яний. Знищ народи безбожних подихом твоїх уст, силою твого слова».

У цій молитві зібрано коротко всі сподівання і надії Ізраїля — прихід Месії, політичне визволення, кара і знищення грішників, гнобителів, поган — силою подиху Божих уст. Невідомий автор «Книги Еноха» передає всі ці образи ще яскравіше. В розділі притч він, як раніше пророк Даниїл, говорить про «Сина Чоловічого», якого Господь Сил вибрав, заки були створені сонце і зорі. Він буде світлом для народів, надією для тих, що страждають серцем. У сімдесять другій главі цієї книги йде мова про те, як перелякані царі впадуть перед ним, коли побачать його, сидячого на престолі слави. Його суд над грішниками буде страшний. Словом, що вийде з його уст, будуть убиті всі грішники перед його лицем.

ходження, безпідставно приписувані якомусь авторові. Звичайно апокрифи — це письма сумнівної історичної вірогідності і тому Церква не вважає їх за канонічні, тобто за такі, які мають зобов'язуючу вартість.

У коментарі-поясненні чернечої спільноти Ессенів до слів Ісаї «Справедливість буде поясом у нього на крижах, а правда підпереже його боки» (Ісаї 11,5) сказано: «Він, Месія, пануватиме над усіма народами і всі язики судитиме своїм мечем». В їхніх піснях-гимнах вони наголошують увесь час, що паросток Ессея (тобто Месія) буде вогнем, який винищить і спалить усіх неправедних. І так у Біблії вогонь та меч, що виходить з Божих уст (подих) є знаряддям Божого суду і Божої відплати над грішниками. «Бо ось Господь прийде у вогні, і наче вихор — його колісниці, щоб вилити свій гнів пожаром, свої погрози — полум'ям вогненным. Бо вогнем судитиме Господь усю землю, мечем — усяке діло...» (Ісаїя 66,15-16). Ці образи з третьої книги Ісаї прийняли за свої чернеча спільнота Ессенів з Кумрану, над Мертвим Морем і їх перебрали також автори Новозавітних Книг, зокрема Іван Хреститель.

Так стануть нам зрозумілішими слова Христа: «Вогонь прийшов я кинути на землю» (Лк. 12,49) та: «Не мир прийшов я принести на землю, а меч» (Мт. 10,34). Цих слів не можна брати дослівно чи пояснювати символічно, бо вони є натяками на Ісусову місянську гідність і післанництво. Так розуміли їх напевно слухачі Христа.

4. ПОЛІТИЧНА ТА РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ ІЗРАЇЛЯ В ПЕРШІ РОКИ НАШОЇ ЕРИ

Після смерти Ірода Царя (4 р. до Хр.) його спадщину за згодою Риму поділили між собою сини. Юдею з Єрусалимом одержав Архілей. Та його панування не було довге. На доноси і скарги про його жорстокість, 6 р. по Хр. його викликано до Риму, позбавлено влади та заслано на вигнання. Від тоді владу над Юдеєю перебравли римські правителі-намісники, які звичайно перебували в Цезареї над морем. До Єрусалиму римляни прибували тільки у виняткових обставинах, зокрема на час великих свят, коли до міста приходили сотні тисяч паломників. Таким чином вони були там на місці на випадок завжди можливих розрухів та заворушень. П'ятим з черги намісником-правителем від 26 до 36 років був Понтій Пилат, про якого згадують Євангелії. Саме він підтвердив присуд смерти на Ісуса.

Після повернення євреїв з Вавилонської неволі Єрусалим став релігійним та політичним центром єврейського народу. Єрусалимська Святина була єдиним місцем на світі, де дозволено було євреям приносити жертви Богові Ізраїля. Бували роки, коли на свято Пасхи в Єрусалимській святині приношено прилюдно в жертву понад двісті тисяч ягнят. Кожне заколене в святині ягня споживали прочани. Його приношено в жертву не менше як за десять осіб, чії імена свя-

щеник поіменно називав перед заколенням. Для обслуги цієї маси народу, службу при Святині виконували за чергою кілька тисяч священиків і левітів та інших слуг під проводом Первосвященика. У своїх початках Первосвященик був дуже часто релігійним і політичним провідником народу. Він втішався великим авторитетом і залишався Первосвящеником аж до смерті. З приходом римлян ситуація та умови змінилися. Правителі за власним уподобанням і бажанням мали владу наставляти та усувати Первосвящеників. Дійшло до того, що гідність первосвященика можна було за гроші купити, подавши відповідного хабаря правителеві. Та помимо цього Первосвященик мав усе таки великий вплив. Він стояв на чолі Синедріону (Ради Старійшин), найвищої релігійно-судової, а також і політичної інституції Ізраїля.

Синедріон — це Рада Старійшин, так би мовити сенат, що складався з Первосвященика та сімдесятьох інших членів. Виникла вона під впливом Елленізму, коли владу над Юдеєю мали Селевкіді. До неї входили члени чотирьох визначних родів, з яких за звичаєм вибирали Первосвященика і з представників місцевої аристократії. Вона виконувала функції найвищого державного, релігійного й судового органу. Але видавати і виконувати присуди смерті без згоди римських правителів, вона не мала права, бо це належало до компетенції римських органів влади. **Найбільше число членів Синедріону стано-**

вили Садукеї. Свою назву одержали вони, ймовірно, від Первосвященника Садока, що виконував цю функцію за часів царювання Давида (2 Самуїла 15, 24-37). Це були люди тісно пов'язані зі Святиною. Після зруйнування Святині 70 р. втратили вони весь вплив і зникли безслідно. Садукеї визнавали, як зобов'язуючі, лише перші п'ять книг Біблії, з усіма їхніми приписами та законами, що їх народ мав сумлінно зберігати. Щодо римлян, то вони були дуже ліберальні, вільнодумні й провадили політику зм'якшення напружености, пристосування, компромісів, примирення. Вони, на відміну од Фарисеїв, не признавали воскресіння мертвих (Мт. 22,23-33; Лк. 20,27-40). Для них усе було добре, що їм служило, забезпечувало їхній вплив та життєвий рівень.

Фарисеї — це інша політично-релігійна група, про яку часто згадують Євангелії. Вони перебували в опозиції до аристократії, вищого священства і садукеїв, які співпрацювали з римлянами. Між собою вони називали один одного братами (габерім). Дотримуючи всіх пропорцій, це були, так би мовити, наші нинішні релігійні братства. Членами цієї групи були законовчителі, нижче священство, купці, ремісники. Вони були духовними провідниками народу. Їхньою зброєю було фундаментальне знання Писання-Тори, а також «отцівських передань», тобто пояснень, коментарів Закону-Талмуду. Народ уважав їх за праведних, богобоязливих. Своім жит-

тям, молитвою та постом хотіли вони служити прикладом для народу, щоб увесь народ став «народом священників» і так приспішити хвилину Божого змилування — приходу Месії. Звідси й їхнє старання зберігати ритуальні приписи в щоденному приватному житті, які зобов'язували тільки священників, котрі служили в святині під час приношення жертв. Вони зобов'язувалися давати десятину частину з усіх своїх прибутків на утримання святині, заховувати суботу, зберігати всі приписи ритуальної чистоти, як це написано в 11-12 главах книги Левіт. Дійшло до того, що вони встановили 613 правил. Ними треба було керуватися, щоб знати, що ще є дозволене, а що заборонене, аби могли вести праведне життя, зберігати всі веління Закону. Отак треба було визначити, що дозволено чинити в суботу, щоб не переступити закону абсолютного відпочинку. Наприклад, при ритуальному обмитті рук треба було вирішити чи досить обмити лише пальці, чи треба було помити також і долоні; чи досить було їх обмити, чи належно їх відтак ще ополокати. У своїй ревності деякі з Фарисеїв пішли так далеко, що не керувалися вже духом, але буквою Закону, «відціджували комара, а ковтали верблюда», як казав про них Христос (Мт. 23,24). Ісус не засуджував їхньої ревності, ні науки, а тільки їхнє бездушне, лицемірне поступування. «Горе вам, книжники й фарисеї, лицеміри, що даєте десятину з м'яти, кропу і кмину, а занедбуєте, що найважливіше

в Законі — справедливість, милосердя і віру. І те слід робити, і того не слід лишати» (Мт. 23). В часі виступу Христа приблизне число фарисеїв було вісім-дев'ять тисяч, але вони мали багато симпатиків-прихильників у народі. В їхньому розумінні — це грішники, митарі, розпусники своїми гріхами гальмують прихід Божого Царства і Месії. Таких людей вони оминали, з ними не спілкувалися, щоб уже самим фізичним дотиком з ними себе не осквернити. Факт, що Христос заходив і до митарів, їв з ними, їх не оминав — це було для них великим згіршенням. На відміну од фанатичної групи Зельотів, Фарисеї ставили тільки пасивний спротив римлянам, уникаючи всяких збройних сутичок. Та помимо всіх їхніх недосконалостей заслуги фарисеїв є великі. Це вони своєю наукою та заховуванням положень Закону зберегли єврейський народ у розсіянні аж донині.⁸

Зельоти — Ревнителі Закону — становили третю релігійно політичну групу-партію в часі Христа В загальному це були рештки недобитків, з розсіяних по країні колишніх повстанських загонів Юди Гагилейчика, який підняв повстання проти римлян після смерти Ірода Царя. Характерною рисою Зельотів була безумовна, радикальна вірність всім приписам Закону, їхні живі апокаліптичні сподівання скорого приходу

⁸ Introduction à la Bible, T. III. Introduction critique au Nouveau Testament, Volume I, „Au seuil de l'ère chrétienne“, Ed. Declée, 1976.

Месії та безоглядна боротьба проти римлян і всіх їхніх «вислужників». В їхньому переконанні саме ця безоглядна боротьба мала змусити Бога до дії і так приспішити хвилину Божого змилювання над єврейським народом та його суду над ворогами Ізраїля. «Лише єдиного Бога уважали вони своїм царем і володарем», — каже про них Йосиф Флявій.⁹ Звідтіля і їхній спротив та опір проти організованого римлянами перепису населення. Зрештою вже сама плата податку створювала для них релігійну проблему. В оточенні Христа були напевно також прихильники, або і раніше активні члени цієї групи, бо навіть одного з Апостолів (Симона) окреслено як зельота (Лк. 6,15). Коли ж дії більших груп вже не були можливі, у своїй акції вони обмежувалися до вбивств поодиноких осіб. Розбійник Варавва, якого замість Христа на прохання народу звільнив Пилат, був напевно одним із членів, або і провідників такої групи (Мк. 15,7). Це Зельоти 67 року підняли знову повстання проти римлян, яке 70 р. закінчилося спаленням святині та зруйнуванням Єрусалиму військами Тіта. Після розгрому поодиноких груп, решта оцілілих Зельотів окріпилися в Масаді (Замок-фортеця Ірода в горах біля Мертвого Моря). Відтяти від зовнішнього світу, вони там протягом ще трьох років ставили розпачливий опір переважаючим силам римлян. Бачачи безвихідність дальшої

⁹ Jüdische Altertumer, XVIII., 23.

боротьби, щоб не здатися живими в полон, в день єврейської пасхи 73 року вони всі себе взаїмно повбивали. Коли ж римляни, не бачучи опору, підійшли до стін фортеці, то в переляку знайшли 960 трупів і ні одної живої душі. Нині з таким самим пієтизмом, з таким самим чуттям як до «муру плачу» в Єрусалимі йдуть євреї також і до решти руїн цієї фортеці. Для них є вона також національною святістю.

Чернеча Спільнота Ессенів — це була четверта і остання група, яка діяла в часі Христа у Юдейській Пустелі напроти Кумрану біля Мертвого Моря. Постала вона як протест проти безпорядників, які панували в управлінні Єрусалимською Святиною. Внаслідок спорів з негідним Первосвященником Йонатаном (152 р. до Хр.) одна частина нижчого священства, левітів і мирян відокремилася від Святині в Єрусалимі та заснувала свою «духовну святиню», свого роду чернечу спільноту, центром якої були забудовані напроти Кумрану. В часі розкопів 1951-56 рр. відкрито там руїни житлових і господарських будинків, одинадцять резервуарів-вмістилищ для збереження води, кладовище, що начисляло тисяча сто гробів. Це все було знищене під час повстання 68 року, коли Веспасіян на чолі шістдесять тисячної армії почав «утихомирювати» Юдею. Єврейський історик Йосиф Флавій каже, що всіх членів цієї чернечої спільноти було приблизно 4000. Більшість з них жили відокремленими групами по селах, а навіть по

містах. Вони хотіли бути «народом нового завіту», «голосом вопіючим в пустелі», як казав Ісая (40,3-5), щоб приготувати Господню дорогу, вирівняти стежки тому, що мав незабаром прийти. Далеко від грішнього світу, під проводом свого «Учителя Праведности» вони намагалися провадити святе, праведне життя, зберігаючи з найбільшою сумнівною всі приписи Закону і щодо святкування суботи, і щодо ритуальної чистоти. У своїй ревності вони перевищали фарисеїв, яким закидали їхню примирливість. Ессени не обмежувалися до самого миття рук, але «очищувалися», беручи ритуальні купілі стільки разів, скільки відчували потребу. Цією дорогою вірного збереження закону вони хотіли бути народом святим, чистим, бездоганим і так приспішити хвилину приходу Месії-Визволителя.

V. ІВАН ХРЕСТИТЕЛЬ — ПРЕДТЕЧА ІСУСА

При розгляді політично-релігійної ситуації в перших десятиліттях н.е. не можна обминути мовчанкою Івана Хрестителя і того духовного підйому, якому він дав початок. Його поява і спосіб життя на межі пустелі не могли залишитися без глибокого впливу на його сучасників. Щоб послухати його слів і прийняти хрещення на відпущення гріхів, до нього приходило багато людей з Єрусалиму, Юдеї та околиці надйорданя (Мт. 3,5). Підсилені новими апокаліптичними творами давні віщування Пророків про час Божого суду і Божого помилування, про прихід Месії, розбуджували все живі сподівання народу. В той час — у тридцяті роки н.е. — вони осягли свою найвищу ступінь напруженості «А із-за того, що люди вижидали Месії, кожен сам у собі розмірковував про Івана, чи не він часом Христос» — як це каже Євангелист Лука (3,15). Простий народ уважав Івана за Пророка, а дехто за Христа-Месію. Він сам визначив, опреділив себе Предтечею, тобто тим, що мав приготувати

дорогу іншому, тому, котрий мав після нього прийти (Ів. 1,19-28).

Іван Хреститель, як кожний проповідник того часу, мав біля себе постійну групу своїх учнів. Вони мали власні, нам не відомі форми молитов, бо Апостоли просили Ісуса, щоб навчив їх молитися «так, як Іван навчав своїх учнів» (Лк. 11,1). Вони також постили багато, як це відмічує Євангелист Матей: «Чому ми й Фарисеї постимо багато, а твої учні не постять?» Ісус відповів їм: «Чи ж личить весільним гостям сумувати, поки молодий з ними? Надійдуть дні, коли від них заберуть молодого, і тоді будуть пости» (Мт. 9,14-15). З в'язниці Іван посилав своїх учнів до Ісуса, щоб запитали його: «Ти той, що має прийти (Месія), чи іншого маємо чекати?» У відповідь на це Ісус сказав: «Ідіть і сповістіть Івана про те, що чуєте й бачите: Сліпі прозрівають і криві ходять; прокажені очищуються і глухічують; мертві воскресають і вбогим проповідується Добра Новина. Щасливий, хто через мене не спотикнеться» (тобто, хто помимо всього в моїй людськості відкриє мое Боже післанництво) (Мт. 11,2-6).

Іван, імовірно, не сумнівався в тому, ким насправді був Ісус. Та все таки з цих слів пробивається його здивування та розгубленість, що поступування Христа так мало відповідало тій ідеї, тому образу, який народ собі змалював про привід Месії. На питання Івана Ісус не дає прямої відповіді, але наводить слова Пророка

Ісаї, якими він змальовує блага місянського часу (Ісая 35,5). Як Іван тоді, так і нині кожний з нас особисто, в тишині свого серця, мусить винести осуд та рішення, ким для мене є Ісус.

Після смерті Івана частина його учнів перейшла до Ісуса, а інші, створивши власні групи, продовжували далі дію Івана аж до початку другого століття. Вони вважали Івана Месією і так були, певною мірою, противниками Християнства. Останню згадку про Іванових учнів знаходимо в Діяннях Апостолів (18,25-28; 19,1-7).

КИМ БУВ І ЩО НАВЧАВ ІВАН ХРИСТИТЕЛЬ?

Відповідь на ці питання можемо знайти в Євангелиста Луки. Іван був сином старенького священика Захарії та його дружини Єлисавети (Лк. 1,5). Про його народження і післанництво сповістив батькові Ангел в часі його священикослужіння в Єрусалимській Святині. Коли обрізували Івана його батько Захарія відзискав знову дар мови, що її він стратив, сумніваючися в слова ангела. Відзискавши мову, в благодарній пісні він предсказує майбутнє дитини (Лк. 1, 76-79). Про дальшу долю дитяти згадує лише одним реченням Євангелист Лука: «Дитя ж росло й скріплялось на дусі та перебувало в пустині аж до дня свого об'явлення Ізраїлеві» (аж

до дня, поки Іван не виступив перед народом) (Лк. 1,80).

«Дитя ж росло... та перебувало в пустині...» Колись екзегети мали труднощі пояснити це місце. Як могло дитя перебувати в пустині? Та нині, після знахідок в Кумрані ці слова є зрозумілі. Справа в тому, що батьки Івана, коли він народився, вже були похилого віку та можливо, що й самі, бачачи безладдя в Єрусалимській Святині, були прихильниками чернечої спільноти Ессенів. Отак вони воліли віддати дитину на виховання до «монашої школи» в Кумрані. Що така можливість існувала, підтверджує Йосиф Флявій, який каже, що монахи, хоч самі безженні, приймали дітей інших ще в дитячому молодому віці, щоб ознайомити їх зі своєю наукою. Отож за всякою імовірністю Іван виростав у близькому контакті з чернечею спільнотою Ессенів, або і сам деякий час належав до неї. Та помимо багатьох спільних рис у проповідях Івана ми знаходимо інші елементи, що його від Ессенів відрізняють.

Іван Хреститель, як і Ессени, голосить скорий день Божого Суду. Проте, яка вагома різниця! Цей суд відбудеться не лише над іншими, над поганями, гнобителями, ворогами, — як твердили Ессени, — а й над самим Ізраїлем. Він дивиться на свій народ критично. В його словах немає тієї нотки «тріумфалізму», тієї зловтіхи в обличчі неминучої загибелі всіх ворогів і поневолювачів Ізраїля. «Гадюче поріддя! Хто вам

вказав утікати від настигаючого гніву (надходячого суду-кари). Чиніть плоди, достойні покаяння, і не беріться говорити собі: маємо за батька Авраама. Кажу бо вам, що Бог з цього каміння, може підняти дітей для Авраама. Бо вже і сокира прикладена до корення дерев; кожне бо дерево, що не приносить доброго плоду, буде зрубане та вкинене в вогонь» (Лк. 3,7-9).

Ці страшні для євреїв слова висловлюють думку про близькість грядущого суду (сокира вже при корені). Цей суд відбудеться і над дітьми Авраама. Кровна спорідненість з народом Ізраїля, з потомками Авраама не є жодною запорукою Божого благовоління. І так апокаліптичні сподівання, що дотепер були потіхою, надією Ізраїля, стають унаслідок слів Івана, грізною пересторогою для народу. Щоб уникнути надходячий гнів Господній, треба творити достойні, справжні, а не тільки мнимі, поверховні діла покаяння-навернення. Бо схилити голову немов тростину, підстелювати під себе веретече, надягати волосяницю, посипати голову попелом зможе кожний. Та в Божих очах все це ще не є покаяння. Воно мусить бути наверненням, як його описав Ісая: «Ось піст-покаяння, яке я люблю: кайдани несправедливости розбити, пута кормиги розв'язати, пригноблених на волю відпустити, кожне ярмо зламати. З голодним своїм хлібом поділитись, увести до хати бідних, безпритульних; побачивши голого, вдягнути його, від брата твого не ховатись... Тоді візвеш, і

Господь відповідь, ти крикнеш і він скаже: „Ось я!”» (Ісаїя 58,6-9). Лише таке навернення, таке покання, така внутрішня зміна цілого способу думання і поступування може зберегти та захоронити народ від настигаючого гніву. Якщо ж народ не навернеться, не принесе доброго плоду, то буде зрубаний, мов те дерево, що не приносить плоду та вкинене у вогонь.

Іван перейняв апокаліптичні ідеї й образи своїх попередників та їхнє вістря звернув і проти своїх земляків. Оце і є те нове, що його від Ессенів відрізняє. Не самопевність треба плакати, але духа покути, духа покаяння-навернення. Бог з того каміння, яким в очах Ізраїля є погани, може зробити духовних дітей Авраама, що віруючим серцем приносять плоди праведности. Не від очікуваного Божого суду над воєрами і поганими прийде спасіння і рятунок Ізраїля, але від його власного навернення, розкаяння. Завершенням цього внутрішнього процесу навернення мало бути хрещення в Йордані, зовнішній символ очищення, яке, в протилежності до практик Ессенів, можна було тільки раз прийняти. Це занурювання каянників у води Йордану було не лише знаком очищення-обнови, новонародженням, але й обрання-оприділення в обличчі грядучого Божого суду над світом. Таким способом Іван встановив зв'язок між особистим, праведним, моральним життям людини та апокаліптичними сподіваннями кари-нагороди, суду-спасіння. Для нього «День Господній»,

день Суду над безбожниками буде водночас днем приходу Божого Царства, початком Божого царювання над Ізраїлем і світом, днем неопи-саної радості для праведників, як це писав Пророк Ісаїя (13,9-13; 14,1-8).

**
*

VI. ІСУС З НАЗАРЕТУ

1. ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО ХРЕЩЕННЯ В ЙОРДАНІ

Темою перших апостольських проповідей в Єрусалимі були страждання, хресна смерть, воскресіння і прослава Ісуса (Дії 2,22-25; 3,11-26). Іншим слухачам, яким всі ці події котрі збулися в Єрусалимі не були відомі, Апостоли давали ще окремі, додаткові пояснення про те, що Ісус навчав і творив під час свого публічного виступу між народом. Згодом слухачі апостольських проповідей хотіли ще більш про Ісуса довідатися-взнати. Хто його батько і мати, де він народився, де виростав, що робив до свого виступу перед Ізраїлем? Отак постали та ввійшли до Євангелії розповіді про народження і дитинство Ісуса.

Ці розповіді про народження Ісуса зафіксовано на початку Євангелій та насправді вони є їхньою останньою частиною. Їх можна б порівняти до Вступу, Введення, або передмови до книжки, що їх автор пише звичайно тоді, коли

вже машинопис готовий до друку. У вступі автори відкривають перед читачем головну думку, а інколи й зміст цілого твору. Вони пояснюють, що спонукало їх написати таку книжку, а також щό хотів автор цим досягти. Саме так треба розглядати розповіді Євангелистів про зачаття, народження та дитинство Ісуса, бо так вони їх розуміли. Зрештою, лише Євангелисти Матей і Лука розповідають нам про народження Христа. Марко (часово перший з Євангелистів) починає свою Євангелію виступом Івана Хрестителя, а останній Євангелист Іван — Прологом про Логос, Боже Слово — Думку, яке було споконвіку з Богом, було Богом, яким все постало і яке стало тілом та оселилося між нами. Воно — це Боже Слово — було світлом, що просвічує кожну людину. І хоч світ ним виник, цей світ його не впізнав. Воно прийшло для своїх та своїх його не прийняли, але тим, що його прийняли, воно дало силу (право) стати Божими дітьми, тим, що увірували в нього (Ів. 1,1-24).

І так, хоча євангельські розповіді про зачаття, народження та дитинство Ісуса мають передусім, так би мовити, теологічний характер, то це в нічому не заперечує їхньої історичної ваги. Це можемо сміло твердити принаймні щодо розповіді третього Євангелиста св. Луки, грека, який сам був лікарем з нахилом до історії. Він же й автор Діянь Апостолів — історичного опису перших початків Христової Церкви та місійної діяльності Апостола Павла. Починаючи свою

Євангелію, яку присвячує ближче невідомому Теофілю, він каже, що «вивідавши про все докладно від початків», вирішив і він скласти оповідання «про речі, які сталися між нами, як то нам передали ті, що були від початку наочними свідками й слугами Слова», щоб ти, високодостойний Теофіле, «знав стійкість науки, яку ти прийняв» (Лк. 1,1-4). Ці слова автора уповноважують нас і дозволяють нам мати довіру до його розповіді. Звідси можемо прийняти за певне бодай те, що є спільним переконанням обох Євангелістів дитинства Ісуса — Матея і Луки. А саме:

- 1) Мати Ісуса називалася Марія.
- 2) Ісус був зачатий без співдії мужа.
- 3) Ісус народився у Вифлеємі.
- 4) Ісус виростав у Назареті.

5) Мати Ісуса була заручена з Йосифом. Йосиф і Марія походили з роду царя Давида. Йосиф не був природним батьком Ісуса. Ісус був зачатий Святим Духом, ще заки Йосиф перевів Марію жити до свого дому. Ісус народився за володіння царя Ірода (Великого). Ім'я Ісус було ім'ям, яке Ангел, благовісткуючи Марії, що вона стане матір'ю, надав цій дитині, котра мала народитися.

Про дитячі роки Ісуса ми майже нічого не знаємо. Лише Євангеліст Лука згадує про обрізання та жертвування Ісуса в храмі. «Як сповнилися вісім днів, коли мали обрізати хлоп'ятка, назвали його Ісус — ім'я, що надав був ан-

гел, перше, ніж він зачався в лоні. І як сповни-
лися дні очищення їхнього за законом Мойсея,
вони привели його в Єрусалим поставити (по-
жертвувати) його перед Господом, як то написа-
но в Господньому законі: «Кожний хлопець пер-
вородний, буде посвячений Господеві», і прине-
сти жертву . . . — пару горлиць або двоє голу-
бенят» (Лк. 2,22-24).

Після того як Йосиф і Марія виконали все
згідно зі законом Господнім, вони «повернулися
в Галилею, до Назарету, свого міста. Хлоп'я ж
росло й міцніло, сповняючись мудрістю, і Божа
Благодать була на ньому» (Лк. 2,39-40).

«Батьки Ісуса ходили щороку в Єрусалим на
свято Пасхи. І як йому (Ісусові) було дванадцять
років, вони пішли (разом), як був звичай, на свя-
то. Коли минули ті дні, і вони поверталися, то
хлопча Ісус зостався в Єрусалимі. Батьки ж
його про те не знали. Гадаючи, що він у гурті (з
іншими прочанами) вони пройшли день дороги
й аж тоді почали його шукати між родичами та
знайомими, а, не знайшовши, повернулися в
Єрусалим, щоб там його шукати. Через три дні
(після того, як вийшли з Єрусалиму) знайшли
його в храмі, як він сидів серед учителів (в при-
творі храму) та слухав і запитував їх. Усі ті, що
слухали, чудувались його розумові й відповід-
дям. Побачивши його, вони були здивовані, й
сказала йому мати його: «Дитино, чому ти це так
зробив нам? Ось батько твій і я, боліючи, тебе
шукали». Він же відповів їм: «Чого ж ви мене

шукали? Хіба не знали, що я маю бути при справах Отця мого?» Але вони не зрозуміли слова, що він сказав їм. І він пішов з ними й повернувся у Назазет і був їм слухняний. А мати його зберігала ці слова у своїм серці. Ісус же зростав мудрістю, літами й ласкою в Бога та людей» (Лк. 2,41-52).

Завдяки цій розповіді Євангелиста Луки ми можемо собі уявити, яким було дитинство Ісуса та відтворити атмосферу, в якій він виростав. Та заки до цього приступимо, насамперед потрібно звернути увагу на те, що тут уперше є згадка про дар мудрости, якою відзначався Ісус — «Хлоп'я ж росло й міцніло, сповняючись мудрістю . . .»

«Ісус же зростав мудрістю, літами й ласкою в Бога та людей» (Лк. 2,52). Про Божий дар мудрости в Ісуса, що виявлялася в його словах і вчинках згадують всі Євангелисти. «Багато з тих, що його слухали, дивувались, кажучи: «Звідкіль оте в нього? Що то за мудрість, що йому дана, і такі чуда, що діються його руками? Хіба він не тесля, син Марії, брат Якова, Йосифа, Юди та Симона? І сестри його — хіба не тут між нами?» (Мк. 6,2-3; Мт. 13,54; Лк. 4,22; Мк. 1, 22; Мт. 7,28; Лк. 4,32; Ів. 7,46).

У цій розповіді про дитинство Ісуса св. Лука підкреслює також і різницю між Ісусом та Іваном Хрестителем. Про Івана він каже: «І справді рука Господня була з ним» (Лк. 1,66), тобто Іван виростав і був під особливою опікою Бо-

жою, тоді коли Ісус сповнявся мудрістю, «і Божа благодать була на ньому. Він «зростав мудрістю, літами й ласкою в Бога та людей». Над Іваном спочивала десниця, рука Господня, а над Ісусом — Божа благодать, Божа ласка, щедрість, повнота, уподобання.

Описом прощі дванадцятирічного Ісуса на свято Пасхи в Єрусалимі закінчує Євангелист Лука розповідь про зачаття, народження та дитинство Ісуса. Одначе слід тут звернути увагу на те, що кожний єврейський хлопець, коли йому сповнилося дванадцять років життя, закінчував свій шкільний вік. Здавши іспит з Писання, він ставав дорослим-повнолітнім перед законом, був зобов'язаний кожного року іти на прощу до Єрусалиму, а також одержував право служити, «літургізувати», тобто читати Писання і його пояснювати в синагозі. У своїй розповіді Євангелист Лука передав нам перші слова Ісуса: «Чого ж ви мене шукали? Хіба (ви) не знали, що я маю бути при справах Отця мого?» (Лк. 2,49). Ці слова стали програмою всього життя Ісуса. Тому й не дивно, що його останні слова, коли вмирав на хресті, записані св. Лукою, належали також його Отцеві: «Отче, у твої руки віддаю духа мого!» (Лк. 23,46). І тут кінчається історія та починається містерія, таємниця Ісусового Синівства. Його відношення до Бога, як його Отця, перевищує все наше розуміння. Чи можна ще нині це виняткове єдине відношення Ісуса до Бога пояснити природнім способом, чи лише надпри-

родним? Відповідь на це питання заторкує проблему віри кожного з нас і про це вестимуться спори й дискусії так довго, як довго житимуть люди на нашій землі.

А проте, незважаючи на вислід цих дискусій, вже тепер з усією рішучістю треба підкреслити, що це виїмкове й єдине в історії відношення Ісуса до Бога, як його Отця, що пізніше, в світлі його воскресіння, стало основою всіх титулів, котрими Первісна Церква наділила Ісуса, не знищило його людської природи. Ісус, будучи Богочоловіком, залишився людиною в повному розумінні цього слова. Його земське життя, його знання були такими, якими були життя і знання тодішньої кожної нормально обдарованої людини. Це його знання збільшувалося з ходом літ, зростало та поглиблювалося його щоденним досвідом, що його приносить кожній людині її праця, труднощі, переживання, страждання.

Чому звертаємо на це увагу? Бо свого часу деякі богослови вважали, що завдяки своєму винятковому відношенні до Бога, Ісус з першої хвилини свого життя мусів мати також виняткове Божественне знання, бачити світ у Божественному світлі, знати вже наперед все те, що його чекало. Вони думали, що Ісус, будучи ще дитиною, знав і бачив своє майбутнє, свій шлях. Та з цим їхнім переконанням тяжко погодитися. «Ісус же зростав мудрістю, літами й ласкою в Бога та людей», — каже Євангелист Лука (2,52). Ісус не був би тоді справжньою людиною. Його

життя було б тоді грою заздалегідь укладеної та вивченої напам'ять ролі, а «він же ж зазнав усього, подібно як ми, крім гріха» (Євр. 4,15). Його майбутнє, його завтрішнє було перед ним також закрите, невідоме. На питання учнів: «Скажи нам, коли це буде (руйнування Єрусалиму, прихід Сина Чоловічого та кінець світу) і який знак, коли все те має здійснитися?» (Мк. 13,4) Ісус відповів: «Про день же той чи годину — ніхто не знає: ні ангели на небі, ані Син, — тільки Отець» (Мк. 13,4-32). Кожний новий день приймав Ісус з Божої руки, як дар і завдання. В подіях і переживаннях кожного дня старався він відкрити люблячу Божу волю, волю його небесного Отця і відповісти їй в повному довір'ю від усього свого серця.

Одне є певне: живучи і виростаючи в Назареті, невеличкому селищі Галилеї, його життя було просякнене релігійною атмосферою свого оточення. Обдарований інтелігенцією та глибокою побожністю він ріс — зростав і розвивався духовно з кожним роком. Своє знання черпав він з книг Священного Писання. Йосиф і Марія, які «ходили щороку в Єрусалим на свято Пасхи», напевно зберігали вірно, з внутрішнім переконанням всі веління Закону також і в родинному колі. Кожний день його життя починався і закінчувався молитвою «Шема Ізраель»: «Слухай, Ізраїлю, Господь Бог наш, Господь єдиний. Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією силою твоєю.

Оці слова, що їх я заповідаю тобі сьогодні, мусять бути в твоєму серці. Ти накажеш про них твоїм синам і говоритимеш про них, сидівши в хаті й ідучи в дорогу та лягаючи й устаючи; і прив'яжеш їх на знак собі на руку та й вони будуть налобником у тебе між очима, і напишеш їх на одвірках твого дому і на твоїх воротах . . . » (Второзаконня 6,4-9).

Молитва «Шема Израель» не була єдиною молитвою єврея. В певні години дня відмовляли євреї молитви «Вісімнадцятьох Благодарень»: «Благословен еси Предвічний, Боже отців наших, Боже Авраама, Ісаака, Якова, Великий і Могутній, що сотворив всесвіт і виявляєш нам милість і ласку. Що пам'ятаєш в любові про отців наших і уділяєш спасіння дітям дітей їхніх задля свого святого імені в любові. О, Царю, Спасителю, Охоронче, Захистнику, Щите Авраама, благословен еси во вічні віки . . . »

Господи, Боже наш, Ти всемогутній і благословенний во віки. Ти оживлюєш мертвих і все існуюче, Ти охороняєш в любові. Ти підтримуєш падаючих, виліковуєш хворих, визволяєш ув'язнених. Хто як Ти, Господи Сил, хто може зрівнятися з Тобою, Царю, що умертвлюєш і оживлюєш, благословен еси во віки . . . »

Ти святий еси і святе-пресвяте ім'я Твоє, і всі святі прославляють Тебе кожного часу. Благословен еси предвічний і святий Господи . . . »

Наверни нас до Твого Закону, о, святий Отче, і допусти нас до Твоєї служби, о наш царю. І

дай нам, щоб ми навернулися в щирому розка-
янні до Тебе. Благословен будь во віки вічні,
що каятника приймаєш . . . Прости нам Отче, бо
ми згрішили. Змилосердися над нами, Царю, бо
ми зблудили і провинилися, бо многомилостивий
еси, повний ласки і милосердя, що все прощає і
дарує».

Спаси нас, Господи, і будемо спасенні. Уздо-
рови нас і будемо uzдоровлені, поможи нам і бу-
демо врятовані, бо Ти Господь і Цар, що ізціляє
і uzдоровляє, Лікарю і Ізцілителю Твого народу
Ізраїля . . . »

Почуй наші благання, Царю і Господи. Зми-
лосердися над нами, прийми нашу молитву з
уподобанням, бо Ти, Господи, вислухуєш молит-
ви Твого народу Ізраїля . . . » Цих кілька уривків
з молитви Благодарень змальовують нам духов-
ну атмосферу, в якій Ісус виростав.¹

Крім молитов у встановленні пори дня, євреї
мали ще Суботу — День Господній, день відпо-
чинку, який використовували на вивчення За-
кону та молитву. Це був день посвячений Госпо-
деві, як «знак віковичний між Богом і синами
Ізраїля», в якому діти Ізраїля знаходили свою
насолоду, як заповідав Ісая: «Коли ти в суботу
стримаєш свою ногу, щоб у мій день святий тво-

¹ Robert Raphael Geis, *Vom unbekanntem Judentum*, Herder, 1961.

Billerbeck Paul, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1956, I., стор. 406-424.

їх справ не чинити, коли назвеш суботу: «Розкіш! Господній День, святий і поважаний!» — і шануватимеш її, не йдучи в дорогу, покинеш твої справи та переговори, тоді в Господі ти знайдеш твою розкіш, і я повезу тебе на колісниці узвишшями країни і нагодую тебе спадщиною Якова, предка твого. Бо уста Господні так сказали» (Ісаїя 58,13-14).

На додаток до субот євреї мали ще багато свят в році, метою яких було прославляти величні Божі діла. І так на Новий Рік прославляли вони Бога як Творця всесвіту. На Пасху — визволення з єгипетської неволі. В день П'ятидесятниці — Божий дар Закону для свого народу. У свято Кучок — чудесну опіку Божу в часі сорокарічної мандрівки пустелею. На свято Очищення Святині згадували вони боротьбу братів Макавеїв за політичне та релігійне визволення народу. На свято Пурім-Естер — тріумф народу над його поневолювачами, а коли прийшов День Великого Прощення «Йом Кіпур» увесь народ корився перед Господом, благаючи Божого милосердя і змилування та прощення всіх своїх гріхів і провини.

Святкуючи щороку ці свята, прислухуючись і вглиблюючись в слова Псалмів і Пророків під час свого скритого приватного життя в Назареті, Ісус ознайомився з історією свого народу, та вивчив напам'ять багато місць Священного Писання. Його здібність цитувати і пояснювати тексти Закону-Писання мусіла бути надзвичай-

ною, бо, не належавши до кола учнів жодного визначного учителя-рабина, його уважали і з пошаною та подивом звали учителем: «І дивувалися юдеї й казали: «Як він знає Писання, не вчившись» (Ів. 7,15). «І як Ісус скінчив ці слова, народ не міг надивуватися його навчанню, бо він навчав їх як повновладний, а не як книжники їхні» (Мт. 7,28-29).

2. ЖИТТЯ ІСУСА ДО ЙОГО ВИСТУПУ ПЕРЕД ІЗРАЇЛЕМ

Йосиф, муж Марії, матері Ісуса, був ремісником-теслею в Назареті. За тодішнім звичаєм діти підлітки були помічниками батьків, вивчали їхнє ремесло, щоб пізніше його продовжувати. Так було й з Ісусом. У своїй Євангелії Матей називає його сином теслі: «Хіба він не син теслі? Хіба не його мати зветься Марія...» (Мт. 13,55). А в Євангелії Марка, він названий теслею: «Хіба ж він не тесля, син Марії...» (Мк. 6,3). Отак до свого публічного виступу Ісус жив і працював у Назареті, виконуючи всі роботи, які мали якийсь стосунок до дерева — будова домів, виготовлення меблів та різного знаряддя праці. Як ремісник він належав до середньої кляси. Не був багатцем, але і не був пролетарем, слугою, наемником. У своїх проповідях-притчах він вживає образів та порівнянь, знаних з власного досвіду.

«Істинно, істинно говорю вам: Не може Син нічого робити від себе самого, коли не бачить, що й Отець те саме робить. Бо що той робить, те так само й Син робить. Отець бо любить Сина й все проявляє йому, що сам чинить» (Ів. 5,19-20). Він ставить як приклад розумного чоловіка, який будує свій дім не на піску, а на скелі (Мт. 7,24-29); Лк. 6,49). Він говорить про скалку і колоду в оці (Мт. 7,3-5; Лк. 6,41-42), про конечність застанови, заки хтось візьметься за будівництво башти-вежі (Лк. 14,28).

Як тесля працював Ісус аж до виступу Івана Хрестителя — до 28-29 рр. Ким був Іван Хреститель, про його проповідь і вчинки вже була мова. Єврейський історик Йосиф Флавій каже, що Іван був праведним чоловіком, який закликав Юдеїв, щоб провадили побожне життя супроти Бога та жили чесно та справедливо.² Ця характеристика щодо Івана дуже слаба і поверховна. Він дуже блідо, безбарвно змалював цю виняткову постать, того, що за словами ангола мав наvertати синів Ізраїля до Господа, їхнього Бога, привертати серця батьків до дітей і неслухняних до мудрости праведних і так «приготувати Господеві народ прихильний», народ з готовим і відкритим серцем для Господа (Лк. 1,17).

До Івана йшов народ. Представники правлячих кіл приходили туди зі застереженням та з

² Judische Altertumer, XVIII., стор. 116-119.

критичною настановою. Простий народ ішов до нього з душевної потреби, щоб прийняти хрещення на очищення і відпущення гріхів.

Що ж привело Ісуса до Івана? Ідея народу «прихильного, готового для Господа» напевно не була Ісусові чужою. Отак безперечно симпатія і прихильність до Івана, як також любов до всіх тих простих людей, що блудили «мов ті вівці без пастиря» були вистачальною причиною. Співчуття Ісуса, його любов до тих всіх грішників, як митарі та інші, яких життя поставило поза рамки вибраного народу повели його над Йордан до Івана. Вони були публічними грішниками, але водночас і потенційними членами того нового народу «готового і прихильного для Господа».

Коли Іван хрестив Ісуса, зайшла подія, яка стала зворотною точкою Ісусового дотеперішнього життя. Всі чотири Євангелисти про це говорять, користуючися мовою символів, образів, щоб висловити невисловлене. Для Ісуса це був момент, в якому він усвідомив і прийняв своє покликання. Це було зовнішнє підтвердження його Божественного післанництва. Для інших і тих усіх, що чули, знали і нам передали вістку про цю незвичайну подію — це була хвилина, в якій він став Божим «Помазанником», тобто Месією-Христом, Божим Вибранцем, що мав здійснити відвічні Божі наміри спасіння світу, на якого Господь ізляв свого Духа. Тому й не дивно, що після такого потрясаючого переживання

Ісус відчув потребу відійти на самоту, далеко від людського гамору і тиску, щоб там у спокої в обличчі Всевишнього все це, що зайшло, передумати і собі вповні усвідомити. Всі три перші Євангелисти кажуть, що «Дух повів його в пустиню, де сорок день його спокушував диявол» (Лк. 4,1-2; Мт. 4,1; Мк. 1,12-13). Це мусіла бути страшна боротьба. Матей і Лука подають більш детальний опис цих спокус. Але цей опис — це також спроба пояснити образово й приступно пізнішим слухачам та читачам те, про що Марко згадує лише двома рядками. Як би не пояснювали екзегети ці події, одне є певним — Ісус, заки почав свою публічну діяльність, мусів зайняти якесь становище, винести якесь рішення. Він мусів знайти відповідь на питання, який шлях вибрати, як поступати, щоб сповнити своє покликання, відповісти Божому покликувці згідно з Божою волею. В ситуації, в якій тоді перебував єврейський народ Ісус мав лише три можливості:

1. Перетворити каміння на хліб. «Коли ти син Божий, звели, щоб це каміння та й стало хлібом» (Мт. 4,3). Це була можливість стати «Месією» добробуту, цілковитого матеріального забезпечення.

2. Друга можливість — це «спокусити Господа», творячи надзвичайні чуда і так змусити його до дії, щоб нарешті виявив він свою силу й могутність. «Коли ти Син Божий, кинься до долу (з наріжника храму висотою понад сто мет-

рів); написано бо: «Він ангелам своїм велітиме про тебе, і вони візьмуть тебе на руки, щоб ти своєю ногою часом не спотикнувся об камінь» (Мт. 4,5-6).

3. Нарешті третя, найлегша, але й найстрашніша можливість. Використати нагромаджену і згущену до крайности ненависть народу до поневолювачів, підняти повстання проти римлян, здобути політичну незалежність і стати «Царем Ізраїля», що й спокусник пропонував. «Оце все (всі царства світу та їхню славу) дам тобі, як упадеш ниць і мені поклонишся» (Мт. 4,8-9).

Знаючи історію свого народу, Ісус бачив, що це були спокуси, в які Ізраїль постійно потрапляв і які завжди закінчувалися трагічно. Ісус відкидає ці спокуси-можливості й вибирає шлях абсолютного послужу, вірності й відданості Божій волі. В довір'я до Господа він хоче жити вірою, з дня на день, приймаючи без застережень все те, що Бог пішле, не домагаючися від нього жодних запевнень, жодних гарантій на майбутнє. Висловом цього його абсолютного довір'я в Божу опіку, любов і провидіння були його причти про польові лілеї та про птиць небесних, що не сіють і не жнуть, ані не збирають у клуні-засіки, а Отець небесний їх годує. А ви ж за них вартісніші, — каже Ісус, — то ж наскільки більше Отець небесний дбатиме за вас, маловірні! Тому й не журіться завтрішнім днем, бо кожний день має досить своїх турбот. Шукайте насамперед Царства Божого та його справедливо-

сти, а все інше, що вам до життя потрібне, само прийде, докладеться (Мт. 6,26-34; Лк. 12,22-31).

Ці три спокуси супроводжали Ісуса постійно протягом його публічної діяльності й досягли своєї найвищої напруги під час його агонії в оливному саді та на Голгофті. Але це сорокоденне перебування Ісуса в пустелі, ця його перша перемога над спокусами дала йому силу встоятися проти них і пізніше.

Що робив, де перебував Ісус після побуту в пустелі й перемоги над спокусником? Євангелисти Синоптики про це нічого не кажуть. Та за Євангелистом Іваном Ісус задержався деякий час в Юдеї, в околиці Йордану і там також хрестив і проповідував, тобто співпрацював з Іваном, щоб «приготовити народ для Господа». Ось і свідчення про це Євангелиста Івана: «Отож знялась суперечка між Івановими учнями та одним юдеєм про очищення. Прийшли вони до Івана та й кажуть йому: «Учителю, отой, що був із тобою по той бік Йордану й що про нього свідчив ти, — он він хрестить, та й усі до нього йдуть». Іван же у відповідь мовив: «Не може людина щось приймати, коли не дано воно їй із неба. Самі ж (ви) свідчите мені, що я казав: «Не Христос я (не Месія), лише послано мене поперед нього . . . Йому треба рости, мені ж — маліти» (Ів. 3,25-30). Скільки ж самовідречення і духовної сили потрібно, щоб могли в такій ситуації сказати ці слова? В них виявляється справжня постать, справжня велич Івана.

Як довго діяв Ісус у близькості Івана — ми не знаємо. Та для нього це був час очікування. Він був певний, що Бог своєчасно йому вкаже його власний шлях, яким йому йти. І це сталося, коли Ірод ув'язнив Івана.

За Матеєм та Марком причиною Іванового ув'язнення були його докори, які він робив Іродові з огляду на його неморальне життя: «Іван же казав Іродові: «Не личить тобі мати жінку брата твого» (жити з дружиною брата). Ображений у своїй гордості і честолюбстві, Ірод наказав схопити Івана й ув'язнити його. Під час прийняття-оргії з нагоди його уродин, на прохання дочки його любовниці Ірод дав наказ стягти Іванові голову (Мт. 14,1-12; Мк. 6,14-29). Але, мабуть, згадані докори Пророка не були єдиною причиною страти Івана. Історик Йосиф Флявії каже, що цар Ірод побоювався дедалі більшого впливу Івана на народ, який був ладний чинити все на його поклик. Щоб уникнути всяких несподіванок і завжди можливих заворушень, щоб бути паном ситуації, Ірод волів убити Івана.

Однак, не тільки Іродові був Іван невіддільний. Його впливу побоювалися також провідники і «батьки народу», тобто центральна влада в Єрусалимі — Синедріон, Первосвященники, Садукеї, Книжники, Фарисеї. Вони не могли терпіти, щоб без їхнього дозволу і «благословення» стороння особа могла наважитися розпочати якусь акцію, навіть і найкращу. Вони були у власних очах «представниками Бога» на землі, сторожа-

ми його закону. Тільки вони могли знати те, що добре і те, що зле, що дозволене і що заборонене. Іванового хрещення вони не прийняли і ставилися до нього зі застереженням. Вістку про ув'язнення та смерть Івана вони напевно прийняли з полегшенням та задоволенням, що руками Ірода позбулися вони невігідного проповідника-пророка.

З ув'язненням Івана виникла безпосередня небезпека і для Ісуса. І цього він був свідомий. «Коли ж Господь дізнався, що зачули Фарисеї (пішли доноси), начебто Ісус більше збирає і хрестить учнів, аніж Іван — а не хрестив же Ісус сам, лише учні його — то полишив він Юдею і подався знову до Галилеї» (Ів. 4,1-3).

Ув'язнення Івана було тим сигналом для Ісуса, що час очікування та підготовки закінчився, що «прийшла його година», час самостійної дії. Він покидає Юдею і переходить до своєї вужчої батьківщини — до Галилеї. **«А коли видано Івана, Ісус прийшов у Галилею і проповідував там Божу Євангелію (Добру Новину), кажучи: „Сповнився час і Царство Боже близько; покайтеся і вірте в Євангелію”»** (Мк. 1,14-15).³

**
*

³ Євангелія (від грец. «євангеліон» — добра вістка, добра новина). Переносно — перші чотири книги Нового Завіту, що розповідають про земне життя засновника Християнства Ісуса Христа.

3. ІДЕЯ БОЖОГО ЦАРСТВА В ІЗРАЇЛІ

«Сповнився час і Царство Боже близько», — це перші слова проповіді Ісуса, які нам передав Євангелист (Мк. 1,15). Сама ідея Божого Царства, чи радше — Божого царювання, — має свій початок у Священних Книгах Старого Завіту. Ісус, розпочинаючи свою діяльність, її перейняв. Він її очищує із надто людських елементів, поглиблює, розвиває, актуалізує.

Під час сорокалітньої мандрівки Ізраїля в пустелі — це Бог оборонець, опікун, захисник, порятунок свого народу. Він — його сила і міць. «Хто, як ти, Господи, між богами, хто, як ти, у святості величній, страшний у славі, що твориш чудеса? . . . Ти провадив у милості свій народ, що врятував його. Привів його потугою своєю до житла святого твого . . . Ти ввів їх і насадив на власній горі своїй; на місці, що зготував, Господи, собі для житла, у святині, що твої руки, Господи, заснували. Господь царює назавжди і ввіки». Цими словами заключає автор свої роздуми про Божу велич і його опіку над народом (Вихід 15,11-18).

Поселившись в обіцяній землі, народ, щоб не пропасти, далі потребував постійної Божої опіки та охорони. Він увесь час мусів оборонятися від нападів сильніших за нього сусідів. Після перемоги Гедеона Судді⁴ над Мідіянами,

⁴ «Суддями» називає біблійна історія визначних мужів Ізраїля, які судили і правили народом в періоді

Євреї за прикладом своїх сусідів хочуть, щоб він ними керував, над ними царював. «Прав нами, ти сам і син твого сина, бо ти визволив нас із рук мідіян». Гедеон же відрік їм: «Не буду правити я вами, не буде правити вами й син мій: Господь нехай править вами» (Судді 8,22-23). Гедеон відмовляється від царської гідності, бо сам Господь є, і має бути царем для Ізраїля.

У цей переходовий час віра в Ягве, правдивого Бога Ізраїля та прощі до місць, у яких перебував Ковчег Божого Заповіту, були тим чинником, який об'єднував, певною мірою, поодинокі племена Ізраїля. Але такий стан через постійні загрози не міг безконечно тривати. На домагання народу та у згоді з Божою волею Пророк і останній Суддя Самуїл помазує та наставляє царем Саула (1 Самуїла 8-10). Коли ж цей споневірівся, Суддя Самуїл, виконуючи веління Господне, помазує в царі Давида, сина Ессея (1 Самуїла 16,1-13).

Унаслідок встановлення монархії в деяких Старозавітних Книгах з'являються також і перші сліди так званої «теології трону». Ця теологія трону була поширена в усіх тодішніх країнах Сходу і мала за ціль бути підпорою кожночасної влади. Та все ж таки Євреї були помірко-

від смерти Єгошуа (Ісуса Навина), помічника і наслідника Мойсея, до встановлення монархії, тобто до помазання Саула в царі пророком Самуїлом (прибл. 1200-1025 до н. е.).

вані. Для них цар ніколи не був втіленням Бога, як це було з фараонами, володарями Єгипту. В Ізраїлі цар був лише помазанником, представником, репрезентантом і виконавцем Божої волі на землі. Завдання царя — служити Господеві й сповняти його волю тут на землі, як це ангели чинять на небесах. В нагороду за це Бог пошле йому своє щедре благословіння, утривалить його царство навіки, буде йому за батька, а він буде йому сином (1 Хроніки 28, 5-10). Проте Бог не є лише царем над Ізраїлем. Для Євреїв Бог — це Господь Сил, Цар світу, Вселенної. Все небо і земля повні слави його (Ісая 6, 3). Звідси і довір'я до Бога як царя, помічника, рятівника, що діє спасіння по всій землі (Псалом 74, 12). «Вислухай, Господи, мої глаголи, зверни увагу на мое зідхання. Прислухайся до голосу мого благання, царю мій і Боже мій», — просить у ранній молитві праведний (Псалом 5, 1-3). Взагалі Псалми дуже часто звать Бога царем Ізраїля, царем народів (Пс. 22,29), царем Вселенної (Пс. 103,19). Господь — цар світу, цар над усіма народами. «Рівні тобі, о Господи, немає! Великий еси й велике твое потужне ім'я! Хто тебе не боїться, о царю народів?» (Єремія 10, 6-7). Все йому належить. Він сотворив землю силою своєю, він все-світ утвердив мудрістю своєю і розумом своїм нап'яв небо, — каже Пророк. І хоч йому між мудрцями і царями світу рівного немає, зате його слава, сила-міц, його царювання в усій повноті ще не виявилася. Щоб уже тепер це від-

крити, треба бути мислячою людиною. Та коли прийде кінець часів, його царювання буде всім видне, засяє повністю у своєму блиску і принесе спасіння всім.

Після національної катастрофи (падіння Єрусалиму, виселення мешканців до Вавилону, заселення країни чужинцями) та всіх невдалих спроб відзискати свободу й незалежність, в народі зродилося переконання, що Бог покарав Ізраїльтян за невірство і віддав їх на поталу їхнім ворогам, щоб вони над ними царювали. Але в кінці часів прийде час милосердя і Божого змилування над своїм народом. Тоді Господь відбудує царство Ізраїля і сам буде в них царем. Бог буде пастирем Ізраїля і правитиме своїм народом за посередництвом потомка Давида. Це буде царство справедливости і вічного миру.

«Ось настане час, — слово Господне, — і я пробуджу для Давида праведний пагін, що владарюватиме як цар і буде мудрим, буде чинити на землі суд і справедливість. За його днів спасеться Юда і Ізраїль житиме безпечно» (Єремія 23, 5-6). «Того часу, — слово Господа сил, — я поламаю кормигу, що в нього (в Ізраїля) на шиї і його кайдани порозбиваю. І він чужинцям більше не служитиме. Вони служитимуть Господеві, Богові своєму, та Давидові, своєму цареві, що я пробуджу для них. Ти ж не бійся, Якове, мій рабе, — слово Господне, — і не лякайся Ізраїлю; врятую бо тебе із земель далеких, потомків твоїх із краю неволі, і Яків повернеться і житиме

мирно й безпечно, тож ніхто його більше не непокоїтиме, бо я з тобою, — слово Господнє, — щоб тебе врятувати» (Єремія 30, 8-11). «Сам, сам я буду дбати за моїх овець і буду їх доглядати. Як пастух наглядає за своїм стадом, стоячи серед овець, що були порозбігалися, так наглядатиму і я за моїми вівцями, щоб їх не грабували більше. Я буду судити між вівцею та вівцею. Я поставлю над ними єдиного пастиря, що пастиме їх, слугу мого Давида. Він буде їх пасти, він буде пастирем над ними. І я, Господь, буду їх Богом, слуга ж мій Давид буде серед них князем. Я, Господь, сказав це. Я зроблю з ними союз миру... Я поламаю занози в їхньому ярмі та вирятую їх з рук тих, що їх поневолили. Не будуть вони більше здобиччю народів... Вони житимуть безпечно і ніхто не буде їх лякати» (Єзекиїл 34, 11-28).

З Єрусалиму Боже царювання поширяться на всю землю і всі народи світу йтимуть до Єрусалиму, щоб поклонитися правдивому Богові. «Того дня потечуть живі води з Єрусалиму... І Господь стане царем над усією землею. В той день Господь буде єдиний, і єдине його ім'я. Увесь край стане мов Арава (урожайна долина)... І житимуть у ньому, й прокляття більше не буде, і Єрусалим стоятиме безпечно... І станеться, що усі позostalі з усіх тих народів, що приходили (що були) проти Єрусалиму, будуть сходитися щороку, щоб поклонитися Цареві, Господеві сил» (Захарія 14,8-16).

В апокаліптичній частині книги Пророка Даниїла, яку написано в період переслідування за володіння Антіоха IV, а саме: під час «тієї скрути, якої не було відтоді, як постали люди» (12,1), щоб піддержати віру переслідуваних, автор повторяє ще раз урочисто всі обітницї Пророків. На руїнах людських царств Господь збудує своє царство. «За часів тих царів, небесний Бог здвигне царство, що не розпадеться повіки, і його влада не перейде до іншого народу. Воно повалить і поторощить усі ті царства, а само стоятиме повіки» (Даниїл 2,44). Чотири великі звірі, які відображують земські потуги, будуть знищені й Бог передасть владу Синові Чоловічому, який прийде на хмарах небес. «Бачив я в нічних видіннях, аж ось на небесних хмарах ішов ніби Син Чоловічий . . . І дано йому владу, славу й царство, і всі народи, племена та язики йому служили. Влада його — влада вічна, що не минеться, і царство його не занепаде ніколи . . . І царство, влада й велич царств, які по всьому піднебесі, будуть дані народові святих Всевишнього, царство якого — царство вічне, і всі держави будуть йому служити і коритися» (Даниїл 7,13-27).

В останні десятиріччя перед приходом Христа, внаслідок невідрадних і незносних політичних умов, ці сподівання скорої Божої дії, швидкого, негайного приходу Месії та встановлення Божого Царства досягли небувалої напруги. Тодішні апокрифічні твори невідомих авторів ще

яскравіше та образніше ніж Даниїл описують цей очікуваний з такою тугою час Божого змилювання.⁵ В такому часі напружености та очікування припадає прихід Христа. В такій перечуленій сподіваннями та ненавістю атмосфері, де найрозумніша розв'язка — по-людському кажучи — було мовчання, Ісус починає свою проповідь: «Сповнився час і Царство Боже близько». Ці слова в той період наружености нікого в Ізраїлі не могли залишити байдужим. Кожний слухач мусів зайняти до них та їхнього вістителя якесь становище, в залежності від того оскільки прихід Божого Царства відповідав його сподіванням, його інтересам, був для нього побажаним чи не побажаним. Очевидячки, така проповідь Ісуса не могла викликати лише прихильний відгомін, бо тоді в Ізраїлі було багато таких, які приходу Божого Царства, такого як його голосив Ісус, не бажали, ба, більше — боялися. З приходом такого Божого Царства закінчувався час їхнього панування й їхніх привілеїв. Звідси і ця ненависть до Ісуса та боротьба проти нього, що призвели до його трагічного кінця — хресної смерті на Голгофті.

* *
*

⁵ Докладніше про це в розповіді про Апокаліптичну епоху в історії Ізраїля див. стор. 86 і наступні.

VII. ПУБЛІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСУСА

1. ЗА КОГО ВВАЖАЛИ ІСУСА ЙОГО СУЧАСНИКИ НА ПОЧАТКУ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ

Закінчивши розповідь про спокушування Христа в пустелі, Євангелист Лука каже: «Ісус у силі Духа повернувся в Галилею і чутка про нього рознеслася по всій тій країні. Він навчав по всіх їхніх синагогах, і всі його хвалили» (Лк. 4,14-15).

Цим коротким вступом Євангелист Лука подає нам основне зайняття Христа під час його публічної діяльності. Але читаючи Євангелії, ми відкриваємо, що Ісус навчав не тільки в суботи в синагогах Галилеї, куди сходився на богослуження весь народ. Він навчав також у Святині з нагоди своїх щорічних паломництв до Єрусалиму (Мт. 21,23; Мк. 14,49; Лк. 20,1; Ів. 7, 14; 18,20). Ба, більше, він навчав кожного разу, як тільки мав перед собою групу слухачів.

Його навчання, принаймні на початку, мало чим відрізнялося від навчання тодішніх Зако-

новчителів в Ізраїлі. З ними він напевно часто зустрічався, провадив не раз щирі розмови (Нікодим, Ів. 3,10). Але й мав дискусії-спори. Співрозмовники часто ставили йому ехидні питання, щоб спіймати його на необачному слові, аби відтак могли його оскаржити, чи осмішити в очах народу (Мт. 22,15-46; Мк. 12,12-37; Лк. 11,53-54; 20,20-26). Отак не дивно, що з часом не лише його учні-апостоли, а й народ уважав і називав Ісуса учителем (Мт. 8,19; 12,38). Це був єдиний титул, який Ісус з певним застереженням прийняв. Тоді було багато таких, хто цього почесного титулу учителя-рабина прагнули, хоча не були його гідні. «Ви звете мене: Учитель, Господь, і правильно мовити, бо я є. Тож коли я вмив вам ноги — Господь і учитель, — то й ви повинні обмити ноги один одному. Приклад дав я вам, щоб і ви так робили, як оце я вам учинив» (Ів. 13, 12-15). Так розумів Ісус цю гідність учителя, де радше прикладом життя, ніж самим словом, треба служити-вчити.

Що ж учив Ісус? Його навчання мало багато спільного з наукою інших тодішніх учителів Закону. Як для них, так і для Ісуса, Старозавітні книги Священного Писання були Словом Божим і мали бути нормою людського життя та поступування. Для Ісуса, як і для них, було самозрозумілим, що Бог є Творець, Володар, Цар неба і землі (Мт. 11,25; Лк. 10,21). Він є всемогутній, для нього все можливе і тому до нього можна мати повне довір'я (Мт. 19,26; Мк. 10,27; Лк. 18,

27). Він єдиний є святий, бо «ніхто не благий, окрім одного Бога» (Мк. 10,18). Тому, що Бог є Господь і Цар, йому треба підкоритися. Його суди справедливі, але його милосердя безмірне. Як законовчителі, так і Ісус визнавав якнайважливішу заповідь любови, — любови Бога понад усе, а ближнього як самого себе. І для нього вирішальне значення мало це основне правило загальнолюдського співжиття: «Все отже, що бажали б ви, щоб люди вам чинили, те ви чиніть їм», бо в цьому і міститься вся наука Закону та Пророків (Мт. 7,12).

Та попри ці спільні риси в науці Ісуса було те, що тільки йому властиве, що його від загалу Законовчителів відрізняло. Усе вчення законовчителів — це було лише пояснення, коментар до того, що інші, більші за них, сказали-навчали. Ісус іде далі. Його причти про Боже царство мають за мету вказати, що прийшла вирішальна хвилина, коли закінчується старе і починається нове, велике, небувале, і ця хвилина вимагає від кожного особистого рішення. Цієї великої хвилини не можна прогавити, бо від неї залежатиме майбутнє, як і народів, так і одиниць. І тут, з тим моментом, Ісус перестає бути звичайним Законовчителем. Він переходить на рівень, на висоту Старозавітних Пророків, які віруючи, що Бог є всеприсутнім, постійно діючим чинником в історії світу, одиниць і народів, інтерпретували та пояснювали події часу так, як вони їх бачили в Божому світлі внаслідок їхнього винятко-

вого покликання і відношення до Бога. В тих випадках свої поучення-пророцтва починали вони звичайно зворотами «Слово Господа Бога»; «Так говорить Господь Бог», «Так говорить Господь Бог, Святий Ізраїля».

Подібне враження, що до них говорить один із Старозавітних Пророків, мали слухачі Ісуса, коли він навчав, хоч і не вживав він їхніх зворотів, щоб тим підкреслити вагу своїх слів. Для нього це не було потрібне. Він говорив із свідомости свого особливішого, виняткового, так би мовити, безпосереднього відношення до Бога як свого Отця. Від його особи випромінювала доброта, але водночас й криштальність, незайманість, суверенність людини, котра закорінена у тому, що вічне, зносилаь понад сьогодішнє, буденне. Його самосвідомість та можливість творити небувалі чуда, уздоровляти недужих, повертати життя умерлим були надзвичайні. Бачачи, як Ісус повернув життя синові вдовиці з Наїну, котрого несли до гробу: «Страх огорнув усіх, і вони прославляли Бога та й говорили: „Великий пророк устав між нами”, і: „Бог навідався до народу свого”» (Лк. 7,16). Отож не дивно, що багато людей були переконані і вважали його за пророка, про що так часто згадують всі чотири Євангелисти (Мт. 21,11,46; Мк. 6,15; 8,28; Лк. 9,8;19; Ів. 4,19).

Ствердивши цей факт, тут знову треба звернути увагу на те, що постать Ісуса не вкладається в рамки, не покривається цілком з образом

Старозавітніх Пророків. Його самосвідомість і особистість така сильна і виняткова, що він їх перевищує безконечно.

Пророки, про що йшла мова, були лише речниками-голосителями Божої істини так, як вони її бачили, як Бог їм об'явив. Вони переповідали «Слова Господа сил, Бога Ізраїля». Вони не казали нічого від себе, лише звіщали те, що одержали, що прийняли. Ісус же навпаки. До народу він говорить від себе, у власному імені. Свою мову він починає досі нечуваними зворотами: «Аміль, аміль, глаголю вам — Поправді, поправді кажу вам» (Мт. 5,18; 18,3; Ів. 3,11; 5,19,25; 6,47).

«Ви чули, що було сказано (приказано) давнім: Не вбивай; і коли хтось уб'є, той підпаде судові. А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпаде судові». «Ви чули, що було сказано: Не чини перелюбу. А я кажу вам, що кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив порелюб з нею в своїм серці . . . Ви чули, що було сказано: Око за око, зуб за зуб. А я кажу вам: не противтеся злому (не відплачуйте зло за зло, перемагайте зло добротою) . . . Ви чули, що було сказано: Люби ближнього свого й ненавидь ворога свого. А я кажу вам: Любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; таким чином станете синами Отця вашого, що на небі . . .» (Мт. 5,21-48). Ведучи таку мову, Ісус переростає пророків, ба, більше, він ставить себе понад Мойсея. Він про-

голошує нову Тору, Новий Закон. Він каже: «Суботу встановлено для людини, а не людину для суботи» (Мк. 2,27). Субота має служити людині, а не навпаки. Людина не сміє, не повинна бути невідповідником суботи, тобто рабом Закону. Він твердить: «Не те, що до уст входить, осквернює людину, а те, що з уст виходить осквернює її» (Мт. 15,10). За тодішніх обставин для євреїв такі слова були щось страшне, нечуване. Отож не дивно, що для Первосвящеників, Книжників, Фарисеїв такого роду слова і поведінка були словами безвідповідальної, бісом-дияволом опанованої людини (Мк. 3,21-30). Для інших, не упереджених, які чистим серцем і не лукавим оком гляділи на діла Ісуса, це його поступування було великою загадкою. Вони ставили собі весь час те саме питання, на яке шукали відповіді також і учні Ісуса, переживши разом з Ісусом втихомирення бурі на морі. Вони запитували самі себе повні подиву та страху: «Хто ж це (він) такий, що вітри і море йому слухняні?» (Мт. 8,23-27; Мк. 4, 35-41; Лк. 8,22-25). Шукати відповіді на це пекуче, так важливе питання, яке вже майже дві тисячі років ставить собі людство, є також і завданням цієї книжки.

**
*

2. ПРИХІД БОЖОГО ЦАРСТВА — ЦЕНТРАЛЬНА ТЕМА ПРОПОВІДІ ІСУСА

Св. Євангелист Лука в четвертій главі своєї Євангелії передає нам зміст однієї з перших проповідей Христа. Водночас розповідає він і про те, як прийняли Ісуса в Назареті мешканці його власного містечка. Ця проповідь має для нас велике значення, бо в ній зібрана в кондесованій формі вся наука Христа. Вона, так би мовити, є його програмною відповіддю, його маніфестом. Все інше, що Ісус пізніше навчав і творив, це тільки дальше пояснення і розвинення тієї самої теми, тієї самої думки та її практичне примінення, застосування в щоденному житті. Та даймо слово самому Євангелистові.

Винісши перемогу над спокусником в пустелі, «Ісус в силі Духа повернувся в Галилею... І прибув він у Назарет, де був вихований, та увійшов своїм звичаєм суботнього дня в синагогу й встав, щоб читати. Йому подано книгу пророка Ісаї, і, розгорнувши книгу, він натрапив на те місце, де було написано: «Господній Дух на мені, бо він мене помазав. Послав мене нести Добру Новину бідним, звіщати поневоленим визволення, сліпим прозріння, випустити пригноблених на волю, оповісти рік Господній сприятливий». Згорнувши книгу, він віддав її слугі та сів. Очі ж усіх в синагозі були пильно звернені на нього. І він почав до них говорити: «Сьогодні збулось це писання у вухах ваших» (сьогодні сповнилось пи-

сання, яке ви чули) . . . І чудувались словам ласки, які линули з уст його, й говорили: «Чи ж він не син Йосифа?» А він сказав їм: «Ви певно скажете мені цю приповідку: Лікарю, вилікуй себе самого. Про що ми чули, що сталося в Капернаумі, зроби те й тут на твоїй батьківщині». (Відтак) він же додав: «Істино кажу вам: ніякого пророка не приймають добре у своїй батьківщині. Та я вам кажу по правді: Багато вдів було в Ізраїлі за днів Іллі, як закрилось було небо на три роки й шість місяців, і великий голод лютував по всьому краю. Однак ні до однієї з них не був посланий Ілля, тільки в Серепту, що в краю Сидонським, до вдови жінки. Та й прокажених теж в Ізраїлі було чимало за пророка Єлисея; однак, ніхто з них (з Євреїв) не очистився, крім сирійця Наамана».

Почувши це, всі в синагозі наповнилися гнівом, і вставши, вигнали його геть за місто і повели його на край гори, на якій було збудоване їхнє місто, щоб скинути його додолу (щоб убити його). Та він, пройшовши серед них, пішов далі» (Лк. 4,14-30).

Якщо застанемось дещо глибше над змістом і наслідками цієї проповіді, ми краще зрозуміємо багато речей з пізнішої діяльності та науки Ісуса. Ісус, починаючи свою проповідь, прочитує перші два рядки шістдесят першої глави книги Пророка Ісаї, який жив приблизно в 765-700 рр. до н.е. Це були слова потіхи для євреїв у Вавилонській неволі. Ось ті слова: «Дух

Господа Бога на мені, бо Господь мене помазав (вибрав). Він послав мене, щоб принести благу вість убогим, лікувати скрушених серцем, проголосити невольникам свободу, ув'язненим відкрити очі, проголосити рік Господнього благовоління, день відплати нашого Бога, потішити всіх засмучених» (Ісаія 61,1-2).

Євангелист Лука подав нам свобідний переклад цього місця (за грецьким текстом з Перекладу Сімдесятьох). Це дозволено, бо й сам Ісус, прочитавши цей розділ в мові оригіналу (погебрейському), мусів за прийнятим звичаєм перекласти його на арамейський діалект, мову своїх слухачів, щоб могли відтак його пояснити. Цікавий також той факт, що тієї частини тексту, де мова йде про день відплати Бога Ізраїля, Ісус не згадує.

Чим же важлива ця четверта глава Євангелії? У ній Євангелист Лука підкреслює тричі особливіше вивінування Духом Божим Ісуса.

1. «Ісус же, повен Святого Духа, повернувся з-над Йордану і Дух повів його в пустиню, де сорок день його спокушував диявол.

2. «Ісус в силі Духа повернувся в Галилею... Він навчав по всіх їхніх синагогах» ...

3. «Господній Дух на мені, бо він мене помазав.¹ Послав мене нести Добру Новину бідним... оповістити рік Господній сприятливий».

¹ Це натяк на злиття Святого Духа в часі хрищення Ісуса. Для первісної Церкви — це була хвилина, в якій Бог своєю силою встановив Ісуса Месією

За сподіваннями Ізраїля Богом обіцяний Месія мав мати таку повноту Божого Духа: «І вийде паросток із пня Єссея, і вітка виросте з його коріння. Дух Господній спочине на ньому, дух мудрости й розуму, дух ради і кріпости, дух знання і страху Господнього» (Ісая 11,1-2). «Ось мій слуга, якого я підтримую мій вибраний, якого вподобало моє серце. Я поклав на нього дух мій. Він сповістить народам правду» (Ісая 42,1). Св. Євангелист Лука, підкреслюючи цю повноту Божого Духа в Ісусі, хоче сказати, що він був справді тим Богом обіцяним Месією. Повноту Божого Духа він мав від перших хвилин свого життя, бо вже його зачаття в дівочому лоні Марії, як предсказав Ангел, відбулося при співдії Святого Духа: «Дух Святий злине на тебе й сила Всевишнього тебе отінить; тому й святе, що народиться назветься Син Божий» (Лк. 1,35).

Розповідаючи далі про публічну діяльність Ісуса, Лука ввесь час пригадує і вказує на цю повноту Божого Духа в Ісусі. Він силою Божого Духа уздоровляє недужих, проганяє демонів. І, власне, ця його дія, є доказом приходу Божого Царства. Сам Ісус каже: «Коли ж я Духом Бо-

та засвідчив це назовні. Так розумів цю подію Апостол Петро. «Ви знаєте, що сталося по всій Юдеї, почавши з Галилеї, після хрищення, що проповідував Йоан: про Ісуса з Назарету, якого Бог помазав Святим Духом і силою та який прийшов, добро творячи та зціляючи всіх, що їх диявол поневолив, бо Бог був з ним. І ми свідки того всього, що він вчинив у краю Юдейським та в Єрусалимі» (Дії 10,37-39).

жим виганяю бісів, то прибуло до вас Царство Боже» (Мт. 12,28; Лк. 11,20). Ісус радіє Святим Духом, що Бог відкриває простим серця, ким Ісус справді є. «Того часу Ісус був зрадів Святим Духом і промовив: «Я прославляю Тебе, Отче, Господи неба й землі, що ти втаїв це від мудрих та розумних і відкрив немовляткам» (Лк. 10, 21). Бог дасть Святого Духа тим усім, хто проситиме в нього (Лк. 11,13). А коли під час переслідувань Ісусових учнів водитимуть до синагог, і до урядів, і до влад — не потрібно їм турбуватися тим як, або щό мають вони відповідати чи говорити: «Дух бо Святий вас навчить тієї години, що вам потрібно казати» (Лк. 12,12).

У прощальних словах перед своїми страстями Ісус запевняє своїх Апостолів, що він пошле їм Святого Духа. «Утішитель же Святий Дух, якого Отець в ім'я мое зішле, той навчить вас усього і все вам нагадає, що я сказав вам» (Ів. 14, 26) . . . «І проситиму я Отця, і дасть він вам іншого Утішителя, щоб з вами був повіки. Духа істини, якого світ не може сприйняти, бо не бачить його і не знає. Ви ж його знаєте, бо перебуває він з вами і буде у вас» (Ів. 14,16-17). Після свого воскресіння Ісус велить Апостолам, щоб залишилися в Єрусалимі, «аж поки не одягнуть-ся силою з висоти», поки не одержать Святого Духа, якого він їм пошле (Лк. 24,49).²

² В Євангелії св. Луки Святий Дух — це не особа, а надприродна божественна Божа Сила. Про Святого Духа, як особу поруч Отця і Сина мовиться в Єван-

Другим доказом для Євангелиста Луки, що Ісус з Назарету є Месією-Христос це примінення слів Пророка Ісаї самим Ісусом до своєї особи. «Сьогодні збулося це писання у вухах ваших» (сьогодні сповнилося те писання, яке я щойно прочитав, яке ви чули).

Те, що Ісус ці слова Пророка спрямував і застосовував до себе, в очах співмешканців Назарету було нечуваним богохульством, зухвальством. Як може він так говорити? Його особа не відповідала образу Месії, котрого вони очікували. Ісуса вони знали від дитинства. Він виростав на їхніх очах, вони бачили його кожного дня. Месія ж, за їхнім переконанням, мав бути сином Давида.

Побачивши їхню розгубленість та упередження, Ісус їх попереджує: «Ви певно скажете мені . . . Про що ми чули, що ти вчинив у Капернаумі, те і зроби тут на наших очах, на твоїй батьківщині, якщо ти є справді Месією, за кого себе вважаєш . . . » Але тут, як і пізніше, Ісус відмовляється творити чуда, щоб тим переконувати і доводити, що він є Месія, бо віра «вимушена» чудами не є вірою. Для опам'ятання та по-

гелії від Івана та один раз в Євангелії від Матея: «Ідіть, отже, і зробіть учнями всі народи: християчи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа; навчаючи їх берігти все, що я вам заповідав» (Мт. 28,19), але згадане місце, згідно із загальним переконанням, це вже безсумнівний вплив апостольської проповіді.

учення слухачів Ісус наводить приклади з історії Ізраїля, що їх слухачі добре знали — про Пророка Іллію та вдовицю з Сарепту (1 Царів 17) і Пророка Єлисея та Наамана, начальника військ араміського царя (2 Царів 5,10-14). Цими прикладами Ісус хотів сказати, що й погани знаходили ласку в Божих очах, бо не раз вони мали більше віри й були більш праведними, як члени Богом вибраного народу Ізраїля. Якщо так уже сталося в історії Ізраїля, то це може повторитися знову, коли прийде Месія. І тепер чужинці можуть стати учасниками Божого благовоління, бо Богом післаний Месія не мусить бути конечно тільки національним Месією. Він принесе спасіння усім, хто тільки вірою його прийме і йому відкриється. Що тим хотів Ісус усім сказати, вони дуже добре розуміли і це, власне, викликало в них ще більшу лють. Воно утвердило їх в переконанні, що він не може бути Месією, але, що він богохулить, присвоюючи собі гідність Пророка, не маючи змоги це довести.

Так прийняли Ісуса в рідному містечку Назареті. Все те, що там сталося було для Євангелиста Луки лише праобразом того, що зустріло Ісуса майже три роки пізніше в Єрусалимі. В тому й була вся трагедія Христа, що його особа не відповідала тому ідеалові Месії, котрого сучасники Ісуса очікували.

**
*

3. ЯКОГО МЕСІЮ ОЧІКУВАЛИ СУЧАСНИКИ ІСУСА

Занепад царства Ізраїля та упадок династії Давида були важкою пробою для віруючих євреїв. Як погодити все це з Божою обітницею, даною Давидові устами пророка Натана: «Твій дім (династія) і твоє царство передо мною повіки існуватиме, і престол твій закріпиться повіки» (2 Самуїла 7,16).

У той час всенародного горя Пророки дають відповідь на те застрашаюче питання. Бог покарав народ свій за невірство і віддав їх в руки їхніх ворогів. Але коли прийде повнота часу Бог змилюється над своїм народом, пішле йому визволителя з роду Давида. З його приходом розпочнеться час Божого благословення, час миру, справедливости. Це буде кінець горя, поневолення, утисків.

В останньому столітті до Христа ці очікування дійшли до небувалої напружености. Мрією кожного єврея було дочекатися тієї благословенної хвилини. Народ ждав на Месію, як альпіністи вичікують сходу сонця по темній, холодній ночі. Його бажали, як бажає дощу і прохолоди спрагла земля посушливого та горячого літа. Молитва: «Нехай встановить Господь за вашого віку своє царство за посередництвом Месії, сина Давида» була однією з форм щоденного благословення між віруючими дітьми Ізраїля. Всі погоджувалися з тим, що Месія прийде,

швидко прийде, що він буде «сином» з дому Давида, але як і коли він прийде та які наслідки буде мати його прихід — у цьому питанні були розходження. Одні вважали, що він прийде з пустині, несподівано, в усій своїй силі й славі. Ніхто не знатиме, звідки він і хто він. Інші твердили, що свою дію розпочне він од Святині в Єрусалимі, відбудує в повному блиску царство Ізраїля, в якому сам Бог царюватиме за посередництвом свого вибранця Ще інші казали, що Богом посланий Месія буде надземним еством. Для одних це мав бути ідеальний стан на цій землі, для інших з приходом Месії мала прийти, внаслідок космічної катастрофи, тотальна переміна цього світу. Деякі сучасники Христа під впливом апокаліптичних творів бачили в цьому світі, в теперішньому Еоні³ володіння сатани, князя цього віку, а її зовнішні вияви — це війни, несправдливність, утиски, нужда, хвороби, ненависть, смерть. Коли прийде Месія, закінчиться час влади сатани над світом і розпочнеться новий Еон, новий благословенний вік, час сповнення всіх обітниць, всіх надій, прагнень, сподівань людського серця, час вічного миру і щастя. Ці образи, пов'язані з приходом Месії мали різний вплив на сучасників Ісуса й мотивували та унапрямували все їхнє поступування. Для одних цей довгий час

³ ЕОН (від грец. Аіон — ера, епоха) — найбільший підрозділ геологічної історії Землі, що об'єднує кілька ер.

очікування був поштовхом для дії, щоб приспішити його прихід. Отак Фарисеї наполягали на сумлінному зберіганні всіх приписів Закону. Зельоти, зі свого боку, наголошували потребу збройної боротьби. Обидві групи були переконані, що таким чином «змусять» Бога до дії і він приспішить хвилину свого змилювання.

Іван Хреститель з приходом Месії пов'язував час відплати, час «настигаючого гніву» (Лк. 3,7), бо, — як він каже, — «сокира вже прикладена до корення дерев і кожне бо дерево, що не приносить доброго плоду, буде зрубане та кинуте в вогонь» (Лк. 3,9). Для чернечої спільноти Ессенів — це мав бути час перемоги «синів світла над синами темряви». Кожна з цих груп жила й діяла сама для себе, ігноруючи та поборюючи інші, в переконанні, що тільки вони є вірними синами Ізраїля і їхня метода поступування єдиноспасительна. Ессени заснували монастир в пустелі біля Кумрану, щоб не осквернювати себе, стикаючися з грішним світом. Фарисеї жили в світі, але відокремлювали себе, не спілкувалися з простим народом, темною масою, що не знала Закону (Ів. 7,49). Також Іван Хреститель, для якого прихід Месії та Божого Царства мав початися судом, Божою відплатою, жив на краю пустелі. Не він ішов до народу, але чекав, щоб народ приходив до нього. Багато інших в той час не знали, як поступувати, та з ким тримати. Вони почувалися і вважалися виключеними зі спільноти тих, що з такою пев-

ністю очікували приходу Месії та хвилини здійснення отих усіх обітниць месіянських благ.

А Ісус? З ким симпатитизував, до кого прихилився? З ким держав він? Одне є певним: він не зараховував себе до жодної з вищеназваних груп, хоч кожна була б рада його в себе мати. Він вибрав власний шлях, пристав, прихилився до тих нещасних, безіменних, «бо були вони, немов вівці, що пастуха не мають» (Мк. 6,34). Він переймає велику ідею Небесного Царства, але пояснює її по-своєму, надаючи словові Бог цілком інший, новий зміст.

Ісус не виступає проти Римлян, проти поган, що далі топчуть святе місто Єрусалим. Він проповідує кінець цього віку, але цей кінець не мусить бути пов'язаний з космічною катастрофою. Найважливіше для нього є те, щоб народ усвідомив собі вагу хвилини, що час Божого змилювання настав, що закінчується старе і починається велике нове. Він хоче, аби народ повірив у ту Добру Новину, яку він оголошує, щоб її прийняв і змінив свій спосіб думання та поступування. Він не закликає до зброї, до ще суворішого зовнішнього збереження Закону, але до каяття, до навернення. І цей його заклик до каяття і до навернення нікому не подобається, всіх охолоджує. Бог ладен встановити своє Царство, своє царювання. Він його пропонує, але людина своїм власним вільним рішенням мусить його прийняти. Бог силою нікого не змушує, нічого не накидає. Він шукає свободної і люблячої

співдії, співпраці людини. Де її немає, там і Бог безсилий і цього народ не розумів і нам це важко зрозуміти. Отак почав наростати конфлікт між Ісусом і цими впливовими групами в народі. Причина полягала в тому, що Боже царство, яке Ісус проголошував, не було таким, якого вони очікували і якого собі бажали.

4. НАВЕРНЕННЯ — ЦЕ ЄДИНИЙ ШЛЯХ ДЛЯ ПРИХОДУ БОЖОГО ЦАРСТВА І ТРИВАЛОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ СВІТУ

«А коли видано Йоана, Ісус прийшов у Галилею і проповідував там Божу Євангелію, кажучи: «Сповнився час, і Царство Боже близько; покайтеся і вірте в Євангелію» (Мк. 1,14-15). Цими словами Євангелист Марко починає свою розповідь про публічну діяльність Ісуса.

«Сповнився час і Царство Боже близько . . .» Для тих, хто слухав Ісуса, ці слова про Боже Царство, Царство Небесне — означали цілком щось інше, як для нас сьогодні. Вони висловлювали зовсім не те, що ми нині, чуючи ці слова, собі уявляємо. Для нас Царство Небесне — це позагробове, вічне буття-існування, яке одержуть праведні після смерти, як нагороду, за своє земне життя. Для слухачів Христа Царство Боже — це було здійснення великої надії Ізраїля. З його приходом унаслідок могутньої Божої інтервен-

ції, чи космічної катастрофи, прийдуть нові часи, зникне зло з лиця землі. Бог знищить усе, що пригнічує, обмежує, поневолює людину. Він єдиний буде володарем вселенної, володарем світу, об'явиться у своїй силі, святості, справедливості, щоб оздоровити цей світ у своїй основі. Це буде початок нового Еону, нового віку, який не матиме кінця. І, власне, Ісус каже, що з його приходом той новий вік, той новий Еон розпочався. Він прийшов, щоб сповістити народів «рік Господній сприятливий», тобто час Божого змилювання, Божого благовоління (Лк. 4,19). Ці слова Ісуса про «рік Господній сприятливий» є висловом великої мрії Старого Завіту про братерство, волю та рівність перед Богом і законом усіх мешканців землі.

У п'ятнадцятій главі Книги Второзаконня є мова про те, що кожний сьомий рік повинен бути відпустним роком. «При кінці кожного сьомого року робитимеш відпуст. А відпуст полягає ось у чому: кожен, хто позичив своєму ближньому, подарує йому свою позику; не буде вимагати її від свого ближнього, ані від свого брата, відколи об'явлено відпуст на честь Господа» (Второзаконня 15,1-2). «Коли запродасться тобі твій брат, єврей чи єврейка, і прослужить шість років у тебе, в сьомому році відпустиш його від себе на волю. Але як відпускати-меш його від себе на волю, то не будеш відпускати його з порожніми руками. Обдаруєш його щедро з твоєї кошари та з твого току й з твоєї

винотоки. Чим тебе Господь, Бог твій благословив, з того й даси йому» (Второзаконня 15,12-14).

У Книзі Левітів цю велику ідею соціальної справедливості і рівності ще більш підкреслено: Коли минуть сім седмиць років, коли мине сорок дев'ять років, тоді п'ятдесятий рік має бути роком святим, ювілейним. «Відлічиш собі сім седмиць років . . . і вважатимеш за святий п'ятдесятий рік, і проголосите волю всім мешканцям краю. То буде ювілей для вас, і кожен повернеться у свою посілість, і до роду свого» (Левітів 25,8-10). Тим часом дійсність була інша. Себелюбство, захланність сильних і могутніх перемогли. І так за короткий час із цієї великої соціальної ідеї рівності, милосердя, справедливості, братерства зроблено обітницю месіянського часу, мовляв, коли прийде «кончина віку», час Божого змилування, Бог сам встановить свій ювілейний, суботній рік, який принесе рівність, визволення і свободу всім. Отак, коли Ісус каже, що Царство Боже близько, що він звіщає «рік Господній сприятливий», рік Божого благовоління, то це означає, що час здійснення цієї відвічної мрії людства настав, наблизився. Егоїзм, себелюбство, захланність, ненаситність, використання слабших, несправедливість, утиски, насильство будуть переможені приходом нових вартостей у світі. Такі надії пов'язував народ з приходом Божого Царства, але для цього за словами Ісуса — потрібна віра, потрібне каяття, навернення.

Каяття і віра в Євангелію-Добру Новину, яку голосить Ісус, є передумовою для здійснення цієї великої ідеї, для приходу Божого Царства, того благословенного часу. На жаль в українській мові слово «покаяння-каяття» не відповідає тій повноті, до якої закликав Ісус. Для нас покаяння — це, звичайно, діла покути: піст, милостиня, додаткова молитва, умертвлювання тіла, змислів, стримування від дозволених вигод чиприємностей. Для Ісуса слово «покаяння» мало інший зміст. А саме: так, як його бачили й розуміли пророки. Для них каятись — це шукати Господа, ненавидіти зло, любити добро, встановлювати справедливість (Амос 5). Це шукати лице Бога Якова (Псалом 24,6), усім серцем своїм повернутись до Господа, служити лише йому єдиному (1 Самуїла 7,3). Іншими словами, покаяння — це навернення, зміна способу думання і поступування. Це — внутрішньо перемінитися, змінитися, переродитися, бо самі зовнішні вияви покути без внутрішнього навернення не мають перед Господом жодної вартости. Останній пророк Іван Хреститель закликав своїх слухачів також чинити плоди справжнього, достойного, а не тільки позірного, зовнішнього, мнимого покаяння: «Хто має дві одежі, нехай дасть тому, що не має. А хто має харч, нехай так само зробить» (Лк. 3,10-11).

Ісус не вимагає зовнішніх виявів покути. Ба, більше, до них він ставиться зі застереженням: «Коли ж ви постите, не будьте сумні, як лицеміри: бо вони виснажують своє обличчя, щоб було видно людям, мовляв, вони постять... А ти ж, коли постиш, намасти свою голову й умий своє обличчя, щоб не показати людям, що ти постиш, але Отцеві твому, що перебуває в тайні і Отець твій, що бачить таємне, відасть тобі явно» (Мт. 6,16-18). Це, що має вартість в очах Ісуса — це навернення серця; це мати серце малої дитини супроти Бога: «Істино кажу вам: Якщо не навернетесь і не станите, як діти, не ввійдете в Небесне Царство» (Мт. 18,3). Для Ісуса **навернутися** — це змінити свою настанову до речей цього світу, до життя, це рахуватися з Богом, як з реальною дійсністю. Воно означає новий спосіб існування перед Богом, воно включає радикальну перемену, розрив зі старим дотеперішнім станом і вільний вибір нового. Це покласти край компромісам і все положити на одну карту. Це визнати Бога, як первопричину й остаточну мету всього. Це повірити, що Бог є остаточний сенс нашого життя і світу.

Ісус не питає, що ти робив дотепер, яке було твоє життя, був ти праведним чи грішником. Все це — другорядне. Для нього важливе те, чи ти ладен повірити в Добру Новину, в Євангелію, яку він звіщає, чи ти готовий їй відкритися, радісним серцем її прийняти. Чи спосібний ти продати все, що маєш, аби придбати поле, в якому

захований скарб, щоб набути дорогоцінну перлу Небесного Царства, яку ти відкрив (Мт. 13,44-46). Чи готовий ти для Небесного Царства в разі потреби розлучитися з ріднею (Мт. 10,37), ризикувати власним життям (Лк. 17,33), вирвати око, відрубати руку, якщо вони перешкаджають тобі увійти в Царство Небесне, стати його учасником (Мт. 5,29-30). Ця вимога навернення, духовного переставлення іде так далеко, що дозволяє Ісусові сказати такі страшні слова: Як не покається, усі загинете, як ті Галилейці, що їхню кров змішав Пилат з їхніми жертвами (Лк. 13,1-5). Час Божого довготерпіння закінчується і смоковниця, яка в наступному році й далі нічого не вродить, буде зрубана (Лк. 13,6-9). Отож треба силкуватись, щоб увійти в Царство Боже, бо господар дому зачинить швидко двері й ті, хто спізнився з власної вини, вчують його голос: «Не знаю вас, звідкіля ви; геть від мене всі ви, що чините неправду» (Лк. 13,27). Щоб стати учасником Царства не треба поступати легкодушно, бо тоді зустрине нас доля «п'ятьох нерозумних дів», які, ідучи зустрічати молодого (Месію), взяли зі собою лямки, але забули потрібну оливу (Мт. 25,1-13).

Рішення бути з Ісусом не може бути половинчате, бо: «Кожний з вас, хто не зречеться всього, що має, не може бути моїм учнем» (Лк. 14,33). Саме до нічого не зобов'язуюче очікування Божого Царства, не є достатнім, щоб до нього ввійти, стати його учасником. «Не кожний, хто

промовляє до мене: Господи, Господи! — ввійде в Царство Небесне, лише той, хто чинить волю Отця мого, що на небі. Багато мені того дня скажуть: Господи, Господи! Хіба ми не твоїм ім'ям пророкували? Хіба не твоїм ім'ям бісів виганяли? Хіба не твоїм ім'ям силу чудес творили? І тоді я їм заявлю: Я вас не знав ніколи! Відійдіть від мене, ви, що чините беззаконня» (Мт. 7, 21-23). Та з іншого боку таке повне, справжнє навернення людини приносить їй велику радість, як радість жінки, що знайшла загублену драхму і своєю радістю ділиться з іншими (Лк. 15,8-10). Одначе, щоб цього досягти, треба нам дорослим мати супроти Бога настанову малої дитини, чистого, не лукавого серця, настанову повну безпосередности, щирости та безмежного довір'я в його батьківську любов, яка нам тільки добра бажає. «Поправді кажу вам: Хто Царства Божого не прийме, немов те дитя, той у нього не ввійде» (Мк. 10,15; Мт. 18,3; Лк. 18,17). **У сфері впливу Божого Царства діють і інші закони, як у світі. У Божому Царстві є тільки один закон — Закон любови, перед яким усе мусить поступитись, якому все мусить служити. Щоправда, любити по спражньому є дуже важко, бо тоді наша любов — це нести тягарі другого, ділити його долю і недолю, не шукати свого, щоб нам служили, але служити і віддавати щоденно своє життя за інших.**

**
*

5. З ПРИХОДОМ ІСУСА НАСТАВ ЧАС БОЖОГО ЗМИЛУВАННЯ, ПРИБЛИЗИЛОСЬ ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ

Прихід Божого Царства, початок нового часу — це основна думка проповідей Ісуса. Отак ідея Божого Царства, Божого Царювання (90 разів в устах Ісуса, 122 рази в Євангеліях) означала для Христа і його слухачів початок нового світу, Нового Еону. Він не буде вже більше під владою сатани, але під Божою милосердною опікою. Це буде кінець влади сил темряви з усіма її наслідками як гріх, насильство, ненависть, страждання, смерть.

Царство Боже буде об'явленням у повному блиску Божої могутності, доброти і милосердя. Воно уздоровить наш світ в його основах. Усі тоді побачать і визнають, що Бог є остаточною метою нашого світу. Він є кінцевим, невідкличним призначенням нашої екзистенції, нашого життя. Сьогодні здійснилося, збулося це пророцтво Ісаї у вухах ваших, — сказав Ісус до своїх слухачів у Синагозі Назарету (Лк. 4,21). Сьогодні стало дійсністю те, що пророки предсказували, що найкращі з поміж вас з такою тугою очікували. Для Івана Хрестителя Предтечі, та його сучасників прихід Месії, прихід Божого Царства мав початися днем гніву, днем Божого суду. Тому, що з виступом Ісуса очікуваний день суду не прийшов, ув'язнений Іван посилає з тюрми своїх учнів до Ісуса з питанням: «Ти той,

що має прийти, чи іншого маємо чекати?» Інакше кажучи, Іван в непевності, замучений сумнівами хоче довідатися за посередництвом своїх учнів, чи Ісус є справді той так довго очікуваний Месія. На цей запит Ісус не дає йому прямої відповіді, бо в тих обставинах він не міг її дати. Така відповідь була б за тодішніх умов непрямим закликком до повстання проти Римлян, а до цього Ісус не міг допустити. Ісус відповідає Іванові словами Пророка Ісаї (35,5-6; 61,1; 29,18), якими він предсказував блага месіянського часу: «Ідіть і сповістіть Івана про те, що чуєте й бачите: Сліпі бачать і криві ходять, прокажені очищуються і глухі чують; мертві воскресають і вбогим проповідується Добра Новина. Щасливий, хто через мене не спотикнеться» (Мт. 11,1-6; Лк. 7,18-23). Блаженні ті, для яких Божа доброта, любов і милосердя, яке виявилось в приході та ділах Ісуса не будуть згіршенням, каменем спотикання, причиною їхнього упадку, погибелі. Блаженні ті, хто попри очікування Божого суду і гніву над грішним світом, відкриють у чоловіколюбстві Ісуса Божого вибранця Месію та зрозуміють, що Царство Боже — це не інший світ, який має прийти внаслідок космічної катастрофи, але це той самий світ, лише uzдоровлений і перемінений силою Божої любови.

При цій нагоді слід звернути увагу також і на те, що чуда, які Ісус творив, не мали за мету доводити-доказувати його Божество. Вони мали радше бути тими знаками, що час Божого зми-

лування настав, що Царство Боже вже прийшло. «Коли ж я духом Божим виганяю бісів, то прибуло до вас Царство Боже», — каже Ісус (Мт. 12,28; Лк. 11,20). Ісус є переможцем над тим, що дотепер мав силу й владу. «Ніхто не може вдертися до сильного в хату й пограбувати його добро, якщо він спершу не зв'яже сильного...» (Мк. 3,27), бо щойно тоді він зможе господарити по своїй волі в хаті сильного (диявола). Якщо Ісус виганяє бісів, то це є ознака, що його сила більша.

Наука Ісуса — це нове вино, напій нового, оновленого світу, якого не можна вливати в старі борбюки, тобто пробувати погодити і пристосувати до старих законів і звичаїв (Мк. 2, 22). З його приходом почався справді новий вік, новий час Божого благовоління. Недужі одержують назад здоров'я, він їх ісціляє (Мт. 8,16). Смуток переміняється в радість (Лк. 7,11-17). Сили стихії підкоряються (Мт. 8,27). Смерть — це не смерть, лише сон (Мк. 5,39). Демони уступають, біснуваті стають нормальними людьми (Мк. 1,32; Мк. 5,1-17; Лк. 8,26-39). Це вже не час смутку й посту, але радості і втіхи: «Блаженні засмучені, бо (вони) будуть утішені. Блаженні голодні та спрагли справедливості, бо вони наситяться» (Мт. 5,5-6). Ці блага знайдуть всі ті, які стануть учасниками Небесного Царства.

Царство Боже — це нова дійсність, повна життєдайної сили і динамізму. Воно почалось з приходом Ісуса, розвивається, але час повного завер-

шення ще перед ним. Воно неначе те зерно, кинене в землю, що кільчиться, сходить і росте своєю власною силою, а його росту вже ніщо не може спинити. «Із Царством Небесним так, як з отим чоловіком, що кидає насіння в землю. Чи спить він, чи встає, чи то в ночі, чи в день, — насіння те кільчиться й росте. А як — він сам не знає. Сама від себе земля плід приносить: спершу стебельце, потім колос, а потім повну в колосі пшеницю» (Мк. 4,26-28). Воно зрушить світ, так як закваска вложена до розчини, зрушить за деякий час все тісто. Сьогодні Царство Боже це тільки маленьке зерно, яке посіяне, виростає і «віття пускає таке велике, що й небесне птаство в його тіні зможе сховатися» (Мк. 4,32). Воно стане притулком для птиць небесних, тобто не лише для дітей Ізраїля, але для всього людства. А ця мала група його учнів, яка відкрилась його словам і прийняла Добру Новину, стане новим духовним Ізраїлем. «Не бійсь, маленьке стадо, бо вашому Отцеві вподобалась дати вам Царство» (Лк. 12,32). Вони стануть носіями Євангелії-Доброї Новини, благовісниками Божого змилювання для всіх народів і часів. Одначе це Боже Царство не матиме нічого спільного зі земними царствами, ні з політичними прагненнями Ізраїля.

Нагодувавши в чудесний спосіб понад п'ять тисяч народу п'ятьма хлібами і двома рибами, Ісус віддалюється від захопленого люду, який хоче проголосити його царем і відходить в са-

мітне місце на молитву. «Люди ж, побачивши чудо (помноження хлібів), яке сподівав Ісус, заговорили: «Це справді той пророк, що має прийти у світ». І довідався Ісус, що вони мають намір прийти й узяти його, щоб зробити царем, віддалився сам один на гору знов» (Ів. 6,14-15). Отак Боже Царство вже прийшло, хоч у своїй повноті воно ще не виявилось. На питання фарисеїв, коли прийде Боже Царство, Ісус відповідає: «Царство Боже прийде непомітно; ані не скажуть: «Ось воно тут!» — або: «Он там!» — бо Царство Боже є між вами» (Лк. 17,20-21).

«Царство Боже є між вами!» Цими словами Ісус хоче сказати, що ця нова, Богом дана дійсність, є у вашому засягу, до вашої диспозиції-користування. Не шукайте і не питайте, коли воно виявиться у своїй повноті. Це не важливе. Відкрийте цю нову дійсність, прийміть цей Божий дар, цю останню можливість і старайтесь усіма силами її здійснити. Бог вам її пропонує, але від вас залежатиме, чи станете ви її учасниками. Сама ж кровна приналежність до єврейського народу не запевняє автоматично права на Боже Царство: «Кажу бо вам, що багато прийде зо сходу і заходу, і засядуть з Авраамом, Ісаком та Яковом у Царстві Небеснім, а сини царства будуть викинуті геть у темряву кромішню, де буде плач і скрегіт зубів» (Мт. 8,11-12). Бо, щоб до нього ввійти, треба бути покірним духом (Мт. 5,3), мати настанову дитини (Мт. 18,2-4). Царство Боже треба шукати, бо це найважливі-

ше в житті людини. «Шукайте перше Царство Боже та його справедливість, а все те (все інше, що до життя потрібне) вам докладеться» (Мт. 6, 33). За нього треба бути готовим віддати все, що посідаємо, бути готовим на жертву, а навіть страждати. Праведність тих, хто шукає Божого Царства, мусить перевищувати праведність фарисеїв. «Кажу бо вам, що коли ви своєю праведністю не перевищете книжників та фарисеїв, не ввійдете в Царство небесне» (Мт. 5,20). Щоб ввійти до Царства Небесного треба сповняти волю небесного Отця (Мт. 7,21), а головню заповідь любови, аж до любови ворогів (Мт. 5,43-48).

Про прихід Божого царства, Божого Царювання в цьому світі на нашій землі треба просити в нашій молитві. «Нехай прийде Царство твоє» — це основне прохання Господньої Молитви, що її навчив та залишив своїм учням Ісус (Мт. 6,9-13; Лк. 11,2-4). Він закликає своїх учнів, своїх послідовників молитись і просити небесного Отця, щоб ця дійсність, ця радикальна зміна світу, якої вони є наочними свідками і співтворцями, стала доступна всім людям. Її поширення повинно стати справою їхнього серця, їхнього життя, бо тільки вона принесе спасіння світу.

Оголошення Євангелії, Доброї Новини та наслідування Христа, ставить великі вимоги до людини. Воно вимагає самовідречення і жертви, але запевняє винагороду «сторицею» вже тепер

у цьому часі, посеред гоніння, а також і в майбутньому віці, дарує вічне життя (Мк. 10,29-30). Вислів «Боже Царство» є лише образом-символом цієї нової дійсності, дарованої Богом, яка за умов відданої та вільної співпраці людини, має перетворити наш світ, щоб став він людянішим і тим самим божественнішим.

Чому ж Ісус користувався цим символом, цим образом Божого Царства? Він мусів так чинити, бо іншої можливості в той час очікування і напруженості не було. Лише так він міг полонити серця слухачів, відкрити їм очі для тієї нової дійсності, яку Бог з його приходом приготував. Звідси і апокаліптичні вислови та образи, що їх передали нам Євангелісти, які нині для нас малозрозумілі та завдають чимало труднощів для читачів та коментарів Євангелій. Однак в той час всі ті образи були, власне, коліскою тих великих надій і сподівань.

Ісус, хоч користувався цими образами-символами, не утотожнював себе з ними та виразно відрізнявся від усіх тодішніх учителів і авторів апокаліптичних творів. Він не пропагує єврейського крайнього націоналізму, хоч боліє і страждає над долею свого народу. «Єрусалиме, Єрусалиме, що вбиваєш пророків і каменуєш посланих до тебе! Скільки разів хотів я зібрати дітей твоїх, як квочка збирає курчат своїх під крила, — але ви не бажали! Ось дім ваш залишить-ся вам порожній. Кажу бо вам: Ви не побачите

мене від нині, доки не скажете: Благословен той, що йде в ім'я Господне!» (Мт. 23,37-39). Він не закликає до боротьби проти Риму. Хоч називають його «Синоном Давида», він ніколи не каже, що він відбудує царство Ізраїля, на яке з такою нетерпеливістю чекав народ та і його Учні (Лк. 24,21; Дії 1,6). З цього погляду він мусів розчарувати всіх. На пекуче питання: «Докіль, о Боже?» він відповідає: «Будьте готові!» Ця небезпека політичного месіанізму для Ісуса була дуже реальною. Отак визначні екзегети пояснюють спокуси в пустелі (Мт. 4,1-11), як розповідь Ісуса у формі причти для поучення та перестороги своїм учням. Ціла трагедія Ісуса полягала в тому, що він мусів очистити ту нову дійсність, яка з його приходом почалась, ту велику ідею Божого Царства, Божого Царювання з усіх цих надтолюдських елементів. Його сучасникам, — та і нам, — тяжко зрозуміти, що Боже Царство виростає органічно під подихом Святого Духа за умов вільної та люблячої співпраці людини з Божою Силою. **Боже Царство вимагає від нас навернення-покаяння, а єдиною зброєю, єдиним середником для приходу і встановлення отого Божого Царства тут між нами — це любов, всеобіймаюча любов, яка нікого не виключає, яка охоплює приятелів і ворогів, як особистих, так і національних.**

**
*

6. ІДЕАЛ НОВОЇ ЛЮДИНИ, ЛЮДИНИ ЦАРСТВА

Ісус проповідував не тільки словом, а й ділами. Своїм власним життям він давав приклад, свідчив, якою повинна бути до життя настанова людина Царства, тих, хто зі старого світу перейшов до нового. Звідси і конфлікти Ісуса з тодішніми релігійними та політичними провідниками ізраїльського народу.

В той час в Юдаїзмі (релігії євреїв) було докладно визначено, якою мала бути настанова людини супроти Бога та людей. Всі ці приписи, які регулювали життя одиниць та суспільства, були проголошені законовчителями, як вияв Божої волі, висловленої та записаної у священних книгах Старого Завіту. Тора-Закон (перші п'ять книг Біблії) були для Євреїв чимось святим, непорушним. Вивчення Закону для народу належало до найважливішого та найпочеснішого зайняття людини. Сам Господь Бог, Творець неба і землі, як казали деякі рабини, присвячує суботу на вивчення Закону. Щоб унеможливити порушення Закону для простого народу, законовчителі з часом встановили 613 додаткових приписів, які докладно визначали, що дозволене, а що заборонене. В їхньому розумінні всі ці приписи мали бути свого роду «оборонними валами», які людина мусіла б насамперед переступити, щоб могли щойно тоді наблизитися до Самого Закону і його порушити. Спочатку вони мали, так би мовити, другорядний характер.

Але через постійне їхнє наголошування з часом для народу вони набули того самого значення що і Закон. Отак можна зрозуміти слова Ісуса: На катедрі (на сидінні) Мойсея розсілися книжники та фарисеї. Вони ж в'яжуть тяжкі, не під силу тягарі, і кладуть їх людям на плечі. Самі ж навіть пальцем своїм не хочуть порушити їх (Мт. 23,2-3). Дійшло до того, що, дотримуючи з найбільшою точністю всіх цих приписів, концентруючи всю свою увагу на дрібні та другорядні речі, страчено саму мету Закону — бути помічником, виховником людини для її духовного росту. Ісус не схвалює такого сліпого, механічного, бездушного зберігання Закону. Він перший наважується сказати, що суботу встановлено для людини, що субота має служити людині, а не навпаки; що людина має перед Богом більшу вартість, ніж закон суботнього відпочинку (Мт. 12,1-14; Мк. 2,23-28; Лк. 6,1-11). Ісус не тільки так каже, а й так поступає.

Зберігання суботи в Ізраїлі не було лише церковно-релігійною вимогою. Воно було водночас і державним законом. Ба, більше, було воно зовнішнім виявом патріотизму і приналежності до єврейського народу. В історії Ізраїля були часи, коли Євреї, щоб не осквернити суботи приймали смерть з рук ворогів (Макавеї 2,29-38). Ісус не дотримував не тільки закону абсолютного суботнього відпочинку та опрацьованих аж до найменших подробиць приписів ритуальної чистоти, якими так гордилися книжники і фа-

рисеї (Мт. 15,1-20). Він також не схвалив наміру ревнителів Закону укаменувати жінку, спійману на чужоложстві (Ів. 8,1-11), так як це велів Закон (Левітів 20,10; Второзаконня 22,21-24). На їхнє наполягання він відповів: «Хто з вас без гріха, нехай перший кидає в неї каменем». Для Ісуса Закон має своє виправдання, але тільки доти, доки він допомагає людині зрости в любові. Не буква, але дух Закону і намір законодавця мають значення. Не сліпе, бездушне виконання Закону, але жива любов спасає людину і робить її спадкоємцем, учасником Царства. У сутичках зі законовчителями Ісус посиляється не раз на пророка Осію (Осія 6,6), кажучи: «Якби ви зрозуміли, що це значить «Я милосердя хочу, а не жертви», — ви б безвинних не судили» (Мт. 12,7; 9,13).

Ісус звільняє своїх учнів з-під тягару Закону, але не для розгнужданости чи безвідповідальної поведінки. Він хоче, щоб вони стали свідомими та відповідальними людьми, які знають чому і для чого вони так поступають. Христос не є принципово проти закону абсолютної нечинности в суботу, чи проти приписів ритуальної чистоти тільки тому, аби не бути як інші. О, ні! Якщо іноді він виступав проти, це тільки тому, що він боровся, що він мусів змагатися за щось важливіше, кінченніше. Він був за любов, виrozumіння, співчуття, милосердя і тому був, і мусів бути, проти того всього, що такий настанові йшло врозріз, що таке поступування утруд-

нювало, унеможливило. В Божому Царстві має вагу лише один закон — закон любови. Все інше — другорядне. Перед цим законом, законом любови все інше мусить поступатися. Все має вагу настільки, наскільки воно служить оцьому єдиному законіві, — законіві любови Бога понад усе, і ближнього свого, як самого себе (Лк. 10,25-28).

7. ЦАРЮВАННЯ БОГА — ЦЕ ЗМІНА СУСПІЛЬНИХ ВЗАЄМИН У СВІТІ

Нова людина, людина Царства керується в своєму житті лише одним законом, законом любови. Все інше для неї має значення, оскільки воно допомагає та уможливорює їй вести таке життя, проїняте любов'ю.

Керуватися завжди і скрізь законом любови — це річ дуже тяжка і складна. Багато легше є йти второваним шляхом, визначеним у подробицях правилами і приписами закону, не звертаючи на ніщо уваги. Не ставлячи собі жодних запитів та не оглядаючися ні наліво, ні направо, людина живе спокійно, безтурботно. Хто ж керується законом любови, той не може так жити і так поступати. Любов не знає і не має меж. Вона не може сказати: це мене не стосується, це до мене не належить, це не моє завдання, це справа інших. Вона мусить мати від-

криті очі й серце. Таке служіння любови вимагає посвятити цілої людини, її великодушності, ініціативи, винахідливості, відповідальності. Тоді не можна ховатися за плечі інших, але самому треба вирішувати, що діяти, як поступати. Так жити не є легко. Отож саме зовнішнє зберігання Закону ще нічого не каже про моральну вартість, про справжню настанову людини.

Для людини наших часів закони є конечним злом, щоб уможливити співжиття між людьми, щоб панувала сяка-така справедливість у світі. Бути справедливим — це дати кожному те, що йому належить, ні більше, ні менше. Досягти цього стану в нашому суспільстві — це було б щось велике. І така, власне, була мета Закону в Старому Завіті. Та Ісус іде далі. Від своїх учнів і послідовників в Нагірній Проповіді він вимагає чогось більшого. Бо не тільки законом справедливості, а й мотивами любови слід керуватися в нашому житті. Хто керується законом любови, для нього інші закони та приписи не є конечні, бо тоді наше «так» є справді «так» і наші «ні» — «ні» (Мт. 5,37).

Фарисеї не були злодіями, грабіжниками, ні перелюбцями, ні зрадниками. Вони постили двічі на тиждень і десятину з усіх своїх доходів-прибутків жертвували на потреби Святині (Лк. 18,11-12). Для народу вони були прикладом і взірцем праведности. І все ж таки Ісус каже своїм учням: «Кажу бо вам, що коли ви своєю святістю (праведністю) не перевищите книжни-

ків та фарисеїв, не ввійдете в Царство Небесне (Мт. 5,20). Що ж їм бракувало! Вони сповняли з найбільшою ревністю всі веління Закону, за-недбуючи найважливіше — «справедливість, милосердя і віру». Бо і те слід робити, і того не слід лишати, — каже Христос (Мт. 23,23). Ісус натякає тут на вимоги Старозавітніх Пророків, для яких обов'язок справедливості супроти бідних, поневолених, понижених у Божих очах мав більшу вартість, як усі зовнішні вияви ритуальної побожності і культу. «Навчіться добро чинити; шукайте правди, захищайте пригнобленого, обороняйте сироту, заступайтеся за вдову!» (Ісаїя 1,17). «Чиніть суд і справедливість, рятуйте пригнобленого з руки гнобителя, не утискайте, не чиніть кривди чужинцеві, сироті й удовиці . . .» (Єремія 22,3).

Цей новий закон, Закон Царства, змальований в Нагірній Проповіді Ісуса (Мт. 5-6), влучно називають «Хартією Царства». Закони світу судять людей за їхніми зовнішніми вчинками, закон же Христа — за їхньою внутрішньою настановою. «Ви чули, що було сказано давнім: «Не вбивай; і коли хтось уб'є — підпаде судові. А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого підпаде судові» (Мт. 5,21). Для Бога, Серцевидця — зовнішній акт, вчинок є тільки наслідком того, що ми раніше вирощували в нашій душі. Причиною вбивства є гнів, що затруював наше серце, наші думки і почування. А цей гнів ми вчасно не вміли, чи не хотіли ви-

корінити. «Ви чули, що було сказано: Не чини перелюбу. А я кажу вам, що кожний хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею в своїм серці» (Мт. 5,27-28). Отож для Ісуса не зовнішній вчинок, а внутрішня настанова людини найважливіше, бо «із серця походять лихі думки, душегубства, перелюби, розпуста, крадежі, лжive свідчення, богохульства» (Мт. 15,19). Але тут напрошується питання, чи можна керуватися в житті такими принципами, будувати наше сучасне організоване суспільство на тих засадах Нагірної Проповіді? Вже Юліян Апостат (Відступник), один із наслідників Константина Великого (361-363 рр.), побороюючи християнство, знайшов для цього привід в Нагірній Проповіді. Він твердив, що наука Христа не є придатна, аби згідно з її вченням могли правити державою. І сьогодні є також чимало таких, які з незнання, на підставі помилкових міркувань, чи погано зрозумілого патріотизму також поділяють ту саму думку, те саме переконання. Хто так думає, той не зрозумів наміру Христа.

В Нагірній Проповіді Ісус не мав на думці скасувати чинні тоді державні форми правопорядку і встановлювати нові закони. Ні! Він вказував лише на те, якою мала бути настанова нової людини, людини Царства. Не відплачувати злом за зло, як це загально прийнято серед людей, але бути готовим ради Царства зректися зі свого права, гарантованого державною владою. Не домагатися

належної, але себелюбної справедливості чи відшкодування для своєї власної особи, для задоволення своєї особистої амбіції. **Бо не холодна, безсердечна справедливість перетворить і врятує наш світ, а безмірна любов справжніх послідовників Христа.**

Ісус не обмежувався тільки до слів. Між його словами та ділами не було суперечностей. Своім життям він підтверджував своє вчення, свідчив, якою повинна бути до життя настанова нової людини, людини, сповненої Духом Божим. Він не зберігає неписаних законів тодішнього суспільного правопорядку, що їх всі мовчки дотримували. Він не приймає поділу на багатих і бідних, високих становищем, знатних і не знатних, відомих і не відомих, учених і не вчених, здорових і хворих. Різниця, яка існувала і яку всі шанували та вважали за щось самозрозуміле, нормальне, хоча б між священиками і левитами-служителями культу, між садукееями, книжниками і фарисеями, між простим неосвіченим народом, «темною масою» (рільниками, хліборобами, пастухами, митарями та іншими публічними грішниками), ця різниця не мала для Ісуса жодного значення. До кожної людини, без огляду на те, ким вона була, він ставився з однаковою увагою, пошаною, любов'ю. За тодішніх обставин — це було провокацією, постійним викликом супроти тих, хто жадібно наполягає на тому, щоб зберегти всі свої права та при-

вілеї, все те, що їх вивищувало та від інших відрізняло.

Хто бодай трохи ознайомлений з тодішніми відносинами в Ізраїлі, той бачить ту велику відмінність, яка існувала між поступуванням Ісуса та ставленням членів тих усіх привілейованих груп, про які вже була згадка. Читаючи Євангелію, ми стверджуємо, що Ісус не мав нічого спільного з фарисейським формалізмом, а також зі Зельотами, котрі весь час мріяли про збройну боротьбу проти Риму. Те саме можна сказати і про його ставлення до релігійної та національної верхівки в Єрусалимі — до Сенедрійону: аристократії, Первосвященика, садукеїв. Залишається ще одна остання група — чернеча спільнота Ессенів, чий вплив на народ в останніх десятиліттях перед виступом Христа, а також на перші юдео-християнські громади був напевно значно більший, як це раніше припускали перед відкриттям їхніх творів у печерах Кумрану. Попри спільні деякі елементи між Ессенами та Іваном Хрестителем, вся настанова Ісуса глибоко відрізняла його від них.

Ессени (від грецького Ессеної — побожні, праведні) вважали себе за цю святу рештку, що її за їхню вірність Бог зберіг перед загибеллю та з якої мало прийти відновлення і спасіння для Ізраїля (1 Царів 19,18; Ісаїя 1,9). Ця ідея святої рештки була дуже жива за часів Ісуса. Такою святою решткою думали стати фарисеї через свою ревність в сумлінному зберіганні За-

кону. Але Ессени ще більше прагнули бути нею. Вони вважали себе дітьми світла, Божим людом останнього часу, завданням яких було спокутувати за гріхи й провини народу і так позискати знову Боже благовоління для Ізраїля.

Кожний член цієї чернечої спільноти зобов'язувався провадити життя досмертної тілесної стриманости. Через це і всі члени цієї спільноти були безженні. Крім безженности, вони зобов'язувалися також зберігати всі приписи ритуальної чистоти, які заховували священики під час виконання їхніх священодійств в Єрусалимі. Для цього практикували вони щоденні ритуальні купелі та обмивання, щоб очищувати себе від всякого осквернення свідомого чи не свідомого. Для них субота була днем святим, непорушним. Закон абсолютного відпочинку-безчинности в їхньому розумінні не допускав жодних винятків. Їхні правила життя забороняли рятувати в суботу не лише тварину, а й людину, яка впала в колодязь чи в пропасть і там гинула. Вони носили білий одяг (ознака чистоти і непорочности) та вважали себе за священиків останнього місянського часу, святою решткою, непорочним Божим людом. Усе їхнє життя суворого дотримування Закону, постійної аскези-умертвлення було підпорядковане цьому великому ідеалові. Кожний кандидат, заки був прийнятий, мусів відбути два роки новіціятупроби. Під час обряду прийняття до спільноти той, хто до неї вступав, складав обітницю лю-

бити все те, що Бог вибрав і ненавидіти всіх синів темряви. При цьому проказував він молитву-викляття синів темряви, слуг Ваала: «Прокляття на них без милосердя, згідно з їхніми ділами...». Крім того над ним члени спільноти проголошували молитву довічного викляття на випадок, якби він не виявив себе гідним бути її членом: «Нехай Господь не змилюється над тобою і не вислухає твоїх благань, не простить тебе і не прийме твого покаяння за твої гріхи. Нехай гнів його обличчя і ярість його пімсти зніметься над тобою, щоб не знайшов ти миру...» Ця страшна молитва мала за мету відстрашувати та відокремлювати членів цієї секти від грішної маси призначеної на загибель.

Проте не тільки свідомий гріх, але вже сама фізична хиба-уломність робила людину недостойною стати членом цієї чернечої громади. Отак як священники-служителі культу в Єрусалимі мали бути святими, чистими, без скази чи якоїсь фізичної вади (Левітів 21,16-24), такі самі вимоги ставлено при вступі новим членам цієї секти. Вони мали бути священниками нового місяняського віку. Тому між ними не було місця ні для кривих, ні кульгавих, ні горбатих, сліпих чи глухих, бо з ними в їхній спільноті перебували ангели світла. Ці їхні погляди поширювалися поміж народом і так всяка фізична вада була для багатьох певним зовнішнім знаком гріховності (Ів. 9,2). Такою була дійсність, яку застав Ісус в Ізраїлі. Проти цієї дійс-

ности, з якою всі погоджувалися, вважали за щось нормальне, ба, більше, Богом бажане, Ісус підносить протест, наважується сказати своє рішуче ні.

Він не схвалює намагань Фарисеїв та Ессенів творити угруповання святих-праведних, якщо це сполучене з погордою до інших. Для нього «сином світла» може стати кожна людина. Здоров'я, успіх, багатство не є ознакою Божого благовоління так само, як неміч, хвороба, фізична вада не є зовнішнім знаком гріховності. Царство Боже відкрите для всіх, не тільки для праведних, а й для грішних. Тут усе залежатиме від внутрішньої настанови людини. **Бог роздає свої дари людям не за їхніми заслугами, але за їхніми потребами** (Мт. 20,1-16 — причта про робітників у винограднику). Робітники, які працювали лише одну годину, одержали ту саму винагороду, як інші, що трудилися весь день, «зносили тягар, і спекуту днини». У своєму поступуванні Ісус нікого не оминає. Ба, більш, він постійно шукає контакту з такими, які жили на краю суспільства, яких праведні оминали, цуралися їх, якими погорджували. Він засідав до столу спільно з тими, яких бойкотували, уважали за публічних грішників. «І коли книжники, що були з фарисеїв, побачили, що він їсть із митарями та грішниками, то сказали його учням: «Чого він їсть із митарями та грішниками?» Ісус, почувши те, сказав їм: «Лікаря треба не здоровим, а хворим. Я не прийшов кликати праведних, а

грішних» (Мк. 2,16-17). Яке велике згіршення мусіла викликати притча Ісуса про багату вечерю в Божому Царстві, з якої скористали негідні, вбогі, каліки, сліпі, криві, бо раніше запрошені гості виявилися її недостойними (Лк. 14,15-24).

Для Ісуса багато з тих, що нині для суспільства є першими, будуть останніми, а останні стануть першими (Мт. 19,20; 20,16; Мк. 10,31; Лк. 13,30). Чому ж це так? Бо ці останні не мають нічого до страчення, вони є вільні, їх ніщо не в'яже; вони не бояться компрометації. Вони візьмуть слова Ісуса дослівно, підуть за ним, почнуть життя любови. Для тих же, що тепер перші, що мають становище, зв'язки, багатства й впливи, справа не є аж така проста. Щоб прийняти слова Ісуса потрібно навернення, переоцінки всіх дотеперішніх вартостей. Їхнє серце прив'язане до земного. Вони не мають потреби покладатись на Бога, бо можуть числити на свої власні сили, розум, спритність, на власні здібності. Прийняти слова Ісуса — це вибрати інший шлях, порвати з попереднім. Його братання з грішниками і «темною масою» було потоптанням усталеного віками порядку. Воно не може принести нічого доброго. Для нього влада та авторитет — це не панування, але служіння (Мт. 20,25-27). Як могли вони все це прийняти, з цим примиритися?

Сьогодні нам тяжко собі уявити, якою нечуваною новістю були всі ці слова Христа. Звідси

і реакція на них його противників. Вони звуть його ласуном і п'яницею. «Чоловік цей ласун і п'яниця, приятель митарів та грішників» (Лк. 12,24). Вони стежили за ним, призибували слова і факти, щоб могли його осудити і погубити. Вони чинили тиск на його родину, щоб у цей спосіб замкнути йому уста, розповсюджуючи чутки: «Він не при собі!» (Мк. 3,21). На Ісуса все це не має жодного впливу. Він іде далі своїм шляхом, докладає всіх зусиль, щоб створити сприятливі умови для приходу Божого Царювання в нашому світі, яке змінило б в основному настанову людей, а тим самим і суспільний лад. Його слова і діла викликали скандал на кожному кроці. Відповідальні за народ домагаються від нього в'яснення: яким правом ти це чиниш, хто тебе вповноважив? На це він їм відповідає звичайно у формі причт — такою є Божя воля, так Бог хоче, так Бог поступає, «такою є воля мого Отця».

Бог хоче спасіння всіх. Він немов той господар, що, маючи сотню овець і одну з них загубивши, залишає дев'яносто дев'ять на пустелі та йде шукати загублену, аж поки її не знайде. І, знайшовши, кладе її собі на плечі, радіючи. Повернувшись додому, він скликує друзів і сусідів та й каже до них: «Радійте зі мною, бо я знайшов овечку, що була загубилась» (Лк. 15, 3-7). Така поведінка, по-людськи кажучи, здавалося б, не є розумною. Вартість цієї овечки, яка становить ледви один відсоток його стада, не є

співмірна з розшуками і клопотаннями. Проте на цей вчинок спроможний лише той, хто любить оте нещасне ягнятко, що загубилось і пропадає.

Бог — це той милосердний, всепрощаючий Батько-Отець, котрий з болем і тугою чекає на повернення свого блудного сина, який, живучи в розпусті на чужині, розтратив половину його майна та приніс ганьбу і сором його родоу. Радіючи його поверненням, він йому все прощає, все дарує і повертає всі втрачені ним гідності та права (Лк. 15,11-32). І, власне, Бог — згідно з навчанням Ісуса — є таким Отцем. Він усіх любить, але перше місце в його батьківському серці мають ці бідні, заблуджені, нещасні, відштовхнені, покривджені долею і людьми. І тут нічого не можна змінити, бо Бог є таким, без огляду на те, чи таке його поступування ми розуміємо або ні, його схвалюємо, чи осуджуємо. **Божа любов в людських очах не є розумною, бо до чого це доведе, якщо всі почнуть так поступати? Та з цим ми мусимо погодитись, що його терпеливість і милосердя безмежні, що Бог — Батько-Отець, що він Любов, а любов може зрозуміти лише той, хто сам любить. І щойно тоді коли ми це зрозуміємо і не лічимо того, що ми для Бога чинимо, але будемо шукати і намагатися відкривати все те, що Бог для нас учинив і щоденно чинить, щойно тоді станемо ми учасниками Царства. Тоді почнеться Боже Царювання в нас, а через нас і в світі. Бо коли я зрозумію, повірю, відкрию, що Бог**

мене любить-охороняє, обдаровує, мною опікується, то як тоді зможу я не любити інших, будучи любленим, не ділитися з іншими, будучи так щедро обдарованим? Як зможу тоді я ставитися до інших байдуже, з погордою, ненавистю, коли я сам, лише більшою мірою, на все це заслуговую. Як далеко більше я міг за них скотитися в гразюку, маючи таких батьків, живучи в такому оточенні, за таких умов, в яких вони мусіли виростати і жити. **Коли Бог мене терпить такого грішного, негідного, невдячного, то якже можу я погорджувати іншими, котрі на підставі Божої абсолютної справедливості може набагато гідніші, святіші, досконаліші за мене.** Таку нову настанову, таку нову дійсність Царства проповідував Ісус. Коли цю нову дійсність люди приймуть і зрозуміють, щойно тоді запанує в нашому світі милосердя і наша земля буде сповнена радістю, радістю прощених і помилуваних грішників, що стали Божими дітьми.

Кінчаючи цю частину, ми сподіваємося, що уважний читач відкриє і відчує той весь контраст між проповіддю і поступуванням Ісуса та релігійністю того часу, якої найяскравішим прикладом була ця чернеча спільнота Ессенів в пустелі біля Кумрану над Мертвим Морем, Шляхом аскези, умертвлення, праці, молитви, студії, посту намагались вони стати синами світла, Божими вибранцями остаточного часу. Прагнучи до найсуворішого зберігання всіх приписів закону, вони зобов'язувалися ненавидіти

і поборювати Божих ворогів, синів темряви, тобто всіх тих, хто внаслідок своєї немочі чи навіть фізичної вади не був спроможний піднятися на їхню висоту, зрівнятися з ними. **А Ісус? Він проповідує Божу любов, любов до грішників, заблуджених, упосліджених, оскорблених людьми і долею, любов не зрозумілу, згіршуючу, але яка водночас закликає і змушує нас до такої самої любови.**

8. НЕБУДЕННІСТЬ ІСУСА, МАНДРІВНОГО ВЧИТЕЛЯ З НАЗАРЕТУ

Розповідаючи про присутність Ісуса під час свята Кучок⁴ в Єрусалимі, Євангелист Іван яскраво змальовує цю атмосферу, яка там тоді панувала. Він розповідає про те, що думали і говорили люди про Ісуса: «Юдеї шукали його на святі, питалися: «Де він?» І говорили багато про нього люди між собою. Одні твердили, що він добрий, а інші відказували: Ні, — він лише народ туманить. Однак ніхто не говорив про нього явно — зо страху перед юдеями.

А як настала середина свята, увійшов Ісус у храм і почав навчати. І дивувались юдеї, при-

⁴ Свято Кучок припадало на кінець вересня — початок жовтня і тривало вісім днів. Це було свято вдячності за чудесну Божу опіку над Ізраїлем в часі сорокарічної мандрівки по пустелі до Обіцяної Землі.

мовлявши: «Як він знає Писання, не вчившись». А Ісус озвався і мовив до них: «Моя наука не моя, а того, хто послав мене. Якщо хтось бажає його волю чинити, то і визнає він, чи наука ота від Бога, а чи я промовляю сам від себе. Хто ж того слави шукає, який послав його, той правдивий, і немає неправди в ньому . . .

Казали отож деякі з ерусалимлян: «Чи не той це, що бажають його вбити? Ось він говорить явно, і йому нічого не кажуть. Невже старшина і справді визнала, що він Христос (Месія)? Та ми про нього знаємо звідкіля він. А Христос коли прийде, то ніхто не знатиме, звідки він». Отож Ісус промовив голосно, навчаючи у святині: «І мене знаєте, і знаєте звідкіля я. Однак прийшов я не від себе самого. Правдивий же той, хто послав мене, — а того ви не знаєте. Я ж його знаю, бо я від нього, і він мене послав». Тим то й хотіли вони схопити його. Та ніхто не наклав рук на нього — не настала бо ще його година. Численні з народу увірували в нього і казали: «Невже Христос (Месія), коли прийде, то більше чудес чинитиме, аніж цей учинив?»

Зачули фарисеї, що народ отак гомонів про нього, тож первосвященики й фарисеї вислали слуг, щоб його схопити. Тоді Ісус промовив: «Ще трохи часу я з вами, — і піду до того, хто мене послав. Шукатимете мене — і не знайдете. І де я буду — не зможете прийти».

Останнього ж великого дня свята стояв

Ісус і закликав на весь голос: «Коли спраглий хтось, нехай прийде до мене і п'є. Хто вірує в мене, як Писання каже, то ріки води живої з нутра його потечуть!» Так він про Духа казав, що його мали прийняти ті, які увірували в нього. Не прийшов був ще Дух Святий, бо Ісус не був ще прославлений.

Численні ж з народу, вчувши ті слова, казали: «Він дійсно пророк». Інші ж: «Він — Христос». Ще інші: «Чи з Галилеї Христос прийде? Хіба ж в Писанні не сказано, що з роду Давидового Христос прийде, з села Вифлеєму, звідки був Давид?» І роздор виник із-за нього серед народу. Бажали і схопити його деякі, та ніхто не наклав рук на нього.

Повернулись, отже, слуги до первосвящеників та фарисеїв, а ті питають їх: «Чому не привели (ви) його?» Слуги ж відказують: «Ніколи чоловік не говорив так, як цей чоловік говорить». Фарисеї ж: «Чи й не ви дали себе звести? Невже хтось із старшини або фарисеїв увірував у нього? Та проклятий той народ, що Закону не знає». Але озвався до них Никодим, що приходив до нього (до Ісуса) вночі, а був (він, Никодим) один з них (з фарисеїв): «Чи дозволяє наш Закон засуджувати чоловіка, не вислухавши його спершу та й не довідавшись, що він робить?» А ті ж йому (відповіли): «Чи і ти з Галилеї? Розвідайся, то й побачиш, що з Галилеї пророк не приходить». І розійшлися кожен до свого дому» (Ів. 7,11-53).

«Ніколи чоловік не говорив так, як цей чоловік говорить». Ці слова — це дуже влучна характеристика Ісуса, бо справді жодний чоловік ні перед Христом, ні під час його земного життя, ні пізніше не говорив і не поступав так, як він.

Своєю проповіддю Ісус звіщає прихід нового часу, повного визволення людини, як із внутрішнього, так і зовнішнього тиску шляхом її примирення з Богом, із самим собою, зі світом. Ба, більше, Ісус не лише проповідує, не лише голосить цю Добру Новину, вона знайшла в ньому своє втілення. Він є її носієм, він поводить, поступає уже, як та нова людина, людина нового віку, людина Царства. В ній почалося уже це Боже Царювання. Вона живе в цьому світі, але цей світ не має на неї впливу, вона є вільною. Вона знає тільки один закон, закон любови і цим законом вона живе і діє. Таке поступування викликає здивування, осуд, згіршення, бо воно виходить поза вузькі рамки звичайного, загально-прийнятого, обивательщини. Звідси і злоба його противників: «Він не при собі» (Мк. 3,21). І справді Ісус був не при собі, бо був для інших, а не для себе, як вони. Він не шукав, щоб йому служили, але прийшов служити другим. Ця притаманна риса його характеру виявлялась постійно в усьому його поступуванні, як і супроти Бога, так і супроти людей. Така його поведінка викликувала в «батьків народу» негодування, огірчення, нена-

висть, а в простого народу — захоплення, подив. Бо, як хтось сказав, справді треба було бути Божественним, щоб могли бути так людським, як був Ісус. Цю неперевершену людяність Ісуса, його доброту, ласкавість, виrozumіння знаходимо на кожній сторінці Євангелії.

Читаючи Євангелію, ми відкриваємо тісну пов'язаність Ісуса зі життям народу, його близькість до природи. Ісус мав відкриті очі, вмів бачити те, що всі інші також бачили, але не виділи, не спостерігали, не відмічали. Всі його притчі взяті зі щоденного життя. **Вся природа для нього — це друга книга об'явлення Бога, його всемогучости, доброти, милосердя.** Бог, який годує птиць небесних і одягає полелі, дбатиме і за нас, маловірів (Мт. 6,26-34). Він знає, що хмара зі заходу звіщає дощ, а вітер з півдня — спеку (Лк. 12,54-56). Коли віття фігового дерева вже розпукується і вкривається листям, то це знак, що літо близько (Мк. 13,28). Він знає, які труднощі пов'язані з працею селянина-хлібороба, бо лише одна чверть із зерна, яке він кидає в землю принесе плід, одне в тридцять, друге в шістдесят, а третє сторицею (Мт. 13,3-8). Йому відомі звичаї, які панували в родині, встановлювали правила співжиття в суспільстві у стосунках між землевласниками і управителями їхніх дібр та безземельним наємниками, котрі жили з праці своїх рук, шукаючи щоденно принагідної роботи. Одним словомо — Ісус не був теоретиком,

непрактичним мрійником. Він був людиною, яка твердо стояла в житті, його бачила, спостерігала, знала і розуміла проблеми світу. Він любить дітей, таких замурзаних, галасливих, але водночас і таких безпосередньо довірливих, як незіпсута дитина може бути. Він дозволяє їм зблизитися до себе, хоча Апостоли були проти, бо за тодішнім звичаєм авторитет та гідність тодішніх закончителів на це не дозволяли. «Бачивши те, Ісус виявив незадоволення і сказав їм (Апостолам): «Пустіть дітей приходити до мене, не бороніть їм: таким бо Царство Боже. Істинно кажу вам: Хто Царства Божого не прийме, як дитина, — не ввійде в нього». І обнявши їх, поклав на них руки і благословив їх» (Мк. 10,14-16). Він подивляється доброту і віру сотника поганина з Капернауму, що просить уздоровити його слугу (Мт. 8,10); він співчуває бідній вдовиці з Наїну і повертає життя її синові одинакові (Лк. 7,11-17), а також дочці Яїра, що був головою синагоги (Лк. 8,41-56). Він милосердиться над народом і, помножуючи п'ять хлібів та дві риби, нагодує їх, — «були бо, вони, немов вівці, що пастуха не мають» (Мк. 6,30-44). При тому Ісус не використовує тієї нагоди, щоб зробитися популярним. Він не накидує їм своєї влади, але, навпаки, він супротивиться їхньому намаганням проголосити його царем Ізраїля, не дозволяє втягнути себе в світ їхніх задумів. «І довідавшись Ісус, що вони мають намір прийти й узяти його, щоб зробити

царем, — віддалився сам-один на гору знов» (Ів. 6,15). Він перемиляє воду у вино на весіллі в Кані Галилейській, бо в таких обставинах це належало до нормального життя. Він вживався і розумів це скрутне становище тих бідних людей, яким під час весільної гостини вина забракло (Ів. 2,1-11). Як щиросердечно людською була його дружба з Лазарем і його сестрами Марією та Мартою. До них він заходив, у них він почувався вдома. «Любив же Ісус Марту і її сестру, і Лазаря», — каже євангелист Іван (11,5). Коли ж Лазар помер, Ісус, побачивши горе сестер, розжалобився, «відчув жалощі в душі й, зворушений, запитав: «Де поклали ви його?» Кажуть йому: «Іди, Господи, і поглянь». І заплакав Ісус..., а прийшовши до гробу, звелів відкотити камінь, викликав Лазаря з гробу й повернув йому життя (Ів. 11,1-44).

За часів Ісуса вся роля жінки обмежувалася до домашньої роботи. Вона не мала права показатися прилюдно зі своїм чоловіком між людьми, а ще більше в близькості мандрівного законовчителя (Ів. 4,27). Ісус з цього погляду був також новатором. Для нього жінки, як і чоловіки, є покликані стати учасниками Небесного Царства. Вони мають ту саму гідність в Божих очах і не є нічим нижчі за мужчин. Він користує з їхньої матеріальної допомоги і вони належали до гурту його учнів-слухачів, котрі постійно перебували в його близькості. Власне, деякі з цих жінок, разом з Апостолом Іваном,

під хрестом на Голгофті були свідками його смерті, а потім благовістницями його воскресіння. Це були жінки, які відкрили, що гріб був порожній і перші взнали, що Ісус воскрес (Мк. 16,1-8).

Читаючи Євангелії, ми стверджуємо, що Ісус був таки справжньою людиною, як кожний з нас. Він відчував і голод (Мт. 4,2; 21,18; Мк. 11,12), і спрагу (Ів. 4,7; 19,28), і втому (Ів. 4,6; Мк. 4,37), і холод і спеку, непевність завтрашнього дня людини, яка не мала даху над головою, не мала, де голови прихилити (Лк. 9,58). Він глибоко переживає тривогу і страх перед терпінням, мукою і смертю (Лк. 22,44). Він був людиною в повному значенні цього слова. «Він же зазнав усього, подібно як ми, крім гріха», — каже Апостол в листі до Євреїв (4,15).

Ісус мав відвагу бути собою, діяти згідно зі своїм переконанням, поставитись критично до традиції, передання, обрядів, встановленого суспільного ладу. Він не ховався за плечі інших, не повторював того, що інші, незаперечні авторитети, казали, але займав становище і висловлював свої погляди до всіх проблем тодішнього життя в Ізраїлі. До нього має доступ кожен. Він приймає законовчителя Никодима, засідає до стола з Фарисеями, але сходиться також із митарями, грішниками, яких фарисеї оминали, бойкотували. Його серце і руки відкриті для всіх: сліпих, кривих, прокажених, біснуватих. Він не турбується тим, що про це скажуть ін-

ші, які не наважувалися вийти поза рамки усталеного суспільного ладу, загальноприйнятих норм поступування. В його близькості кожний відчував цю атмосферу безпосередности, широти, любови, свободи, — як казав Апостол Павло: «Він наш мир . . ., що зробив з двох одне, зруйнувавши стіну, яка була перегородою, (тобто ворожнечу) . . . своїм тілом (своїм поступуванням) скасував закон заповідей на те, щоб із двох зробити в собі одну нову людину . . . Він прийшов звістувати мир вам, що були далеко, і мир тим, що були близько; бо через нього, одні і другі маємо доступ до Отця в однім Дусі» (Еф. 2,13-18). Для нього всі рівні, всі гідні, всі покликані стати учасниками Царства, Божими дітьми, називати Бога своїм Отцем. Своїм поступуванням і поведінкою він проявляє цю свою суверенну свободу. Але він це робить не тому, що хотів бути незвичайною особистістю, новатором, відрізнятись од інших. Ісус робить це тільки тому, бо така воля його Небесного Отця, бо тільки так ми можемо стати його синами. Це Отець «велить своєму сонцю сходити на злих і добрих, і посилає дощ на праведних і неправедних» (Мт. 5,45). Він закликає любити і всім чинити добро без жодного розрізнення, бо «коли ви любите тих, що вас люблять, яка вам заслуга?» Чим же ви відрізняєтесь тоді від дітей цього світу? «Таж бо й грішники люблять тих, що їх люблять» (Лк. 6,32). Ісус не каже: Ти не вбиватимеш, не свідчитимеш ложно, не чинити-

меш чужоложства. Ні, він іде далі в глибину. Для нього вже сам гнів, непомиріння з братом, погорда другим, грішне пожадання є гріхом, бо не вистачає саме поборювання зла в його наслідках. О, ні! Його треба поборювати в корінні, викорінювати його щоденно з нашого серця. Отак він відкриває нові горизонти для розуміння людського і божественного в нашому щоденному житті з нечуваною простотою і глибиною. Звідки все це в нього? ставили собі питання його сучасники, а ще більше його учні. Так по волі постала Христорологія, тобто наука, яка намагалась пояснити і дати відповідь на це вічне питання: Ким був справді цей Ісус, мандрівний учитель з Назарету?

9. ВЛАСНИЙ ШЛЯХ, КОНФЛІКТ І ЙОГО НАСЛІДКИ

Ісус з Назарету, як ми вже бачили, був дитиною простолюддя, хоча за свідченням Євангелій походив з роду царя Давида. До тридцятого року життя він проживав і працював як тесляр у Назареті, а потім протягом трьох років, як мандрівний учитель, був зданий на свої власні сили. Ні могутні, що мали владу в руках, ні багаті, ні вчені в Ізраїлі не були по його стороні. Ба, більше, навіть його рідня була про-

ти нього, а його односельчани з Назарету хотіли вбити його. Та попри всі ці труднощі йшов він прямо раз назавжди вибраним шляхом.

Як пояснити це вороже наставлення впливових кіл тодішнього Ізраїля до Ісуса? Єврейський народ протягом усієї своєї історії керувався Законом, проголошеним на Синаї за посередництвом Мойсея, за яким стояв Божий авторитет. Цей Закон, що його в основних рисах залишив Мойсей, доповнювано постійно відповідно до соціальних та політичних умов все новими додатковими законами, які нормували все життя народу. Так Законом були визначені правила співжиття і поступування між батьками та дітьми, між членами родини і народу та чужинцями. Закон нормував також релігійне життя народу, його зобов'язання у відношенні до Бога і Святині. Він визначував висоту пожертв, кількість святкових днів та спосіб їхнього святкування. Він приписував також в деталях правила щоденного поступування вірного сина вибраного народу: час і кількість молитов, постів, обмивань. Завданням усіх цих приписів, крім етичних, соціальних і політичних мотивів, було пригадувати людині весь час, що вона є Божою власністю, що Бог є її творцем і Господом. Хто не зберігав Закону в цілості, той ставив себе за загальним переконанням, автоматично поза рамки релігійної та національної спільноти. З часом витворилася в Ізраїлі спеціальна релігійно-політична каста законовчите-

лів, книжників фарисеїв, які мали за мету бути сторожами правопорядку і чистоти Закону.

Маленький єврейський народ проживав увесь час у сусідстві великих потуг — Єгипту, Асирії, Вавилону, Персії, а потім Греції та Риму. Це були не тільки політичні, а й духовні потуги, з якими Ізраїль не міг рівнятися. Їхня притягальна сила була величезна. Єдиною опорою єврейського народу була його віра в єдиного Бога та вірність його Законові. В нагороду за цю вірність Бог обіцяв йому велике майбутнє. Сам Бог за посередництвом свого вибранця Месії, коли настане повнота часу, стане Царем Ізраїля і його царювання поширяться на весь світ. Закон у своїх початках мав бути педагогом, мав виростити, виховати Богові сприйнятливий народ з відкритим серцем для Бога і його намірів спасіння. Але з часом дійшло до того, що внаслідок людської немочі та помилкової інтерпретації законовчителів, сам Бог став невідьником Закону. Він був зобов'язаний Законом і мав служити справі народу, щоб винагородити його вірність. Так із Завіту на Синаї, укладеного в любові, довір'ю та вірі, основою якого була Божа ласка та милосердя, людська неміч зробила звичайний контракт-угоду, для важливості якої досить було зберігати зовнішні форми Закону. До цього з часом долучилась ще лицемірність, тобто зберігання самих зовнішніх форм Закону без огляду на його зміст, мету і дух. Такої настанови Ісус не приймає та її побо-

рює. Бо як може релігійна людина поєднати цю зовнішню дріб'язкову вірність усім приписам із закамєнілістю серця, з лукавством, з грішністю, самозадоволенням без жодного відчуття жалю, недосконалости та гріховости (Мт. 23,13-39).

Дійшло до того, що кожний, хто в Ізраїлі не хотів бути «зрадником», а тим самим виключеним зі спільноти вибраного народу, ба, навіть, укаменованим, мусів цим законам підпорядкуватися. Про свободу сумління, релігійну терпимість-толерантність за тих умов не могло бути й мови. Колективний тиск суспільства вимагав від кожного такого безумовного, беззастережного зовнішнього підпорядкування. І все таки Ісус, хоч признавав Божественний авторитет Закону, почувався вільним супроти нього, так як його в той час розуміли тодішні законовчителі, книжники, фарисеї.

«Одного разу увійшов Ісус у суботу в дім якогось визначного фарисея спожити страву, і вони за ним назирали. Аж ото перед ним якийсь чоловік, хворий на водянку. Звертаючись до вчителів Закону і фарисеїв, Ісус спитав: «Чи вільно зціляти в суботу, чи ні?» Вони ж мовчали. Тоді він, діткнувшись його, оздоровив і відпустив. До них же промовив: «Хто з вас, коли в нього син чи віл упаде в колодязь, не витягне його негайно в день суботній?» І вони не могли нічого йому на це відповісти» (Лк. 14,1-6).

«Фарисеї ж і деякі з книжників, які були прийшли з Єрусалиму, зібрались коло Ісуса. І бачивши, що дехто з його учнів їсть хліб нечистими, тобто немитими руками, — бо фарисеї й всі юдеї, додержуючи передання старших, не їдять, доки не виміють добре рук, і не споживають, повернувши з торгу, поки себе не покроплять, та й багато іншого вони перейняли й дотримують: миття чаш, глеків, мосяжного посуду, — отож питали його книжники та фарисеї: «Чом твої учні не поводяться за переданнями старших, а їдять немитими руками?» Він же відповів їм: «Добре пророкував про вас, лицемірив, Ісаїя, як ото написано: Народ цей устами мене почитає, серце ж їхнє далеко від мене; та вони марно мене почитають, навчаючи наук — наказів людських, Заповідь Божу занедбавши, притримуєтеся ви передання людського, обмиваєте глеки та кухлі й ще багато в тому роді». І сказав їм: «Красенько відкидаєте заповідь Божу, щоб зберегти ваше передання. Мойсей бо наказав: Шануй батька твого й матір твою, і — хто проклинає батька або матір — смерть такому! (Вихід 21,17). А ви твердите: Коли хтось батькові скаже чи матері — корван, мовляв, священний дар є те, чим я мав би тобі допомагати (це звільняло його від обов'язку дбати за батьків), — тим то й не даєте більше змоги зробити щось для батька чи матері (йому вже дозволено не робити нічого для них). Тож отим вашим переданням, яке ви самі собі

передали, ви касуете якраз слово Боже, — та й чимало іншого чините!»

І прикликавши знову народ, промовляв до нього: «Слухайте мене всі й розумійте! Нема нічого зовнішнього для людини, що, входивши в неї, могло б її осквернити. Лише те, що виходить з людини, те осквернює людину... З нутра бо, з серця людини, виходять недобрі намісли, розпуста, злодійство, вбивство, перелюби, загребущість, лукавство, обман, безсоромність, заздрий погляд, наклеп, бундючість, безглуздя. Уся ця погань виходить із нутра й (вона) осквернює людину» (Мк. 7,1-23).

Ось ще один випадок, що його розповідає Євангеліст Лука. Одного разу «якийсь фарисей запросив його (Ісуса) на обід до себе. Ісус увійшов і сів за столом. Побачивши це, фарисей здивувався, що він перш не зробив обмивань перед обідом. Господь сказав до нього: «От ви, фарисеї, чистите лиш зверху чашу й полумисок, самі ж ви всередині повні здирства й лукавства... Ви даєте десятину з м'яти, рута та всякої городини,⁵ але занедбуєте правосуддя і любов Божу! І це треба робити, і того не лишати... Горе вам, бо ви, як оті гроби непомітні, по яких люди зверху ходять і не знають того».

⁵ Від м'яти, рута та городини не було обов'язку давати десятину. Це робили фарисеї добровільно, підчеркуючи цим свою побожність та відданість для Божої справи.

Озвався тоді один із учителів закону: «Учителю! Кажучи це, ти й нас ображаєш». Він же відповів: «Горе й вам, учителям закону, бо ви накладаєте на людей тягарі, які важко носити, самі ж до тих тягарів і пальцем не доторкнетесь». І як він вийшов звідти, книжники та фарисеї почали сильно на нього нападати й ставити йому різні питання, чигаючи так, щоб несподівано піймати якесь слово з уст його» (щоб зловити його на якомусь необачному слові, яке було б доказом його провини) (Лк. 11,37-54).

Таких випадків під час публічного виступу Ісуса було напевно більше, коли він уздоровлював хворих, не зважаючи на суботній день, тому що ці бідні люди лише в суботу мали можливість зблизитися до Ісуса в синагозі. Отак виникло розходження між наукою Ісуса та навчанням книжників-законовчителів і фарисеїв. Зразу це спричинювало більше чи менше непорозуміння-тертя, а потім перейшло в відкриту безпощадну боротьбу, бо для двох поглядів у справах релігійного і національного життя в тодішньому Ізраїлі не було місця. Тоді святкування суботи було не тільки релігійним обов'язком, але й зовнішньою ознакою патріотизму та приналежності до єврейського народу. Двісті років раніше — під час повстання за братів Макавеїв — деякі євреї воліли загинути, прийняти смерть з рук ворогів, ніж профанувати, споганити суботу. Це саме можна сказати про зберігання приписів щодо чистих-

дозволених і нечистих-заборонених страв. Їда нечистих страв (напр. свинини) в часі переслідування була наглядним доказом відступства від віри батьків, як це засвідчено з розповіді про геройство матері та її сім синів Макавеїв (2 Макавеїв 7). До того всього приєдналося і те, що Ісус не обмежувався до самих слів. Він поступав так, як навчав і це його поступування викликувало ще більше згіршення-скандал. Митарі в очах книжників і фарисеїв були відступниками, публічними грішниками — колаборантами наїздників Римлян. Їх ненавиділи, бойкотували, оминали, а Ісус не звертаючи на все це уваги, з ними спілкувався, ставився до них, як до всіх інших людей, приймав їхні запрошення, був у них гостем, їв з ними.⁶ Отож таке його поступування підважувало основи Юдаїзму, усталеного правопорядку й моралі.

⁶ Нині спільне споживання хліба разом з іншими людьми для нас нічого особливого не представляє. Для євреїв спільнота при столі створювала спільноту в обличчі Бога. Кожний учасник, одержуючи і споживаючи кусник хліба, ставав учасником благословення, яке батько родини чи господар дому при ломанні хліба виголошував. Отак споживання хліба Ісуса разом з митарями та грішниками не було приватною справою, але мало релігійний характер. Воно було праобразом прийдешньої гостини і спільноти праведних у Божому Царстві. Участь у царській весільній гостині — це один з образів блаженства праведних грядущого месіянського часу (Мт. 22,1; Лк. 14,1-24).

Юдаїзм тоді мав за єдине завдання — берегти цей маленький народ Ізраїля, носія великих ідей від розплиття в чужому морі. Для більшості тодішньої провідної верстви, релігія в Ізраїлі мала служити національній справі. Те, що було Боже мусіло відступити на друге місце, аж поки не прийдуть кращі часи. Справді між законовчителями та фарисеями були також одиниці, які бачили цей ненормальний стан і хотіли, посилаючися на Пророків та їхнє навчання, якимось цьому зарадити. Вони розуміли, що релігія це не зовнішній ритуал, яким кінечним і корисним він не був би, але це справа серця, справа душі. Бо не земне, проминаюче, але Божественне, вічне є призначенням релігії. Та вони становили меншість, яка не мала жодного впливу в Ізраїлі. Ті, хто мав силу, з ними не рахувалися. Для них Ісус зі своїм навчанням і поступуванням був тим динамітом, який міг розвалити і знищити все те, що становило основу Юдаїзму. Це були нереальні і небезпечні мрії наївного, простодушного законовчителя, котрі загрожували існуванню релігії та народу. Це було заперечення всього того, що було для них найдорожче. Удуховлений Юдаїзм, який Ісус проголошував, перестав бути Юдаїзмом таким, яким вони його бачили і знали. Він не міг бути опорою, заборолом, силою та гордістю народу.

Щоб його зміцнити і зробити ще більш захоплюючим у своїй зовнішності для євреїв,

законовчителі до писаного Закону додавали постійно у своїх поученнях додаткові зобов'язання (передання старійших), які через перенаголошення діставали вагу Закону. Їхнім завданням було бути тим охоронним валом-плотом, скріплювати та охороняти Юдаїзм, цю релігійну та національну твердиню. При цьому вони були свідомі, що коли хтось поставить під сумнів бодай один з їхніх законів, усуне один камінь, стовп з цієї складної будівлі — а Ісус це робив, — тоді повстане вилом і все завалиться. А до цього вони не могли допустити. «І бачивши, що вчинив Ісус (воскресіння Лазаря), увірували в нього численні юдеї... Деякі з них однак, пішли до фарисеїв та й оповіли їм, що вчинив Ісус. Зібрали тоді первосвященики та фарисеї раду й заговорили: «Що робити нам? Силу чудес отой чоловік робить. Якщо залишимо його так, то всі увірують у нього, тож нагрядуть римляни, місто наше знищать та й народ наш!» Один з них Каяффа, що був первосвященик того року, мовив до них: «Нічого ви не розумієте, то й не здогадаєтеся (не додумаетесь), що краще вам коли один чоловік за народ помре аніж, щоб увесь люд мав загинути» (Ів. 11,45-50).

Це був вирок смерти Ісусові, бо все, що пізніше сталося, це було тільки практичне виконання цього рішення. Отож від того дня, — як каже Євангелист Іван, — вони змовилися, щоб убити його (Ів. 11,53). Це саме кажуть та-

кож три інші Євангелисти. «Тоді зібралися первосвященики і старші народу в палаці первосвященика, що звався Каяффа, і радились, як би то підступом схопити Ісуса й убити. Тільки ж казали: «Не в свято, щоб не було в народі заколоту» (Мт. 26,3-5; Мк. 14,1-2; Лк. 22,2). Така нагода трапилася їм може і швидше, як вони того сподівались.

10. ТРАГІЧНИЙ КІНЕЦЬ

Темою перших проповідей Апостолів, як ми вже згадували, були смерть Ісуса та його воскресіння. З часом до них долучилась ще розповідь про його публічну діяльність, народження, дитинство. Отож і не диво, що розповідь про останні два дні земського життя Ісуса та його воскресіння займають в Євангеніях відносно багато місця. І так в Євангелиста Матея про це є мова в останніх 26,27-28 главах. У Марка — 14, 15, 16 главах; в Луки у 22, 23 і 24 гл., а в Івана цій темі присвячена майже половина усїєї його Євангелії (13-21 глави).

Читаючи ці розповіді Євангелистів, необізнана з літературним жанром Євангелій людина має враження, що це свого роду журналістичний репортаж наочних свідків, очевидців. Проте воно не так. Це є пізніші записи усних розповідей людей, котрі в той чи той спосіб були причетні до всіх цих подій. Водночас не треба

забувати, що автори залежно від кола слухачів, наголошували то один, то другий момент, який вважали істотнішим. Їхня мета була не лише інформувати, але й роз'яснювати, переконувати. Отож ще більше, як інші тексти Євангелій, опис страстей та воскресіння Ісуса — це є теологічний виклад у формі розповіді, основу якого становлять дійсно реальні історичні факти.

Не маючи певности, що всі читачі цих рядків мають під рукою Новий Завіт і зможуть особисто прочитати все те, що записано в Євангеліях про страждання, хресну смерть та воскресіння Ісуса, ми, цитуючи найістотніші місця з усіх чотирьох Євангелій, постараємося дати їм повний образ про все те, що збулося в цих останніх двох днях земного життя Ісуса.

У попередньому розділі мовилося вже про те, як провід єврейського народу — Садукеї, Первосвященики, книжники, фарисеї, зійшовшись, раду радили, як підступом схопити та вбити Ісуса. Така добра нагода здійснити свій намір трапилася їм скоріше, ніж вони того сподівалися, а цінним помічником при цьому стала одна людина з найближчого оточення Ісуса.

Вночі проти п'ятниці перед святом пасхи 30 або 33 р.,⁷ за допомогою Юди Іскарійота, — імо-

⁷ Річчютті Дж., названа праця, с. 167-187.

вірно розчарованого у своїх надіях, одного із 12 Апостолів, — пощастило первосвященикам і старшим народу здійснити свої пляни, схопити Ісуса на відлюдному місці в Гетсеманському саді. Перед ув'язненням Ісус відсвяткував ще разом зі своїми Апостолами Пасху, яку річрочно святкували євреї на згадку чудесного виврятування з єгипетської неволі. До ритуального святкування пасхи належало спожиття спеченого на вогні однолітнього ягнця з опріносками та гіркими зелями (Вихід 12,1-14). Перед вечерею почали апостоли спір між собою про те, хто з них має мати перше місце, сподіваючися, що Ісус незабаром відбудує царство Ізраїля. «І знялась між ними суперечка, хто з них має вважатися за більшого» (Лк. 22,24). Ісус же сказав їм: «Більший між вами нехай буде як молодший, а наставник як слуга. Хто бо більший? Той що за столом, чи той що служить? Хіба не той, що за столом? Та, проте, я між вами той, що служить» (Лк. 22,26-27). Щоб не обмежуватися до самих слів, Ісус, згідно з Євангелістом Іваном, «встав від вечері, скинув (верхню) одіж, узяв рушника й підперезався. Тоді налив води до умивальниці й почав обмивати учням ноги та обтирати рушником, яким був підперезаний . . .

Обмивши їм ноги, вбрався знову в одіж, сів до столу та й каже до них: «Чи знаєте, що я зробив вам? . . . Приклад дав я вам, щоб і ви так робили, як оце я вам учинив» (Ів. 13,4-15).

Під час цієї останньої пасхальної вечері зі своїми Апостолами, Ісус робить їх учасниками Нового Завіту, освяченого його кров'ю, встановлюючи Таїнство Пресвятої Евхаристії.

«І як прийшла година, сів він до столу й Апостоли з ним. І він до них промовив: «Я сильно бажав спожити оцю пасху з вами перш, ніж мені страждати, бо кажу вам, я її більше не буду їсти, аж поки вона не звершиться в Божім Царстві» (Лк. 22,14-16).

«Якже вони їли, Ісус узяв хліб, поблагословив, розламав і дав учням, кажучи: «Беріть, їжте: це мое тіло». Потім узяв чашу, воздав хвалу і подав їм, кажучи: «Пийте з неї всі, бо це кров моя Нового Завіту, яка за багатьох проливається на відпущення гріхів» (Мт. 26,26-28). Закінчивши вечерю подячною піснею, як велів Закон, Ісус вийшов разом з учнями і подався на Оливну гору. А прийшовши з ними на місце, що зветься Гетсеманія, сказав: «Смуток у мене на душі аж до смерти! Зостаньтеся тут і чуйте за мною» (Мт. 26,38). І сам відійшовши від них так, як кинути каменем, став на коліна, почав молитися: «Отче, коли ти хочеш, віддали від мене цю чашу (терпіння), тільки хай не моя, а твоя буде воля!» . . . Підвівшись від молитви, він підійшов до учнів і застав їх сплячими від смутку. І сказав їм: «Чого спите? Вставайте та моліться, щоб не ввійти в спокусу!» (Лк. 22,40-46).

«І знову, відійшовши, молився, промовляючи ті самі слова. І, повернувши, знову застав їх уві сні, очі бо в них були отяжілі й вони не знали, що йому відказати... І відразу ж коли він ще говорив, прибув Юда, один із дванадцятьох (Апостолів), а з ним юрба з мечами та киями від первосвящеників, книжників і старших. Його зрадник дав їм знак, кажучи: «Кого поцілую, той і є: беріте його й ведіте обережно». І скоро він прибув, то підійшов до Ісуса та й каже: «Учителю!» — і поцілував його. А вони наклали на нього руки й схопили його» (Мк. 14,39-46).

«Схопивши Ісуса, вони повели його і привели в дім первосвященика... Якже настав день, зібралася рада старших народу, первосвященики та книжники; й привели його на суд свій, і казали: «Коли ти Христос (Месія), скажи нам». Він відповів їм: «Коли скажу вам, ви не повірите, а якщо вас спитаю, ви не відповісте. Віднині Син Чоловічий сидітиме по правиці Божої Сили». А всі сказали: «То, значить, ти Син Божий?» Він сказав до них: «Самі ж кажите, що я». «Навіщо нам же свідків, — сказали ті, — «самі ми чули з уст його» (що він богохулить)» (Лк. 22,66-71).⁸

⁸ Тут слідує в усіх чотирьох євангеліях розповідь про знуцання слуг первосвящеників над безборонним Ісусом протягом усєї ночі і про те, як зацькований та перестрашений Петро тричі зрікся Ісуса.

Отак Синедрійон,⁹ зібравшись на суд, щоб зберегти форму, оголосив вирок смерти Ісусові за богохульство. Але тому що виконання засудів страти було зарезервоване судовласті римських намісників, вони перевели Ісуса до Пилата з проханням, щоб він підтвердив цей вирок смерти Сенедрійону.

Перед Пилатом члени Сенедрійону оскаржують Ісуса, та не за злочин «богохульства», але за підбурювання народу. «І заходились його винуватити, кажучи: «Цього ми знайшли, що він підбурює народ наш, забороняє давати кесареві податок і каже, що він Христос-Цар». Пилат спитав його: «Ти цар юдейський?» А Ісус у відповідь сказав до нього: «Ти кажеш». Тоді Пилат промовив до первосвящеників і юрби: «Я не знаходжу ніякої вини на цій людині». Вони ж наполягали і кричали: «Народ бунтує, навчаючи по всій Юдеї, почавши з Галилеї аж сюди».

Почувши це, Пилат спитав, чи цей чоловік галилеянин, а довідавшись, що він з-під влади Ірода (якому належала Галилея) відіслав його до Ірода, який тими днями перебував також в Єрусалимі (з нагоди свята пасхи) (Лк. 23,2-7). Бачачи, що справа не зовсім ясна, що за зви-

⁹ Синедріон (по-грец. — рада) — У стародавній Юдеї — рада старійшин, яка також виконувала функції Верховного Суду.

нуваченням щось інше криється, Пилат, щоб позбутись клопоту і відповідальності пересилає Ісуса до Ірода. Та цей, не менш хитрий, наглу- мившись з Ісуса, одягнувши його в «царську» білу одягу, спрямовує його назад до Пилата.

Рад не рад Пилат мусить взяти якийсь рі- шення. «Скликавши, отже, первосвящеників, старшин і народ, Пилат промовив до них: «Ви привели до мене цього чоловіка як бунтаря на- роду; ото я, розсудивши справу перед вами, не знайшов на цьому чоловікові ніякої провини в тому, про що оскаржуєте його. Та й Ірод ні, бо ж відіслав його до нас. Виходить, отже, що він не допустився нічого гідного смерті». Проте, щоб задоволити жажду пімсти і крові в обвинувачів Пилат сказав: «Тож я його покараю (піддавши його бичуванню) і відпущу». Це він міг легко зробити, тим більше що на Пасху був звичай відпускати-амністіювати одного засудженого на смерть (Лк. 23,13-16).

«На свято Пасхи відпускав він їм одного в'язня, того, якого вони просили. А був один, що звався Варавва, ув'язнений з бунтівниками, які під час бунту вчинили були вбивство» (Мк. 15,6-7). Пилат сподівався, що, маючи до вибору між злочинцем Вараввою та невинним Ісусом члени Синедрину та їхні прихильники вибе- руть Ісуса. Та він помилився. Ненависть і за- сліплення взяли верх: «вони всі разом закри- чали: «Убий цього, а відпусти нам Варавву». Пилат, бажаючи відпустити Ісуса, промовив до

них знову, та вони закричали: «Розіпни, розіпни його!» І втретє він до них промовив: «Яке ж бо зло вчинив він? Я не знайшов на ньому нічого, гідного смерті. Тож, покаравши його, відпущу». Але вони наполягали сильним криком і вимагали, щоб його розіп'яти. І крик їхній переміг. І він відпустив того, що за повстання та вбивство був вкинутий у темницю і що про нього вони просили; Ісуса ж видав їм напризволяще» (Лк. 23,20-25).

Євангелист Лука, якого ми тут найчастіше цитуємо, у своїй розповіді обмежується до найістотнішого. Другі Євангелисти подають ще інші деталі. Отак Іван, імовірно очевидець усіх цих подій, розповідає про те, як члени Синедріону вдалися до шантажу, щоб змусити Пилата засудити на смерть Ісуса. «Від цієї хвилини шукав Пилат можливості, як його відпустити. Але юдеї кричали: «Відпустиш його, то не будеш кесаревим другом. Усяк, хто з себе робить царя, кесареві спротивляється!» Тож зачувши ці слова (це була непряма погроза), вивів Пилат Ісуса і сів на судівське сидіння, на місці, яке має назву Літостротон... і тоді видав він його їм на розп'яття» (Ів. 19,12-16).

Євангелист Матей, який увесь час підкреслює ворожість єврейського проводу до Ісуса, подає нам ще іншу подробицю: «Первосвященики й старші намовили народ просити за Варавву, а Ісуса — видати на смерть. Заговорив правитель (Пилат) і сказав їм: «Кого з двох бажа-

сте, щоб я відпустив вам?» Ті відповіли: «Варавву». Каже до них Пилат: «А що маю робити з Ісусом, що зветься Христос?» Усі відповіли: «Нехай буде розіп'ятий!» Спитав він: «Що злого вчинив він?» Вони ще більше заходилися кричати: «Нехай буде розіп'ятий!» Пилат, бачивши, що нічого не вдіє, а заколот дедалі більшає, взяв води й умив перед народом руки та й каже: «Я не повинний крові праведника цього, ви побачите». Увесь народ відповів, кажучи: «Кров його на нас і на наших дітях!» Тоді він відпустив їм Варавву, а Ісуса, побичувавши, видав на розп'яття» (Мт. 27,20-26).¹⁰

¹⁰ «Кров на нас і на наших дітях!» — помилкове розуміння цих слів спричинило в минулому багато лиха в юдео-християнських відносинах. Бували, на жаль, часи, коли злобні люди, а також і несвідомі християни, дуже часто, в добрій вірі посилалися та використовували ці слова, щоб посилити ненависть проти євреїв, а також щоб оправдати своє ганебне поступування супроти них. Ці слова «Кров на нас і на наших дітях» не стосуються всього єврейського народу як цілоти. Не може бути колективної відповідальности цілого народу за злочин малої групи людей, скоїний двадцять сторіч тому, навіть якщо ці люди стояли тоді на чолі народу. А це, власне, й була мала група (300-500 осіб), яка складалася з членів Синедріону, Садукеїв, первосвящеників та їхніх слуг і поплентачів. Зрештою в 70 р. ці їхні слова і на них збулись. З того часу немає більше про них згадки в історії ізраїльського народу. Більшість членів цієї касты Садукеїв та первосвящеників напевно згинула в цьому 70 р. під час облоги та здобуття римлянами міста й святині. Отож з усією рішучістю треба підкреслити, що ніхто сьогодні не має права називати

євреїв боговбивцями, чи їх вважати за таких. До смерти Ісуса причетний також римлянин Пилат, котрий, маючи змогу опертись тискові товпи, зі слабости характеру, лицемірства, та політичного опортунізму цього не зробив. Водночас треба звернути увагу і на рішення Другого Ватиканського Собору у цій справі (1962-1965). В Деклярації про відношення Церкви до нехристиянських релігій в розділі, що стосується Юдаїзму сказано: «Тому, отже, що християни й юдеї мають таку велику спільну духовну спадщину, цей Священний Собор бажає плекати і поручає взаємне й обопільне пізнання та цінення, що його досягається передусім студіями біблійними та богословськими і братерськими розмовами.

Хоча Юдейські старшини зі своїми прихильниками вимагали смерти Христа (Ів. 19,6), то, однак, все те, що сталося в його страстях, не можна приписати нерозбірливо всім тоді живучим юдеям, ані юдеям сьогоднішнім. А хоча Церква є новим народом Божим, то однак юдеїв не можна уважати за відкинутих Богом чи проклятих, немов би це й виходило із Священних Писань. Тому нехай усі стараються, щоб в катехизі та в проповідуванні Слова Божого не подавати чогось такого, що не згоджується з євангельською правдою та з духом Христа.

Крім того, Церква, яка осуджує всі переслідування супроти всіх людей, пам'ятаючи на спільну з юдеями спадщину та спонукана не політичними зглядами, але релігійною євангельською любов'ю, осуджує ненависть, переслідування та прояви антисемітизму, що збулися колинебудь і від когонебудь проти юдеїв».

У розділі «Про загальне братерство без дискримінації» продовжується та сама думка: «І не можемо признавати Бога, Отця всіх, якщо відносно деяких людей, сотворених на Божу подобу, відмовляємось поводитися по-братньому. Відношення людини до Бога-Отця, і відношення людини до людей-братів так пов'язане, що Писання каже: «Хто не любить, той не спізнав Бога» (1 Ів. 4,8).

Отож паде підстава всякої теорії чи практики, яка вводить різниці щодо людської гідности та звідси по-

Після засуду Ісуса Євангелисти Матей, Марко та Іван розповідають про знущання вояччини над Ісусом, бичування, вінчання терновим вінцем. «Вояки (призначені до виконання присуду) повели його всередину двору, тобто в преторію, та й скликали всю чоту. Вони вдягли його в багряницю і, сплівши вінець з тернини, поклали на нього та й почали його вітати: «Радуйся, царю юдейський!» І били його тростиною по голові, плювали на нього й, падаючи на коліна, поклонялися йому.

Коли над ним наглумилися, зняли з нього багряницю й одягнули його в його одягу. Опісля ж повели його на розп'яття.

Одного ж перехожого — Симона Кириная, батька Олександра та Руфа, що верталися з поля, присилювали нести його хрест.

І привели його на місце Голготу, що значить Череп-місце... Тоді розп'яли його й поділили його одягу, кинувши на неї жереб, хто що візьме... А був і напис, за що його засуджено, написаний: «Цар Юдейський». І розп'яли з ним двох розбійників, одного праворуч, а другого ліворуч від нього» (Мк. 15,16-27).

хідних прав між людиною і людиною, між народом і народом. Тому Церква відкидає всяку дискримінації людей, або переслідування, заподіювані з-за походження чи колору, стану чи релігії, як чужі Христовому духові». (Див. Вселенський Собор — Ватиканський II — Діяння і Постанови т. V, В-во оо. Василіян, Рим, 1966, с. 251-2).

А як настала шоста година (12-та година дня) темрява наступила по всій землі аж до години дев'ятої (15-ої). О дев'ятій годині Ісус скрикнув голосом сильним: «Елої, Елої, лама савахтані?», що означає в перекладі: «Боже мій, Боже мій, чому еси покинув мене?» Деякі з тих, що там стояли, почувши те, казали: «Ось він Іллю кличе». . . . А Ісус, голосом сильним скрикнувши, віддав духа» (Мк. 15,33-37).

«Боже мій, Боже мій, чому еси покинув мене?» — цей перший рядок 22 псалма, якого Ісус, вмираючи відмовляв, подають лише два Євангелисти Матей і Марко. За євангелистом Лукою, останні слова вмираючого Ісуса на хресті були: «Отче, у твої руки віддаю духа мого!» Сказавши це, він (Ісус) віддав духа» (Лк. 23,46).

Євангелист Іван залишив нам ще додаткові інформації. «При хресті ж Ісусовім стояли його мати і сестра його матері, Марія Клеопова та Марія Магдалина. Бачивши Ісус матір і біля неї учня, що стояв, — а його ж любив він — мовить до матері: «Жінко, ось син твій». А тоді й до учня мовить: «Ось матір твоя». І від тієї хвили учень узяв її до себе» (Ів. 19,25-27).

Дещо даліше Іван розповідає про те, що один з вояків, для упевнення, що Ісус вже справді помер, «проколов йому списом бік. І потекла ж негайно кров — і вода» (Ів. 19,34).

«Якже настав вечір, прийшов заможний чоловік з Ариматеї, на ім'я Йосиф, що й сам став учнем Ісуса. Він прийшов до Пилата і просив

тіла Ісуса. Тоді Пилат звелів видати тіло. Йосиф узяв тіло, загорнув його в чисте полотно й поклав у своїй новій гробниці, що її висік у скелі. І, прикотивши до входу гробниці великий камінь, (закотивши вхід до гробниці великим каменем) відійшов. А була там Марія Магдалина й інша Марія, що сиділи проти гробниці» (Мт. 27,57-61). Отак закінчилось земне життя Ісуса. Та це не був кінець.

«Першого дня в тижні (в неділю) рано-вранці, вони (жінки, які були при похороні Ісуса) прийшли до гробниці, несучи пахощі, що їх вони приготували, й застали камінь відкочений від гробниці. Ввійшовши, не знайшли тіла Господа Ісуса. І от, коли вони не знали, що їм про те думати, два чоловіки (ангели) з'явилися їм у блискучих шатах. Коли ж вони налякались і схилили до землі обличчя, ті до них сказали: «Чому шукаєте живого між мертвими? Його нема тут: він воскрес. Пригадайте собі, як промовляв до вас, коли ще був в Галилеї, кажучи: «Син Чоловічий має бути виданий грішникам у руки, має бути розп'ятий і третього дня воскреснути». І вони пригадали собі його слова, а повернувши від гробниці, оповіли все те одинадцятьом та всім іншим. Це були Марія Магдалина, Йоанна й Марія, Мати Якова» (Лк. 24,1-10). Зрадник Юда в міжчасі, повернувши тридцять срібняків первосвященникам і старшим, які одержав від них, як винагороду за свою прислугу, поповнив самогубство — повісився.

Інші жінки, що були з ними, теж розповіли це апостолам, але слова ці видавались їм пустим верзінням, і вони не повірили. Однак Петро встав, побіг до гробниці й нахилившись, побачив тільки пов'язки. І повернувся до себе (додому), дивуючися тому, що сталося (Лк. 24,10-12).

Євангелист Лука з хистом історика відкриває нам ту дійсність, яка настала після смерті Ісуса в усій її наготі, нічого не прикриваючи, ні злагіднюючи. Розповідь жінок Апостоли прийняли як пусте верзіння, недоречну балаканину. Це була їхня перша реакція на вістку про Христове воскресіння. Та це був здоровий сумнів, в який потрапляє кожна нормальна людина. Це не було упередження людей-всезнайків, які виключають уже наперед всіляку можливість чогось непередбаченого, незвичайного, що не вміщується у вузькі рамки їхньої логіки. Петро таким не був. Він побіг до гробниці, щоб самому переконатися, наскільки правдиве те, що жінки кажуть. Якогось просвічення, якоїсь певності він там не знайшов. У відкритому гробі він знайшов лише пов'язки, але тіла померлого Ісуса не було. Він дивувався, не можучи всього того собі пояснити. Потрібно було аж численних появ Ісуса, щоб його переконати, що він живе, що він справді воскрес.

**
*

VIII. ЗАГАДКОВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ІСУСА З НАЗАРЕТУ

1. ЗА КОГО ВВАЖАВ ІСУС САМОГО СЕБЕ

Людина ХХ сторіччя звикла до історичного та науково-технічного способу думання. З такою настановою вона намагається розв'язувати всі проблеми людського життя. Іншого способу вона не знає. З таким науково-раціональним підходом ставиться вона також і до релігійних проблем. Свою віру в Христа вона хоче побудувати на перевірених та історично певних фактах. Її менше цікавить те, ким був Ісус для його учнів та послідовників чи для наших попередників. Вона хоче відкрити і взнати, за кого мав Ісус самого себе, яких окреслень він уживав, щоб висловити свою особистість, своє післанництво?

Чи є це ще можливе нині з віддалі двадцятьох сторіч? Безперечно, така можливість відкрити історичного Ісуса за допомогою євангельських текстів існує.

Коли читаємо уважно Євангелії, ми відкриваємо величезну різницю між тим, як Ісус поводився, говорив, поступав і тим, як він себе визначував, як називав себе назовні. Перше, що нам впадає в вічі, це його виняткове, тільки йому властиве відношення до Бога, якого він називає своїм Отцем, це його нечувана самосвідомість, суверенність, його певність та авторитет.

Ісус поступає, говорить і діє як людина, котра стоїть не лише понад «переданням старіших», але й понад Законом-Торою, що всіх зобов'язує, як і понад Мойсеєм, про що вже була мова.

Про Бога він говорить, як про свого Отця. Він ніколи не вживає звороту наш Отець, тільки мій Отець і ваш Отець (Ів. 16,10; 20,17; Мт. 11,27; Лк. 10,22). Його відношення до Бога не є на тому самому рівні, як відношення всіх інших людей. Він наважується прощати-відпустити гріхи, що лише єдиний Бог може чинити (Мт. 9,3; Мк. 2,5; Лк. 5,20; 7,48). Він себе отожднює з Божим Царством. Його прихід це початок Божого царювання на Землі. Не саме ставлення до Бога, але й ставлення до його слів, до його особи рішатимуть про те, чи хтось стане учасником Небесного Царства (Мт. 10,32; Мк. 8,38; Лк. 9,26). Від своїх учнів він вимагає абсолютної відданості для його справи навіть коштом розриву родинних зв'язків, жертви власного життя (Мт. 10,37-38; 16,25; Мк. 8,34-35; Лк.

9,23-24). Він спілкується з фарисеями, які щиро шукали Божого Царства, але не оминає ні митарів, ні грішників. Він має відкрите серце і руки для хворих, сліпих, прокажених, кривих, бо всі вони покликані стати учасниками весільної гостини Небесного Царства. Для нього є тільки один закон — Закон любови Бога, його Отця, що на небесах і людей, Божих дітей. В його словах і ділах виявляється спасаема і любляча Божя воля до немічної і грішної людини в такій повноті, на яку спроможний тільки той, хто діє не лише в Божому імені, але на місці самого Бога. Та попри цю нечувану самосвідомість Ісус ніколи не приписує собі божественної гідности. Бога він називає своїм Отцем, але ніколи не каже ясно і недвозначно — Я є Божий Син. Це демони, що їх Ісус виганяє, яких сила, знання, інтелект перевищують, набагато людські спроможності, відкривають швидше за людей, ким справді Ісус є. Та Ісус наказує їм, щоб вони мовчали і того не виявляли: «А як заходило сонце (коли кінчалася спека), всі, хто мав яких недужих на різні хвороби, приводили їх до нього, і він на кожного з них клав руки та й оздоровлював їх. А з багатьох з них виходили також і біси, що кричали: «Ти — Син Божий!» Та він, грозячи, не давав їм говорити, бо вони знали, що він — Христос (Месія)» (Лк. 4,40-41). Але не лише демони голосять, що він Месія — Син Божий. Це звіщають також при хрищенні в Йордані (Мт. 3,17; Мк. 1,11; Лк. 3,20) та під

час переображення на Горі Таворі голоси з неба (Мт. 17,5; Мк. 9,7; Лк. 9,35).

Правда, в Євангелістів Синоптиків ми знаходимо два тексти, з яких виходить ясно, що Ісус уважав себе справді сином свого Отця, що на небесах. «Все передав мені Отець мій, і ніхто не знає, хто є Син, крім Отця, і хто є Отець, крім Сина, та кому Син схоче відкрити» (Лк. 10,22). На другому місці, говорячи про зовнішні ознаки кінця світу, Ісус закликає своїх учнів і послідовників бути постійно готовими на прихід цієї хвилини, бо «Про день же той чи годину — ніхто не знає: ні ангели на небі, ані Син, — тільки Отець. Глядіть же, чувайте, не знаєте бо, коли той час настане» (Мк. 13,32-33). Обидва ці тексти висловлюють гідність Синівства Ісуса, й водночас його залежність, підкорення, довір'я і послух Отцеві.

Є ще один випадок, який передав нам Євангеліст Матей. Над цим випадком варто застановитися. «Прийшовши в околиці Филипової Кесарії, Ісус спитав своїх учнів: «За кого мають люди Сина Чоловічого (тобто Ісуса)?» Ті відповіли: «Одні за Йоана Хрестителя, інші за Іллю, ще інші за Єремію або одного з пророків». На вашу ж думку, — до них каже, — хто я?» Озвався Симон Петро і заявляє: «Ти — Христос (Месія), Бога живого Син».¹ У відповідь

¹ Титул «Син Божий» за часів Ісуса не мав того значення, яке він має для нас нині. Тоді Ізраїль був «сином Божим», кожний праведний єврей був «сином Бо-

Ісус сказав до нього: «Щасливий ти Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі це відкрили, а Отець мій Небесний».

В нагороду за це віровизнання Петра, Ісус обіцяє йому ключі Царства Небесного, але й водночас «він наказав учням, щоб вони нікому не казали, що він Христос». «З того часу Ісус почав виявляти своїм учням, що йому треба йти в Єрусалим і там багато страждати від старших, первосвящеників та книжників, і бути вбитим, і на третій день воскреснути» (Мт. 1,13-21).

Апостол Петро вважає і визнає на цьому місці, що Ісус є Богом посланий Месія. За тодішніх обставин це вже дуже багато, бо загал уважав його лише за одного з Пророків, за Предтечу Месії. Заборона Ісуса про це розголошувати та предсказання його мук і смерті мали за

жим» (Пс. 29,1). Отож сказати про якусь достойну, справедливу, праведну людину, що вона — «син Божий», не було нічим надзвичайним. Однак тут постає питання, чи це загальне правило можна застосувати і до цього місця, бо немає однозначності між екзегетами, як треба розуміти цей зворот: «Ти є Христос, Бога живого Син», який ми знаходимо тільки в Євангелиста Матея. Були ці слова підкресленням того переконання Апостола Петра, що Ісус є справді Месія, про що ніхто з екзегетів не сумнівається, чи також його передчуття, вислів його віри, що відношення між Богом та Ісусом виходить поза рамки природного людського відношення. Власне, оте його, тільки йому притаманне синівство, яке виходило поза рамки звичайного, природного, було основою його месіянської гідності, його післанництва.

завдання ще раз вказати на те, що месіянська гідність Ісуса не є тотожною з образом Месії, який леліяли євреї, сучасники Христа і якого очікували також Апостоли. Не зовнішній триумф, але страждання і смерть є ознаками справжнього месіянського післанництва. Але цього ні Апостоли, ні євреї не могли ніяк зрозуміти і прийняти. Звідси і протест Апостола Петра: «Тоді Петро, взявши його (Ісуса) на бік, став йому докоряти: «Пожалій себе, Господи! Це хай не станеться з тобою!» Він (Ісус) обернувся і сказав Петрові: «Геть сатано від мене! Ти мені спокуса, бо думаєш не про Боже, а про людське» (Мт. 16,22-23).

Ісус вважає себе за Месію, поводить ся та діє як Месія, але ніколи виразно не каже, що він Месія. Чому він так поступав, про це вже була мова. Месія-Христос для сучасників Ісуса мусів бути політичним визволителем, надземним еством, «Сином Чоловічим», котрий приходить у славі на хмарах небес.

Ісус відмежовується від усіх тих образів. Він є визволителем, але не політичним. Він приносить повне визволення людині, повну свободу, як зовнішню, так і внутрішню, бо сама зовнішня свобода без внутрішньої не є справжньою свободою.

Взявши це під увагу, ми можемо сказати, що для нас не мають такого великого значення спори екзегетів, чи титули «Месія», «Син Божий», «Син Давида», які ми знаходимо в Єван-

геліях, були надані сучасниками Ісуса ще за його земного життя, чи після смерти у світлі його воскресіння. Не поодинокі слова мають тут значення, але ціла настанова, усе поступування Ісуса. Якщо ці титули й були надані йому у світлі його воскресіння, то це була тільки спроба Ісусових учнів пояснити собі його поведінку, відповісти на питання, яке вони ставили собі весь час за його життя: «Хто є цей, що йому вітри й море послухні?». Не титули уповажнювали його поступування, але навпаки. Його авторитет, його самосвідомість, які виявлялися постійно протягом його життя були поштовхом до надання йому таких титулів. Вони лише недосконала спроба пояснити і висловити назовні те, що скривалося в його особистості. Всі вони висловлюють менше ніж те, чим Ісус справді був.

Ніхто перед ним і після нього не наважувався так говорити і поводитися, як він говорив і поступав. Він ототожнює себе зі своєю наукою, своїми словами. Його не можна з ніким порівняти. Щоб його сяк-так схарактеризувати, можемо сказати, що він був тим, який наважувався не лише в Божому імені, але й замість Бога, на місці Бога діяти. Це його поступування було більш вимовне за всі його слова. Воно було таке нечувано сміливе, що й за це його вбито-розп'ято за мурами Єрусалиму, бо ті, хто тоді мав владу, не могли погодитися з тим, що він проповідував, звіщав і діяв. Вони не могли допу-

стити до того, щоб він, ніким не вповноважена людина, без уряду і становища, міг в Божому імені, на Божому місці голосити словом та здійснювати своїм життям ласкаву, чоловіколюбну волю Бога, яка все прощає, всіх спасає. **Отож навіть коли ми з критичною настановою людини двадцятого віку усунемо з Євангелій все те, що віра у воскреслого Христа Ісуса могла до них внести, залишається Ісус з Назарету, людина одноразового виміру, якої не можна вмістити в жодні загальноприйняті рамки.**

За це, що він наважувався діяти на місці Бога, що було злочином, богохульством в очах первосвящеників і законовчителів, він мусів умерти. Та смерть його не була кінцем. По ній прийшло воскресіння. Для Апостолів це був доказ, що Бог не відкинув Ісуса, як це зробили провідники народу, але що він солідаризувався з ним, признав, підтвердив його, визнав його, як ним посланого Месію, Спасителя і Визволителя.

За його життя в обличчі його нечуваної самосвідомости, його авторитету Апостоли були безраді. Вони не вміли, не знали, як висловити і віддати все те, що відчували. Це пощастило їм щойно пізніше, через кілька років після його воскресіння. Перші християни вживають приблизно п'ятдесят імен, щоб висловити цю неописану містерію-тайну, ким був Ісус. Сліди цього нового осмислення його особистости знаходимо в Новозавітних Книгах. У них Ісус з На-

зарету приблизно 500 разів є названий Христом-Месією. Таким чином слова Месія-Христос стало невід'ємною частиною його власного імені Ісус. У них 350 разів він — Господь, 80 разів — Син Чоловічий, 75 разів — Син Божий, 20 разів — Син Давида. Почавши з людських імен Учитель, Пророк, які йому надали його сучасники, його послідовники йдуть все вище. Він Месія, Святий, Син Божий, Спаситель, Господь, Визволитель. Той процес відбувався протягом перших 30-40 років після його смерті. Він ще й до нині незакінчений, бо особистість Ісуса така глибока і багатогранна, що кожне покоління відкриває в ньому все нові риси його обличчя, бо для кожної людини і нині після двадцятьох сторіч він має щось сказати. Щоб зрозуміти ще краще, наскільки цей процес виправданий, ми мусимо відповісти на такі питання: Чи рахувався Ісус з можливістю своєї насильної смерті, а якщо так, то чи приписував своїй смерті спасительну роль.

2. ЧИ ПЕРЕДБАЧУВАВ ІСУС МОЖЛИВІСТЬ НАСИЛЬНОЇ СМЕРТІ І ЧИ РАХУВАВСЯ ВІН З НЕЮ?

Коли читаємо Євангелії, ми відкриваємо в словах і ділах Ісуса оте виняткове, інтимне, безпосереднє і тільки йому притаманне відношення

до Бога, Його Отця. Ця його суверенна, нечувана самосвідомість бути Божим речником, його Сином, надавала йому сміливість і відвагу говорити та діяти не лише в імені, а й на місці самого Бога. Власне, у цьому скривається і лежить уся загадковість, уся містерія особистости Ісуса, яку нині нам так тяжко збагнути, зрозуміти. На підставі певних історичних джерел ми знаємо, що його земне життя закінчилося трагічно. Як все це поєднати та погодити? Тому й це запитання: Передбачував Ісус можливість свого трагічного кінця і чи він рахувався з ним?

Будучи нормальною людиною, цю свідомість грядущої небезпеки він мусів відчувати і з нею рахуватися, принаймні наприкінці свого життя. Він бачив, як поволі, з кожним днем, організувалася проти нього опозиція правлячих кіл: Синедрійону, первосвящеників, книжників-законовчителів, фарисеїв. Його наука і поведінка були для них постійним викликом, провокацією.

Ісусове спілкування з митарями і грішниками підважувало їхній авторитет. Кожний праведний єврей повинен був їх оминати, ними погорджувати, їх цуратися, з ними не сходитися, щоб і самому не осквернитися. А що ж ми бачимо? В причті про митаря і фарисея Ісус вчить, що не фарисей, але митар знайшов ласку та уподобання в Божих очах (Лк. 18,8-14).

Своїм поступуванням Ісус профанує суботу, не зважаючи на обов'язок абсолютної нечинності він уздоровляє хворих, дозволяє своїм учням зривати колосся, щоб заспокоїти голод (Мт. 12,1-15).

Він проголошує прощення гріхів, а це ж чисте богохульство в очах праведних: «І як може цей так говорити? Він богохульствує! Хто може прощати гріхи, крім одного лише Бога?» (Мк. 2,7). Ісус творить чуда і так зводить протистий народ. Він виганяє бісів Велзевулом, бісівським князем; він чарівник, знаряддя в руках нечистого на погибель праведним, — кажуть книжники-законовчителі (Мк. 3,22-30).

Його слова — це щось нечуване, нове. Ісус проповідує «нового бога», не грози, не карі, але Бога, який є Отцем, що кличе всіх до спасіння, який все прощає, все дарує, який є Любов. Він голосить «нову релігію», де Бог нагороджує людей не по заслугам, але за потребам кожної людини (причта про робітників у винограднику) (Мт. 20,1-16) Ісус та його учні не постять. Він ласун і ненажера, який не зберігає приписів ритуальної чистоти. Його учні їдять хліб нечистими, тобто немитими руками (Мк. 7,1-23). Для них будь-яка з тих провин вистачала, щоб засудити та укаменувати злочинця-переступника. Цього Ісус мусів бути свідомий, якщо не був безвідповідальним мрійником-фантастом, а ним він, звісно, не був. До всього того приєднувалася ще й небезпека з боку римлян та Ірода.

Римляни могли в ньому добачати політичного агітатора, конспіратора, який підготовляє якусь «акцію». Він походив з Галилеї, а це батьківщина Зельотів, партизанів, недобитків. В колі його найближчих учнів були Зельоти — Симон Зельот (Лк. 7,15), Яків та Йоан — «Сини грому» (Мк. 3,17). Дуже можливо, що і Юда Іскаріот, який згодом зрадив Ісуса, теж належав до них. Цієї небезпеки і загрози з боку римлян Ісус був також свідомий. Він і каже: «Коли хтось хоче йти за мною, хай зречеться себе самого, візьме на себе хрест свій і йде слідом за мною» (Мк. 8,34). В той час лише римляни карали хресною смертю, розпинали засуджених на хрестах. Йому також загрожувала небезпека з боку Ірода, якому належала Галилея. Це він велів стягти голову Іванові Хрестителю, побоюючися його дедалі більшого впливу на народ. Діяльність Ісуса була йому також терниною в оці, як про це натякає Євангелист Лука: «Якраз тієї хвилини підійшли деякі фарисеї і сказали йому: «Вийди і йди звідси, бо Ірод хоче тебе вбити» (Лк. 13,31).

Взявши все це під увагу, ми можемо з певністю сказати, що небезпеку і загрозу насильної смерті Ісус собі цілком усвідомляв і з цією можливістю рахувався. Сліди тієї настанови знаходимо в євангельських текстах, де Ісус не раз предсказує своє страждання, смерть і воскресіння (Мк. 8,31; 9,31; 10,32-34; Мт. 17,22-23; 20,17-20; Лк. 18,31-34). Одначе тут знову напро-

шується складне питання, чи все це власні слова Ісуса, чи може слова Євангелістів, які пізніше, після смерті та воскресіння, навіть не помічаючи цього, вклали Ісусові в уста. Абсолютної певності тут не можемо мати, але це не важливе, бо є інші факти, які незалежно від тих слів підтверджують, що з такою можливістю насильної смерті Ісус рахувався і був ладен її прийняти.²

Ісус вимагає від своїх учнів і послідовників готовності пожертвувати себе і терпіти. Щоб могли ставити такі вимоги до своїх учнів, він мусів знати, про що він говорить, мусів брати до уваги той факт, що його така доля може спіткати, зустрінути. Він предсказує переслідування своїх послідовників: «Зважайте на себе самих: вас видадуть на суди, битимуть по синагогах, ставитимуть перед правителями та царями з-за мене» (Мк. 13,9). «Не лякайтесь тих, що вбивають тіло, душі ж убити не можуть; бійтесь радше того, хто може погубити душу і тіло» (Мт. 10,28). «Кажу вам, моїм друзям: не бійтесь тих, що вбивають тіло, а потім більш нічого заподіяти не можуть . . . Бійтеся того, що, вбивши (тіло), має владу кинути в пекло. Так, кажу вам: Того бійтеся» (Лк. 12,4-5). Всі ці слова є висловом тієї напруженої і загрозової для нього та його учнів ситуації.

Крім цих ясних та вимовних текстів, в яких

² Schurmann Heinz, Jesu ureigener Tod, Herder, Freiburg, 1975.

предказані страждання і смерть Ісуса, ми знаходимо в Євангеліях завуальовані тексти, які висловлюють ту саму думку, тільки інакше. Отак, коли Ісус говорить про «чашу», яку він має пити і «хрищення», яким він мусить христитися (Мк. 10,38), він предказує свої страждання.

До таких завуальованих текстів належать усі місця в Євангеліях, де йде мова «про третій день». Ба, більше, визначні екзегети вважають, що, власне вони є «*ipsissima verba Jesu*», тобто «власні слова Ісуса». «А юдеї озвались і мовили до нього: «Яким знаком доведеш, що таке чиниш?» (Яким знаком доведеш, що ти маєш право таке чинити, так поступати?). Ісус відповів їм: «Зруйнують храм цей, а я його за три дні поставлю» (Ів. 2,18-19; Мт. 14,58; 15,29). «Ідіть і скажіть тому лисові (Іродові): Ось виганяю бісів і роблю оздоровлення сьогодні й завтра, третього ж дня скінчуся. Однак сьогодні, завтра й ще наступного дня я мушу простувати (продовжувати дію) далі, бо не годиться, щоб пророк загинув поза Єрусалимом» (Лк. 13,32-33). Два дні ще дії, а третього дня наступить зворот, прийде кінець.

До таких передвоскресних текстів, в яких знаходяться власні Ісусові слова, належать місця з разючими семітизмами. Їх перекладено буквально, слово в слово на грецьку мову³ з

³ Таким семітизмом є також шосте прохання Господньої Молитви «Отче Наш»: «І не введи нас во іскуше-

огляду на велику пошану до оригінального тексту. Взірцем такого семітського мовного звороту є Ісусові слова, що їх передав нам Євангелист Марко: «Вийшовши звідти, проходили крізь Галилею, і він (Ісус) не хотів, щоб будь-хто знав. Навчав бо своїх учнів (окремо, довірочно) і казав їм: «Син Чоловічий буде виданий в руки людям, і вб'ють його, і, вбитий по трьох днях воскресне». Та вони не розуміли цього слова й страхалися його запитувати (Мк. 9,30-32).

Це саме значення має вислів «Знак Йони». «Деякі з книжників та фарисеїв озвались до нього: «Учителю, ми хочемо побачити якийсь знак від тебе». Вони жадають знаку з неба, чогось особливішого, приголомшуючого, яким Ісус міг би доказати своє післанництво. «А він у відповідь сказав їм: «Лукаве поріддя і перелюбне вимагає знаку, та знаку не буде йому дано, як тільки знак пророка Йони. Як Йона був у нутрі кита три дні й три ночі (Йона 2,1), так буде Син Чоловічий у лоні землі три дні й три ночі» (Мт. 12,38-40). Їхнє упередження засліплювало їх і не дозволяло їм, помимо всіх чуд Ісуса, відкрити в ньому Богом післаного Месію. **До цього роду завуальованих текстів належить також причта про злочинних винарів (Мк. 12,1-12), а також всі інші місця, де йдеться про**

ніє (і не введи нас у спокусу)». Воно передає правильно слова, а не думку оригіналу. Правильний переклад мав би приблизно так звучати: «І веде нас, щоб не ввійшли ми у спокусу».

прославу Сина Чоловічого, бо вони передбачають його пониження перед вивищенням і прославою. Отож нема найменшого сумніву, що Ісус передбачав і рахувався з можливістю трагічного кінця. Зрештою, він мусів бути готовим ділити долю пророків, котрі майже всі гинули насильною смертю (Мт. 23,29-39). До книжників та фарисеїв він і каже: «Доповнюйте й ви мірку батьків ваших!» (тих, що вбивали пророків) (Мт. 23,32).

Останньою каплею, яка спричинилася до вилливу вже так повної чаші ненависти до Ісуса був його торжественний в'їзд до Єрусалиму (Мт. 21,1-11; Мк. 11,1-11; Лк. 19,29-40; Ів. 12,12-19), очищення святині від торгівців і міняйлів (Мт. 21,12-13) та його прилюдні спори-диспути в притворі храму з фарисеями та садукееями (Мт. 22,23-23,39). В очах Синедрійону, первосвященників і фарисеїв це був неймовірний вияв його зухвальства, потоптання віками освяченої традиції, моралі, встановленого порядку. Такої поведінки вони не могли довше терпіти.

Що ж дало Ісусові силу так поступати. Це було оте безмежне довір'я до Отця, якого треба любити всім серцем, всією душею, всім своїм розумом (Мт. 22,37). Бог був центром його життя; для нього він жив, йому він служив неподільним серцем, бо «Ніхто не може двом панам служити . . . Не можете служити Богові — і мамоні» (Мт. 6,24). На Бога він покладає всю свою надію, в його руки передає він свою долю,

своє майбутнє. Бог «бачить скрите», йому все відоме, він бо годує птиць небесних, одягає полєві лілеї (Лк. 12,22-27). Такої настанови вимагає він від своїх учнів і сам він так постував. «Не турбуйтеся вашим життям... Не журіться завтрішнім днем... Доволі днєві його лиха... Шукайте перше Царство Боже та його справедливість», — каже він, — а все інше, все те, що до життя потрібне вам докладеться (Мт. 6,25-34). Він готовий прийняти все, що Бог йому пішле, що Бог йому вибере, а той вибір в безмежному довір'ю він залишає Небесному Отцеві. Останній час його земного життя був сповнений передчуттям трагічного кінця. Він його не шукав, не бажав, але приймав з Господньої руки, бо відчував, що страждання і смерть є нерозривно пов'язані з його призначенням, його завданням-покликанням бути Месією, Спасителем, Визволителем.⁴

Вибираючися в останній раз до Єрусалиму, Ісус передчував, що він іде назустріч своїй долі, своєму призначенню. Це відчували й учні, як це передає євангелист Марко: «Вони були в дорозі, простуючи в Єрусалим. Ісус ішов перед ними. І дивувалися вони й, ідучи за ним, страхалися» (Мк. 10,32). Отож, коли Новозавітні

⁴ Fuchs E., Die Frage nach dem historischen Jesus, (Gesammelte Aufsätze II), Tübingen, 1960.

Книги кажуть, що Ісус свідомо і добровільно пішов на смерть, то це в дійсності правда.⁵

3. ЯК РОЗУМІВ СВОЮ СМЕРТЬ ІСУС І ЧИ ПРИПISУВАВ ВІН ЇЇ СПАСИТЕЛЬНУ РОЛЮ

Для нас, християн, котрі віруємо в спасительну силу смерти Ісуса, відповідь на цей запит має величезне значення.⁶ Пов'язував Ісус свідомо свою смерть зі своїм післанництвом, належала вона до нього, як його невід'ємна частина?

Читаючи Євангелії, маємо враження, що на початках прилюдної діяльності Ісус своєї трагічної смерті не передбачував, про неї не думав, прилюдно про неї не говорив. Однак з іншого боку ніщо не вповноважнює нас твердити, що можливість такої насильної смерті Ісус абсолютно виключав, якщо в його розумінні така мала б бути Божа воля, якщо вона становила невід'ємну частину його післанництва.

⁵ Rahner K., *Christologie — systematisch und exegetisch, Questiones disputatae*, Freiburg, 1972.

⁶ В Символі віри ми ісповідуємо: «Вірую в єдиного Бога Отця вседержителя, творця неба й землі... І в єдиного Господа Ісуса Христа... Він *з*адля нас людей і нашого ради спасіння зійшов з небес, і воплотився з Духа Святого і Марії Діви, і стався чоловіком. І був розп'ятий за нас за Потія Пилата, і страждав, і був похований, і воскрес у третій день, згідно з Писанням».

Його перше бажання і завдання було збудити в народі віру в Євангелію-Добру Новину про наближення Божого Царства (Лк. 4,42-44), яке він проголошував, а все інше він залишив Богові. Не його смерть, але віра, навернення і прийняття відкритим серцем Божого змилювання були передумовою спасіння. В безмежній вірі й довір'ю до Бога, свого Отця, він був готовий прийняти все, що Бог йому пошле. Отак Ісус міг поєднувати проповідь Божого Царства разом з готовістю на смерть за нього, хоч виглядає, що на початку він про це не думав. Він жив для Бога, свого Отця, не турбуючись про завтрашній день, передаючись всеціло в Божі руки. Все, що доля, що Отець йому пішле, він був ладен у довір'ю прийняти. Але пізніше ситуація змінилася.

Внаслідок дедалі більшої опозиції-спротиву правлячих кіл в Ізраїлі, Ісус усвідомлював цю небезпеку, яка йому загрожувала. Він рахувався з можливістю свого трагічного кінця, його передбачував і майже бажав, в переконанні, що така є Божя воля. Це виявляється в усьому його поступуванні під кінець його публічної діяльності. До смерти ставиться Ісус не як до чогось неминучого, з настановою зневіреної, збайдужілої, зрезигнованої людини. Ні! Він приймає цю можливість добровільно зі свідомістю, що, поступаючи так, він відповідає в цей спосіб Божій волі.

Підтвердження цієї Ісусової настанови знаходимо в текстах усіх чотирьох Євангелій. Одного разу «Яків же та Йоан, сини Заведея, підходять до нього та й кажуть йому: «Учителю, хочемо, щоб ти нам зробив те, чого попросим». Він же їм відповів: «Що хочете, щоб я зробив вам?» «Зволь нам, — ті йому кажуть, — щоб ми сиділи: один праворуч, другий ліворуч від тебе у твоїй славі».

Почули про те десятеро (інші Апостоли), тож обурилися на Якова та Йоана. Тоді Ісус прикликав їх і сказав їм: . . . хто з-між вас хоче бути першим, хай буде рабом усіх. **Бо і Син Чоловічий прийшов не на те, щоб йому служили, лише щоб служити і віддати своє життя як викуп за багатьох»** (Мк. 10,35-45).

Не важливе, чи це слова самого Ісуса, чи повоскресна спроба його учнів пояснити якимось його смерть. Найважливіше це те, що в них висловлена настанова Ісуса, оте, що він увесь час протягом свого земного життя творив. Його поступування це було постійне служіння іншим тим, якими усі погорджували, які стояли поза рамками суспільства. Цю саму настанову служіння знаходимо й в інших місцях Євангелій (Лк. 12,37; 22,27; Ів. 13,1-20). Від своїх учнів він вимагає, щоб, вони, будучи його послідовниками, мали ту саму настанову, служили іншим (Мт. 5,41; 25,31-46). У причті про милосердного Самарянина (Лк. 10,29-37) Ісус вчить те саме. Оте служіння другим повинно бути безкорисливе: «Ко-

ли справляєш обід або вечерю, не клич твоїх друзів, ні твоїх братів, ані твоїх родичів, ані сусідів багатих, щоб часом і вони також тебе не запросили й не було тобі відплати; але як справляєш бенкет, заклич убогих, калік, кривих, сліпих. І ти будеш щасливий, тому що вони не мають чим тобі відплатити, — тобі бо віддасться в день воскресіння праведних» (Лк. 14,12-14).

Та заповідь безкорисливої любови, яка виявляється в служінні всім, не виключає нікого, вона стосується і ворогів: «А вам, що слухаєте, кажу: Любіть ворогів ваших, добро чиніть тим, які вас ненавидять, благословляйте тих, які вас проклинають, моліться за тих, що вас зневажають» (Лк. 6,27-28). Отож ця вимога нелицемірної любови до всіх, яка нікого не виключала, яка охоплювала й ворогів, дає нам підставу сказати, що своє страждання, муки і смерть Ісус розумів як **дальше продовження того служіння, як його завершення, як останній незаперечний вислів, вияв його чистохрустальної любови.** Семітизм «віддати своє життя як викуп за багатьох» (Мк. 10,45) майже дослівний цитат Ісаї 53,10, належить, імовірно, до слів самого Христа.⁷

⁷ Як ми вже раніше натякали, не поодинокі, вирвані з контексту слова Євангелії мають свою вагу. Вартість і вага поодиноких слів залежить від того, чи вони є висловом цілої настанови Ісуса так, як вона представлена в Євангеліях. Отож у світлі всієї настанови Ісуса ми повинні розглядати та оцінювати поодинокі слова,

Хто ознайомлений з текстами Старозавітних Книг, той знає, яке велике значення має в них ідея спокутування, надолуження, досить-учинення, заступничої вартости терпіння і смерти праведика, за злочини та гріхи інших. Воно — отой «ЛІТРОН-ВИКУП», який приносить засудженому, погибаючому визволення, рятунок.

Для Ізраїля караюча Божа справедливість була чимось самозрозумілим, становила одну з прикмет Божого ества. В їхньому розумінні Бог мусів ще тут, на цьому світі, винагороджувати праведника і карати грішника, якщо він не кається. Коли ж він навертався з дороги гріха, Бог прощав та милував. Але були випадки — і це народ відчував — коли наслідки гріха були такі важкі, що помимо каяття грішник не міг уникнути заслуженої кари, бо не міг сам надолужити «досить-учинити» (по-фр. «satisfaire») Божій справедливості. Це могли допомогти йому зробити інші, зокрема праведники, котрі своїми ділами, молитвою, постом, жертвами приносили «викуп» за грішника. Жертвуючи свої терпіння Богові за грішника, вони приймали на себе частину кари, яка мала впасти на нього. Отак

передані нам Євангелистами. Звідси за всякою правдоподібністю семітський мовний зворот «віддати своє життя як викуп за багатьох» висловлює влучно настанову Ісуса. Цей зворот є палестинського походження і належить напевно до групи слів самого Христа. Щодо цього див. J. Jeremias, *Théologie du Nouveau Testament*, T. I, 1975, стор. 366.

Елігу, приятель Іова, в переконанні, що Бог карає Іова за його гріхи, каже: «Добре, коли є в когось ангел (супутник, приятель), один на тисячу заступник, щоб людині вказати її обов'язок (скерувати до каяття за її гріхи) та змилюватися над ним і сказати (до Господа): «Звільни його, нехай не сходить в Яму! Я знайшов бо викуп за його душу!» Тіло його тоді стає свіжішим, ніж в юнака, і він повертається знов до днів молодечих. До Бога молиться, і Бог його приймає . . .» (Іов 33,23-26). Сам грішник власними силами спокутувати заслужену кару, одержати Боже змилювання, «викупити» самого себе не спроможний, як це каже Псалмодівець: «Та ж ніхто не може викупити себе самого, не може дати Богові ціну за себе» (Пс. 49,8). Те саме переконання висловлюють Євангелисти: «Яка бо користь людині здобути світ увесь, а занепастити (при цьому) свою душу? Що бо людина може дати у заміну (як викуп) за власну душу?» (Мк. 8,36-37; Мт. 16,25-26). Вона сама не може нічого вдіяти, якщо не знайдеться праведник, хтось інший, який сплатить її повинність, дасть за неї «викуп».

У четвертій, неканонічній книзі Макавеїв, яка постала в сорокові-п'ятдесяті роки н. е., ця ідея заступаючої вартости терпіння і смерти праведника особливо наголошена. В ній подана молитва священника Алязара за народ: «Змилосердися, Господи, над твоїм народом. Нехай же кара, яку ми переносимо за нього буде тобі ви-

стачальною. Вчини, щоб моя кров стала для них очистильною жертвою. Візьми мое життя в заміну, як викуп за їхні гріхи» (4 Макавеїв 28-29). Ця тема ще більш розвинена в другій частині книги пророка Ісаї. В ній, як відомо, понадибуємо пісні поеми про страждаючого Божого Слугу.

1. «Ось мій слуга, якого я підтримую, мій вибраний, якого вподобало мое серце. Я поклав на нього дух мій: він сповістить народам правду . . . Надломаної очеретини не доламає; льону, що куриться, він не погасить» (Ісаїя 42,1-3).

2. «Я, Господь, покликав тебе для перемоги. держатиму тебе за руку, я берегтиму тебе, поставлю тебе у завіт люду, світло народам, щоб сліпим очі відкривати, виводити з в'язниці в'язнів, з темниці тих, що сидять у темряві» (Ісаїя 42,6-7).

3. Через своє упокорення, терпіння і смерть добровільно на себе взяту, він принесе спасіння. «Він, мов той пагін, виріс перед нами, мов корінь із землі сухої . . . Зневажений, останній між людьми, чоловік болів, що зазнав недуги, немов людина, що перед нею обличчя закривають, зневажений, і ми його нізащо мали. Та він наші недуги взяв на себе, він ніс на собі наші болі. Ми ж, ми гадали, що його покарано, що Бог його побив, принизив. Він же був поранений за гріхи наші, роздавлений за беззаконня наші. Кара, що нас спасає, була на ньому, і його ранами ми вилікувані . . . Провини нас усіх Гос-

подь поклав на нього. Його мордовано, та він упокорявся і не розтуляв своїх уст... Насильно, скорим судом його вхопили. Хто з його сучасників збагнув, що його вирвано з землі живих і що за гріхи народу свого його побито аж до смерти? Гріб йому призначили разом з безбожними, та зі злочинцями його могила, хоч він і не вчинив насильства, і не було обману в устах у нього. Та Господь схотів придавити його стражданням...».

Слуга мій виправдає багатьох, їхні беззаконня понесе на собі. Тому я дам йому, як пай, премногих. Він з сильними (як переможець) буде ділити здобич (одержить заслужену нагороду), бо видав на смерть свою душу (віддав своє життя) і був зачислений до лиходіїв, коли він взяв на себе гріхи багатьох і за грішників заступався» (Ісаїя 53,2-12).

Ісусові всі ці місця пророка Ісаї про долю Господнього Слуги-Вибранця напевно були відомі. Отож не можливо, щоб в цій ідеї він не бачив відповіді на сенс свого життя, страждання і смерти, тим більше, що слова Ісуса передані Марком (10,45) «Бо Син Чоловічий не прийшов на те, щоб йому служити, лише щоб служити й віддати своє життя як викуп за багатьох» е майже дослівною калькою слів пророка Ісаї: «Слуга мій виправдає (викупить) багатьох» (53,11). Отак нема сумніву, що в останньому періоді свого земного життя Ісус ідентифікував себе з Господнім Вибранцем-Слугою пророка

Ісаї. Це підтверджує також Євангелист Лука. В розповіді про Тайну Вечерю надibuємо вставку — чотири не вишліфовані, зовсім не пов'язані з контекстом рядки. Це власні слова Ісуса, згідно з якими час відносного спокою і романтики закінчується і настає час боротьби, скрути, скорботи, коли треба бути готовим на все: «Як я вас посилав без калитки, без торби та взуття, хіба вам чого бракувало?» «Нічого», — відповіли. Він же до них промовив: «А тепер — хто має калитку, нехай її візьме, так само й торбу; хто ж не має, хай продасть свою одержу й купить меч. Кажу вам: Має сповнитися на мені, що написано: Його зараховано до злочинців (лиходіїв), — бо те, що стосується до мене, кінця доходить». Вони казали: «Господи! Ось два мечі тут». А він відповів їм: «Досить!» (Лк. 22, 35-38).

«Кажу вам: має сповнитися на мені, що написано: «Його зараховано до злочинців», бо те, що стосується до мене, кінця доходить» — Ісус на цьому місці цитує частину дванадцятого рядка 53-ої глави пророка Ісаї, де Пророк предсказує, що слуга Господній, який взяв на себе гріхи багатьох буде зачислений до лиходіїв. Ісус ці слова пророка звертає на себе. Він і каже дослівно: «Має сповнитися на мені, що написано. Його зараховано до злочинців». Отож цей текст Пророка Ісаї був Ісусові відомий. Відповідь Апостолів «Ось два мечі тут» є для них компрометуюча, ставить їх в погане світло, бо ця відпо-

відь є доказом, що вони нічого з того всього не розуміли, що на їхніх очах збувалося. Ці неприємні рядки для Апостолів Євангелист Лука перебрав з якогось нам ближче невідомого, певного, авторитетного джерела, не наважуючися при цьому щось до них додати, чи змінити. **Отак, вони не є повоскресною вставкою, але навпаки передвоскресного походження. Все це є доказом, що Ісус був ознайомлений з вищеподаними текстами пророка Ісаї стосовно Господнього Вибранця-Слуги. В цьому сенсі він розумів свої муки і смерть, як «досить-учинення», як «викуп» за багатьох.³**

Хоча Ісус, промовляючи публічно до широкого кола слухачів, про свою смерть та її спасительне значення ясно не говорив, — бо це не вміщалося в рамки його проповіді про Царство, — однак він, інколи, у завуальований спосіб про це натякав. У вужчому колі його учнів напевно про це була мова більш чи менш виразно, зокрема тоді коли він од них вимагав тієї настанови безкорисливого служіння, готовости на жертву і терпіння за справи Царства.

Наприкінці свого життя під час останньої прощі на свято Пасхи, коли він ішов назустріч своїй долі, своєму призначенню, він уже говорив про це ясно (Мк. 10,32-34). Також не мож-

³ Vögtle Anton, Exegetische Erwägungen über das Wissen und Selbstbewusstsein Jesu, Gott in der Welt, Freiburg, 1964.

на собі уявити, щоб під час Тайної Вечері, коли зближалася година його страстей і смерті, він не пробував, не намагався попередити своїх учнів, вказати на необхідність та потребу його страждань і на спасительну роллю мук і смерті його. Це підтверджують слова Ісуса, що їх передав нам Євангелист Марко: «Та й сказав їм (Ісус, подаючи Апостолам чашу): «Це моя кров Завіту, що проливається за багатьох» (Мк. 14,24). Однак інше питання, чи Апостоли з усього того щось зрозуміли, чи могло все це вкластися в їхню голову, чи були вони до цього спроможні? Вони весь час мали перед очима образ-ідеал іншого Месії — Сина Давида, Божого Помазанника, Визволителя, Переможця над ворогами Ізраїля, Володаря-Тріумфатора.

Окремим доказом, що Ісус приписував спасительну дію своїй смерті — це його останні слова на хресті: «Отче, відпусти їм, не знають бо, що роблять» (Лк. 23,34).

Кожний засуджений на смерть в Ізраїлі перед стратою був зобов'язаний сказати оці слова: «Нехай же моя смерть спокутує, змиє всі гріхи мої!» Ісус, вмираючи, скеровує цю молитву в іншу сторону, надає їй іншого значення. Він не просить Бога, щоб його смерть спокутувала, змила його власні гріхи, але щоб була прийнята як викуп за гріхи тих, хто його розпинав, щоб змила їхні провини.⁹

⁹ J. Jeremias, *Le message central du Nouveau Testament, Foi Vivante*, 1976, стор. 45-54.

4. ВПЛИВ І НАСЛІДКИ СМЕРТИ ІСУСА НА АПОСТОЛІВ

Насильна смерть Ісуса, до якої Апостоли, попри всі попередження, не були приготовані, була для них тяжким ударом. Вона викликала в них психологічне заломання, внаслідок чого вони цілковито розгубилися. Це був справді жалюгідний кінець всіх їхніх мрій і сподівань. Покинувши все, вони пішли за покликом Ісуса, жили три роки разом з ним в надії, що він ось-ось швидко відбудує Царство Ізраїля. Апостоли гадали, що коли Ісус стане царем, їхній труд він напевно винагородить. «Ось ми покинули все й пішли за тобою; що будемо за те мати?» — питав Петро (Мт. 19,27). Вони не тільки «покинули все», вони були ладні за нього і життя покласти. «Навіть якби я мав з тобою вмerti, не відречуся тебе!» — казав Петро. Так само мовили і всі інші учні» (Мт. 26,35). Отак сподівалися вони, що коли Ісус сяде на престіл Давида, вони також засядуть по його правиці та лівиці, як його найближчі співробітники, дорадники, міністри. Такі надії вони леліяли, такими мріями вони жили . . .

Та ось прийшла година проби, коли треба було показати свою мужність і стійкість, і тієї проби вони не витримали. В страху, щоб їх також та сама доля не спіткала, «всі учні залишили його й повтікали» (Мт. 26,56). З дванадцятьох лише два Апостоли — Петро та Іван — ішли

здалека за тими, які схопили Ісуса. Тому що Іван був знаний слугам Первосвященника, він без труднощів ввійшов у двір. За його старанням воротарка впустила туди і Петра (Ів. 18,16). Там, в тому дворі, гріючись біля вогню, Петро тричі зрікся Христа так, як Ісус це предсказав: «І Петро згадав те слово, що Ісус сказав був: «Раніше ніж півень заспіває, ти тричі зречешся мене». І вийшовши звідтіль (з двору Первосвященника) заплакав гірко» (Мт. 26,75).

Ув'язнення Ісуса, на швидку руку сфабрикований процес, смертний вирок і його виконання дають нам справжній образ людської слабости, злоби та мерзотности.

Юда, один із дванадцятьох Апостолів, завівшись, мабуть, у своїх надіях, видає вчителя. Апостоли втікають. Петро, їхній провідник, зрікається його. Первосвященник і члени Синедриyonu недотримують елементарних положень Закону, чиїми сторожами бути вони були покликані. Вони засуджують Ісуса на смерть за «богохульство», але до виконання засуду воліють особисто не прикладати рук. Це краще зробити руками Римлян, представивши Ісуса як політичного ворохобника, який підбурює народ. Пилат, щоб позбутися клопоту, передає Ісуса Іродові, а цей знову у своєму лукавстві відсилає його до Пилата. Під тиском товпи, умивши руки, Пилат видає Ісуса воячні на розп'яття. Та щоб наглумитися над ним і євреями, він велить примістити на хресті напис його вини: «Ісус На-

зарянин — Цар Юдейський» (Ів. 19,19). Для них усіх Ісус не є людиною. Він тільки об'єкт-річ, яка служить їм для іншої мети. Цю ситуацію Ісус мусів дуже болюче відчувати і її вислів знаходимо в його словах: «Елої, Елої, лама савахтані?» «Боже мій, Боже мій! Чому еси покинув мене?» (Мк. 15,34).

Цей Бог, до якого він мав таке безпосереднє відношення, таке безмежне довір'я, якого він звав Отцем, якому сліпо довір'яв і прихід його царювання, його змилювання оголошував, якого поживою було виконувати волю Отця (Ів. 4,34), цей Бог любови, якого він проповідував в цю годину відвернувся від нього. Він зрікся його, залишив його самого, покинув його. Але тут Ісус перемагає самого себе, бо хоч і Бог «покинув його», він Бога не покинув. Цей Бог залишився і надалі його Богом, його Отцем. Остання його думка перед сконом, останнє його слово перед смертю на хресті належало його Отцеві: «Отче, у твої руки віддаю духа мого!» І «Сказавши це, він віддав духа» (Лк. 23,46).

Бачачи цей так трагічний кінець Ісуса, багато людей, як тоді, так і нині, схильні сказати: Це можна було предвидіти, інакше все це не могло закінчитися. Його ж поведінка — це безперервний виклик непоправного мрійника, великодушного фантаста, людини ідеаліста. Приблизно так і думали його розчаровані Апостоли-учні: «Ми сподівались, що це він той, хто має визволити Ізраїля», — казали два його учні з

Еманауса, які махнули на все рукою і зневірені покинули Єрусалим та вертали домів, до своїх попередніх зайнятть. Те, що деякі із жінок, пішовши ранесенько до гробниці, не знайшли його тіла і розповідали, що він живий для них не мало жодного значення, бо «слова ці їм видавалися пустим верзінням» (Лк. 24,11-24).

Додатковою причиною до заломання і зневіри був той факт, що Ісус помер на хресті. Для євреїв така смерть була наочним доказом Божого прокляття: «Як за кимсь буде переступ гідний смерті, і він буде покараний на смерть, а ти повісиш його (на пострах другим) на палі, то нехай його труп не зостанеться вночі на палі. Ти мусиш його поховати того ж дня, бо повішений на палі — то прокляття Боже . . .» (Второзаконня 21,22-23).

Римляни не дотримували цього закону — звичаю. Вони залишали розп'ятих висіти цілими днями на хрестах. Сліди цього переконання, що смерть на хресті — це найганебніша смерть знаходимо і в Новозавітних Книгах. «Він (Ісус) понизив себе, ставши слухняним (Богові вірним) аж до смерті, смерті ж — хресної», — каже Апостол Павло (Фил. 2,8). Його розповідь про Ісуса — розп'ятого Месію — є згіршенням, скандалом, для юдеїв і глупотою для греків-поган (1 Кор. 1,23). Отож і не дивно, що Апостоли внаслідок такого страшного удару цілковито розгубилися. Вони забули про все те, що Ісус їм казав. В останньому періоді своєї діяльності він їх

попереджував. На самоті в довірочних розмовах з ними говорив він їм виразнв, що він мусить терпіти-страждати, буде переданий на наругання і смерть та що він третього дня воскресне. Однак всі ці слова не доходили до їхньої свідомости, бо це не входило в їхні пляни. Вони ввесь час мали образ іншого Месії перед очима. Отак під хрестом, на якому вмирав Ісус, був лише один Апостол — Іван. Всі інші розбіглись, поховалися. Зрікшися Ісуса, Петро також десь скривався, аж доки жінки не віднайшли його та інших, що були з ним, і не сповістили їм про те, що гріб порожній. Але ці слова жінок здавались їм пустим верзінням, вигадкою. Вони не повірили їм. Все ж таки, внаслідок їхнього наполягання «Петро встав, побіг до гробниці й, нахилившись побачив лиш пов'язки — полотнище. І повернувся до себе, додому, дивуючися тому, що сталося» (Лк. 24,11-12). Такі були наслідки смерти Ісуса на Апостолів, в такому душевному розладі застав їх перший день тижня, неділя воскресіння. Це був стан подразнення, зневіри. Вони були злі самі на себе за те, що далися «обманути», що пішли за Ісусом, що стали жертвами своєї легковірности, своїх неоправданих, нереальних надій. Вони бажали забути все те, викрислити це недавнє минуле з пам'яті і повернути до нормального, спокійного попереднього життя у своїй вужчій батьківщині, в Галилеї. Тим часом тут приходять жінки. Їхня розповідь про порожній гріб, про появу ангелів, які сказа-

ли, що Ісус воскрес, їх ще більше лякала та хвилювала. Вона пригадувала їм ці даремно страчені три роки в оточенні Ісуса, велике фіяско всіх їхній мрій і сподівань, сором, насміхи та кпини з боку їхніх односельчан, котрі їх чекали. Вони ж так прагнули спокою, хотіли забути все, аж тут знову ця розповідь жінок. Вона збуджувала в них неспокій, передчуття і страх перед тим новим незнаним, що наступало. Це був тихий докір і водночас заклик взяти себе знову в руки. Але до цього вони не мали ні сили, ні охоти, бо попередньої авантюри і переживань вони вже мали досить. В такому душевному стані перебували Апостоли в неділю воскресіння.

**
*

Читаючи перші сторінки Апостольських Діань, ми бачимо як через кілька тижнів цей стан цілковито змінився. Апостоли стали іншими людьми. В покорі, але з абсолютною певністю голосять вони явно, перед усіма, що того Ісуса, якого провідники народу «видали і вбили руками беззаконних, прибивши до хреста, його Бог воскресив» (Дії 2,23-24). «Оцього Ісуса Бог воскресив — кажуть вони — і ми всі цьому свідки. Він, отже, вознесений Божою правицею, одержав від Отця обіцяного Святого Духа і вилив його (на нас)» (Дії 2,33. «Він (Ісус) — отой камінь, яким ви, будівничі, знехтували і який став головним, нарижним каменем. І нема в нікому

іншому спасіння, бо й імени немає іншого під небом, що було дане людям, яким ми маємо спастися» (Дії 4,11-12). Ці слова Апостолів — це ж знову нова, нечувана провокація, виклик провідникам народу з боку тих простих, невчених людей!

Якже ж все це пояснити, як до цієї зміни дійшло? Якоїсь іншої розумної відповіді, щоб пояснити ту зміну, якої зазнали Апостоли, крім тієї, яку знаходимо в Новозавітних Книгах нема. Причиною цієї зміни Апостолів були численні появи воскреслого Ісуса, в які вони спочатку ніяк не хотіли повірити, проти яких вони цілим своїм еством боронилися, як про це розповідає Євангелист Іван: «Тома ж, один з дванадцятьох, на прізвисько Близнюк, не був з ними, коли то прийшов був Ісус. То ж повідали йому інші учні: «Ми Господа бачили». Та він відповів: «Якщо не побачу на його руках знаків від цвяхів і не вкладу свого пальця у місце, де були цвяхи, а й руки моєї не вкладу в бік його, — не повірю!» По вісьмох днях знову були вдома учні його, а й Тома з ними. І входить Ісус, — а двері були замкнені! — стає посередині та й каже: «Мир вам!» А тоді промовляє до Томи: «Подай сюди твій палець і глянь на мої руки. І руку твою простягни і вклади її у бік мій. Та й не будь невіруючий, — а віруючий!» І відказав Тома, мовивши до нього: «(Ти) Господь мій і Бог мій!» І каже йому Ісус: «Побачив мене, то й віруеш.

Щасливі ті, які, не бачивши, увірували!» (Ів. 20,24-29).

Цими словами закінчує Євангелист Іван цю розповідь про невірство Апостола Томи. Вона, власне, віддає ту величезну трудність, яку мали Апостоли, щоб повірити, що Ісус справді воскрес, що він живе, хоч інакше, в інший спосіб, як це було раніше, що він той сам, а не дух чи привид-фантом, примара.

Збудити знову в серцях Апостолів довір'я до Ісуса не було легко. До цього було потрібно довшого часу і численних появ воскреслого, як в Галилеї, так і в Єрусалимі, у різних місцях та за різних обставин. Про це і натякає Іван: «Ще й інші численні чудеса (після свого воскресіння), що їх не списано в цій книзі, вчинив Ісус на очу своїх учнів. А ції — списано, щоб увірували ви, що Ісус є Христос (Месія), Син Божий, і вірувавши, щоб мали життя в його ім'я (Ів. 20,30-31).

Унаслідок цих частих появ, під впливом Святого Духа, знайшли вони знову довір'я до Ісуса. Лише ця абсолютна певність, що він воскрес, що він живе і повсякчас є невидимо з ними, з ними перебуває, принесла, призвела цю зміну. Вона дала їм силу, проти всякого глузду, мимо всіх погроз і заборон, голосити, що розп'ятий та воскреслий Ісус з Назарету є той Богом обіцяний Месія-Христос, поза яким спасіння немає.

ІХ. ЧИ МОЖЕМО МАТИ ПЕВНІСТЬ, ЩО ІСУС СПРАВДІ ВОСКРЕС?

1. ВОСКРЕСІННЯ ІСУСА — ОСНОВА ХРИСТІЯНСТВА

Між членами християнської громади в Коринті (Греція), яка постала під впливом проповідей Апостола Павла в 50-52 рр., знайшлися люди, котрі у відсутності Апостола почали твердити, що воскресіння мертвих не є можливе. Ця вістка дійшла до Апостола, коли він перебував в Ефезі (нині Туреччина). Стурбований цим станом, він пише з Ефезу 56-57 рр. свого першого листа до Коринтян. В цьому, як добрий батько, навчає своїх духовних дітей. Він дає їм вказівки щодо родинного життя, споживання м'яса, яке було принесене в жертву ідолам, а також про те, як треба поводитися на зборах. Нарешті відповідає він тим, хто твердив, що немає воскресіння мертвих.

«Пригадую вам, брати, Євангелію (Добру Новину), яку я вам проповідував, яку ви і прий-

няли, в якій і стоїте. Нею ви також спасаетесь, коли держите її такою, як я вам проповідував: інакше ви вірували надарма.

Я бо вам передав найперше те, що й сам прийняв був: що Христос умер за наші гріхи згідно з Писанням, що був похований, що воскрес третього дня за Писанням, що з'явився Кифі (Петрові), потім дванадцятьом. Опісля ж з'явився він більш, як п'ятистам братів разом, більшість яких живе й досі, деякі ж померли. Опісля з'явився Якову, згодом усім Апостолам (апостолам в той час називано також і інших учнів, які не належали до групи дванадцятьох). А наостанку всіх, немов якомусь недоносові, з'явився і мені, бо я найменший з Апостолів, я недостойний зватись Апостолом, бо гонив (переслідував) Церкву Божу (групаду Христових послідовників) . . .

Коли ж про Христа проповідується, що він воскрес із мертвих, як же ж деякі між вами кажуть, що нема воскресіння мертвих? Коли ж нема воскресіння мертвих, то і Христос не воскрес. А коли Христос не воскрес, то марна проповідь наша, то марна й віра наша. І ми являємось (тоді) неправдивими свідками Бога, бо про Бога ми свідчили, що він воскресив Христа, якого він не воскресив, якщо немає воскресіння мертвих. Бо як не воскреснуть мертві, то і Христос не воскрес. А як Христос не воскрес, то марна віра ваша, — ви ще у гріхах ваших. Тоді то загинули й ті, що в Христі упокоїлися. (Бо) Ко-

ли ми надіємося на Христа лише в цьому житті, то ми найнещасніші з усіх людей» (1. Кор. 15,1-19).

Якщо Христос не воскрес, якщо нема воскресіння мертвих, то ми найнещасніші з людей, бо зрікаючись усіх гріховних приємностей, ведучи праведне життя, ми нічого не позискуємо. Таке є переконання Павла. **Отож Воскресіння Ісуса є основою всього нашого Християнства. Бог, воскресивши Ісуса, підтвердив в найурочистіший спосіб правдивість Ісусових слів його науки, його післанництва.**

На чому ж ґрунтується певність Апостола Павла, що Ісус воскрес?

«Я бо вам передав (стосовно воскресіння Ісуса) найперше те, що й сам прийняв був», — каже Павло. Від кого мав ці вістки Павло про воскресіння Христа? Коли він одержав їх? За всякою імовірністю від самих Апостолів під час його перебування в Єрусалимі після його навернення і втечі з Дамаску, як він про це розповідає у своєму листі до Галатів. «Коли той, хто вибрав мене від утроби матері моєї і покликав своєю благодаттю, зволив об'явити в мені Сина свого, щоб я проповідував його між поганями, то я негайно, ні з ким не радившись, не подався в Єрусалим до тих, що були Апостолами передо мною, але пішов в Аравію, а потім знову повернувся в Дамаск. По трьох роках по тому пішов я в Єрусалим відвідати Кифу і перебув у нього п'ятнадцять днів. А іншого з Апостолів я не ба-

чив, крім Якова брата Господнього. Те, що пишу вам, то ось перед Богом (свідчу), що не обманюю. Потім пішов я у сторони сирійські та кілікійські. Церкви ж Христові, що в Юдеї мене не знали особисто. Вони лиш чули, що той, хто колись гонив їх, тепер проповідує ту віру, яку колись руйнував, і прославляля заради мене Бога» (Гал. 1,15-24).

Після навернення Павло перебуває якийсь час у Дамаску, де і проповідує євреям. Але швидко він відчуває, що це не його покликання. Він покидає Дамаск і йде до Аравії, переходить на територію, котра простягалася від Дамаску до Мертвого моря, щоб там у спокої, на самоті, передумати все те, що сталося з ним та відкрити свій власний шлях, своє призначення. Відтак він знову повертається до Дамаску. З Дамаску, правдоподібно 36 або 38 року, Павло вибирається до Єрусалиму, щоб побачитися з Апостолами та одержати від них згоду проповідувати Євангелію серед поган. **Отож вістку щодо воскресіння Ісуса він прийняв від перших свідків, очевидців тих усіх подій, від Апостолів, кілька років після смерті і воскресіння Христа.** За такий короткий час легенди чи міти не можуть постати. Він вичисляє поименно свідків появ воскреслого Ісуса, з яких деякі ще жили в 55-56 рр., коли він писав свого першого листа до Коринтіян.

Читаючи Павлові листи, ми відкриваємо, що факт Христового воскресіння є основою всієї його науки. Отак, коли Апостол говорить про хре-

щення, він каже: «Чи ж ви не знаєте, що всі ми, що в Христа Ісуса охристилися, у смерть його христилися. Ми поховані з ним через хрещення на смерть (для світу), щоб як Христос воскрес із мертвих славою (потугою) Отця, і ми теж жили новим життям». Бо якщо ми з'єднані з ним подобою його смерті, то будемо (з'єднані з ним) і подобою воскресіння» (Рим. 6,3-5). «І коли Дух того, хто воскресив Христа з мертвих, мешкає у вас, то той, хто воскресив Христа з мертвих, оживить і ваші смертні тіла Духом своїм, що живе у вас» (Рим. 8,11). «Ніхто бо з нас не живе для себе самого, і ніхто не вмирає для самого себе. Бо коли ми живемо, для Господа живемо. І коли ми вмираємо, для Господа вмираємо. Отож, чи ми живемо, чи вмираємо, ми Господні. На це бо Христос умер і воскрес, щоб і над мертвими, і над живими панувати» (Рим. 14,7-9). У своєму листі до Солунян Апостол каже. «...Ви від ідолів повернулися до Бога, щоб служити Богові живому і правдивому, та очікувати з неба його Сина, якого він воскресив з мертвих, — Ісуса, що визволює нас від грядущого гніву» (1. Сол. 1,9-10). До Тимотея вірного сина у вірі він пише: «Пам'ятай про Ісуса Христа з роду Давида, що воскрес із мертвих згідно з моєю Євангелією, за яку я страждаю аж до кайданів, немов злочинець» (2 Тим. 2,8-9). Говорячи про спасительну смерть Ісуса, він каже: «Бо любов до Христа побуджує в нас оцю думку: Коли один умер за всіх, то всі

вмерли. А він (Ісус) умер за всіх, щоб ті, що живуть, жили вже не для самих себе, а для того, хто за них умер і воскрес» (2. Кор. 5,14-15). В усіх цих місцях Апостол висловлює своє переконання, що Ісус таки справді воскрес. При цьому він указує послідовникам Ісуса на ті наслідки, які випливають з факту його воскресіння.

Запізнавшись з цими текстами, ми бачимо, що ні в одному з них нема згадки про жінок, які відкрили, що гріб Ісуса — порожній, ні про перші появи воскреслого Ісуса жінкам, як про це є мова в Євангеліях. Апостол не дає також жодного пояснення, як воскресіння Ісуса відбулося. Своє твердження, що Ісус воскрес ґрунтує він єдино на свідченні Апостолів і тих усіх інших, котрі бачили воскреслого Ісуса, а до них належав і він. Як усе це пояснити? Виходить, що про всі ці події, що їх записали через 15-20 років Євангелісти, читачі апостольських листів вже знали і Павло не вважав за konieczне їх знову повторяти. Однак деякі вважають, що головною причиною, чому Павло не згадує нічого про жінок, котрі перші відкрили порожній гріб і бачили Ісуса, було те, що свідчення жінки тоді юридично не мало жодної вартости, а жіночих свідчень тоді суд взагалі не брав до уваги. Тодішніх загально прийнятих правил поведінки Павло не усуває. Вони зобов'язують і християнські громади. Отак під час церковних зібрань він забороняє допускати жінок до слова.

«Жінки ж, як в усіх церквах святих (так само і в Коринті), нехай мовчать. Їм бо не дозволено говорити (проповідувати). Нехай будуть в покорі, як і закон говорить, . . . бо непристойно в церкві жінці говорити» (1. Кор. 14,33-35). Отож в той час свідчення жінок ніхто не брав поважно і висуваючи його на перше місце, Павло не хотів тим самим підважити вагу свідчень Апостолів. Крім того розповідь про те, що жінки відкрили порожній гріб і перші бачили воскреслого Ісуса, підкопувала авторитет Апостолів, тих, що були «стовпами Церкви». Це був доказ, що в ту вирішальну хвилину вони не були на висоті свого покликання.

Сьогодні, на щастя, відносини змінилися. Для нас свідчення жінок мають ту саму вартість, що й чоловіків. У наступному розділі ми зупинимось дещо над розповіддями Євангелістів про обставини і події, пов'язані з відкриттям порожнього гробу і приглянемося, чи в них не знайдемо додаткових доказів, що Христос справді воскрес.

2. СУТЬ ПОЯВ ВОСКРЕСЛОГО ІСУСА

П'ятнадцята глава першого листа Апостола Павла до Коринтян — це найстарший писемний документ, де мовиться про воскресіння Ісуса. У ньому Апостол без тіні найменшого сумніву чи вагання знову пригадує Коринтянам те, що

навчав, перебуваючи з ними. А саме: «Христос умер за наші гріхи . . . Він був похований, і воскрес третього дня» (1. Кор. 15,3-4). Ця його певність щодо воскресіння Ісуса, за його словами, базується на розповідді свідків-очевидців, які бачили воскреслого Христа. Він же виразно каже: «Я передав вам те, що сам прийняв». Тим першим джерелом, від якого він одержав ці вісті були самі Апостоли, зокрема Петро, з котрим він зустрічався в Єрусалимі, коли був його гостем протягом п'ятнадцятих днів (Гал. 1,18). Що саме він «прийняв» стосовно воскресіння від Петра, ми не знаємо, але без сумніву в їхніх розмовах була також мова про відкриття порожньої гробниці жінками, про появи воскреслого Ісуса жінкам та Апостолам і в Єрусалимі, і в Галилеї. Одначе про все це Апостол у своєму листі до Коринтян чомусь нічого не згадує. Він тільки говорить про появи воскреслого Петрові, Апостолам, учням та йому, «найменшому» з Апостолів, який є недостойний носити це ім'я Апостола, бо він перед своїм наверненням, яке відбулося по дорозі до Дамаску, переслідував Церкву Божу. Про імовірні причини цієї мовчанки Апостола ми вже згадували, але не всі екзегети погоджуються з ними. Деякі з них, наприклад, прихильники проф. Р. Бультманна,¹

¹ Рудольф Бультманн (1884-1976), лютеранський пастор, один з найвизначніших німецькомовних екзегетів; протягом понад тридцятих років викладав у Марбурзькому університеті.

є іншого погляду щодо цієї мовчанки. Вони вважають, що появи воскреслого Ісуса були духовного порядку, як у наверненні Павла (Дії 9,3-6), а євангельські розповіді про появи Ісуса в тілесному вигляді є спроби Апостолів та членів перших християнських громад передати в образній та зрозумілій формі цю нову дійсність, яка настала з воскресінням Ісуса та якої не можна висловити приступно людською мовою, бо для цього бракує нам образів знаних із щоденного життя. Воскресіння Ісуса було більш, як сама реанімація трупа, тобто оживлення мертвого організму, повернення померлого до попереднього життя, як це було з дочкою Яіра (Мт. 9,23-26; Мк. 5,35-43; Лк. 8,49-56), зі сином вдови з Наїну (Лк. 7,11-17), чи з Лазарем, братом сестер Марти й Марії (Ів. 11,1-44). Це було «вивищення», «прослава», «сидіння праворуч Отця», а що це таке, про це можна лише образно говорити.

Сам Бультманн без сумніву був віручою людиною. Він хотів тільки одне — зробити Священне Писання доступним, зрозумілим і сприйнятливим для людини нашого часу. Для нього Священне Писання — це слово Боже, але передане людською мовою, мовою свого часу, тобто в тодішній мітологічній обгородці, коли світ був ще поділений на три поверхи: небо, земля, пекло — повний невидимих сил, ангелів, демонів; де чуда діються на кожному кроці. Звідси і його заклик «відимитологувати» Священне Писання

Старого Завіту, а також і Євангелії.. Демитологувати в його розумінні — це не твердити, що все в Писанні чи в Євангеліях це тільки легенди і міти, але намагатися за допомогою наукової методи відкрити їх суттєву частину, тобто те, що Євангелисти хотіли нам сказати, передати, абстрагуючи від тогочасних образних форм вислову. Його перші статті на цю тему викликали багато шуму, але нині частина екзегетів з деяким застереженням визнають йому рацію.

Священне Писання (Біблія) Старого та Нового Завітів складається з сімдесяти трьох Книг — 46 Старого та 27 Нового Завіту. Їх писали багато авторів. Одна частина книг була написана гебрійською, друга — арамейською, а третя (Новозавітні Книги) грецькою мовами. Поставали ці книги в різних обставинах і часах, майже протягом тисячі років. Приблизно десять століть минуло від появи першої Старозавітньої Книги до постановки останньої — Новозавітньої. Водночас до складу Біблії входять книги різного жанру: історичні, пророчі, повчальні, поетичні. Все це треба мати на увазі, беручися за тлумачення Святого Письма, як про це і мовиться в «Догматичній Конституції про Боже Об'явлення» Другого Ватиканського Собору: «А тому, що Бог у Священному Писанні промовляв через людей і на людський лад, то тлумач Св. Письма, щоб пізнати, що Він (Бог) хотів нам сказати — об'явити, повинен пильно досліджувати, що свя-

щенописці (автори поодиноких книг) насправді мали намір сказати . . .»

«Щоб виявити намір священописців, треба між іншим, мати на увазі й «роди письменства». Бо, інакше, й відмінно правда представляється і викладається в різного роду текстах: історичних чи пророчих, чи поетичних, чи й в інших родах вислову . . . Бо, щоб правильно зрозуміти те, що священописець хотів висловити письмом, доречно треба зважати і на ті звичні й вроджені способи почування, висловлювання й оповідання, які процвітали в часах священописця, і на ті, які в цьому віці звичайно вживалися у взаємному спілкуванні між людьми».²

Братись за таке пояснення Священного Писання вимагає величезного знання, неупередження і глибокої покори, бо хто може сказати з абсолютною певністю: те й те, про що розповідає Писання справді збулося в цей спосіб, а це лише описова форма тієї глибокої дійсності.

До таких тяжких текстів, які весь час є темою спорів між екзегетами належать євангельські розповіді про зачаття, народження, воскресіння і вознесіння Ісуса. Тому, що в найстаршому писемному документі з 55-56 рр. про воскресіння Ісуса (1. Кор. 15) є тільки мова про появи

² Вселенський Собор — Ватиканський II, Том IV, «Боже Об'явлення, Духовенство і Миряни, Виховання», Українська Духовна Бібліотека, В-во оо. Василіян, Рим, 1966, стор. 54.

воскреслого без докладного опису, як це сталося, а в Євангелії, власне, є такі описи, дехто схильний їх розглядати як спробу передати в приступній формі цю глибоку дійсність, яку ми звичайно називаємо воскресінням. Отак євангельські свідчення про відкриття порожнього гробівця та тілесні появи Ісуса деякі називають «Богословією у формі популярної розповіді»³ отієї таємничої дійсності, яка напевно мала місце.

Для нас ці дискусії та спори не мають аж так великого значення. Без Христового воскресіння і його чисельних появ в жодній іншій спосіб не можна пояснити цю зміну Апостолів, яку ми, на підставі інших Новозавітних Книг, стверджуємо кілька тижнів пізніше, після страждання і смерті Ісуса. Також проповідь про воскресіння Ісуса в Єрусалимі не можна собі уявити, якщо його гробівець не був справді порожній. Якщо тіло Ісуса надалі було в гробі, а місцеві люди могли це перевірити — то про його воскресіння не могло бути жодної мови. В тодішньому розумінні євреїв реанімація, оживлення тіла належала до сутті воскресіння.

Але це не все. Присвятивши більше уваги розповіді Євангелиста Івана про відкриття порожнього гробу і знайдення в ньому полотни-

³) Jakob Kremer, Die Osterevangelien — Geschichten um Geschichte, Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1977.

ща, яке обвивало тіло розп'ятого Ісуса, а також появ Христа в тілесній формі, ми знайдемо нові додаткові докази Христового воскресіння. Вони підтверджують та доповнюють свідчення Апостола Павла.

3. ПРОБЛЕМА «МАТЕРІЯЛЬНИХ ДОКАЗІВ» ХРИСТОВОГО ВОСКРЕСІННЯ

Нагадуючи християнській громаді в Коринті своє вчення щодо можливості та певності воскресіння померлих, Апостол Павло посилається при цьому на воскресіння Ісуса. У зв'язку з цим він подає також причини, які викликали в нього цю віру. Це була розповідь свідків-очевидців про появу воскреслого Ісуса. Ісус воскреслий з'являється, показується Апостолам живим — Петрові, Якову, Дванадцятьом, самому Павлові та великій групі п'ятистам братів, більшість яких в 55-56 рр., як каже Павло, ще жила (1. Кор. 15,5-9). Хто належав до цієї групи п'ятисот братів, коли та за яких обставин ця поява воскреслого сталася — нам не є відомо. Деякі тлумачі Св. Письма вважають, що ця поява воскреслого Ісуса відбулася в Єрусалимі під час Зелених Свят, коли Дух Святий зійшов на Апостолів і коли, внаслідок проповіді Апостола Петра, «яких три тисячі душ пристало до Апостолів» (Дії 2,41).

Для Павла та його учнів, ці свідчення Апостолів були достатніми, щоб збудити в них віру і переконати, що Христос справді воскрес. Та нині відносини змінилися. Записане слово не має такої сили, як слово живої людини, яку ми особисто знаємо, все єство якої випромінює щирість, простоту, довір'я, котра своїм життям ручиться і свідчить про те, що все сказане нею, є правдиве. Від тих подій минуло вже дев'ятнадцять століть і ми звикли до зовсім іншого способу думання. До самих появ, які не залишають по собі жодних матеріальних певних слідів, ми ставимося зі застереженням. Це саме відноситься також до розповідей поодиноких людей, про видіння, чи появи їхніх померлих, хоч вже наперед такої можливості не треба виключати, бо є багато речей, що їх наука нині ще не може пояснити. Внаслідок сучасної історично-наукової настанови людини до всіх явищ життя в такій важливій справі, яка мала б служити основою для орієнтації всього нашого буття, докази та аргументи Апостола Павла за нашою найліпшою волею не є для багатьох вповні задовільні. Отож для більшої певности ми хотіли б знати, де, за яких обставин, в якому часі ці появи відбувалися. Чи мали Апостоли при цьому певність і матеріальні докази, що це був справді Ісус, а не привид-марев?

Сказавши це, ми хочемо приглянутися ближче до розповідей Євангелістів про всі ці події, пов'язані з воскресінням Ісуса. Шукати, чи не

знайдемо в них якихось елементів, так би мовити, матеріальних доводів-слідів, які самі в собі мали б певну вартість і були б додатковим доказом до свідчень Апостола Павла, що Христос таки справді воскрес і що ці появи не були галюцінацією, маренням поодиноких осіб чи груп.

До таких свого роду матеріальних доказів належить опис відкриття порожнього гробівця і полотнища, в яке обвинули-обгорнули тіло Ісуса, як про це розповідають Євангелисти Лука та Іван, автори третьої та четвертої Євангелій.⁴

Тому що Четверта Євангелія не є збіркою сирого матеріялу з життя Ісуса, але радше овочем роздумів Євангелиста над його особою у світлі воскресіння, ще донедавна багато екзегетів не звертали аж так надто на нього уваги, щоб за його допомогою відкрити справжній образ Ісуса історії. Тепер їхня настанова змінилася. За загальним переконанням в Євангелії Івана знаходимо багато, на перший погляд, другорядних подробиць, які свідчать, що їхнім автором міг бути лише наочний свідок усіх тих подій. Ці подробиці щодо осіб, місцевостей, часу, самі в собі не мають вартости, але дають нам змогу відкрити краще ту дійсність, в якій жив і діяв Ісус, запізнатись з його оточенням, з тодішніми звичаями народу. Іван, як відомо, хотів доповнити те,

⁴ André Feuillet, *La découverte du tombeau vide en Jean 20,3-10, et la Foi au Christ ressuscité, Esprit et Vie*, 1977, N° 18-19, pp. 257-284.

що переочили інші Євангелисти, пишучи свої розповіді про життя, діла, страждання, смерть і воскресіння Ісуса. Це він подає найбільш деталей, про які не згадують інші Євангелисти. Наприклад, хоча б про те, що це завдяки його старанню впустили Петра в двір Первосвященника, де відбувався перший допит Ісуса (Ів. 18,15-16). До таких деталей належить і розповідь про те, що під хрестом, на якому вмирав Ісус, стояла також його мати Марія; а також що Ісус, вмираючи, передав її під опіку учневі, котрого він любив. «А при хресті Ісусовім стояли його мати, сестра його матері, Марія Клеопова та Марія Магдалина. Бачивши Ісус матер і біля неї учня, що стояв — а його ж любив він — мовить до матері: «Жінко, ось син твій». А тоді й до учня мовить: «Ось матір твоя». І від тієї хвили учень узяв її до себе» (Ів. 19,25-26).

Тільки Іван розповідає про те, як сталося, що один з вояків списом проколов грудь Ісуса та як негайно з рани витекла кров і вода. «Через те, що це була п'ятниця, отже, щоб не залишилися в суботу тіла на хресті — бо був Великдень тієї суботи — то юдеї попросили Пилата, щоб переламали їм (розп'ятим) голінки, (аби прискіпити таким чином хвилину смерті), й познімати з хреста. Отож вояки прийшли й переламали першому голінки і другому, який був з ним розп'ятий. Та коли підступили до Ісуса й побачили, що він уже мертвий, то голінок не перебивали йому, лише один з вояків проколов йому списом бік. І

потекла негайно ж кров — і вода. І той, який бачив, свідчить те, і правдиве свідчення його» (Ів. 19,31-35). Тільки Іван згадує про те, що крім Йосифа з Ариматеї похороном Ісуса займався також Нікодим.

«Після того Йосиф Ариматейський, що був учнем Ісусовим, — але потайки, страхався бо юдеїв, — удався до Пилата з проханням, щоб забрати тіло Ісуса. І дозволив Пилат. Прийшов він, отже, і забрав Ісусове тіло. А надійшов і Нікодим, який раніше приходив уночі до нього, та й приніс мішанину з смирни та алое, мірок зо сто. І взяли вони тіло Ісуса та обв'язали його запашним полотном, як то ховають за юдейським звичаєм. А був на тому місці, де розп'яли його, сад, а в тому саду — нова гробниця, в якій нікого ще не клали. Ось там . . . покладено Ісуса» (Ів. 19,38-42).

Інші Євангелисти подають ще одну деталь. А саме: гробниця була висічена в скелі. Матей же і Марко відмічають те, що, поклавши тіло Ісуса в гробниці, прикочено великий камінь до її входу, щоб замкнути доступ до неї.

Для нас має величезне значення розповідь Євангелиста Івана — свідка, очевидця, про події, пов'язані зі смертю та похороном Ісуса, як також про відкриття в неділю вранці порожнього гробівця і залишеного в ньому полотнища, яким обвинене було тіло померлого Христа. Ця розповідь, хоча найпізніше записана, є первісним і найстаршим свідченням учасника всіх тих по-

дій. Опис відкриття цього полотнища Петром та Іваном є, власне, тим, так би мовити, «матеріальним доказом» Христового воскресіння. Щоб зрозуміти вагу цього відкриття, треба нам зазізнатися з тим, як тоді хоронили євреї своїх померлих.

**
*

Євреї, ще більше ніж інші народи давнини, ставилися з великою пошаною до мертвого тіла, яке для них було ділом Божих рук. Обов'язок справити гідний похорон померлому — був для них святим обов'язком. Залишити тіло померлого непохованим, на поживу полевым звірям і птицям небесним — це був вияв найбільшої наруги над людиною (Пс. 79). Отак з часом витворилися в Ізраїлі неписані звичаї та похоронні обряди, які зобов'язували всіх членів родини, приятелів, сусідів.

Першим обов'язком найближчого члена родини було закрити очі померлому (Буття 46,4), і з чуттям поцілувати його. Потім помити тіло покійного, і, намастивши його, або бодай покropивши його пахучими оліями, обвити чистим простирадлом і покласти в горниці аж до похорону, який з огляду на спеку відбувався вісімдесять годин після смерті.

Загорнення в простирадло звичайно так відбувалось. Обмите і намащене пахучими оліями тіло померлого, кладено на середину полотнища довжиною понад чотири, а шириною з пів-

тора метра. Відтак незайняті, вільні частини полотна на якому лежало тіло підгинали вгору з обох сторін до середини і так прикривали ними боки та верх тіла. Долішньою, незайнятою тілом частиною полотна, прикривали померлому ноги, коліна та груди аж до шиї. Щоб при несенні мерця на нарах тіло померлого не відкривалося, загорнене так в полотнище тіло померлого обв'язували трьома-чотирьома полотняними поясами — ноги внизу, вище колін, та на висоті ліктів-рамен. Руки померлого були зложені на грудях, або лежали поруч тіла. До гробу несли мертвця члени найближчої рідні — брати, приятелі, сусіди, з відкритим обличчям. Щойно безпосередньо перед вкладенням до гробу обличчя та груди йому прикривали горішньою решткою незайнятого полотнища, на якому воно лежало.

Своїх померлих євреї ховали звичайно в заздалегідь підготованих родинних гробівцях. Це були «коридори», висічені в кам'яних стінах скелі, на схилах гір. Ці коридори закінчувалися похоронною кімнатою, в стінах якої видовбувано окремі заглибини (200 × 80 см), як це ще тепер можна бачити в римських катакомбах. В ці заглибини вкладали вони тіла померлих. Деколи, одначе, в гробівцях визначних людей при стінах цієї похоронної кімнати вставляли спеціально приготовані кам'яні стовпці і на них клали кам'яну або мармурову плиту, що робило враження пристінного стола чи престола. На цю плиту клали вони тіло померлого, цілком загор-

нене в полотнище.⁵ Рештки пахучих олійків, яких не використано на намащення тіла, залишали з тілом покійного в гробі. Так зроблено напевно з решткою олійків, що їх приніс зі собою Нікодим. Вхід до гробівця, де перед порогом була висічена заглибина, закочувано великим каменем у формі нашого жорнового кола. Він, спочиваючи в цій заглибині перед порогом, закривав вхід до гробу. Щоб ввійти до гробниці треба було відкотити цей камінь. Його відкочували вправо чи вліво по рівчаку викутім в скалі з обох боків входу.

4. 20-ТА ГЛАВА ЄВАНГЕЛІЇ СВ. ІВАНА — СОЛІДНИЙ ДОКАЗ ХРИСТОВОГО ВОСКРЕСІННЯ

20-та глава Євангелії Св. Івана розповідає про те, як дійшло до відкриття порожнього гробу та залишеного в ньому полотнища. «Першого дня тижня (в неділю) Марія Магдалина прийшла до гробниці ранесенько, як ще не розвиднілось, аж бачить — камінь відкочено від гробниці. Отож біжить вона, прибігає до Симона Петра

⁵ Згідно з розповіддю євангелиста Івана, мертве тіло розп'ятого Ісуса було покладене на таку кам'яну плиту біля стіни, бо інакше Марія Магдалина не могла б побачити двох ангелів, з яких один сидів у головах, а другий у ногах, на місці, де було покладене тіло Ісуса (Ів. 20,12).

й до іншого учня, якого Ісус любив, та й каже їм: «Забрали Господа з гробниці й не знаємо, де покладено його» (Ів. 20,1-2).

Як тільки закінчилася субота, Марія Магдалина вибралася раненько до гробу. В перші дні після похорону найближчі члени родини, відмовивши ранні молитви, іншли до гробу померлого, щоб там молитися і плакати. Розповідаючи про воскресіння Лазаря, Євангелист каже: «Юдеї ж, що були в хаті з нею (з Марією, сестрою Лазаря) та її розважали, побачивши, що Марія встала похапцем і вийшла, пішли слідом за нею, бо думали, що до гробу подалась, аби там поплакати» (Ів. 11,31). Це була, ймовірно, єдина причина, чому Марія Магдалина так рано вибралася до гробу. Побачивши відкочений камінь, вона була переконана, що це вчинок ворогів Ісуса, котрі прагнули помститися ще й на мертвому тілі вчителя, забравши його тіло з гробниці, щоб стало воно кормом земним звір'ям. Одержавши вістку від Марії, що камінь від входу до гробівця відвалений, «Пішов Петро з отим іншим учнем, і приходять до гробниці. Бігли вони обидва разом, та той інший учень біг швидше за Петра, тим і прибув до гробниці першим. Нахилившись, бачить — лежить полотнище. Однак не ввійшов. Приходить тоді слідом за ним Симон Петро і, ввійшовши до гробниці, бачить, що полотнище лежить, а й хустка (сударійон), яка в нього (в Ісуса) на голові була, лежить не з полотнищем, але згорнена, (лежить) осторонь,

в іншому місці. Тоді ввійшов і той інший учень, який першим був прибув до гробниці, — і побачив, і увірував. Вони бо ще не знали Писання, за яким мав він з мертвих воскреснути. Тож повернулись учні знов до себе» (Ів. 20,1-10).

Аби зрозуміти, що хотів Євангелист цією розповіддю сказати, треба перейти до оригінального грецького тексту і аналізувати поодинокі слова від 5 до 8 рядка 20-ої глави.

Прибігши першим до гробниці, учень, якого Ісус любив (Іван), нахилився і «blepei keimena ta othonia», тобто «бачить лежаче полотнище». Дієслово «keisthai» має більше значень — бути присутнім, знаходитися, бути покладеним, лежати заповнюючи весь призначений для того простір. З контексту виглядає, що Євангелист хотів більше висловити ніж те, що полотнище знаходилося в гробі. Поважні знавці грецької клясичної і народної мови переконані, що він хотів сказати: Полотнище, в яке було загорнене тіло Ісуса лежало запавшись плоскою, в усій своїй довжині, займаючи увесь простір. Воно лежало запавшись, бо тіла в ньому не було. Лежало на тому самому місці так, як було положене в п'ятницю увечері, з тією різницею, що тіло з нього вийшло, немов би «випарувало», пройшовши скрізь полотнище, нічого при цьому не зрушивши, не розбурхавши.

«Приходить тоді слідом за ним Симон Петро і, ввійшовши до гробниці, «theôrei ta othonia

keimana (...) kai to soudarion, ho en epi tès kephalès autou, ou meta tòn othonion keimenon alla chòris entetuligmenon eis hena topon». Прийшовши Петро до гробниці, і розглядаючися, бачить запале, плоско лежаче полотнище та сударіон, що був в Ісуса на голові, який залишився у своїй формі, не запався, але прикритий горішньою частиною полотнища залишився незмінно навинений так, як обвивав голову Ісуса. Він лежав окремо, тобто на своєму місці, на тому місці самому, де лежала в п'ятницю голова Христа.

За Петром (давши йому першість), ввійшов до гробниці той інший учень, який перший прибув і «eiden kai episteusen» — «Побачив і увірвав», каже Євангелист. Увійшовши до гробниці, він, розглянувшись, зрозумів, що людські руки не доторкнулися Ісусового тіла, якого в полотнищі не було. Не люди забрали тіло з гробівця, але воно само пройшло скрізь полотнище, в яке було загорнене. Полотнище, ненарушене, лежало, запавшись на своєму місці. Сударіон був також на своєму місці,⁶ але не запався. Він збе-

⁶ Сударіон — хустина, шматок полотна у формі нашого рушника, який служив для обтирання спітнілого обличчя. Ту саму назву мало також полотно, яким обв'язували голову померлого, починаючи зверху вниз по підпідборіддя (щоб рот померлого не був відкритим), а потім ще кілька разів навколо чола і тім'я. Так обвинута сударієм голова робила враження голови з накладеним на неї турбаном.

ріг свою форму, яку мав, обвиваючи голову Ісуса, так що малося враження неначе б голова і далі була в ньому прикрита полотном.

Іван увесь час наголошує на необхідність віри в Ісуса. Це слово «вірити» (pisteuein) знаходиться майже сто разів в четвертій Євангелії. Воно дуже часто сполучене зі словом «бачити», бо бачити — це передумова, перший крок, щоб увірувати. Для Івана відкриття полотнища в порожньому гробівці було тим «знаком», знаменем, яке відкрило йому очі, переконало і спонукало повірити. Що воно так є, виходить також із цього факту, що в згаданій розповіді він вживає три різні дієслова: blerein, theôrein, hogan (eiden). Кожне з них означає «бачити», але бачити в різний спосіб.

1. Іван, прибігши до гробниці, нахилиючися, заглядає до середини і «блепеі кеімена та отгона», тобто бачить-зауважує лежаче полотнище. Отож «блепеі» — це чисто матеріяльне відкриття зором якоїсь речі, зовсім механічно, без жодної застанови чому і для чого.

2. Петро, ввійшовши, «тгеореі», тобто бачить, приглядаючись з близька, причому очі та його розум співдіють. «Така бо воля мого Отця, щоб кожен, хто Сина бачить і вірує в нього «тгеорон тон гіон каі пістеуон еіс аутон», жив життям вічним, і щоб я воскресив його останнього дня», — каже Ісус на іншому місці згідно з Євангелистом Іваном (Ів. 6,40).

3. Нарешті ввійшов у гробівець Іван і «єіден каі епістеусен»,⁷ тобто, вглянув в річ, зрозумів її значення, і увірував. Але це ще не каже, що він увірував зразу, з місця, без всякого вагання і сумніву. Євангелист Лука, розповідаючи в йому властивий спосіб про те саме каже: «Петро встав, побіг до гробниці й, нахилившись, побачив лиш пов'язки-полотнище. І повернувся до себе додому, дивуючися тому, що сталося» (Лк. 24,12). Іван каже приблизно те саме: «Тож повернулись учні (Петро та Іван) знов до себе. Вони бо ще не знали Писання, за яким Ісус мав з мертвих воскреснути» (Ів. 20,9-10). Апостолам в ту хвилину бракувало ще повного утвердження у вірі. **Однак це відкриття порожнього гробу з запалим полотнищем та нерушеним сударієм стало для них поштовхом до глибшої застанови, до роздумів, які згодом привели їх до віри у воскреслого Ісуса.**

Зразу після цих слів Іван розповідає про те, як Ісус з'явився Марії Магдалині. Апостоли, відкривши порожній гріб з полотнищем, не знаючи, що про це думати, приголомшені, повернули назад до Єрусалиму. «Марія ж (Магдалина) стояла надворі перед гробницею і плакала. А плачучи, нахилилася вона до гробу, і бачить двох ангелів: у білім вони, сидять — один у головах, другий у ногах, де лежало було тіло Ісусове: І кажуть вони їй: «Жінко, чого плачеш? — «Узя-

⁷ Єіден — аорист від *горао*.

ли мого Господа, — відвічає вона їм, і не знаю, де покладено його». Сказавши це, обернулась і бачить: Ісус там стоїть! Та не знала вона, що то Ісус. І каже їй Ісус: «Жінко, чого ж ти плачеш, кого шукаєш?» Гадавши ж, що це садівник, вона говорить йому: «Пане, коли ти забрав його, то повідай мені, куди ти його поклав, — а я заберу його». Мовить до неї Ісус: «Маріє!» А та обернулась та до нього по-єврейському: «Раввуні!» — що у перекладі означає «Учителю!» А Ісус їй каже: «Не стримуй мене, не зійшов бо я ще до Отця мого, але йди до моїх братів (учнів) і повідай їм: Іду я до Отця мого й Отця вашого, до Бога мого й Бога вашого».

Марія, побачивши Господа, напевно припала йому до ніг і обняла його ноги, тому й ці слова Ісуса: «Не стримуй мене», так як про це натякає Матей (28,9). І пішла Марія, щоб звістити учням: «Бачила я Господа», — та й що він це їй повідав» (Ів. 20,11-18).

Ця розповідь Євангелиста Івана про Марію Магдалину, яка перша відкрила, що камінь від входу до гробівця відкочений, і яка перша побачила воскреслого Ісуса, є напевно розповіддю учасника всіх тих подій. Коли б про ці речі писав якийсь літератор, а не учасник та наочний свідок, тоді цей опис виглядав би напевно зовсім інакше. Іван, розказуючи про все це, говорить правду так, як воно й справді було, не турбуючися про все інше.

Стороння людина, керуючися іншими мотивами як правдою, ніколи не сказала б, що це Марія Магдалина, прийшовши першою до гробниці в неділю вранці, зауважила, що камінь від входу до гробу був відкочений. Вона замовчала б також той факт, що Марія була першою, якій з'явився воскреслий Ісус. Таке поступування було б зрозуміле, бо тоді свідчення Марії, як жінки, не мало жодної правної вартости. Крім цього він каже, що вона була сама одна. З нею нікого іншого не було, хто міг би її свідчення підтвердити, та й її минуле було сумнівної вартости. В оточенні Ісуса були достойніші жінки: «Йоанна, жінка Хузи, Іродового урядовця, Сусанна та багато інших, що їм (Апостолам) помагали зі своїх маєтків» (Лк. 8,3). Вона ж, Марія Магдалина, була тією, з якої Ісус сім бісів вигнав (Мк. 16,9). Деякі екзегети ототожнюють її з колишньою публічною грішницею, про яку розповідає Євангелист Лука (7,36-50). Висувати таку жінку на перше місце без поважних причин є немислиме. Такою важливою причиною могла бути тільки історична правда.

Розповідь Євангелиста Івана про появу Ісуса Марії Магдалині є свого роду доповненням розповіді про відкриття порожнього гробівця і знайденого в ньому полотнища. **Вона доводить, що ні Апостоли, ні Марія не сподівалися, не були підготовані до воскресіння Ісуса. Вони не припускали тієї можливості, не рахувалися з тим, що Ісус може воскреснути.**

Бачачи відкочений камінь від входу до гробівця, Марія була переконана, що це вчинок, діло ворогів Ісуса, котрі хотіли збещестити тіло мертвого вчителя. Коли ж побачила Ісуса, який питав її: «Жінко, чого ти плачеш, кого шукаєш?» (Ім. 20,15), то вона взяла його за садівника. Щойно тоді коли Ісус назвав її по імені, сказав до неї «Маріє!», вона пізнала його і закликавши «Раввуні!» (мій учителю), та припавши до землі, обняла його ноги. **Про якусь автосугестію, про якусь самонавіювання Марії чи Апостолів тут не може бути мови. Це були приголомшуючі, змушуючі, в тілесному виді-формі, появи воскреслого Ісуса, проти яких Апостоли всім своїм еством боронилися.**

Метою ж цієї розповіді про появу Ісуса Марії є підтвердити, що порожній гріб і залишене в ньому полотнище зі сударієм були, власне, одним із тих знаків, знамен-чуд, які почалися в Кані Галилейській, де Ісус перемінив воду у вино (Ів. 2,1-11), і які він чинив увесь час, щоб змусити своїх слухачів до застанови. Він хотів таким чином відчинити їм очі, дати їм змогу, бачачи його діла, відкрити ту нову дійсність, яку він голосив, яка почалася з його приходом. Всі ці знамена-чуда мали за мету дати їм змогу «теореін», тобто, бачити думаючи, і так привести їх до віри в його слова, в його післанництво.⁸

⁸ R. Schnakenburg, Das Johannesevangelium, III. Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1975, S. 404.

Саме відкриття порожнього гробівця і залишеного в ньому полотнища не було б, без цього детального опису Євангелиста Івана, доказом Христового воскресіння. Воно не було б тим «змушуючим», тим достатнім знаком, аби могли повірити, що Ісус справді воскрес. Воно не було б задовільним, бо могли прийти люди і в порозумінні зі сторожею, зовсім не поспішаючи, забрати тіло Ісуса, залишивши полотнище. Та видівши запале полотнище, яке займало весь простір так, як було положене з тілом в п'ятницю, не зім'яте, не розбурхане, не розвинене, лише запале, бо тіла в ньому не було, не можна було залишитися байдужим. До того ж ще сударійон, який залишився на своєму місці (на «тому місці»), затримуючи свою форму, немов би голова Ісуса надалі в ньому перебувала — все це змушувало до застанови. Ясно було, що не людські руки забрали тіло Ісуса та, що в будь-який інший природний спосіб зникнення тіла Ісуса з гробу не можна пояснити. Отож в цій розповіді про відкриття порожнього гробівця та ненарушеного полотнища Євангелист Іван, учасник і наочний свідок тих подій, поділився з нами тим фактом-мотивом, який відкрив йому очі, уможливив, спонукав і привів до віри в Христове воскресіння.

**
*

Закінчивши розповідь про появу воскреслого Ісуса Марії Магдалини, Євангелист Іван в тому

самому розділі говорить ще про появу Ісуса його учням, при замкнених дверях і вікнах, в Єрусалимі. Одного ж із Апостолів, Томи Близнюка, в той час не було з ними (Ів. 20,19-25). Цю першу розповідь доповняє він другою, про нову появу воскреслого Ісуса, коли невіруючий Тома вже був з ними. «А двері були замкнені!» — каже Євангелист Іван, — коли Ісус став посередині учнів і промовив до них: «Мир вам!» ... Відтак сказав до Томи: «Простягни твою руку і вклади її у бік мій. Та й не будь невіруючий, — а віруючий!» (Ів. 20,26-27). Як перша, так і друга розповідь мали за завданням вказати на те, що воскреслий Ісус був справді Ісус з Назарету, що він той сам — розп'ятий і погребаний, але водночас цілком інший. **Його тіло, прославлене після воскресіння, не підлягає вже законам нашої природи.** Він з'являється при замкнених дверях і вікнах, дозволяє себе дотикати, показує свої рани на руках і груді, а відтак зникає так само несподівано, як появлявся.

Взявши все це під увагу, ми можемо сказати, що розповідь про відкриття порожнього гробівця і знайдене в ньому полотнище має історичний ґрунт і є тим, так би мовити, «матеріальним» доказом Христового воскресіння, якого ми так для більшої певности прагнемо. Якщо б прихильники Бультманнової екзегетичної школи мали слухність — з чим нам тяжко погодитися — і опис появ воскреслого Ісуса в Євангеліях були б лише «теологією у формі популярних

розповідей», спробою передати в приступній образній формі ту нову дійсність, яка з безсумнівним воскресінням Ісуса наступила, то принаймні детальний опис знайденого в гробівці полотнища і сударія Євангелистом Іваном (Ів. 20, 5-8) є напевно історичним фактом. Воно є свідченням учасника-очевидця цих подій, і, тим самим, одним з матеріальних доказів воскресіння. **Пояснити все це, що сталося в гробівці в природний спосіб не можна. Отож перші появи воскреслого Ісуса, підготовані відкриттям порожнього гробівця, мусіли бути такі в тілесному виді, бо інакше Ісусові учні ніколи не повірили б, що він воскрес.**

Є ще інші причини, які посилюють наше переконання, що перші появи воскреслого Ісуса були в тілесній формі.

1. Відвідування гробу померлого в перші дні після похорону належало до святого обов'язку приятелів та родини.

2. Знайдення порожнього гробу жінками — про що в усіх чотирьох Євангеліях є мова — попереджують появи воскреслого.

3. Проповідь про воскресіння Ісуса в Єрусалимі не була б можливою, якщо гріб справді не був порожнім, бо до сутті воскресіння в тодішньому розумінні належало оживлення, реанімація мертвого тіла.

4. Супротивники християн ніколи не оспорювали того факту, що гріб був порожній. Вони

намагалися тільки пояснити це на свій лад (вночі, коли сторожа спала, прийшли учні й забрали тіло Ісуса) (Мт. 28,13).

5. Якби розповідь про відкриття порожнього гробу та появи воскреслого Ісуса були вигадані, «сфабриковані» учнями — про що не може бути й мови — тоді вони напевно не висували б жінок на перше місце, бо свідчення жінок тоді не мало жодної юридичної вартости.

До об'єктивних аргументів приєднується ще розповідь Євангелиста Івана про відкриття порожнього гробівця двома Апостолами — Петром та Іваном з докладним описом залишеного в ньому полотнища (Ів. 20,1-8). Для нас воно має величезне значення, про що вже була мова. Цей опис Євангелиста Івана — це свідчення людини очевидця, учасника всіх тих подій. Для нього це відкриття було тим першим знаком, знаменем, яке уможливило й привело його до віри в воскреслого Ісуса.

Закінчуючи цей двадцятий розділ-главу, Євангелист Іван каже: «Ще й інші численні чудеса-знамена, що їх не списано у цій книзі, вчинив Ісус на очу своїх учнів (не лише за свого життя, а й по своєму воскресінні). А ції — списано, щоб увірували ви, що Ісус є Христос (Месія) Син Божий, а вірувавши, щоб мали життя в його ім'я» (Ів. 20,30-31).

Відгомін і підтвердження цих слів Євангелиста Івана знаходимо в наступній Книзі Нового Завіту, в перших рядках Апостольських Діянь.

В передмові автор Діяль — Св. Лука каже: «Першу книгу (Євангеліє) я написав, о Теофіле, про все, що Ісус робив та що навчав від початку, аж до дня коли вознісся, давши Святим Духом накази Апостолам, яких собі вибрав. Їм, многими переконливими доказами (свідченнями, знаками) він виявив себе живим по своїх стражданнях, з'являючись їм продовж сорок днів і говорячи з ними про справи Божого Царства» (Дії 1,1-3). В оригіналі зазначено по-грецькому «Εν πολλοίς τεκμηρίοις», тобто «численними переконливими, безсумнівними, певними доказами» він показував себе їм (апостолам) живим. Отож для Апостолів появи воскреслого в тілі були доказами його воскресіння і ними вони є також і для нас. Вони є продовженням тих знаків-знамен, що їх чинив Ісус під час свого земного життя, щоб переконати і привести до віри своїх слухачів.

**
*

Х. НОВА ДІЙСНІСТЬ

1. НЕПЕРЕДБАЧЕНІ НАСЛІДКИ ВОСКРЕСІННЯ

Для противників Ісуса його хресна смерть мала покласти край його дії так, що й згадка про нього мала зникнути з пам'яті його сучасників за 20-30 років. Ця ганебна смерть на хресті мала бути для народу наочним і переконливим доказом, що Бог відкинув Ісуса як богохульника і фальшивого пророка. Це мало бути угроблення не лише його особи, а й Ісусового діла, його ідей, його науки. Та сталося навпаки. Смерть Ісуса не стала кінцем, — як вони надіялися, — але початком нової дійсності, якої вони не передбачували, не сподівалися.

Кожний об'єктивний історик без найменшого вагання погодиться з тим, що зі смертю Ісуса його справа не вмерла, а якраз навпаки. Щойно після його смерті почала вона по-справжньому жити, буйно рости і розвиватися з нечуваною силою.

Отак для кожного об'єктивного спостерігача напрошується запитання, як усе це пояснити?

Як дійшло до того, що після такого трагічно-ганебного закінчення земного життя Ісуса міг розпочатися такий динамічний ріст, такий духовний підйом, якому він дав початок. Як дійшло до того, що цей фальшивий — в очах провідників народу — пророк став Христом-Месією, очікуваним Спасителем, що цього богохульника почали вважати Божим Обранцем, Божим Сином. Як пояснити, що той невеличкий гурток його послідовників, зневірених, перестрашених і розпорошених після його смерті (Лк. 24,13-24), не зник безслідно, але кілька тижнів після цієї катастрофи зібрався знову в Єрусалимі і в нечуваний досі спосіб почав голосити прилюдно все те, чого Ісус навчав і що чинив за свого життя. Водночас його послідовники не обмежуються самою розповіддю про те, що Ісус протягом свого життя діяв та чого навчав. Вони наперекір усякому здоровому глузду твердять, що той Ісус воскрес, що він живе й надалі діє в невидимий таємничий спосіб. Він, його особа, його вчення є, власне, початком отого Богом обіцяного часу Господнього Змилування, як це предсказували Пророки, а його прихід — це початок Божого Царювання в світі. Отож, як пояснити, що хрест — цей знак ганьби і Божого прокляття, став для них знаком, запорукою надії й спасіння? Звідки брали ці прості, невчені люди силу, звіщати всім цю — в їхньому розумінні — Добру Новину помімо всіх погроз, залякувань і переслідувань, наражуючися не лише

на страту свого майна, але й життя? Отак і нині стоять історики перед загадкою, як в дійсності дійшло до заснування Християнства?

Наука Будди і Конфуція поширювалися поступово протягом років, зростала з часом органічно. Магометанство насаджувало силою меча ще за життя Магомета. Де ж була причина цього, так би мовити експлозивного поширення Християнства? Як дійшло до цього, що з цієї невеликої, незначної юдейської секти у своїх нацалах, стало воно світовою релігією?

Нинішня людина ладна пояснювати всі суспільні явища за допомогою психології та соціології. І справді завдяки цьому нині можна пояснити багато явищ, але не все. Тому замість того, щоб шукати різних можливих теорій, виберімо певніший шлях і шукаймо за допомогою джерел того, що штовхнуло проповідників Християнства, носіїв цих нових ідей на цей незвичний шлях. Що було їхньою насагою і силою?

За одностайним свідченням Новозавітних Книг — це було воскресіння, появи та заклик розп'ятого і воскреслого Ісуса бути його свідками: . . . «в Єрусалимі, у всій Юдеї та Самарії й аж до краю землі» (Дії 1,8). Цьому покликові Воскреслого вони не змогли протистояти, опертися. Свідчити і звіщати всім Господа Ісуса стало метою і внутрішньою потребою їхнього життя. Ділитися з усіма всім тим, що вони бачили та чули, перебуваючи з Ісусом протягом його

земного життя і після його смерти, було для них справою совісти. «Ми бачили Господа», — кажуть Апостоли Томі, котрий не був з ними під час першої появи Воскреслого (Ів. 20,24-29). «Оцього Ісуса (як предсказали пророки) Бог воскресив і ми всі цьому свідки. Він, отже, вознесений Божою правцею, одержав від Отця обіцяного Святого Духа і вилив його (на нас). Ось воно те, що ви бачите й чуєте», — каже Апостол Петро у своїй першій проповіді в Єрусалимі до людей, які збіглися після Зіслання Святого Духах (Дії 2,32-33). «Бог Авраама, Ісаака і Якова, Бог отців наших, прославив слугу свого Ісуса, що його ви видали й відреклися перед Пилатом, коли цей присудив його пустити; ви ж Святого і Праведного зреклися і просили, щоб вам помилувано чоловіка душогубця, а Творця життя вбили, якого Бог воскресив з мертвих, чому ми свідки» (Дії 3,13-15).¹

Цієї віри Апостолів у воскресіння Ісуса, їхнього святого переконання і певности, що Ісус таки справді воскрес ніхто сьогодні не ставить під сумнів, але багато пробують її по різному пояснити. Хто має багато фантазії, той може вигадати десятки різних гіпотез, пояснень, як це дійшло до переміни Апостолів та до їхнього утвердження у вірі у Воскреслого. Отак порожній гріб деякі пояснюють викраденням тіла, перене-

¹ Grass H., Ostergeschichten und Osterberichte, Göttingen, 1962.

сенням Ісуса до іншого гробу, переплутанням з іншим гробом, тощо. Інші твердять, що Апостоли не були безсторонніми, незаінтересованими людьми. Їхня віра була підсвідомим виявом їхнього прагнення; і так появи Воскреслого були галюцінаціями-маренням, привидами, бо це відповідало їхнім бажанням.

Спростувати тут усі ці погляди нема сенсу, бо на підставі попередніх розділів читач має ясну картину про те, в якому стані перебували Апостоли після трагічної смерті Ісуса на Хресті. В якому стані зневіри і безрадности вони опинилися. Це був кінець усіх їхніх мрій і сподівань. Бути проповідниками воскресіння вони особисто не мали жодного інтересу. Проти цього вони всім своїм єством боролися. Тільки завдяки безсумнівним, певним, автентичним і змушуючим появам Воскреслого вони поступово переініювалися. На місце зневіри, сумнівів, хитання, в які вони потрапили, прийшов внутрішній мир, спокій, впевненість. Невидиму присутність Воскреслого між ними вони відчували на кожному кроці. Вона давала їм силу і сміливість іти та звіщати всім цю Добру Новину, що час Божого Змилювання прийшов; що Ісус живе; що Бог воскресив його і прославив, «вищицею і дав йому ім'я, що понад усяке ім'я (нову гідність), щоб перед іменем Ісуса всяке коліно приклонилося на небі, на землі й під землею і щоб усякий язик визнав, що Ісус Христос є Господь на славу Бога Отця» (Фил. 2,9-11).

Тільки цими появами Воскреслого за різних обставин і в різних місцях можна пояснити це їхнє утвердження у вірі, цю їхню впевненість, що він, Ісус, таки справді воскрес. І, власне, ця впевненість, єдина вона, дала їм силу стати свідками розп'ятого і воскреслого Ісуса, ділитися з іншими своїми переживаннями, своєю радістю, своєю надією, не звертаючи уваги на загрозу переслідування. Усе це вони робили не тому, що були фанатиками, що хотіли на своєму поставитися. О, ні! Не з особистих, не з людських міркувань вони це робили, але тому — як це сказали Петро та Апостоли на суді перед Синедрійоном і Первосвящеником: «Бога повинно слухатися більше, як людей» (Дії 5,29). Свідчення і проповідь про воскреслого Ісуса були вимогою їхньої совісти, якій вони не могли, не мали сили протистояти.

2. НОВІ ПРОБЛЕМИ УЧНІВ ПІСЛЯ ВОСКРЕСІННЯ ІСУСА

Нова дійсність, яка постала у зв'язку з воскресінням Ісуса та зісланням Святого Духа, була для його учнів і послідовників наглядним виявом Божого змилювання, потрясаючим доказом Божої сили та могутности. Під її впливом вони позбулися страху, перемогли всі сумніви й вагання та пішли в світ звіщати усім, що Бог

воскресив Ісуса, що він справді воскрес. Одначе, вони швидко відчули, що сама розповідь фактів про життя, слова, діла, смерть і воскресіння Ісуса не є вистачальними. Щоб Євангелія, тобто Добра Новина, яку вони звіщали, була справді Доброю Новиною, вони мусіли пояснити слухачам, який був сенс усього того, що на їхніх очах збулося. Вони мусіли дати відповідь на запитання, чому Ісус мав страждати і вмерти? Що дали, що принесли віруючим його смерть і воскресіння? Хто ж є той Ісус з Назарету, котрий насправді був основою всієї їхньої проповіді. Зрештою вони самі потребували ясної відповіді на всі ці запитання. Вони відчували підсвідомо, що смерть Ісуса не була самим неминучим наслідком його проповіді, його життя і поступування, але, що за цим усім скривалася якась глибша таємнича дійсність, яку треба було конечно відкрити.

Їм було ясно, що Бог, воскресивши Ісуса, визнав, схвалив, затвердив усе те, що він чинив. Він прийняв і прославив того, кого політичні та релігійні провідники народу відкинули, як опутаного нечистими силами агітатора, богохульника (Ів. 8,48,52; 10,20). Та попри все залишалося ще багато інших питань без відповіді. А саме: чому поступування Ісуса так мало відповідало сподіванням і надіям Ізраїля? Чому вибрав він такий тяжкий і незвичний шлях, який неминуче мусів закінчитися трагічно? Звідки черпав він силу витримати помимо всього аж до кінця?

Звідкіля походило це безмежне нічим незахи-таним довір'я до Бога? Ця самосвідомість Божої близькості та безпосередності у його відношенні до Всевишнього, яка ціхувала все його посту-пування, всі його слова й діла?

Отак вже скоро почали вони застановлятися над сенсом і вагою воскресіння для самого Ісу-са і для них — його послідовників; над тим, чо-му Ісус мав страждати і що принесли світові його страждання та смерть? Вони шукали від-повіді на питання, хто насправді був цей Ісус з Назарету, котрого вони особисто знали, з яким ділити радість і смуток, спрагу і голод, спеку дня і холод ночі протягом цих трьох років його при-людної діяльності, під час його земного життя?

Сліди їхніх пошуків і намагань відповісти на всі ці хвилюючі питання знаходимо в інших книгах Нового Завіту, тобто в Діях Апостолів та Апостольських листах. Ці відповіді Апостолів і перших послідовників Ісуса не байдужі й нині нам, людям двадцятого століття. Отож в наступ-них розділах, на підставі текстів Новозавітних Книг, ми хочемо відкрити їх, з ними запізнати-ся, щоб зрозуміти, хоч дещо цю нову таємничу дійсність, яка настала з приходом Ісуса, його хресною смертю і воскресінням. Це допоможе нам в новому світлі поглибити дещо наше релі-гійне знання. Воно, на жаль, іноді, ба, навіть дуже часто, залишилося на рівні катехизму по-чаткової чи середньої школи нашого дитинства, нашої молодости. Звідси і наше перше питання:

що є суттю воскресіння та що означають слова Символу Віри: «Воскресшого в третій день, згідно з Писанням».

3. СУТЬ ВОСКРЕСІННЯ НА ПІДСТАВІ КНИГ НОВОГО ЗАВІТУ

Святкуючи рік у рік Великдень, ми, за прийнятим звичаєм нашої Східньої Церкви, вітаємо один одного в ці дні радісним «Христос воскрес — Воїстину воскрес!» При цьому, на жаль, ми не свідомі й не думаємо про те, яку незвичну і нечувану річ ми тим привітом висловлюємо. Про Христове воскресіння в ці дні говоримо ми, як про щось зовсім нормальне. Та не так воно було тоді, коли цю вістку вперше почали голосити учні Ісуса та його послідовники в Єрусалимі.

Більшість наших людей, коли кажуть, що Христос воскрес, то переконані, що Ісус, будучи Богочоловіком, або, як деякі собі уявляють — Богом в людському тілі, воскрес своєю власною силою. А воно так не є. Це загальне уявлення не відповідає духові Книг Нового Завіту. В Новозавітних Книгах майже постійно йде мова про те, що це Бог воскресив, воздвиг, прославив Ісуса. «Бог батьків наших воскресив Ісуса, якого ви вбили, повісивши на дереві (розп'явши на хресті). Його Бог підняв правицею своєю, як князя і Спаса, щоб дати Ізраїлеві покаяння і відпущення гріхів, каже Апостол Петро. І ми

свідки цих подій, і Дух Святий, що його Бог дав тим, які йому коряться». Почувши це, вони (Синедрійон і Первосвященик) розлютилися і задумали їх вбити» (Дії 5,30-33).

Щоб висловити зрозуміло і образно цю нову дійсність, яка постала після хресної смерті Ісуса (інакше, як образно про неї не можна говорити), Священне Писання вживає два слова «egeirein» (egeirein) — возбужувати, збуджуватися, прокинутися та «anastanai» (анастанай) — вставати, підноситися.

Цими словами, взятими із щоденного життя, користується Писання, щоб описати, змалювати повернення до земного життя померлих, а також, щоб висловити цю велику надію Юдаїзму про есхатологічне,² загальне воскресіння померлих, коли настане кінець світу. Це вірування в останні століття до Христа було дуже живе. Для юдеїв — Бог Ізраїля, це Бог живих, котрий своїх вірних не здає на поталу так, що навіть після їхньої смерти він є їхнім Богом, який за них не забуває і пам'ятає. **Отак, коли в Новозавітних Книгах йде мова про те, що Бог воскресив Ісуса, то це не стосується тільки самої особи Ісуса. Для авторів Новозавітних Книг воскресіння Ісуса має універсальний характер, універсальне значення. З його воскресінням почався вже**

² Есхатологія (від грец. «есхатос» — останній) релігійно-богословське вчення про кінцеву долю людства і Всесвіту.

есхатологічний, тобто кінцевий період історії світу, бо Ісус є «первенець воскресших», він «первісток, первородний з мертвих», з тих, що померли і воскресли. Він перший з цієї великої черги Божих дітей, які у свій час стануть учасниками загального воскресіння при кінці віків (Дії 26,23; 1. Кор. 15,20; Кол. 1,18).

Інший аспект, на який багато не звертають уваги, коли йде мова про Христове воскресіння, це той, згідно з яким Христове воскресіння не має нічого спільного з «воскресінням» (поверненням до земного життя) Лазаря, дочки Яїра, сина вдовиці з Наїну, про які розповідають Євангелії (Ів. 11,1-44; Мк. 5,21-42; Лк. 7,11-17). Їхне «воскресіння» — це була тільки сама реанімація мертвого тіла, повернення до перереднього, до земного життя, яке через кілька років закінчилось смертю так, як це буває з усіма людьми. Воскресіння ж Ісуса зовсім іншого роду, іншого порядку, бо, — як каже Апостол Павло, — «Христос, воскреснувши з мертвих, вже більше не вмирає: смерть над ним (вже) більше не панує» (Рим. 6,9). Воскресіння Ісуса — це не повернення, не продовження чи відновлення попереднього життя, але початок нового буття. Це перехід з тлінного в нетлінне, з неслави в славу, з немочі в силу, зі смертного в безсмертне (1. Кор. 15, 42-44, 54).³

³) Н. Urs von Balthasar, Der Gang zum Vater (Ostern), Mysterium Salutis III/2, Einsiedeln, 1969.

Основою цієї віри євреїв у загальне воскресіння праведних під кінець віків була віра в Бога, як пана життя і смерті. Він єдиний є вірним, на нього завжди і скрізь можна покладатися. В його руках — доля одиниць і народів. «Немає, як Господь святого, нема бо іншого, крім тебе (Господи), нема скелі, як Бог наш... Господь мертвить і оживляє, він зводить до Шеолу (до підземелля, місця перебування померлих) і наверх виводить», — каже мати пророка Самуїла (1 Самуїла 2,2-6). Тяжко випробовуваний Божими допустами праведний Іов каже: «Я знаю — Захисник мій живе... Позбавлений навіть шкіри, я встану і в моїм тілі побачу Бога. Я сам його узрю, очі мої побачать» (Іов 19,25-27).

Бог Ізраїля — це Бог живих, який мертвих оживляє. «Господи, Боже наш, Ти мертвих оживлюєш, благословен еси ввіки», — ісповідували євреї щоденно в молитві «Вісімнадцятьох Благодарень». Цю думку висловлює і Апостол Павло, коли каже, що Бог Авраама є «Богом, що оживляє мертвих і кличе те, чого (ще) немає, наче б воно вже існувало» (Рим. 4,16-17). У своєму листі до Коринтян, де він описує свої страждання і скорботу, Апостол Павло каже: «Ми бо не хочемо, брати, щоб ви не знали про нашу скорботу, яку ми пережили в Азії. Ми були над міру й над силу так пригнічені, що не мали вже надії і жити. Ми, дійсно, мали самі в собі при-

суд смерти, щоб надіялися не на самих себе, а на Бога, який воскресшає мертвих» (2. Кор. 1,8-9).

Ще є третій аспект, на який треба звернути увагу. Коли Святе Письмо говорить про воскресіння Ісуса, то дуже рідко вживає дієслова в активній формі. Воно майже весь час користується пасивною, тобто не каже, що Ісус воскрес, але був воскресений, воздвижений, піднесений, або таки прямо каже, що це Бог, який воскресив Ісуса (Дії 2,24; 3,15; 5,30; Рим. 10,4; 1 Кор. 6, 14; 15,15 та інші). Таким чином воскресіння Ісуса — це передусім вияв Божої вірности, сили, могутности і слави, як навчає Апостол: «Тому й я, почувши про вашу віру в Господа Ісуса і про любов до всіх святих, не перестаю дякувати за вас і згадувати вас у моїх молитвах, щоб Бог Господа нашого Ісуса Христа, Отець слави, дав вам дух мудрости та об'явлення, щоб його добре спізнати; щоб він просвітив очі вашого серця, аби ви зрозуміли, до якої надії він вас кличе, яке то багатство славної спадщини між святими і яка безмірна велич його сили, яку він здійснив у Христі, коли воскресив його з мертвих і посадив на небі праворуч себе, вище від усякого начала, власти, сили й володарства та всякого імени (гідности), яке б воно не було, не тільки на цьому світі, але й на тому, що буде» (Еф. 1, 15-21).

Воскресіння Ісуса це не тільки вияв Божої могутности й слави, але воно також запорука

нашого власного воскресіння, бо «Коли Дух того, хто воскресив Ісуса з мертвих, мешкає у вас, то той, хто воскресив Христа з мертвих, оживить і ваші смертні тіла Духом своїм, що живе у вас» (Рим. 8,11).

Звороти «Бог, що воскресив Ісуса», а також «Бог, що воскресшає мертвих» — це визначення, почесні звороти, прикмети Бога Християн. Ці вислови разом із словом «Отець» та «Любов» віддають найкраще істотню прикмету Бога Нового Завіту (2. Кор. 4, 14). Починаючи свого листа до Галатів Апостол Павло каже, що він став Апостолом не через посередництво, вибір чи покликання людьми, але «через Ісуса Христа і Бога Отця, що воскресив його (Ісуса) із мертвих» (Гал. 1,1). Воскресивши Ісуса, Бог об'явив себе, своє ество, свою любов, святість і вірність. Ісус — це останнє слово Бога. Його воскресіння з мертвих є підтвердженням усіх Божих обітниць. «Ми звіщаємо вам ту обітницю, що була зроблена батькам нашим. Бог її здійснив нам, їхнім дітям, воскресивши Ісуса», — каже Павло (Дії 13,32-33). Тому воскресіння Ісуса має універсальне значення для всього людства. Воно є початком есхатологічного періоду історії світу, антиципацією, випередженням загального воскресіння праведних при кінці віків. Так розуміли Христове воскресіння його учні та послідовники.

За переконанням Апостолів від нашого ставлення до Ісуса, залежатиме доля кожного з нас. Бог, воскресивши його із мертвих, поставив себе

по його стороні, нерозривно об'єднався, солідаризувався з ним. Він підтвердив, визнав, встановив його абсолютним і неповторним носієм спасіння, есхатологічним речником своєї спасительної волі. Ісус є, власне, конкретизацією, унаочненням, втіленням в нашому світі цієї відвічної спасительної волі Бога. Приймаючи Ісуса вірою, тобто цілого Ісуса — в його людськості, навчанні, поступуванні й переможній смерті, ми приймаємо Божу всепрощальну любов, його безмежне чоловіколюб'є, убожествууючу любов Отця, яка є суттю нашого спасіння. Ми приймаємо спасіння, від віків підготоване Отцем, об'явлене і принесене нашим Господом Христом Ісусом, поза яким немає спасіння, «бо немає під небом іншого імені, даного людям, що ним би ми могли спастися» (Дії 4,12).

Деякі проповідники в минулому звикли казати, що воскресіння Ісуса — це найбільше з його чудес. Таке твердження не відповідає дійсності. Воскресіння Ісуса не має нічого спільного з чудами, які творив Ісус протягом свого земного життя. Їх не можна ставити на тому самому рівні, бо воскресіння є зовсім іншого порядку.

Підсумовуючи все те, про що була дотепер мова, ми можемо сказати: Наша віра у воскресіння Ісуса, підтверджена історичними фактами, записаними і збереженими в Новозавітних Книгах, має солідну основу. Вона впливає логічно з нашої віри в Божу всемогучість, як Творця і Вседержителя, в Божу святість, любов та вір-

ність. Воскресіння Ісуса — це останній вияв Божественности Бога, того, ким Бог насправді є. Отак наша віра у воскресіння Ісуса — це не «додаток» до віри в Бога, чи до нашої віри в Христове післанництво. Вона є нерозривно пов'язана, невід'ємна частина нашої віри в Бога Священного Писання, як Творця і Вседержителя, який з небуття силою свого слова все покликав до буття, який у своїй могутності та вірності воздвигнув, воскресив розп'ятого та погребеного свого слугу, Ісуса з Назарету.

4. ВОСКРЕСІННЯ ІСУСА У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ БОГОСЛОВІЇ

Воскресивши Ісуса, Бог прийняв і підтвердив невідклично його післанництво, схвалив його науку та й все його поступування. Воскресіння Ісуса було передусім його вивищенням (Фил. 2, 9), входом в його славу (Лк. 24,26). Тут слова «вивищення», «вхід в славу» та «сидіння праворуч Отця» є образними мовними зворотами, які хочуть висловити невисловиме, те чого людською мовою не можна віддати. Усі ці звороти означають, що Ісусова хресна смерть, воскресіння, вивищення творить одну цілість, є нерозривно пов'язані між собою. З хвилиною воскресіння Ісус увійшов в Божественну славу, був інтронізований, став учасником Божественної гідности, сили

й влади, — як каже Апостол Петро: Ми спасемось «воскресінням Ісуса Христа, який, зійшовши знову на небо, є по правиці Божій, і йому підкорені ангели, власті й сили» (1 Пет. 3,21-22). Тому для послідовників Ісуса, котрі живуть його життям, їхня батьківщина в небі, «звідки і Спасителя очікуємо, Господа Ісуса Христа, який перемінить наше понижене (земне) тіло, щоб було подібним до його прославленого, повоскресшого тіла, (Божественною) силою, якою він спроможен усе собі підкорити» (Фил. 3,20-21). Так, воскресіння, вивищення, вознесіння, сидіння праворуч Отця в книгах Нового Завіту — це не що інше, як образні звороти про перебування Ісуса в близькості Бога, в колі безпосередньої Божої присутності і любови. Це початок його нового життя з Богом в Божественний спосіб, яке почалося відразу після його хресної смерти та воскресіння, як про це свідчить Євангелист Іван.⁴

За Євангелистом Іваном Ісус вже в неділю воскресіння, при першій своїй появі учням, уділив їм Святого Духа. «Як звечоріло того самого дня, першого в тижні, — а двері ж були замкнені там, де перебували учні: страхались бо юдеїв, — увиходить Ісус, став посередині та й

⁴ W. Thüssing, Die Erhöhung und Verherrlichung Jesu im Johannesevangelium, Münster, 1970; R. Schackenburg, Das Johannesevangelium, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1971, S. 498-512.

каже їм: «Мир вам!» Це промовивши, показав їм руки й бік. І врадувались учні, побачивши Господа. І ще раз Ісус їм каже: «Мир вам! Як мене послав Отець, так я посилаю вас». Це промовивши, дихнув на них і каже їм: «Прийміть Духа Святого! Кому відпустите гріхи — відпустяться їм, кому ж затримаєте, то затримаються» (Ів. 20,19-23). Отож за Іваном Ісус в хвилині воскресіння вже був вповні вивінуваний Божою силою. Це і є справжня богословія воскресіння, на яку дотепер не звернено як слід уваги.

У безконечному довір'ї до Бога, у відданні його святій волі, Ісус передає себе всеціло в руки свого небесного Отця. Ця віра і вірність Божі аж до останку завершилась його мученичою смертю на хресті.⁵ Бог прийняв це його самовіддання, так що воно стало основою його вивищення, зовнішнім виявом якого було тілесне воскресіння розп'ятого. Цю єдність відданости, довір'я, тотального передання себе самого в Божі руки, смерті, вивищення, воскресіння, і вознесення, про які засвідчено майже в усіх книгах Нового Завіту, Євангелист Лука розірвав своєю образною розповіддю про смерть, воскресіння, вознесення і зіслання Святого Духа. В нього, на перший погляд, це чотири різні етапи в житті Ісуса, поділені різними проміжками

⁵ J. Guillet, *La foi de Jésus Crist*, Desclée, 1980.

часу. Та справді вони так нерозривно між собою пов'язані, що вони становлять одну цілість.⁶

Щоб зробити своїм слухачам і читачам більш зрозумілою і доступною цю нову дійсність, яка настала з воскресінням Ісуса, Євангелист Лука з педагогічних мотивів детально розповідає, як вознесіння Ісуса на небо відбулося. Після своїх страждань, смерти і воскресіння Ісус, протягом сорока днів, показував себе живим Апостолам, часто з'являючись їм, та розповідаючи про справи Божого Царства.⁷ Він велів їм залишитися в місті (Єрусалимі), аж поки не пошле він їм того, що його Отець обіцяв і вони не «одягнуться силою з висоти». Відтак: «він вивів їх аж до Витанії і, знявши руки свої, благословив їх. А як він благословив їх, віддалився від них і почав возноситись на небо» (Лк. 24,49-51). Коли ж він став підноситись вгору і вони дивилися за ним, хмара забрала його з-перед їхніх очей (Дії 1,9).

Для тодішніх людей лише така розповідь була зрозумілою. Для них світ був поділений на три поверхи. Вгорі небо — місце перебування

⁶ G. Lohfink, Die Himmelfahrt Jesu. Untersuchungen zu den Himmelfahrts- und Erhöhungstexten bei Lucas, München, 1971.

⁷ Число 40 у Священному Писанні має символічну вартість і означає довший, докладно не визначений проміжок часу. Отак Ізраїль після виходу з Єгипту блукав 40 років по пустині, заки увійшов до обіцяної землі. Також перед тим, як Ісус почав свою публічну діяльність, оголошення Доброї Новини, він перебував 40 днів на самоті в пустелі, на роздумуванні й молитві.

Бога і небесних сил, духів, ангелів. Земля ж — це простір заселений людьми, а в підземеллі містилося пекло, царство померлих, місце мук і перебування нечистих духів.

Нині наш погляд на світ змінився і ми не можемо сказати з певністю, чи цей опис вознесіння Євангелистом Лукою є тільки «богословією у формі розповіді», чи таки справді, з огляду на людську неміч, він таки в цей спосіб відбувся. Та це для нас не має значення, бо метою цієї розповіді було вказати на те, що Ісус з хвилиною воскресіння почав нове життя, зодягнений божественною гідністю і могутністю в небі,⁸ тобто в близькості Бога. «Хмара взяла його з-перед їхніх очей», — каже св. Лука, а «хмара» в книгах Старого і Нового Завіту є ознакою і доказом всемогучої Божої присутності (Мк. 9,7; див. розповідь про Переображення Господне на горі Таборі).

У своєму першому листі до Коринтян (15,3-5), апостол Павло цитує частину «Символу віри»

⁸ Нині для богословів «небо» — це не простір в якійсь частині Вселенної, але це невидима, необнята, невимовна домена-царина Божественного. Як пекло не є під землею, так само і небо не є десь вище понад облаками. Це не місце, а стан, в якому перебуватимуть праведні й грішники після смерті. Нашою мовою слово «небо» означає облаки-фірмамент (зорі на безхмарному небі), а також і царину Божественного (Ісус вознісся на небо), в той час, коли англійська мова має два слова для визначення цих двох різних понять: «sky» — небо, облаки, фірмамент та «heaven» — місце, простір Божої присутності, царина Божественного.

первісної Церкви який був у той час уже в обігу. Отож цей Символ є старший за його листа, якого він писав 56 року. У своєму листі Павло каже: «що я вам передав те, що сам прийняв був: Христос умер за наші гріхи, згідно з Писанням, що був похований, що воскрес третього дня за Писанням». Цю саму частину Символу ісповідуємо і ми сьогодні в «Символі Віри» під час кожної святої Літургії.

Як же зрозуміти ці слова: «воскрес третього дня за Писанням», тобто згідно з Писанням? Сучасні богослови це пояснюють, як дату відкриття порожнього гробу або й перших появ воскреслого Ісуса. Деякі, одначе, кажуть, що ці слова відзеркалюють загальне переконання тодішнього Ізраїля, що Бог не дозволяє на допуст, випробування праведного довше як три дні. Після двох днів приходять Божа поміч і рятунок так, як це було з пророком Йоною, котрий, вкинутий в море, пробув у нутрі риби три дні і три ночі, а відтак був викинений, вивергнутий рибою на сушу (Йона 2,1-11).

Для більшості сучасних богословів Христове воскресіння і вознесіння це одне й те саме, тобто — зовнішній знак його вивищення, його інтронізації по правиці Бога Отця, як судді живих і мертвих.⁹ Якщо ж воно так, то чи є сенс відмічувати окремо свято його славного воскрес-

⁹ J. Ratzinger, Himmelfahrt Christi, Lexikon für Theologie und Kirche, 1975, v., S. 360-362.

сіння третього дня після його смерти на хресті, а відтак ще раз, сорок днів пізніше — свято його вознесіння? Таке поступування Церкви зовсім правильне і в цій справі не може бути й найменшого сумніву. Містерія страждань, хресної смерти, вивищення-воскресіння Ісуса така глибока, що її жодна людина не є спроможною цілком зглибити-збагнути. До цих таїнств завжди треба знову і знову повертатися, над ними роздумувати — розважати. А це можна робити по-різному. Одначе найбільш доцільно робити це за порадою-вказівками Євангелиста Луки, поодинокю, як Церква зрештою нам пропонує. Тоді матимемо більше часу і зможемо над кожною таємницею довше зупинитися, не втрачаючи при цьому з очей цілоти. **Всі ці таїнства — це тільки зовнішні вияви Ісусового вивищення, його входу в славу, ущасливлуючого перебування в безпосередній близькості Бога, в колі його незглибимої любови.**

5. НОВИЙ ЗАВІТ ПРО НАСЛІДКИ ДЛЯ НАС СМЕРТИ ІСУСА

Воскресіння Ісуса принесло Апостолам лише частинно відповідь на їхні сумніви й зневіру стосовно особи Ісуса. Вони зрозуміли, що Бог, котрий воскресив Ісуса, поставив себе по його стороні. Він засвідчив перед ними і світом, що

післанництво Ісуса, його навчання, слова, діла, поступування були тотожні, були згідні з Божими плянами з його святою волею. Проте залишилося надалі без відповіді інше гнітюче питання, чому і для чого мусів Ісус страждати і вмерти? Відповідь на цей запит вони шукають у книгах Святого Писання. Апостоли відчували підсвідомо, що його смерть не була збігом випадкових, нещасних обставин, але що в усій своїй трагічності мала вона якесь глибше значення, лежала на лінії Божих плянів, була сповненням відвічних задумів спасіння світу. Дослідуючи Писання, Апостоли дійшли до переконання, що смерть Ісуса мала спасенну силу і вартість, що книги Нового Завіту постійно наголошують. У своєму першому листі до Коринтян Апостол Павло каже: «Я бо вам передав найперше те, що й сам прийняв був: що Христос умер за наші гріхи згідно з Писанням» (1 Кор. 15,3). Бог, який винагородив безконечно віру Авраама, винагородить і нас, «що віруємо в того, хто воскресив із мертвих Ісуса, Господа нашого, що був виданий за гріхи наші і воскрес для нашого оправдання» (Рим. 2,24-25).

Згодом ці твердження перших послідовників Ісуса перейняли Отці Церкви і вони стали частиною Символу віри, в якому ми ще й нині ісповідуємо, що Ісус єдинородний Син Отця «воплотився (прийняв тіло) від Духа Святого і Марії Діви і став людиною. І розп'ятий був за нас

при Понтії Пилаті, і страждав, і був похований. І воскрес у третій день, згідно з Писанням».

Проте ці перші спроби послідовників Ісуса відповісти на питання, чому Ісус мусів страждати і вмерти не були ще цілком задовільні. Твердження — Ісус помер за наші гріхи для нашого виправдання, не було вповні зрозуміле і вимагало додаткових пояснень. І так вже в пізніших Новозавітних Книгах ми знаходимо більше спроб пояснити за допомогою різних образів, як юдеям, так і грекам цю страшну, ганебну смерть Божого Вибранця. Для юдеїв вона ж була Божим прокломом, ганьбою, скандалом, згіршенням. Для греків — чистим безглуздя (1 Кор. 1,22-25). Отак уже в Новозавітних Книгах покладено перші основи «сотерології», тобто тієї частини богослов'ї, де розглядаються спасительна смерть Ісуса та її наслідки для всіх людей.¹⁰

При всіх цих спробах, як побачимо, автори Новозавітних Книг користувалися поняттями та образами, знаними сучасникам з різних ділянок тодішнього життя: з релігійних обрядів і практик, з ділянки права, торгівлі та інших. Отак смерть Ісуса для них — це викуп, відкуплення, визволення з-під влади гріха, сатани, смерті: «У ньому маємо відкуплення його кров'ю, відпущення гріхів, згідно з багатством його благодаті, що її вилляв на нас щедро» (Еф.

¹⁰ Сотерологія (від грец. сотер — спаситель) — наука про спасіння. Частина богослов'ї, в якій йде мова про спасительну смерть Ісуса та її наслідки.

1,7-8). «Він вирвав нас із влади тьми й переніс у царство свого улюбленого Сина, в якому ми маємо відкуплення і прощення гріхів» (Кол. 1,13-14). Викуп невільників і полонених в той час — це було всім знане і зрозуміле явище. Цим образом користується пізніше св. Августин¹¹ та інші Отці Церкви. Ісус, ціною своєї крові, викупив нас із неволі диявола. Його смерть — це наше відкуплення, визволення, спасіння. Висловом цього переконання є і молитва «Шостого Часу» св. Василя Великого:¹²

¹¹ Св. Августин (354-430) — найбільший з Отців Західної Латинської Церкви. Визначався великим письменницьким хистом і є найпліднішим із західно-староцерковних письменників. Завдяки своїй великій працьовитості Августин засвоїв всі йому доступні духовні скарби старинного світу і своїх попередників. Він дав їм своє власне навітлення і збагатив їх своєю власною думкою. Він був zarazом богословом, філософом, містиком. Його теологія — це не теологія самого розуму, а й теологія серця, всіх сил його великої душі. Його твір «Confessiones» (Ісповідання), де висловлені особисті роздуми Св. Августина про Бога, є головним джерелом, щоб познайомитися з небуденним життям цього великого святого.

¹² Св. Василій Великий (330-379) — народився в Кесарії Кападокійській (нині Туреччина) у видатній християнській родині. Діди Василя по батькові — Макрина та її чоловік під час переслідування за імператора Діоклетія (284-305) мусіли йти на вигнання. В молодечому віці він одержав ґрунтовну освіту, спочатку в Царгороді, а потім в Атенах. Повернувшись з Атен додому 356 року, Василій приймає св. хрищення і вирішує посвятити своє життя Богові в чернецтві. З цією метою він вибирається в подорож до Єгипту і Палестини, щоб запізнатися з чернечим життям, яке тоді там процвіта-

«Боже й Господи Сил і всього творіння Создателю! Ти з милосердя і незрівняної милости

ло. Згодом, повернувшись домів, він поселюється в горах над рікою Іріс, щоб там провадити чернече життя. До нього приєднується Григорій Назіянський, його приятель з часів студій та інші молоді люди, котрі шукали християнської досконалости в чернецтві. Щоб оформити це чернече співжиття, дати йому тривалі духовні основи, св. Василій за співпрацею свого друга Григорія укладають для них чернечі правила. 370 році Василій стає єпископом Кесарії і тим самим Митрополитом цілої Кападокії. Отак відкрилося перед ним нове велике поле діяльності як душпастиря, виховника, активного організатора добродійних установ для помочі убогим, хворим і всім тим, хто перебував у потребі.

Помер Василій 1 січня 379 р., проживши тільки 49 літ. Попри так коротке життя св. Василій залишив цінні твори, диктовані потребами його щоденного душпастирського труду-служіння. Крім догматичних і аскетичних праць, збереглися його бесіди-проповіді на різні теми та понад 300 листів. Великою заслугою св. Василя було поліпшення-реформа існуючого тоді тексту Боже-ственної Літургії. Він децю її скоротив, та пробував надати яснішого способу вислову її молитвам. Ця Літургія св. Василя Великого з деякими незначними змінами збереглися аж до нині й її відправляють в Східній Церкві десять разів річно.

Св. Василій ввійшов в історію Церкви як людина великого таланту. Він належить до грона Трьох Великих Кападокійців (уродженців Кападокії). Всі вони — Василій Великий, його рідний брат св. Григорій з Нісси та Григорій Богослов, товариш по студіях, були весь час тісно пов'язані великою приязню та спільним ідеалом в служінні Богові, як єпископи його Церкви. Як автор чернечих правил св. Василій дістав заслужений титул — батька чернечого життя на Сході. Та не лише на Сході. Його Правила перекладені Руфіном на латинську мову, послужили зразком для св. Бенедикта, організатора західного чернецтва.

Твоєї послав на спасіння роду нашого Єдинородного Сина Твого, Господа нашого Ісуса Христа, і дорогоцінним його хрестом рукописання гріхів наших розірвав і переміг ним начало й владу темряви . . .».¹³

Ісус своєю смертю розірвав, знищив список, виказ нашої заборгованости, наших несплачених гріхів, який був у руках диявола і тим звільнив нас зпід його влади, бо тоді кожний боржник був невільником того, чиїм довжником він був. Смерть Ісуса на хресті — це ціна, засіб нашого примирення з Богом: «Бог же показує свою любов до нас тим, що Христос умер за нас, коли ми ще були грішниками . . . Бо коли, будши ворогами, ми примирилися з Богом смертю його Сина, то тим більше тепер, примирившись, спасемося його життя» (Рим. 5,10). «Тому, коли хтось у Христі (коли ми вірою прийняли Ісуса), той — нове створіння. Старе минуло, настало нове. Усе ж від Бога, який примирив нас із собою через Христа . . . (2. Кор. 5,17-21). «Бо сподобалось Богові, щоб уся повнота перебувала в ньому (в Ісусі) і щоб через нього примирити з собою все чи то земне, чи небесне, встановивши мир кров'ю його хреста» (Кол. 1,19-20).

Це наше примирення з Богом, автори Новозавітних Книг пояснюють передусім образами, знаними з релігійних обрядів і жертвоприно-

¹³ Український православний Часослов, 2-ге видання, Карлсруе, 1967, стор. 81.

шень у Старому Завіті. «Ходіть у любові, за прикладом Христа, що полюбив вас і видав себе за вас, як принос та жертву приемного запаху Богові» (Еф. 5,2).

Зворот «принос та жертва приемного запаху» — це відкликання, вільна цитата книг Буття 8,21; Виходу 29,18; Єзикиїла 20,40-41. Ісус — це агнець Божий, який забирає і несе на собі гріхи світу — таке визначення дав йому Іван Хреститель (Ів. 1,29).

Його кров пролита на хресті має ту саму силу, що й кров пасхального агця, заколеного в Єгипті, яка врятувала первородних Ізраїля перед смертю (Вихід 12,21-24) — каже Апостол Павло (1. Кор. 5,71). Принесене ягня в жертву в Святині в Єрусалимі, очищувало того, хто його в жертву віддавав, а також і тих, за кого воно було принесене. В листі до Євреїв, Апостол Павло порівнює недосконалі старозавітні жертви із жертвою крові Ісуса та каже: Він же Ісус не з кров'ю козлів та телят (як Первосвященики), але з власною кров'ю увійшов у святиню. Бо коли вже кров козлів та телят, як покропить нечистих, освячує та очищає їх, то скільки більше кров Христа, — який Духом вічним (добровільно, як святий і безгрішний) приніс себе самому Богові непорочним, — очистить наше сумління від мертвих діл, на служіння Богові живому. Отак ми вже більше не грішники, але примирені, очищені та поєднані — з'єднані з Богом (Євр. 9,12-14).

За Новозавітними Книгами страждання і смерть Ісуса — це його жертва за нас, за наші гріхи. Вона наш викуп, визволення, спасіння, поєднання, виправдання, примирення, очищення, омиття його кров'ю. В той час ці образи були всім знані й зрозумілі, бо як євреї, так і греки, щоб одержати прощення і відпущення їхніх гріхів та провин, приносили Богові чи богам жертви примирення-очищення. Але через кілька століть, після руїни Святині в Єрусалимі і внаслідок поширення християнства між язичниками, багато з цих образів, які хотіли відкреслити вагу та вартість смерті Ісуса, не були вже зрозумілими. Ба, більше, деякі з них означали щось зовсім протилежне до того, що вони мали сказати. Отож ясно і оправдано, що тодішні богослови намагаються ці образні вислови Писання поглибити, по-новому пояснити, щоб вони стали зрозумілішими та прийнятнішими для їхніх сучасників.

Однією з найбільш вдалих спроб пояснити конечність страждань і смерті Ісуса була теорія сатисфакції-достатності, теорія надолуження, «досить-учинення» Ансельма з Кантербурі.¹⁴ Ви-

¹⁴ Ансельм Кентерберійський (1033-1109) — Архiepіскоп, філософ і богослов, представник ранньої схоластики. Сама схоластика була панівним напрямком у філософії та богослов'ї в період середньовіччя. Слово походить з грецької мови «схоластікос», що означає вчений. Найбільш визначний представник цієї школи є св. Тома (Фома) з Аквіну (1225-1274). Схоластикою ко-

ходячи з твердження Писання, згідно з яким смерть Ісуса була жертвою примирення, Ансельм Кантерберійський у своєму творі «*Cur Deus homo?*» (Чому Бог став людиною?) опрацював теорію стосовно значення Ісусової смерті, користуючися правово-юридичними поняттями свого часу, як: закон, переступ, вина, кара, покута, надолуження, досить-учинення та примирення. Він залишив незрозумілу і тим самим не придатну теорію Отців Церкви про викуп в неволі диявола і замінив її новою, ясною і всім тоді зрозумілою. Ця його наука досить-учинення, тобто сатисфакції, з часом стала майже підставою офіційного вчення західних християнських Церков — католицької, а ще більше протестансько-євангелицьких. Деякі богослови ще й нині, в злагідненій формі, нею користуються.

Людина згрішивши, своїм гріхом порушила та переступила Божий закон. Цим вона зруйнувала та внесла заколот у встановлений Богом мир і правопорядок у світі.

Бог є найвищим Єством, вищим за все те, що собі можна уявити. Порушення його закону першою людською парою, була безконечна зневага Бога Творця, його маєстату. Воно мало катастрофічні наслідки. Щоб цей порушений правопорядок відновити і образу Божого маєстату змити, мусів знайти хтось, чії діла в Божих

ризувалися і на Україні, зокрема викладачі Києво-Могилянської Академії.

очах мали безконечну, безмірну вартість. Людина грішна, як обмежене сотворіння, не могла направити те, що перша людська пара (Адам і Ева) своїм гріхом вчинила, накоїла, бо їх гріх мав безконечні наслідки. Це міг зробити лише такий, хто своєю святістю дорівнював Богові, а це міг бути лише Богочоловік, Ісус Христос. Своїм терпінням і смертю, які в Божих очах мали безмірну, безконечну вартість, він виправив заподіяну образу Божого маєстату, примирив наш світ з Богом так, що люди всіх часів можуть користатися скарбницею його заслуг.

У свій час, на порозі Середньовіччя,¹⁵ коли монарх був другим після Бога, півбогом на землі, ця теорія надолуження, досить-учинення була зрозуміла і сприйнятлива. Але нині часи змінилися і вона до нас не промовляє. Крім того вона не відповідає духові Нового Завіту, в якому постійно йде мова про Божу доброту, милосердя, любов. Вона залишає враження «театральності», немов би Ісус прийшов на світ тільки для того, щоб умерти, не узгляднюючи ні його науки, ні прикладу, ні поступування. Повторювана механічно, без відповідного пояснення, різними проповідниками, котрі намагаються підкреслити Божу велич, ця теорія не переконує, а радше відштовхує нинішню людину. Згідно з цією те-

¹⁵ Середньовіччя — період історії людства, що охоплює час від 5 ст. до відкриття Америки 1492 р., а для деяких аж до половини 17-го століття.

орією Бог — це не милосердний, всепрощаючий Отець, а твердосердний честилубець, для уласкавлення якого потрібно невинної крові його Сина.

Нинішня людина у своєму індивідуалізмі не може зрозуміти, як можна карати невинного за гріхи іншого, або заслуги одного залічувати механічно іншому. Підставою цієї теорії є переконання, згідно з яким первородний гріх передається механічно, через народження (як думав Августин) з покоління в покоління. Нинішні богослови пояснюють цей первородний гріх зовсім інакше. Щоб зберегти цю теорію сатисфакції, «досить-учинення», попри її всі недотягнення, деякі сучасні богослови пробують пояснити її в інший доступний спосіб.

Гідність, маєстат, авторитет володаря — це не його приватна справа. Вони є основою правопорядку, миру та свободи його підвладних. Хто підкопує цей авторитет, той нищить основу суспільного ладу, спричинює заколот, хаос, ворожнечу. Отож при потоптуванні Божого Закону, при відкиненні його авторитету мова не йде так про самого Бога, як про людину. Не Бог стає жертвою такої поведінки, але людство, бо співжиття між людьми стає неможливим. Відновлення Божого авторитету — це установлення миру, справедливості у світі. Воднораз Бог мусять вимагати відповідної покути та надолуження зі сторони людини, бо тільки це є доказом її спражнього навернення. Простити людині

провини «понад її голову», тобто проти її волі та бажання, без її навернення Бог не може, бо це було б насилуванням її свобідної волі, яку Бог шанує аж до кінця. Якщо Бог вимагає сатисфакції, тобто досить-учинення, надолуження, від людини, то тим зберігає він не лише свою гідність та достоїнство, а й свободу та гідність людини. Історія світу — це наслідок-результат співдії Бога і людей. Бог закликає людину не тільки до пасивного прийняття і виконування його волі, а й до активної співпраці, де її власна свобідна воля і рішення є Богом узгляднена і пошанована. Таке пояснення теорії досить-учинення є зрозумілішим і сприятнішим для нинішньої людини. Але все ж таки є багато людей, що їх вона також не задовольняє.

Стежачи за богословською літературою останніх років ми помічаємо все нові спроби відповісти на запитання, чому Ісус мусів страждати і вмерти. Ця відповідь мала б угляднити дані Книг Нового Завіту і водночас бути ясною та зрозумілою людині нашого часу. Їхні пошуки зосереджуються навколо трьох ідей. А саме: ідея Заступництва, Посередництва та Солідарности.

Смерть Ісуса, яка принесла спасіння світу — це містерія Божої любови. Її може найкраще висловив Євангелист Іван: «Я — добрий пастир. Добрий пастир життя своє за овець покладе... Як Отець мій мене знає, і я знаю Отця, і життя мое кладу (віддаю) я за моїх овець» (Ів. 10,11-15).

Страждання — це відворотна сторінка любови. Воно нерозривно з любов'ю пов'язане. Чим більша любов, тим більше страждання та це може зрозуміти тільки той, хто любить.

6. ЗНАЧЕННЯ ВИСЛОВУ «РАСПЯТОГО ЖЕ ЗА НИ» (РОЗП'ЯТОГО ЗА НАС)

У попередньому підрозділі ми вказали на труднощі, що їх зазнали послідовники Христа, щоб пояснити Юдеям та Грекам вагу і наслідки смерті Ісуса. Там була мова й про те, якими образами і поняттями, знаними із щоденного життя, вони користувалися. Для них смерть Ісуса — це наш викуп, визволення, примирення, очищення, поєднання, оправдання. Ми зупинилися також дещо довше над теорією сатисфакції (досить-учинення) Ансельма Кантерберійського і вказали на її недосконалість. Смерть Ісуса для нього — це жертва для надолуження, досить-учинення Божій справедливості, яка у своїх наслідках принесла примирення Бога з людиною. Основою цієї теорії були Старозавітні практики і звичаї, пов'язані з приношенням жертв примирення, але й також поганські погляди та переконання про божество. Всі поганські народи того часу приносили богам жертви примирення, щоб таким чином уласкавити богів чи демонів і так відвернути їхній гнів. На відміну од дея-

ких поганських народів, що приносили навіть у жертви дітей, євреї за приписами Мойсея (Левіт 16) обмежувалися до тварин і плодів землі. З часом, завдяки Пророкам, вони зрозуміли, що всі ці зовнішні приноси і жертви, без внутрішньої переміни і навернення не мають перед Богом жодної вартости.

«Навіщо мені безліч ваших жертв?, — говорить Господь. Я пересичений всепаленнями баранів і ситтю годованих телят. Крови биків, ягнят та козлят я не хочу... Не приносьте більше пустих дарів! Кадило стало осоружним для мене... Коли ви простягаєте руки ваші, я відвертаю від вас мої очі. Навіть коли помножуєте молитви ваші, я їх не чую. Руки ваші повні крові. Обмийтеся, станьте чистими. Усуньте зперед моїх очей нікчемні ваші вчинки. Перестаньте чинити зло! Навчіться добро чинити. Шукайте правди, захищайте пригнобленого, обороняйте сироту, заступайтесь за вдову!» (Ісая 1,11-17). В розумінні пророка лише така жертва є Богоугодна.

Пізніше у Новому Завіті ідея примирення дістає зовсім новий, духовний зміст. Це вже не людина шукає примирення з Богом, але Бог шукає примирення з людьми. Ініціатива примирення виходить од Бога, а не від людини. «Усе ж від Бога, який примирив нас з собою через Христа... Бо то Бог у Христі примирив собі світ, не враховуючи людям їхніх переступів...» (2. Кор. 5,18-19). Не гнів Божий треба відвер-

нути, уласкавити, але усунути, згасити ворожнечу між людиною і Богом, спричинену людиною. І ця ворожнеча — це не наслідок «первородного гріха», який переходить автоматично на всіх дітей Адама, але грішна атмосфера породжена гріхом прародичів, в якій перебуває кожна людина, що прийшла на цей світ, обтяжена в додатку ще й власними особистими провинами і гріхами.¹⁶ Отак поняття «жертви» може мати різне значення. Це може бути вияв солідарности з бідними, гнобленими, страждаючими. Хтось може жертвувати своїм життям, солідаризуючися, служачи іншим, заступаючися за них, рятуючи других коштом свого життя, своєю смертю. Так розглядає жертву Ісуса Апостол Павло у своєму листі до Євреїв.

Згідно з Апостолом Павлом Ісус був справді жертвою приємною Богові. Він не приніс Богові в жертву плоди землі, не увійшов у Святиню «з кров'ю козлів та телят» як первосвященик, але приніс Богові самого себе. Входячи у цей світ він сказав: «Ти не хотів ні жертв, ані приносу, але проготовив еси тіло мені (воплочення). Ти не вподобав собі ні всепалень, ні жертв за гріхи. Тоді я сказав: Ось іду, — в сувої книги (Закону) про мене написано — щоб волю чинити твою, Боже!» (Євр. 10,5-7).

¹⁶ Karl Rahner, Die Erbsünde; Grundkurs des Glaubens, S. 113-121.

Ісус жертвує себе у безконечній відданості Богові його святій волі і в служінні людям. Його життя це було втілення першої Заповіді — любови Бога всім серцем, усією душею, всім розумом, усією силою і любови ближнього, як себе самого (Мк. 12,30-31). Він приніс Богові самого себе. Не його смерть, розглядана сама в собі, мала значення, але його ціле життя, якого вона була лише завершенням, останнім актом. Усе його життя це безперевний принос і служіння, безперевний похід на Голгофту. Він був тим, який був для інших, який прийшов і жив не на те, щоб йому служили, але, щоб служити іншим і дати життя своє на викуп за багатьох.¹⁷ Тут слово «викуп» треба розуміти, як визволення, звільнення, виряткування, спасіння. Це мало бути не саме визволення з неволі гріха, але й звільнення з його наслідків в суспільному, політичному та економічному житті народу. Воно мало принести справжнє визволення і освободження людини. Цього він прагнув, цього він шукав. Його проповідь і праця над встановленням Божого Царювання тут на землі була власне, отим служінням іншим. Вона і завела його на Голгофту, бо Царство Боже, Царство Небесне — це не тільки позагробове, потойбічне життя, але це передусім перетворення суспільних взаємин-відносин уже тут, на цій землі. Це при-

¹⁷ «За багатьох» — семітизм, що означає «за всіх».

хід миру, рівності, справедливості, свободи, братерства у цей наш світ.

У недавньому минулому, в країнах матеріального добробуту, поняття солідарності зовсім зникло. Гасло «Кожний для себе» стало неписаним законом людського спілкування у великих містах. Це був час розбуялого індивідуалізму. Ніхто нікого не потребував, бо кожен почував себе незалежним, забезпеченим, жив сам для себе. Не так було воно колись. Тоді почуття солідарності, співвідповідальності було дуже живе і постійно виявлялося у щоденному житті. Те, що діялося в сусіда, заторкувало всіх. Отак ще й не так давно, на наших рідних землях, у селах на випадок пожежі чи якогось іншого нещастя все село допомагало, солідаризувалось, рятувало потерпілого. Це, власне, була ота жертва принесена добровільно, в дусі справжнього християнства, де один ніс тягар іншого, сильніші тягарі слабших, коли один за другого заступався. Це було — може й не свідоме — наслідування Страждущого Божого Слуги описаного, змальованого Пророком Ісаєю: «Він наші недуги взяв на себе. Він ніс на собі наші болі . . . і його ранами ми вилікувані» (Ісаїя 53,4-5).

Нині завдяки засобам масової інформації (радіо, телебачення, преса), а також унаслідок економічної кризи та безробіття, це почуття взаємної залежності і солідарності дедалі біль-

ше зростає. Хто має відкриті очі й думає, той починає розуміти, що доля іншого йому не може бути байдужою. Бо як не можна почувати себе щасливим, бачачи нещастя і страждання ближнього, так ніхто не може бути впевненим своєї свободи завтра, коли біля мене відбирають комусь цю свободу сьогодні. Нині ми відчуваємо, що бути впевненим свого майбутнього і майбутнього наших дітей, ми можемо бути тільки тоді, коли те саме майбутнє, ті самі можливості є відкриті й для других, для всіх.

Христос боровся за повне визволення людини і на цей шлях, може і не з релігійних міркувань, вступає дедалі більше людей. Це ті, які на всіх континентах земної кулі борються за соціальну справедливість, за особисту, релігійну і політичну свободу, як одиниць, так і народів. Сьогодні, мабуть, їх ще замало, щоб могли своїм прикладом, словом і ділом змінити обличчя землі, уділивши нового духа людині. Їх немає ще стільки, скільки їх повинно бути. Але одне певне: нині їх є набагато більше ніж п'ятдесят чи сто років тому. Вони бачать і переживають цю пануючу забріханість і несправедливість; вони відчувають потребу такої боротьби, такої жертви за інших, хоча особисто, може, на неї не можуть рішитися і мовчать зі страху, чи матеріальних користей, кривлячи душею.

Бути речником тих, яких уста замкнуті, або які не вміють чи не знають висловитися, ніколи не було легко. Вже великий грецький філософ

Арістокл Платон¹⁸ у своєму творі «Політеїа» (Держава) ставить питання, яку долю мусить ділити справедлива і праведна людина у цьому світі. У своїх роздумах він приходиться до висновку, що справжнім праведним є лише той, хто є осмішений, гонений, відкинений, погорджуваний неправедними, бо тільки тоді він служить правді, а не людським уподобанням. Отак праведний мусить на цьому світі страждати. «Неправедні ув'язнять його, будуть його мучити, катувати, випалють йому очі і на кінець розірвуть його».¹⁹ Так поступлять з ним, бо не можуть його терпіти. Він мусить бути розп'ятим, бо є люди, які ідуть за його прикладом, для яких він є надхненням, які без нього не можуть жити і є інші, для яких він є сталим викликом, докором. Грішники і несправедливі потребують грішників і несправедливих, щоб себе виправдати і бути спокійним, бо, мовляв, інші так само поступають, як і вони.

Бог не жадав смерти Ісуса, не насолоджувався його терпінням. Він бажав людині тільки добра, щастя, свободи і гідности, а цих варто-

¹⁸ Арістокл Платон (427-347 до н.е.) — давньогрецький філософ. Приблизно 386 р. заснував філософську школу — Академію. Для Платона потойбічний світ незмінних, вічних, загальних ідей є праобразом нашого мінливого світу, до якого всі речі прагнуть. Для нього наш матеріальний світ — це тільки тінь світу ідей.

¹⁹ S. Teufel, Platon, Sämtliche Werke II, Politeia II, 361e-362a, Köln-Olten, 1967; H. U. von Balthasar, Herlichkeit III/1, Einsiedeln, 1965.

стей в нашому світі без терпіння не можна здійснити. Можливо, що нині, в нашому світі, цього терпіння невинних ще більше ніж дві тисячі років тому за часів Христа. Отож, може, і не одному прийде думка, що його смерть і вся його праця були даремні, нічого не дали, нічого не змінили. Та все ж таки його смерть, жертва його життя не пропали марно. Він зрушив сумління світу і ті, що нині розпинають його братів, не можуть це робити зі спокійною совістю. Для тих же, що терплять, жертвують своїм життям, щоб інші могли жити, він є неперевершеним прикладом, взірцем до наслідування. Він є справжнім братом, який несе з ними їхній щоденний хрест, супроводжає їх по тернистому шляху до справжньої перемоги. Висловом цього переконання є вірш, написаний 1900 року — «Терновий вінець», автором якого є наша велика поетеса — Леся Українка.

Завжди терновий вінець буде кращий, ніж
царська корона.

Завжди величніша путь на Голгофу, ніж хід
тріюмфальний.

Так одвіку було й так воно буде довіку,
поки житимуть люди і поки ростимуть терни.
Але стане вінцем лиш тоді плетениця тернова,
коли вільна душею людина по волі квітчається
терном,
тямлячи вищу красу, ніж та, що кричить на
майданах . . .

Путь на Голгофу велична тоді, коли тямить
людина,
нащо й куди вона йде, не прагнучи інших
тріумфів,
знаючи іншу величність, ніж ту що на троні
гукає . . .

Отак Ісус не лише зрушив, розбудив сумління світу своїм стражданням і смертю. Не лише став взірцем і дороговказом для сотень і тисяч, для всіх тих, що прийшли після нього і приходитимуть, як довго житимуть люди на цій землі.

Його чин переріс, перейшов грані чисто земського. Наслідки його страждань і смерти мають понадприродне значення. Вони принесли справжнє примирення між Богом і світом, бо він не був звичайною, бодай і найшляхетнішою, найдосконалішою людиною. Він був есхатологічним, неповторним самооб'явленням, естествоним самоуділенням Бога, остаточним і неповторним посередником між Богом і людиною. Лиш Бог може дарувати людині тривале, справжнє, незнищиме, непроминаюче повне спасіння-визволення, за її свобідною і добровільною співпрацею, якщо вона захоче його щирим, відкритим серцем прийняти. І таким абсолютним, неповторним, незаступимим, есхатологічним речником, естествоним втіленням безконечної Божої любови у цьому світі, після якого вже іншого не буде, був Ісус з Назарету.

7. БОГ І СТРАЖДАННЯ У СВІТІ

Помимо всього, що досі сказано про значення і вартість страждань і смерти Ісуса ми не дали вповні задовільної та раціональної відповіді, чому він «мусів страждати» й вмерти. І тут відразу з усією відвертістю мусимо сказати, що такої відповіді немає. На неї міг би відповісти тільки той, хто був би спроможний пояснити, чому й для чого існують у світі зло, страждання і смерть. Звалювати вину за всі нещастя на людей, — не вистачає, бо є багато стихійних нещасть, як землетруси, повені, гурагани. Також мітологічні пояснення не приносять задовільної розв'язки. Отак перед багатьма людьми постає питання: як може добрий, святий, справедливий, всезнаючий, всемогучий, всепрощаючий Бог все це терпіти, допускати.

На це запитання людський розум не має відповіді, хоча великі уми найкращих представників людської мислі її весь час шукали.

Минулого століття панувало загальне переконання, що з еманципацією людини, її усвідомленням, інтелектуальним прогресом, коли вона сама візьме свою долю у власні руки, прийде бодай частинна розв'язка проблеми зла і терпіння на світі. Але дійсність виявилась іншою. Саме знання не вистарчає, щоб із сотворіння з людським обличчям зробити справжню людину, прищипити їй людське серце і людську душу. Сьогодні ці сподівання розвіялися. Навчені до-

свідом другої, і в обличчі можливої третьої, термоядерної війни ніхто в них нині вже не вірить. Завдяки науці людське страждання не так зменшилося, як дістало інший вигляд. На місце давніх пошестей (холера, тиф, червінка), які десяткували населення цілих провінцій, прийшли інші недуги, продукт поступу, добробуту, техніки, цивілізації. Колись унаслідок стихійних нещасть гинули тисячі. Нині через перверсію і дегенерацію освіченої людини двадцятого віку, спричинені різними ідеологіями, гинуть мільйони.

Еманципація людини, її соціальне і політичне самовизволення та самовизначення є конечні і проти цього жодна розумна людина нічого не може мати. Ба, більше, кожний християнин повинен цей процес підтримувати, йому сприяти, допомагати. Але еманципація в рамках стисло земського не є кінцевою розв'язкою проблеми людського існування, людської екзистенції. Її може принести людині лише спасіння, пропоноване Богом.

У процесі еманципації людина визволяє себе саму у вузьких рамках земного, щоденного. В спасінні, пропонованим Богом, це Бог наш Спаситель, наш Визволитель, який є в стані задовольнити і сповнити всі прагнення людини. Тільки віра в Божу спасительну волю може, попри терпіння і страждання в нашому житті, дати нам сенс життя. Одначе ця віра, і це треба підкреслити, в нічому не може зменшувати нашого

вкладу в боротьбі за справжню еманципацію нишньої людини, яка нині, попри позірну свободу, ще більш поневолена, як наші предки. Але це поневолення набрало зовсім інших форм. **Єдина віра в Божу спасительну волю дає нам відповідь на це остаточне питання: звідки і куди, чому і для чого. Лише у світлі цієї віри, можливо, зможемо відкрити глибший сенс терпіння в людському житті.**

Тільки в терпінні виявляється наша власна ідентичність, сенс чи нонсенс нашого життя, ким ми справді є. Лише в терпінні випробовується сила і справжня вартість нашої віри й довір'я до Бога. **Щаслива ця людина, яка повірить в слова Пророка, адресовані Євреям у Вавилонській неволі понад 2500 років тому: «Не бійся, бо я з тобою! Не тривожся, бо я — Бог твій! Я додаю тобі сили, я тобі допоможу, підтримаю тебе переможною правицею моєю» (Ісаїя 41,10).** Така людина і в найтемнішу ніч страждання знає, що Божя рука все простягнена, щоб нас підтримати і рятувати, що Бог за нас не забуває. **Та все залежатиме від нас, чи в ту Божу присутність та любов ми повіримо і в довір'ю на них покладемося.**

Пишучи ці рядки, ми не хочемо ідеалізувати терпіння, його схвалювати чи рекомендувати, поручати. Ні, терпіння є і залишиться терпінням, смерть — смертю, страждання — стражданням. Їх треба всіма можливими засобами поборювати, робити все, щоб їх було дедалі менше

і менше. Але з цього світу цілком усунути їх не пощастить, бо вони є невід'ємною частиною людської природи, нашого буття, нашої екзистенції на цій землі. Чому це так, чому лише в болю народжується нове життя, чому не існує світ без терпіння, муки страждання — на це немає відповіді. Це питання багатьом не дає спокою і для многих є каменем спотикання. Образ такої людини змалював прекрасно Ф. М. Достоевський у своєму творі «Братя Карамазови».²⁰

Другий син Олекси Федоровича Карамазова — Іван, відкидає такий світ, сповнений терпінням невинних малих дітей і тим самим зрікається і його Творця. Бо що це за Бог, якому байдужа доля його невинних стотворінь? Однак такий образ Бога в Івана — це образ філософів, а не Священного Писання. Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа не такий. Він «Отець всякого милосердя і Бог усякої потіхи, що втішає нас у всім нашій горі, щоб ми могли втішити тих, які у всяких скорботах» (2. Кор. 1,3-4). Правда, він незахистив Ісуса перед його стражданням. Ісус помер ганебною смертю на хресті, відкинений політичними та релігійними провідниками народу, як фальшивий пророк, богохульник, як той, що зводив, дурманив народ, підкопував основи тодішньої моралі, релігії,

²⁰ Достоевський Ф. М. (11. 11. 1821 — 9. 11. 1881) — великий російський письменник-гуманіст. «Братя Карамазови», ІМКА-Прес, Париж, 1946, т. 1, стор. 308-321.

правопорядку. Він умер осмішений, опущений, покинений всіма. Навіть Бог, якого він так любив, якому безконечно довір'яв, на якого в усьому покладався його «відцурався», «покинув», «опустив». Та Ісус його не зрікся. Його останній віддих належав Богові, його небесному Отцю. У цій вогненій пробі він не заломився. У своїй вірі й довір'ю він не захитався. І Бог цього безмежного довір'я не завів, не оманув. Воскресіння Ісуса є, власне, тим доказом, що і найстрашніша смерть, найбезглуздіше страждання можуть мати глибший сенс, закритий перед нашими тілесними очима, і який можна лише вірою відкрити.

Біль і страждання самі в собі розглядані — це нонсенс, зло, суперечність, але несені з вірою і довір'ям вони одержують нове значення. **Бог на Голгофі виявив себе, як Бог понижених, опущених, потоптаних, відкинутих, страждаючих, розпінаних. У Христі Ісусі Бог солідаризується з терплячим сотворінням, як той, що співстраждає.** Вивінувавши людину свобідною волею, керуючися безконечною любов'ю до неї, він терпить, співстраждає, як той батько, як та мати, котрі, давши свободу дитині, не накидаючи їй більше своєї волі, не знають, яким шляхом вона піде, що вона вчинить. **І тому Бог є «безсилий» проти зла в світі, бо справжня, безкорислива любов є безсила.** Любов і страждання нерозривно пов'язані. Чим більша любов, тим більше страждання. Бог не був би Богом любови, якби

не терпів і не співстраждав з нами, зі своїми дітьми. Це твердження відштовхує, воно не сумісне з образом Бога філософів, але воно правдиве. Про це йде дедалі частіше мова у творах сучасних богословів.²¹ Тією самою глибиною свого ества, якою Бог радіє, тією самою глибиною він терпить і страждає. Він терпить більше ніж ми і я закінчую цей розділ словами Жака Марітена: «О, коли б люди знали, що Бог страждає разом з нами, але в багато більшій мірі, внаслідок усього зла, що спустошить землю, тоді, безсумнівно, багато речей змінилося б у світі і багато душ відчули б полегшу.»²²

**
*

²¹ Varillon François, *L'humilité de Dieu*, Ed. du Centurion, 1974; Varillon F., *La souffrance de Dieu*, Ed. du Centurion, 1975; Henri de Lubac, *Paradoxes*, Ed. du Seuil, 1959; H. Urs von Balthasar, *La gloire et la Croix*, Ed. de l'Aubier, 1972.

²² Jacques Maritain, *Revue thomiste*, 1969; Gisbert Greshake, *Der Preis der Liebe, Besinnungen über das Leid*, Herder, Freiburg, 1978.

XI. КИМ БУВ ІСУС?

1. ЯК ВИНИКЛО ЦЕ ПИТАННЯ

У попередніх розділах ми намагалися дати відповідь — на підставі текстів Новозавітних Книг — на запит, що є суттю воскресіння. У них була також мова про спасительні наслідки смерти Ісуса для нас. При цьому заторкнули ми дуже тяжку тему: як погодити страждання у світі з Божою всемогучістю та добротою? Отак дійшли ми до останніх розділів нашої праці. А саме до питання: Ким був Ісус для Апостолів та перших його послідовників і ким він є для нас, людей XX-го віку?

У цій нашій праці мовилося про те, за кого вважали Ісуса його сучасники та за кого вважав він самого себе (див. стор. 134 та наступні, а також 215 і наступні). Ми бачили, що його особа протягом його земного життя була постійно причиною до спорів. Одні його подивлялися і любили, другі осуджували, ненавиділи, поборювали. Це можна пояснити тільки тим, що його особистість виходила поза рамки звичайного, буденного. За свого земного життя, як для широкого кола слухачів, так і для вужчого гуртка

Апостолів — Учнів, — Ісус залишався увесь час не зрозумілою, загадковою людиною.

Він говорив про Бога, як досі ніхто не наважувався говорити. Він звав Бога своїм Отцем, а в очах багатьох це було богохульство (Ів. 5,17-18; 10,30). Він прощає гріхи, що тільки Бог єдиний може чинити (Мк. 2,7). Він ставить себе понад Законом і Мойсеєм, понад віками освяченими звичаями й традиціями (Мт. 15,1-14; Мк. 7,1-23; Лк. 11,37-54). Ісус звіщає прихід Божого Царства, але це Царство так нерозривно пов'язане з його особою, що кожен, хто не прийме його слів, не увірить в нього, не може мати надії, що він стане учасником цього грядучого Царства (Мт. 10,32-33; Лк. 12,2-9). Хто любить своїх рідних більше, як його — той його недостойний (Мт. 10,37; Лк. 14,26). Задля нього треба бути готовим на жертву не лише майна, матеріальних дібр (Лк. 14,33), але й життя (Мк. 8,34-38). Ісус уздоровляє недужих, повертає життя померлим, йому коряться сили природи. Він виганяє нечистих духів, навчає і діє не тільки в імені Бога, — як це чинили вчителі Закону та Пророки, — але діє на місці самого Бога. «Слова, які говорю до вас, не від себе говорю. Отець, який перебуває в мені, — він творить діла ці. Тож вірте мені, що я в Отці, Отець у мені. А коли ні, то з-за самих діл вірте» (Ів. 14,10-11). Все це викликає подив та розгубленість в його сучасників: «Звідкіль оте в нього? Що то за мудрість, що йому дана, і такі чуда, що

діються його руками? Хіба ж він не тесля, син Марії, брат Якова, Йосифа, Юди та Симона? І сестри його — хіба не тут між нами?» І брали йому це за зле» (Мк. 6,2-3). Його сила виявлялась у чудесний спосіб при уздоровленні хворих так, що чудувалися всі, хвалили Бога й мовляли: «Ніколи ми такого не бачили» (Мк. 2,12). Коли ж він вигнав біса з німого, «німий почав говорити, і люди дивувалися, кажучи: «Ніколи щось таке не об'являлося в Ізраїлі!» Фарисеї ж говорили: «Він виганяє бісів князем бісівським!» (Мт. 9,33-34). Перелякані Апостоли після втихомирення бур'ї на морі, повні страху й подиву, кажуть: «Хто це такий, що і вітри, і море йому слухняні?» (Мт. 8,27).

Після його воскресіння всі ці факти оживали знову в пам'яті учнів. Вони зарисувались з кожним днем чіткіше й не давали їм спокою. Отак постійно напрошувалося питання: Ким в дійсності був цей Ісус з Назарету? Яке ім'я, який титул йому надати, щоб в ньому було схоплене все його ество, вся повнота його особливості, те, ким він справді був? Вони пригадували собі титули, які давали йому сучасники під час його земного життя. Для одних він був лікарем-ізцілителем (Мт. 8,16-17; Лк. 5,17). Для інших учителем (Мт. 26,49; Мк. 9,5; 11,21). Деякі вважали його за Пророка (Мт. ?,10-11; Мк. 6,14-15; Лк. 24,19). Однак всі ці титули не задовольняли їх вповні. Вони не висловлювали цілоти того, ким він був. Ісус усіх їх перевищував!

Пророки говорили в ім'я Бога. Вони були речниками Всевишнього. Ісус же говорив у своєму власному імені: «Ви чули, що було сказано давнім..., а я кажу вам...» (Мт. 5,21-48). Зрештою сам Ісус не уважав себе Пророком: «Люди ниневійські стануть на суді з цим родом і його засудять, — каже Ісус, — бо вони покалися на проповідь (Пророка) Йони, а тут є — більше, ніж Йона!» (Мт. 12,41). Отож, якщо він був більший, перевищав усіх законовчителів і Пророків, то тоді ким був він справді? Це хотіли взнати не тільки слухачі апостольських проповідей, а й самі Апостоли. Вони мусіли знайти якусь відповідь на це питання — ким був Ісус, — бо інакше їхнє життя, вся їхня праця, весь їхній труд не мали жодного сенсу. Сліди цих апостольських пошуків, на це основне питання кожної людської екзистенції, знаходимо також у текстах Новозавітних Книг.

2. ПЕРШІ СПРОБИ ПАЛЕСТИНСЬКИХ ЮДЕО-ХРИСТІЯНСЬКИХ ГРОМАД ВИЗНАЧИТИ ОСОБИСТІТЬ ІСУСА

Унаслідок воскресіння учні та послідовники Ісуса одержали певність, що Бог Ісуса не відкинув. Він прийняв його такого, яким він був за свого земного життя, з усіма позірними суперечностями в його поступуванні. Отак з кожним

днем із ще більшою силою виникало перед ними запитання — ким був отой Ісус з Назарету?

У своїх початках перші християнські громади склалися з єдео-християн. Шукаючи відповіді на питання, ким був Ісус, вони вживали відповідників, знаних їм з їхнього духовного світу, тобто з книг Священного Писання Старого Завіту, а також з апокаліптичних творів того часу. Отак Ісус для них — це Праведний, Святий, якого Бог воздвиг, воскресив, прославив (Дії 3,14-15; 5,30-31). Він Слуга Господній (Дії 4,26-27). Він Богом призначений Син Чоловічий. Цей вислів знаходимо 80 разів в книгах Нового Завіту. Образ Сина Чоловічого був знаний Юдеям з книги Пророка Даниїла (7,13-14) і з апокаліптичних творів того часу. Для перших християнських громад тим предказаним Сином Чоловічим, котрий мав прийти на хмарах небесних судити світ, міг бути тільки Ісус, бо для якогось іншого не було місця. Він же, возвисшений Божою могутністю, засів по правиці Отця. Цього образу — Сина Чоловічого — уживав деколи сам Ісус, щоб визначити свою особу. З ним він себе ототожнює у трьох перших Євангеліях. «Кажу вам: Кожен, хто визнає мене перед людьми, і Син Чоловічий визнає такого перед ангелами Божими. Хто ж мене відречеться перед людьми, того і я відречуся перед ангелами Божими» (Лк. 12,8-9). «Хто, отже, буде соромитися мене й моїх слів перед цим родом перелюбним та грішним, того посоромиться і Син Чоло-

вічий, коли прийде у славі Отця свого зі святими ангелами» (Мк. 8,38). Це був перший титул, яким первісна Церква визначила, описала особу Ісуса. Але інша річ, чи Ісус уважав себе за Сина Чоловічого, якого народ очікував та в тому значенні, що йому надала пізніше первісна Церква. Погляди пояснювачів Священного Писання поділені щодо цього.

Друге визначення Ісуса, запозичене з Книг Старого Завіту, це титул Месія, по-грецькому «Христос», Божий Вибранець, Помазанник, на якого Бог вилляв свого Духа. Слово Христос, тобто Месія, стало невід'ємною частиною власного імені Ісуса. Він є Ісус Христос — вислів найчастіше вживаний в Новому Завіті (приблизно 500 разів). Вкінці дійшло до того, що кілька років після воскресіння, погани почали називати Християнами прихильників і послідовників Ісуса. Цю назву дали їм мешканці міста Антохії в Сирії, як про це сказано в Апостольських Діяннях (11,29-26).

Прихід Месії, як визволителя єврейського народу, сповненого Духом Божим, який походить з роду царя Давида предсказували століттями наперед Пророки (2 Самуїла 7,12-16; Ісаїя 11,1-6). Пророк Ісаїя прекрасними символами-образами описав цей благословенний час його царювання. «Дух Господній спочине на ньому... Справедливість буде поясом у нього на крижах, а правда підпереже його боки. Вовк буде жити вкупі з ягнятком... , телятко й левеня будуть

пастися разом, і поганяти їх буде мала дитина». Всі ці образи сучасникам Ісуса були добре відомі. Отож в розп'ятому Ісусі більшість з них могла їх без труднощів відкрити. На тексти в другій частині книги пророка Ісаї, в якій є мова про Страждущого Божого Слугу, який візьме на себе наші недуги і болі, якого ранами ми будемо вилікувані, Апостоли не звертали уваги (Ісаїя 53,2-12). Лише в світлі воскресіння могли вони в пониженому, скатованому, розп'ятому Ісусі помітити і відкрити Божого Слугу, Месію-Христа, Спасителя, Визволителя.

Ще інші титули надала юдео-християнська спільнота воскреслому Ісусові. Отак сімдесят разів він «Син Давида», що означає те саме, що Месія. Він другий Мойсей, духовний визволитель Ізраїля, основник Нового Завіту. Сімдесят п'ять разів його звать Сином Божим, але в своїх початках цей титул має лише юридичну вартість. У книгах Старого Завіту є такі місця, де Бог зве народ Ізраїля своїм сином: «Ти ж фараонові скажеш: Ось так говорить Господь: Мій син, мій первинець — Ізраїль. Кажу тобі: відпусти сина мого, щоб він служив мені; як не схочеш відпустити, знай, я вб'ю сина первородня твого» (Вихід 4,22-23).

Отож у наслідок незбагнених Божих промислів спасіння увесь Ізраїль одержав право усиновлення. Це було Боже «синівство» через адаптацію, в юридичному розумінні слова. Кожний праведний єврей у Божих очах був «сином» Бо-

жим, а ним ще більше був цар. Його найважливіше завдання — це бути Божим намісником тут на землі, виконувати Божу волю, правити в правді і справедливості народом Ізраїля.

Юдео-християнські громади в діяспорі-розсіяні, під впливом грецького оточення, надали Ісусові ще один титул, а саме: Киріос-Господь. В українській мові, на жаль, не маємо відповідника, щоб передати зміст цього слова. Старослов'янське слово «Господь», яке люди чули тільки в Церкві, для широкого загалу було незрозумілим, порожнім звуком. Замінити його словом «Пан» також не можна, бо воно у нас знецінене. В інших мовах слово «Киріос» має такі відповідники: Herr, Seigneur, Lord — Владар, Повелитель. Титул Киріос має висловити гідність, достоїнство, власть цієї особи, що його носить. Для греків, це цар-імператор був Киріос. У його руках була вся законодавча і виконавча влада. Він був володарем у повному значенні цього слова. Саме це вони хотіли висловити тим словом Господь-Киріос.

Та це не все. У грецькому перекладі Священних Книг Старого Завіту, виконаному в Александрії (Єгипет) 227 року до Христа і який одержав назву «Переклад Сімдесятьох» (від сімдесяти вчених, котрі над ним працювали), слово Ягве — ім'я Бога Ізраїля — передано словом Киріос, що в той час означало Господь, Володар, Вседержитель. Оцим напів божественним, напів людським іменем назвали юдео-християни в

розсіянні воскреслого і прославленого Ісуса. В Новозавітних Книгах 350 разів звуть вони Ісуса Киріосом-Господом. На деяких місцях християни послідовники Христа визначають себе як ті, які призивають ім'я Господа, тобто ім'я Ісуса, котрий є Киріос-Господь (1. Кор. 1,2). Отак Апостол Павло у своєму листі до Римлян каже: «Немає бо різниці між юдеєм і греком, бо той самий є Господь (Киріос) усіх, багатий для всіх, хто його призиває. Бо «кожний хто призове ім'я Господне буде спасений» (Рим. 10,12-13).

3. ЗА КОГО ВВАЖАЛИ ІСУСА ХРИСТІЯНИ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Християни грецького походження виростили в іншій духовній атмосфері, як члени юдео-християнських громад. Для них титули: «Месія», «Син Давида», «Син Чоловічий», «Святий», «Праведний», «Слуга Господній», що їх надали Ісусові Палестинські християнські громади не були зрозумілими, або мало що означали.

Для них Ісус насамперед був Спасителем, Визволителем. Ісус — це справжній Спаситель, не такий як імператори, яких також називали «спасителями». Він Спаситель у повному значенні цього слова, котрий спасає від смерти, освічує життя, дарує нетління, як каже Апостол Павло: «То ж не соромся свідoctва Господа нашого, ні мене, його в'язня, але перенось труди

зо мною для Євангелії (Доброї Новини), за допомогою Бога, який спас нас і покликав святим покликом, не за наші діла (заслуги), а за власним рішенням та благодаттю, що була нам дана в Христі Ісусі перед відвічними часами. Об'явлена ж була тепер (ця благодать) через появу (прихід) Спаса нашого Христа Ісуса, який знищив смерть та приніс світло життя і нетління Євангелією, що для неї встановлений я проповідником, апостолом та вчителем» (2 Тим. 1,8-11).

Тільки Ісус спасає від смерті, освічує життя, дарує нетління. Лише він справжній Спаситель і Визволитель. «Ми пізнали й віруємо», — твердять Самаряни, — що він справді Спаситель світу» (Ів. 4,42). «Ми бачили і свідчимо, що Отець послав Сина — Спаса світу. Хто визнає, що Ісус — Син Божий, Бог у тому перебуває, і він у Бозі» (1. Ів. 4,14-15).

Ідея, що Ісус — Син Божий була грекам багато ближча. Великих полководців, поетів, філософів грецький народ вважав надлюдьми, божими синами. Отак для греків «божими синами» були Олександр Македонський, Гомер, Платон. Вважати Ісуса за Божого Сина не справляло їм жодних труднощів. Для юдео-християн, вихованих у суворому монотеїзмі,¹ титул

¹ Монотеїзм (від грец. монос — один, єдиний і Теос — Бог) — Єдинобожність. Протележно до політеїзму — це віра, визнання тільки одного Бога. Політеїзм (від грец. поліс — численний і Теос — Бог) — Багатобожжя — віра в багатьох богів.

Син Божий мав лише юридичне значення, мимо того, що Ісус одержав це Боже усиновлення в найвищому ступені. **Він був Божим улюбленим Сином.** «Коли Ісус, охрившись (в Йордані), молився, відкрилось небо і Святий Дух у тілесному вигляді, немов голуб, зійшов на нього, та залунав в неба голос: «Ти — мій Син любий, тебе я вподобав» (Лк. 3,21-22).

Всупереч юдеям, греки з часом почали уважати Ісусове Боже Синівство у дослівному, тобто майже у фізичному значенні цього слова. Прикладом цього переконання є один з найстарших гімнів первісної Церкви в листі Апостола Павла до Филип'ян: «Плекайте ті думки в собі, які були й у Христі Ісусі. Він, існуючи в Божій природі, не вважав за здобич (не розглядав як власність, на яку він мав право) свою рівність із Богом, а применшив себе самого, прийнявши вигляд слуги, ставши подібним до людини. Подобою явившись, як людина, він понизив себе, ставши слухняним аж до смерти, смерти ж хресної. Тому і Бог його вивищив і дав йому ім'я, що понад усяке ім'я (дав йому нову найвищу гідність), щоб перед іменем Ісуса всяке коліно приклонилося на небі, на землі й під землею, і щоб усякий язик визнав, що Ісус Христос є Господь (Киріос) на славу Бога Отця» (Фил. 2,5-11).

Проповідь Євангелії — Доброї Звістки — Новини була такою освободжуючою силою для нищих кіл грецького суспільства, що вони, прий-

нявши її, повні подиву, вдячності і запалу пробували у піснях і гимнах висловити свою велику радість. Їхні сходи́ни, в своїх початках, були повні духовного піднесення, співу, радості, особистих свідчень, подяки і прослави Бога та Господа Ісуса. Це був вияв першої любови до Господа, яка ще не охолола. «Сповнуйте́ся Духом. Проказуйте між собою вголос псалми й гимни та духовні пісні, співайте та прославляйте у серцях ваших Господа, і дякуйте за все завжди Богові й Отцеві в ім'я Господа нашого Ісуса Христа» (Еф. 5,18-20). Це була атмосфера, яка ціхувала та характеризувала зібрання християн перших віків. Отож не дивно, що того роду гимнів і пісень на прославу Господа Ісуса знаходиться більше в Новозавітних Книгах, а передусім в Апокаліпсі. Це скорочені трактати Христології і Сотерології² в поетичній формі, створені простими віруючими людьми, чиї серця були повні радості, подиву, вдячності.

«Він образ невидимого Бога, первородний усякого створіння, бо в ньому все було створене, що на небі і що на землі, видиме й невидиме: чи то престоли, чи господства, чи начала, чи власті, все було ним і для нього створене. Він

²) Христологія (від грец. Христос — Помазанник і Логія — наука) богословське вчення, яке розглядає поодинокі питання, пов'язані з особою Ісуса Христа.

Сотерологія (від грец. Сотер — Спаситель і логія — наука) — Богословська наука про спасіння, принесене Ісусом Христом та його наслідки для людей і світу, а також окремий трактат — розділ Богословії.

раніше усього, і все існує в ньому. Він також голова тіла, тобто Церкви (громади його учнів і послідовників). Він — начало, первородний з мертвих, так, щоб у всьому він мав першенство, бо сподобалося Богові, щоб уся повнота перебувала в ньому, і щоб через нього примирити з собою все чи то земне, чи небесне, встановивши мир кров'ю його хреста» (Кол. 1,15-20).

Він — «Христос явився у тілі, засвідчений у Дусі, показався ангелам, проповідуваний поганам, увіруваний у світі, вознісся у славі» (1. Тим. 3,16). «Коли ми з ним померли, то разом з ним будемо й жити. Коли страждаємо, то з ним будемо й царювати. Коли його зрікаємось, то й він зречеться нас. Коли не віруємо, він зостається вірним, бо сам себе зректися не може» (2. Тим. 2,11-13).

Отак, він — Ісус є завершенням усього. В нім поблагословив нас Бог з неба усяким благословенням. В ньому він вибрав нас перед заснуванням світу. У ньому ми маємо відкуплення його кров'ю, відпущення гріхів. Коли ж настане повнота часів, Бог в ньому об'єднає усе — небесне й земне, щоб все було на хвалу його величі (Еф. 1,3-14). «В ньому бо (в Христі) враз з людською природою живе вся повнота Божества і ви причасні в тій його повноті», — каже Апостол Павло (Кол. 2,9-10). Він, Христос — все у всьому! (Кол. 3,11).

Ще даліше в цьому напрямі пішов Євангеліст Іван, котрий жив у грецькому оточенні

Малої Азії та писав для християн грецького походження. На початку своєї Євангелії він каже: «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього» (Ів. 1,1-3). Отак в пролозі своєї Євангелії він ототожнює Ісуса з Божим Словом, Думкою, Логосом. Це Боже Слово споконвіку було з Богом, воно було божественне, було Богом (єдність природи, божественне походження). Та коли настала повнота часу, предвиджена й встановлена Богом від віків, воно вочеловічелося, прийшло у наш світ, стало тілом, оселилося між нами. До своїх воно прийшло, а свої його не прийняли. Котрі ж прийняли його, одержали ласку стати Божими дітьми, бо вони від Бога народилися. Ці перші рядки Іванової Євангелії — це вислів його роздумувань над тим, ким був Ісус з Назарету.³

Що ж означає для Івана вірити в Ісуса, як в Отчине Слово? Для нього це не що інше, як прийняти вірою Ісуса, як того, хто об'явив нам найповніше Отця, тому що він з ним нерозривно злучений: «Я і Отець — одно» (Ів. 10,30), «Хто ненавидить мене, той і Отця мого ненавидить» (Ів. 15,23). «Моя наука не моя, а того, хто послав мене» (Ів. 7,16).

³ Rudolf Schnakenburg, Das Johannesevangelium, Herder theologischer Kommentar zum Neuen Testament, IV, 1, Freiburg, 1972.

Якщо ж воно так, тоді Ісус, згідно з Іваном, міг спокійно сказати: Я світло світу, хліб правдивий, дорога, правда й життя, бо для Івана він єдиносущий з Отцем.

В Ісусі Божий Логос, Думка, Слово вочеловічелося. Воно прийняло — в призначений від віків час — конкретний вияв в особі Ісуса з Назарету, так, що в ньому, у справжній людині, перебувала одночасно повнота Божества, тобто Божа і людська природа. Він був Богочоловіком. Ці християнські визнання з 90-их років першого століття християн грецького походження, стали пізніше основою догматичних рішень перших Вселенських Соборів.⁴ Та заки первісна Церква зробила цей для неї так важливий крок, минули довгі роки шукання. Вже автори Новозавітних Книг приписували Ісусові всі поняття, які представляли собою якусь життєву вартість. Вони відчували потребу підкреслити одноразовість Ісуса, його незаступимість, незамінність нічим іншим та його значення і вагу для всього людства і світу.

⁴ Ці рішення перших Вселенських Соборів, визначення яких ми знаходимо в нашому Символі Віри, — як каже проф. К. Рагнер, — не були вислідом філософічно-спекулятивних нахилів грецьких Отців Церкви 4-7 століть. Всі вони були зумовлені потребами й вимогами тодішнього часу. Одержавши повну релігійну свободу, більш образовані та освічені члени церковних громад, шукали основи та послідовно розумової відповіді на складні питання цілоти християнського віровчення. Заслугою цих Соборів було намагання Отців Церкви

пояснити віруючим християнам, за допомогою філософських понять тодішнього часу і в доступний спосіб, містерію Божих промислів спасіння.

У подібній ситуації знаходиться церква сьогодні. Зі зміною образу світу та умов життя багато теологічних висловів, освячених віковою традицією без ґрунтового пояснення не є більш зрозумілі для пересічної людини. Ба, більше, вони не віддають цієї ідеї, яку Отці Церкви, користуючися ними, хотіли висловити. За загальним переконанням сьогоднішніх богословів їх необхідно замінити іншими поняттями та визначеннями, зрозумілими і доступними нинішній людині, оскільки це можливо. В цім напрямку зроблено багато, але це дуже трудне завдання. Отак, наприклад, теологічне поняття «первородний гріх», вжите вперше св. Августином (354-430), крім слова «гріх» не має нічого спільного з особистим гріхом людини, що є «свідомим і добровільним переступленням Божої волі». Цей зворот сьогодні без ґрунтового додаткового пояснення, замість ясности, вносить замішання.

Чуючи вислів «Пресвята Трійця», так часто вживаний в Богослужбах Східної Церкви, ми відразу маємо на думці Три Божі Особи: Отця, Сина і Святого Духа. Щойно пізніше, шляхом застанови, від Трьох Божих Осіб ми доходимо до Одного Божества, а воно повинно бути якраз навпаки. *Троїчність Божества належить від всевічності до Єства Божественної Природи.* Воно становить її основну прикмету, її суть. Унаслідок незмінної з первоначала люблячої спасительної Божої Волі, вже від всевічності ця Троїчність Божества в означеному часі мала виявитися назовні. Це здійснилося у воплощенні, тобто у вочеловіченні Сина, Логосу, Слова — Другої Божої Особи та в самоуділенні Святого Духа віруючим в Христа Господа праведним серцем.

Якщо Бог згідно з Писанням є Любов'ю (1. Ів. 4,8; 4, 16), якщо він є «*Worum sui diffusivum*», тобто «Всеуділяючась доброта-любов», тоді він не міг залишитися самотнім. До любови потрібно інших з тією самою повнотою буття, потрібно трьох: Того, хто любить, — Того, хто люблений та впливаючого струмення-подиху тієї взаємної любови, зродженої з відношення між ними.

Це і є оця відвічна іманентність (іманентний — властивий, внутрішньо притаманний, те, що впливає з природи даної речі чи особи) Троїчественного Божества, на яку ми сьогодні майже не звертаємо уваги. Вона є більша і досконаліша за монотеїзм, — кажуть богослови.

Ця Іманентна Троїчність Божества є основою нашого спасіння. «Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав, щоб кожен, хто вірує в нього, не загинув, а жив життям вічним» (Ів. 3,16). У ній Син займає центральне місце. Він об'являє нам Отця і Святого Духа: «Скільки часу я з вами, — каже Ісус, — а ти мене не знаєш, Филипе! Хто мене бачив, той бачив Отця. Як же ти говориш: Покажи нам Отця! Невже не віруєш, що я в Отці, а Отець в мені? Слова, які проказую до вас, не від себе говорю. Отець, який перебуває в мені, — він творить діла» (Ів. 14,9-10).

Він об'являє нам і Святого Духа: «Я проситиму Отця, і дасть він вам іншого Утішителя, щоб з вами був повіки... А Утішитель, Святий Дух, якого Отець в ім'я мое зішле, той навчить вас усього і все вам нагадає, що я сказав вам» (Ів. 14,16-26). «Як прийде Утішитель, якого зішлю вам від Отця, Дух істини, який від Отця походить, то він і свідчитиме за мене» (Ів. 15,26).

Власне, ці тексти Євангелиста були основним джерелом догматів перших Вселенських Соборів про Троїчну Іманентність Божества, тобто про Одність Бога в трьох особах, котрі, перебуваючи безперервно в Єдності Божественної Природи, діють стало в світі відповідно до своїх питомостей-властивостей.

Людина сама, своїми власними силами, не може спаситися. Спасіння — це непонятний вияв Божої любови, це Божий дар, Боже самоуділення творінню, якому людина вільно відкривається, його приймає у Божественній повноті Трисвятого Бога. Її може нам дарувати тільки той, хто її — як йому власну — посідає. *Внаслідок нашого освячення, самоуділення Святого Духа, ми стаємо учасниками цієї Божественної Природи на подобу Христа і це є суть спасіння.* Це бачив вже Ориген, один із староцерковних письменників, який і каже: «Хто Богом новонароджується до спасіння, потребує Отця, Сина і Святого Духа. Без співдії Святої Трійці,

Він основа людського співжиття, людської екзистенції: «Іншої бо основи ніхто не може покласти, крім покладеної, якою є Ісус Христос» (1. Кор. 3,11). Він — угольний камінь, на якому спочиває і росте уся будівля (Еф. 2,20-21). Він є головою усього (Еф. 4,15). Він «Двері» — хто ввійде скрізь них спасеться (Ів. 10,9). Він «Світло» — хто піде за ним не ходитиме в темряві, а матиме світло життя (Ів. 8,12). Він дорога, правда і життя (Ів. 14,6). Він — джерело води живої (Ів. 4,10-14). Він — хліб життя (Ів. 6,35), добрий пастир (Ів. 10,11), правдива виноградина (Ів. 15,1). Він — Божа сила й Божа премудрість (1. Кор. 1, 24), образ невидимого Бога, первородний усякого створіння (Кор. 1,15). Він — відблиск Божої слави, образ його істоти (Євр. 1,3). Він — здійснен-

всіх трьох божественних Осіб, свого спасіння він не осягне» (Див. Origenes, *De principiis*, I, 3, 5).

Попри всі ці необхідні пояснення богословів, містерія Божої Троїчності залишиться на завжди містерією. Її розумово не можна вповні зглибити й пояснити. Тільки вірою, базованою на інших логічно перевірених історичних фактах, треба прийняти. Докладніше про Іманентність Божої Троїченности та необхідність дії Пресвятої Трійці в спасительному процесі освячення людства і світу можуть послужити ще й такі більш помітні праці богословів, як, наприклад: K. Rahner, *Der dreifaltige Gott als Transzrender Urgrund der Heilsgeschichte, Mysterium Salutis*, II, с. 341; K. Rahner, *Bemerkungen zum dogmatischen Traktat de Trinitate, Schriften zur Theologie IV*, Einsiedeln, 1960, S. 103-136; H. Urs von Balthasar, *Das Ganze im Fragment*, Einsiedeln, 1963.

ня всіх Божих обітниць, Боже «Амінь», Боже «Так» Богові на славу через нас (2. Кор. 1,19-20). Він — Альфа й Омега, Початок і Кінець, Перший і Останній (Одкр. 22,13).

Всі ці титули не додають нічого до того, ким був Ісус. Це вислід роздумів його учнів і послідовників у світлі воскресіння над його словами та ділами, над його настановою, яка виявлялась щоденно в його відношенні до Бога і людей, в часі його земного життя. **Всі вони хочуть висловити образною формою те, що є невисловиме, бо тільки раз в історії світу щось таке збулося, сталося. Найважливіше, щоб користуючися цими всіма титулами, ми ніколи не забували про цю справжню людину, з тіла й костей — Ісуса з Назарету, який вірив, боровся, страждав, був розп'ятий, помер і воскрес, якого Бог прославив. У ньому він сказав своє слово, незамістиме, невідкличне. Він Боже ТАК до світу, до всіх Божих обітниць, він абсолютний носій Божої всеспасительної волі, його любові — втілення відвічних Божих намірів спасіння.**

Може для багатьох всі ці титули, що їх первісна Церква протягом першого століття надала Ісусові, це нічого іншого, як пережитки минулого, овоч вибуялої фантазії вирощеної на ґрунті грецької мітології давнини. Може для багатьох, які рахуються тільки з тим, що бачать і дотикають, міряють і важать, все це не має значення, бо все це лежить поза межами конкретної дійс-

ности, а сьогодні таких чимало. Іншим, які глибше думають, також не легко повірити і зрозуміти, як може незмінний змінитися, як може безстрашний терпіти і страждати, як може Бог воочеловітися, стати людиною, Богочоловіком. Їм тяжко збагнути, як може Предвічний, Всемогучий Бог уділитися в такій безпосередній повноті людині, що вона стала божественною, залишаючися справжньою людиною. **Що таке є можливе доводить і унаочнює нам особа Ісуса з Назарету, а це підтверджує його воскресіння з мертвих.**

Він Божа сила, Божа премудрість, Боже Амінь до світу, бо треба бути божественним, Богом бути, щоб могли бути такою людиною у найповнішому розумінні цього слова, як він був. Лише справді Божественне може бути так людським.

Для багатьох напевно все це немає жодного пов'язання з нашою щоденною конкретною дійсністю. Та вони помиляються. Щоб вкинути хоч трошки світла на цю велику містерію-таємницю світу і людського життя, ми мусимо дещо застановитися над тим, що являють собою світ і людина.

**
*

4. ЛЮДИНА В ЕВОЛЮЦІЙНОМУ ОБРАЗІ СВІТУ⁵

Християнська релігія наголошує весь час свою одноразовість, неповторність, свою незамінність в історії світу. Це своє твердження вона мусить на чомусь обґрунтувати. Згідно з її вченням такою підставою є особа Ісуса з Назарету.

Щоб повністю зрозуміти значення його особи для всього людства, треба застановитися над тим, що є людина.

Найпростіше і найбільш поширене визначення людини каже, що людина — це розумне, думаче ество, яке осмислює свої власні діла, своє існування, свої спроможності, межі, закони. Цей її гін до самоаналізу, до самопізнання — це її перша прикмета.

Друга прикмета людини полягає в тому, що вона в пізнанні, і відкриванні зовнішнього світу не обмежується до пізнання поодиноких предметів, щоб й цим задовольнитися. Ні, вона намагається відкрити їхню взаємопов'язаність, залежність і так визначити їхнє місце в цілості Всесвіту. Отож можемо сказати, що додатковою

⁵ Основною базою для опрацювання чотирьох наступних підрозділів нашої праці послужила нам передусім книжка проф. Карла Рагнера «Grundkurs des Glaubens», Herder, Freiburg, 1976, стор. 83-312.

Ця книжка, як сам автор каже, є, так би мовити, резюме його численних праць щодо антропології, христології, сотерології.

прикметою людини — це її готовість відкритись усьому, на що вона натрапляє, натикається, і все це осмислити, у своїй самосвідомості впорядкувати і поставити на його належне місце. При цьому людина обов'язково натрапить на свої межі-границі. Вона відкриє себе, як обмежене ество щодо своїх можливостей у пізнаванні світу, а також щодо свого походження і призначення. Але, власне, оце відкриття і пізнання самого себе, як обмеженого ества є її величчю, бо тоді вона переступає вже рамки своєї обмежености. Вона «переросла» саму себе. Саме тоді, у своїх пошуках, вона відкривається, щоб прийняти все нове, незнане, невідоме, незбагнене, необняте. І це відкриття вродженої і даної їй можливости переступити своє обмеження, його рамки, називають філософи трансцендентальністю⁶ людського ества, людської природи.

Ця трансцендентальність людини, її людської природи не обмежується лише до пізнавальних спроможностей її інтелекту, який все отвертий і відкритий для нового. Вона не стосується лише можливостей проникати, сприймати, відкривати та засвоювати завжди нову дійсність, але торкається також і її волі, яка може вільно ви-

⁶ Трансцендентальний (від лат. «transcendere», переступати, виходити поза межі). Це той одвічно притаманний людині гін, цей нахил до всезагального пізнання, навіть позадосвіднього, потойбічного, даний їй з народженням. Це спроможність її розсудку іти далі й далі у відкриванні все нового незнаного.

бирати одне, залишаючи на боці інше. Ця трансцендентальність — це вроджений нахил людини до застанови, до ставлення запитань: Чому, для чого, звідки і куди.

Людина не стала людиною з хвилиною, коли прийняла вертикальну поставу тіла, стала на ноги, коли вдалось їй вперше видобути вогонь з каменя, коли почала ним користуватись, як знаряддям. Людина стала людиною в повному сенсі цього слова, тоді коли вона почала думати, ставити собі питання: чому взагалі вона існує, чому думає, шукає, запитує, звідки вона прийшла і для чого живе. Ставлячи собі ці запити, людина, як думаюче ество, стала релігійним еством, без огляду на те, чи вона була свідома цього, чи хотіла цього, чи ні.

Виховання атеїстичного суспільства — це даремне зусилля. Щоб його осягнути потрібно виростити людей, котрі не були б здатні користуватися власним розумом, котрі перестали б думати, ставити запити, котрі повернули б назад до тваринного рівня.

В еволюційному образі нашого світу, людина — це ество, де матерія дійшла до самовідомости, удуховилась, унаслідок даної їй Богом трансцендентальності, яка є основною частиною людської природи, тим, що відрізняє людину від всього живого. Вона постійно прямує до все вищого, досконалішого, вічного, непромінаючого, Божественного. Ця спрага великого, вічного, непромінаючого була першим ступнем Божого само-

об'явлення і самоуділення людині. Той Божий поклик — це Боже самоуділення людині досягло найвищої точки з приходом Ісуса. У ньому воно знайшло своє завершення.

До Христа кликав Бог та уділявся людині в різній їй доступній та зрозумілій формі. Зразу, за посередництвом зовнішнього світу (роздуми над творами природи). Відтак, спеціально вибраними і покликаними для цього людьми, — Пророками, які залишили свої свідчення в Письмах Старого Завіту. Вони були речниками Божої дійсності, яку вони прийняли через окреме, особливіше самоуділення Бога й нам передали. Однак це самооб'явлення і самоуділення Бога знайшло свою неповторну історичну об'єктивізацію (вочеловічення), своє завершення щойно в Ісусі.

Отак інкарнація, вочеловічення, Боговтілення — це початок остаточного завершення трансцендентальних можливостей людини в цьому світі, людини яка увесь час прямує до все нового, незнаного, до відкриття абсолютного, аж до повного поєднання з Богом. Вочеловічення, це було щось, що мусіло колись здійснитися, якщо ця трансцендентальність, ця відкритість, цей гін людини до безконечного не мали залишитися змарнованим даром. Боговтілення було метою, але водночас і рушійною силою удуховлення матерії, вже з моментом її створення, на шляху до її повного убожествення. Отож Боговочеловічення — це початок есхатологічної, кінцевої фа-

зи історії світу, яка завдяки йому та в нім знаходить своє здійснення і завершення.⁷

Якщо ми віруємо, що Бог є Творцем усього, — неба й землі, видимого та невидимого, духовного й матеріяльного, — тоді все на світі, мимом своєї різnorodности, є між собою споріднене. Тоді не може бути противенства між духовним і матеріяльним, бо все походить від одного і того джерела і все призначене влитись в той самий океан Божественного, з якого воно взяло свій початок. Отак матерія і дух — це не вогонь і вода, які виключають один одного. Вони мають більше спільного, що їх еднає. Воно є набагато важливіше ніж те, що їх розрізняє. Зрештою це найкраще можна побачити в єдності, яка притаманна людині, в єдності, якою є людина — удуховлена матерія.

Природничі науки, попри весь прогрес, послуговуючися своїми методами, розглядають людину як сукупність матеріяльних елементів, з яких вона складається. Для них вона — це недосконале, немічне, випадкове твориво природи. Вона його видала, вона й його нищить, поглине. Так думати — це їхнє право, але твердити, що людина, це випадковий продукт природи, виходить вже поза рамки їхніх природничих

⁷ Schellenbaum P., *La christologie à l'énergétique teilhardienne*, Ed. Cerf, Paris, 1971; Crespy G., *La pensée théologique de Teilhard de Chardin*, Editions Delarge, Paris, 1961.

наук, бо це вже метафізика,⁸ філософія. Воно суперечить не лише християнському поглядові на світ, але також їхнім природничим наукам, де все базується на усталених законах і цілеспрямованості. Зрештою, хто може сказати, що «припадок» не є вислідом отієї цілеспрямованості, яку стверджуємо скрізь. В людині знаходить матерія свою мету, своє призначення, своє самоусвідомлення. Той, хто все створив, не є тільки з-заду свого творива. Він є і перед ним. Він не тільки Альфа, але й Омега, бо з нього воно вийшло і до нього прямує.

Це самоусвідомлення та удуховлення матерії в поодиноких людських істотах продовжувалося ввесь час і триває далі. Ба, більше, нині людина, той продукт природи, має можливості стати її формуючим чинником. Щоправда, іноді маємо враження, що це удуховлення матерії припиняється і все повертає знову в хаос. Але це в нічому не торкається того еволютивного, цілеспрямованого процесу до удуховлення, який все поступає вперед і мусить колись знайти своє остаточне завершення в Бозі.

**
*

⁸ Метафізика (від грец. мета і фізика — після фізики) — наука, яка не обмежується до обсервації чи аналізу поодиноких фізичних елементів, але шукає їхнього пов'язання, залежності, тобто основних принципів життя.

Роздумуючи про людину в еволюційному образі світу, ми відкрили, що людина — це суб'єкт,⁹ в якому матерія дійшла до самосвідомості. Ми ствердили також, що людина — це трансцендентальне ество, свідоме своїх меж, але й своїх безконечних можливостей. Вона постійно в поході, бо все в ній носить знам'я тимчасовості. Кожна знайдена відповідь на поставлене питання, криє нові запитання, є початком нових пошуків. Отак людина це ество відкритих горизонтів, незбагнених можливостей. Безперечно будуть люди, котрі, читаючи ці рядки, здвигнуть раменами і скажуть: «Все це мене не цікавить, це понад моїми інтелектуальними можливостями, отож нема потреби ламати собі тим усім голову». Однак навіть таке поступування є підтвердженням нашої тези, бо поступаючи так, людина кладе трансцендентальний, людський акт. Вона, займаючи таке негативне становище, визначає, оприділює себе, як вільне ество, що вільно і свобідно може діяти. В тому моменті вона рішає сама, чим справді вона хоче бути, на якому боці, по якій стороні поставити себе. Отак людина відкриває себе як суб'єкт, як джерело, як носій свого власного життя, як особа,

⁹ Суб'єкт (від лат. *subjectum* — підклад) — особа або організація, що має певні права та обов'язки, носій певного роду діяльності та активності, спрямованих на об'єкт (будь-який предмет, на який спрямовується дія людини).

власна, нічим незамінна особистість, котра сама себе формує мимо всіх зовнішніх впливів.

Ми свідомі того, що на формування нашої особистості впливають також і зовнішні чинники, як наше оточення, історичне минуле, наші умови життя. Та попри це, кожна думаюча людина відкриває себе, як особу, незалежну від усього того. Вона — це особистість, котра насамперед є продуктом, твором свого власного «Я» — того, що є в мені, що становить мою суцільність, моє ество.

Для крайнього матеріалізму людина, це тільки продукт зовнішніх обставин. Вона — вислід хімічних реакцій усіх тих складників, які її складають, про які фізика, хімія, біохімія, генетика, палентологія та соціологія можуть усе сказати. І справді, кожна з цих наукових дисциплін може щось про людину говорити. Вона може бути об'єктом їхніх досліджень, але їхня відповідь буде лише частинною. Вони можуть докладно сказати, з яких хімічних складників і в якому відношенні між собою існуючи, вони, в кінцевому результаті, дають живе ество — людину. Але відповіді — ким є людина, вони дати не зможуть. Зрештою, кожний із нас відчуває, що він, — продукт тих усіх складників. Коли ж одного з них бракує, тоді весь організм ізникає, та проте, це не порушує мого внутрішнього ества. В своїм поступуванні я можу спокійно їх переочити, не брати до уваги, хоча вони й є частиною мого власного «Я». Отак люди-

на, хоч свідомо, що вона із землі, з фізико-хімічних елементів,¹⁰ є водночас і передусім трансцендентальним еством, з духовними силами і можливостями. Вона не тільки пізнавоче, але й діюче ество, відповідальне за свої вчинки й поступування. Вона є загадкою для себе самої супроти незбагненої містерії, бо не знає, як, чому, звідки і для чого вона появилася на цій землі і на ній живе. Коли ж вона втомлена перестане ставити собі ці запити, на які, можливо, вона й не може сама знайти відповіді, тоді перестає вона бути людиною в повному розумінні цього слова. Але всі ці міркування — це вступні завваги, що мають привести нас до основного питання, до того, що каже християнство про людину.

5. ЯК ХРИСТІЯНСТВО БАЧИТЬ ЛЮДИНУ

За християнським вченням людина — це результат цілковито вільного, нічим незаслуженого, великодушного самоуділення Бога обмеженому еству (людині). В ній матерія, в своєму

¹⁰ Основні елементи, з яких складається людське тіло, такі (у %):

Кисень . . . 65	Азот 3	Калій 0,35
Вуглець . . 18	Кальцій . . 2	Натрій 0,15
Водень . . 10	Фосфор . . 1,1	Хльор 0,15
Сірка 0,25	Магній 0,05	Залізо 0,004

еволюційному процесі, дійшла до самосвідомості, удуховилась.

Це самоуділення Бога не слід розуміти в примітивний, матеріальний спосіб, але як сотворення «на образ і подобу Божу», як вільний і добровільний нічим незаслужений Божий дар. Цей дар Божий — це трансцендентальність ества людини. Вона відкрита для безконечного, і воно має закінчитися включенням людини в Божественне життя Трисвятого Бога, в безпосередньому огляданні та любові свого Творця і Спасителя. **Бог — в християнському розумінні — це остаточно мета, сповнення, завершення всієї людської екзистенції.**

Християнство не треба розглядати як щось, що впало з неба, прийшло несподівано, раптово. О, ні! Християнство це результат — наслідок довгого розвитку й дозрівання людської духовності. Для християнства, цей довгий історичний період — це підготовчий період, період історії спасіння. Він знайшов своє завершення в об'явленні та самоуділенні Бога, що здійснилося і об'явилося в приході Ісуса Христа.

Ця самопередача, самоуділення Божественного людині, яке здійснилося в цей неповторний, невідкличний, одноразовий спосіб в історичній особі Ісуса, залишається мимо всього обвите серпанком таємничості. Отак воно стало і є постійним зазивом для людини прийняти його вірою. Не зважаючи на це самоуділення Бога людині, мимо всього, людина постійно від-

чуває свою обмеженість, свою незначність, нічовість, але водночас і свою велич, свою отвертість до сприйняття безконечного. Мимо свідомости свого Божественного походження і призначення, своєї трансцендентальности, вона відчуває одночасно й оту безконечну, радикальну віддаль, що її відділяє і відрізняє від того, хто єдиний є Трансцендентальний у повному значенні цього слова. Тільки він єдиний виходить поза межі всього, переростає все те, що можна собі уявити.

Боже самоуділення хоче сказати, що Бог може уділитися небожественному, залишаючися при цьому далі незмінним, незглибимою містерією. Так само й людина попри Боже самоуділення залишається далі у сфері своєї обмежености. Воно не паралізує її природних спроможностей, ні волі, ні інтелекту. Бог залишається, попри все самоуділення створінню, далі Богом, Альфою й Омегою, початком і кінцем усього, першою і останньою величиною, з якою ніщо не може рівнятися. Він залишається й далі найвищою метою людини, до якої вона в ласці безпосереднього споглядання прагне. Він залишається постійно тим, хто це прагнення породжує, побуджує, підтримує, уможливорює, залишається Святим, Незбагненим, Необнятим, який лише в подиві й захопленні є людині доступним. При цьому не можна забувати, що Бог, при самоуділенню сотворінню, є одночасно дателем і даром. Тут діючий і дія є одне й те саме, бо

тільки в Божій всемогутості щось таке є можливе. Бог, уділюючись, не тратить нічого, не губить самого себе, бо лише таке самоуділення належить до Божественного ества Бога.

Це Божественне самоуділення, ця самопередача людині, це щось зовсім не заслужене, це чистий вияв Божої безмежної ласкавости і любови. Воно належить до царини надприродного, на яке людина, сама з себе, не має жодних претенсій, жодного права, хоч через покликання до життя є вона потенційним адресатом, приймальником цього Божого дару. Вона спосібна, здатна на прийняття цього Божого самоуділення, а те Боже самоуділення, те самопередання у всій своїй повноті — це не що інше, як наше Спасіння.

Увесь еволюційний процес протягом мільйонів, мільйонів років був спрямований на те, щоб людина, в якій матерія дійшла до самосвідомости, могла прийняти це Боже самоуділення. В тому і суть нашого Спасіння, що є ціллю і кінцевою метою усього сотвореного. Це «народження» і перехід космосу до самосвідомости в людині, міг відбутися через співкомунікацію між собою духовних суб'єктів. Проте людське життя так коротке, що цього постійного процесу удуховлення усього космосу, ми не відчуваємо. Завершення цього процесу удуховлення, вживаючи християнської богословської термінології, ми можемо висловити словами: Новий Еон, Потойбічна Дійсність, Осягнення Остаточної Мети нашого призначення. В кінцевому результаті — це є

наше Єднання з Богом, Убожествення, Спасіння, Воскресіння з мертвих і кінець теперішнього світу. Всі ці слова — це тільки образи, якими ми користуємося, щоб висловити повноту завершення цього еволюційного процесу нашого космосу. Бог не лише його створив, але і йому уділяється і це ми називаємо його прославою, про що йде мова в Писанні.

Світ прийме в такій мірі Божественне, що Бог стане всім в усьому, залишаючися Богом і не тратячи нічого із своєї Божественної природи. Це буде кінець нашого теперішнього світу. Та в цьому розумінні його кінець буде його новим початком. Це не буде руїна, але переміна всього, не порожнеча, але повнота. Це буде багато більше, як первинне його сотворення, покликання з нічого до буття, яке ми з таким захопленням, завдяки новим здобуткам науки й техніки, подивляємо. Тому в еволюції космосу, вже з її самого початку, відкриваємо цілеспрямовання, постійний рух до всебічної повноти, до все свідомішого, внутрішнього і ближчого відношення до його первопричини, до його Творця. Підсумовуючи ми можемо сказати, що в кінці цього безперервного процесу дійде до стику, до абсолютної близькості всього створеного з Творцем. А це тому, що тільки Бог — він єдиний — може бути кінцевим етапом того постійного, безперервного еволюційного процесу удуховлення матерії, яка врешті-решт знайде своє завершення в пункті Омега, в Бозі.

6. МІСЦЕ ІСУСА В ЕВОЛЮЦІЙНОМУ ОБРАЗІ СВІТУ

Остаточна мета нашого світу — це самоуділення Бога. Увесь еволюційний потенціал космосу, всі йому внутрішні сили йдуть і прямують до цього завершення.

Це самоуділення Бога світові може здійснитися лише за посередництвом людини, в якій матерія дійшла до своєї самосвідомості за її вільною і добровільною згодою. Людина може в це самоуділення Бога повірити, його прийняти, або відкинути. Щоб могли це свідомо зробити, вона мусить мати якісь зовнішні ознаки, що таке самоуділення Бога людині в конкретному часі і в конкретній особі вже здійснилося. Ця людина стала тоді посередником між Богом і загальною людською спільнотою.

Таке Боже самоуділення мусить бути обґрунтоване на зовнішніх, незаперечних і безсумнівних доказах-фактах. Звідси і конечність історичної особи, яка жила у визначеному часі й просторі, на якій це остаточне самоуділення Бога світові здійснилося-сповнилося. Крім цього, це самоуділення мусить бути остаточне, невідкличне і неповторне, а також як таке зрозуміле і достатньо засвідчене назовні, щоб могли бути прийнятним. Воно мусить бути вершком і наглядним завершенням усіх попередніх самооб'явлень і самоуділень Бога людству. Це мусить бути наглядне здійснення отієї «повноти

часу», про яку говорить Писання. **Цю людину, на якій все це сповнилося в Богословії визначемо як Абсолютного Носія Спасіння.** Тим Абсолютним Носієм Спасіння, за християнським віровченням, був Ісус з Назарету. В його особі здійснилися всі ці необхідні для цього передумови й на це ми маємо певні, незаперечні докази.

Він був справжньою людиною. «Якже сповнився час, Бог послав свого Сина, що народився від жінки . . . , щоб ми прийняли усиновлення», — каже Апостол Павло (Гал. 4,4-5). Отож Ісус з Назарету, один із нас, ця жменька землі, в якій матерія дійшла до своєї повної самосвідомости, відкрилася тотально Богові, і так уможливила повне самоуділення Бога в його радикальній безпосередності.

Бог зблизився до цієї істоти не лише із-зовні, як лікар-ізіцелитель, щоб її уздоровити, освятити. Ні Бог в ньому вочеловічився і так прийняв його, як невід'ємну частину свого власного ества, згідно з його відвічними намірами спасіння. **До Божого ества належало споконвіку вочеловічення другої Особи Пресвятої Трійці, Божого Слова-Логосу (Ів. 1,14), отого Слова, що все було з Богом, було Богом (Ів. 1,1-2).** Отак сотворення світу і вочеловічення не слід розглядати як два різні між собою непов'язані вияви Божого самоуділення, Божого «умалення», яке в дійсності є доказом його могутності. Ні, вони тільки два моменти на лінії безперервного самооб'явлення,

самопередання-самоуділення Бога. Звідси й це твердження Апостола: «Все бо від нього, через нього і для нього. Йому слава на віки. Амінь» (Рим. 11,36). Це Боже вочоловічення і з'єднання Божественної природи з людською в одній особі Ісуса з Назарету було і залишиться чимсь тільки одноразовим і неповторним в історії світу. Одначе воно за його посередництвом, унаслідок воплочення, стало невід'ємною частиною Божого самоуділення в ласці своєї любови кожній людині, котра жила і житиме на цій нашій землі. Отак прийнявши вірою Христа, будучи возз'єднані з ним в любові, ми стаємо споріднені та з'єднані з ним його людською природою, в якій живе вся повнота Божества. Ми робимося причетні, ми стаємо учасниками цієї Божественної повноти, яка перебувала в ньому (Кол. 2,9). Ми одержуємо Боже усиновлення і Бог посилає в наші серця Духа Сина Свого, який взиває нашими устами і нашим серцем «Авва, Отче» (Гал. 4,6). Отож воплочення — це історичне уділення Божественної природи, Божого Логосу, Божого Слова, самого Бога світові. Як же все це можливе?

Містерія і можливість вочоловічення другої Божої Особи належала від вічності до Божественної Повноти його природи.¹¹ Вона становила суттєву частину Божого Єства так, що цей Віч-

¹¹ К. Rahner, Dreifaltigkeit, Lexikon für Theologie und Kirche, III, стор. 543-548.

ний, Незмінний, Непочатий в означеному від віків проміжку часу міг стати невід'ємною частиною другого, в іншому, змінливому, часовому. Бог — це безконечна повнота. Тому стати людиною, вочеловічитися не було для нього негачією, запереченням його повноти й досконалости, але навпаки — виявом отієї Божественної повноти на зовні. Бог, незмінний у собі, стався змінним в іншому, в людині, залишаючися надалі незмінним. В його «умаленні» постає щось інше, але воно є частиною його Божественної дійсности. Бог, створюючи людську природу, приймає її за свою, як власну, Божественну. Отож людина не може досить високо сама себе цінити, бо вона не що інше, як Божий твір, вияв Божої неописаної доброти, Божої містерії любови назовні. Отак в християнському розумінні Христологія та антропологія між собою нерозривно пов'язані, себе взаємно пояснюють і доповняють. **Наша обмеженість стала в Отчому Слові, в Ісусі частиною необнятого Бога на віки.**

На цьому кінчаємо наші неповні, тяжкі теоретичні роздуми, хоча можна б їх ще далі вести. Багато питань ми свідомо залишили на боці, не заторкнули їх тому, що це вивело б нас далеко поза рамки нашої праці. Ми обмежилися до найконечнішого, щоб допомогти зрозуміти читачам, ким був і справді є Ісус з Назарету.

Те, що про нього говорить Писання, розглядаючи поверхово, може робити враження мітологічних розповідей давнини, та в дійсності воно

так не є, бо воно має основу в нашій конкретній дійсності, в яку треба дещо глибше вглянути. Цей самий закон стосується і природничих наук. Щоб відкрити скриті властивості поодиноких елементів, їхні складники, їхнє ядро — поверхове ознайомлення з ними не є вистачальним. Тільки за допомогою високорозвиненої науково-технічної апаратури¹² ми можемо пізнати і зрозуміти їхню суть, оте чого неозброєним оком ніколи не відкриємо. Таким чином, лише думаюча людина, може відкрити Бога і Боже-ственне на кожному кроці, в самому собі й в другому, але для цього потрібно бути справді думаючим еством, думаючою людиною. Для інших відкрити цю таємницю всього буття неможливо. Отак поволі ми наблизилися до заключних підрозділів нашої праці. В них ми приглянемося, наскільки особа Ісуса з Назарету відповідає образу Абсолютного Носія Спасіння та ким є Ісус сьогодні для нас людей ХХ віку.

* *
*

¹² Електронічні мікроскопи, якими користуються ніні лябораторії для наукових досліджень, аналізів, випробувань, побільшують речі 9.000 разів.

7. ІСУС З НАЗАРЕТУ — АБСОЛЮТНИЙ НОСІЙ СПАСІННЯ

У попередніх підрозділах була мова про те, що лежить в основі богословського поняття — Абсолютний Носій Спасіння. Цей Абсолютний Носій Спасіння мусить бути справжньою людиною, щоб могли бути посередником між Богом і людьми, щоб бути приемником, спроможним прийняти це Боже Самооб'явлення і Самоуділення. Цю першу прикмету знаходимо в особі Ісуса з Назарету. Він справжня людина з тіла і костей, яка народилася, жила і померла у визначеному часі та просторі. Все це засвідчено в писемних джерелах давнини, як християнського, так і нехристиянського походження. Про все це була вже мова в першому розділі нашої праці і над цим немає потреби знову зупинятися. При цьому, однак, хочемо підкреслити, що відкриття справжнього Ісуса історії, такого, яким він був за свого земного життя, має для нас величезне значення. Тільки він сам, його власна особа може і мусить бути основою нашої віри, яка нормувала б наше життя і керувала б ним. **Без Ісуса Християнство — це тільки світогляд чи ідеологія.** Лише він, як жива справжня людина, може бути для нас посередником Спасіння, дороговказом і прикладом до наслідування. **Без знання Ісуса, без нашого особистого, персонального відношення до нього наше Християнство**

— це лише зовнішня політура, а не справжнє віруюче життя.

Якщо ж воно так, то напрошується інше запитання: чи можемо після двадцятьох віків відкрити справжню історичну особу Ісуса, Ісуса історії, такого яким він справді був за свого життя, а не Ісуса культу, як це собі сьогодні багато уявляють. Наша відповідь на це питання позитивна. За допомогою Євангелій та інших Новозавітних Книг ми можемо це зробити. Щоб у цьому бути певнішим ми питали: яка є історична вартість Євангелій, хто їх писав, в якому часі, в яких обставинах, з якою метою?

Опрацьовуючи ці розділи, ми порівняли Євангелії з фотографічним альбомом, в якому знаходяться автентичні фотографії історичного Ісуса мимо редакційного вкладу їхніх авторів.

Хоч Євангелії і не є життєписом Ісуса в модерному розумінні цього слова (багато людей їх собі так уявляють), ні репортажем із записом на магнітофонній стрічці його слів, то все таки, якщо пильно аналізувати їхні тексти, ми знаходимо в них «*Ipsissima facta et verba Jesu*», тобто власні, певно-власні діла і слова Ісуса. Це відкриваємо звичайно тоді, коли ці слова пов'язані з розповіддю про його діла, їх пояснюють, виправдують. Дуже часто це разючі семітизми перекладені дослівно грецькою мовою. Ці слова й діла Ісуса, переказувані очевидцями, учнями та послідовниками Ісуса, збереглися вірно аж до часу їхнього запису, бо на це скла-

далося багато об'єктивних причин, незалежних від волі їхніх авторів. Євангелисти, записуючи їх, в основному нічого не могли до них додати, ні опустити.

Завдяки цим об'єктивним обставинам ми можемо з певністю відкрити характеристику, головні риси історичної особистості Ісуса, його характер, його поведінку, поступування. Ми маємо можливість довідатися з певністю про те, що він проповідував, шукав, навчав, якою була його настанова до основних проблем тодішнього суспільства, політичного й релігійного життя народу Ізраїля.

Ми запізналися також з тим, які наслідки для Ісуса мали його проповідь та згідне з нею його поступування. Відкинений та осуджений як політичним, так і релігійним проводом свого часу, він закінчив своє життя хресною смертю на Голгофті.

Говорячи мовою нашого часу, Ісус в жодному випадку не був крайнім революціонером. Він був лише релігійним реформатором. Він не прийшов на те, щоб знести, усунути Закон і Пророків, але щоб їх доповнити (Мт. 4,17). Він хотів очистити релігію із зовнішнього формалізму, її удуховити, поглибити, а це, в тодішніх обставинах, в яких знаходився єврейський народ, було вистарчальним для його засуду на смерть і розп'яття. Це зроблено передусім з релігійних мотивів, хоч назовні на перше місце висунено політичні: Ісус, мовляв, зводить народ, підбурює

його проти встановленого ладу, освячених традицією звичаїв та законів.

Ми говорили також і про те, за кого вважали Ісуса його сучасники та за кого він мав самого себе. Ми ставили питання, чи передбачав Ісус можливість своєї насильної смерті і чи рахувався він з нею, чи приписував він їй спасительну роллю? Відповідь на всі ці питання була також позитивна. Наприкінці своєї природної діяльності Ісус числився з можливістю трагічного кінця. Він був готовий ділити принаймні долю Старозавітних Пророків. Свою смерть він розглядав, як смерть «за багатьох», як смерть Божого Слуги, якого болі та рани мають принести одужання-ізцілення та спасіння іншим. Отак ми відкрили, що, загально кажучи, особистість Ісуса відповідає образів Абсолютного есхатологічного, неповторного Носія Спасіння.

Його неможна ставити нарівні зі Старозавітними Пророками, які, будучи речниками Бога в своєму часі, були свідомі, що після них придуть інші. «Тут більший як Йона», — казав Ісус (Лк. 11,32). З ним прийшла «повнота часу». Він останній. Від ставлення до його особи залежатиме те, чи хтось стане учасником Небесного Царства, чи ні; «бо хто хоче своє життя зберегти, — каже Ісус, — той погубить його, а хто згубить своє життя ради мене та Євангелії, той його збереже» (Мт. 8,35).

Смерть Ісуса на хресті не була кінцевим актом його життя. Ним же було його воскресіння,

вивищення, прослава. Бог, воскресивши Ісуса, поставив себе по його боці, підтвердив в найбільш торжественний і наглядний спосіб, що він справді був тим, за якого він сам себе вважав, що його слова, діла усе його поступування були згідні з Божою волею.

Ми ставили питання, чи можемо мати певність, що Ісус таки справді воскрес. Крім свідчень Апостолів щодо появ Ісуса, ми подали також, так би мовити, «матеріальні докази» його воскресіння (відкриття в порожньому гробі Петром та Іваном запалого, але непорушного полотна, яким було обгорнене тіло померлого Ісуса) (Ів. 20,1-10). Ми застановлялися також і над тим, що є суттю воскресіння та який вплив і які наслідки мало воно на його учнів і послідовників. Ми бачили також, як протягом кількох тижнів дійшло до внутрішньої переміни Апостолів. З переляканих, зневірених, розгублених селюхів стали вони сміливими проповідниками Євангелії, справжніми свідками Христа, про якого свідчили вони не лише словами, але ще більше своїми ділами, своїм життям. Та все це далеке минуле. Залишається нам останнє питання: **Яке значення може і мусить мати Ісус для нас нині? Ким є Ісус для нас, людей двадцятого століття? Чи є він справді Спаситель-Визволитель? Чи є він той, за якого вважали Ісуса Апостоли та його перші послідовники?** Та заки відповімо на цей запит, ми мусимо познайомитися з ідеєю Спасіння в книгах Старого Завіту.

8. ІДЕЯ СПАСІННЯ В КНИГАХ СТАРОГО ЗАВІТУ

Ідея спасіння так давна, як людина, котра весь час була свідомо своїх спроможностей, але й своєї немочі, свого обмеження. Отак ця ідея зродилася з досвіду, закоріненому в щоденному житті. Для єврея виряткування із смертельної небезпеки було доказом Божої спасительної опіки. Це саме значення мало для нього видужання з тяжкої недуги, визволення з ворожої неволі, перемога над напасниками, утвердження мирних часів після страхіть війни. Для нього все це було виявом Божої спасительної волі супроти одиниць і всього народу Ізраїля.

Народ Ізраїля, отой «червячок», як його звать Пророки, найменший з усіх народів, відчував, що не завдяки своїй силі він вдержався на поверхні землі, що це була Божа десниця, яка його постійно охороняла та спасала. Про Бога, як Спасителя, розказували батьки своїм дітям, внукам і правнукам. Це Бог врятував синів прабатька Якова, од якого вони виводили свій початок, від голодової смерті. А зробив він це в чудний спосіб, за посередництвом Йосифа, наймолодшого з дванадцятьох братів, якого вони із заздрости продали, як невільника, до Єгипту (Буття, 37-45).

Це Бог врятував і спас Ноя та його родину від потопу (Буття 7). Він опікувався увесь час їхнім прабатьком Авраамом і спас його брата-

нича Лота від загибелі в місті Содомі (Буття 19,1-29). Це Бог врятував і спас Ізраїля в часі його виходу з Єгипту: Сказав же Мойсей народові: «Не бійтеся! Стійте на місці, то побачите, що зробить Господь, щоб вас сьогодні спасти. Бо тих єгиптян, що їх бачите сьогодні, не побачите більш повіки! Господь бо воюватиме за вас, ви ж будьте спокійні» (Буття 14,13-14).

Це перше переконання, що Бог Спаситель Ізраїля та його дітей підтверджували інші факти з бурхливої історії народу. Бог спас Давида, врятував його з усіх небезпек, давав йому перемогу над ворогами (2. Самуїла 8,14). Він врятував Єрусалим під час облоги міста Асирійцями за царя Єзикаї так, як це предсказав наперед пророк Ісая (2. Царів 19-20). Отож зрозуміло, що ця віра в спасительну волю і дію Бога Ізраїля знайшла свій вислів у Псалмах, у тих чудових піснях-молитвах, яких багато знав народ напам'ять.

«Боже, на наші вуха ми чули, наші батьки нам розповідали про діло, що учинив еси за днів їхніх... Бо не мечем своїм вони зайняли землю, і не рамено їхнє дало їм перемогу, а твоя десниця і твоє рамено і світло обличчя твого, бо ти їх уподобав» (Пс. 44,1-7). Бог є Спасителем свого народу. Надія на людей не є певною (Пс. 33,16-19). «Спасіння праведним від Господа. Він їхнє Прибіжище в час скрути, Господь їм допомагає і їх спасає; спасає їх від беззаконних і зберігає, бо вони до нього прибігають» (Пс.

37,39-40). «Лише у Бозі спочивай, душе моя, у ньому бо моя надія. Лиш він моя скеля й моє спасіння...» (Пс. 62,6-9). Скільки ж разів Господь рятував і спасав тих, що уповали на нього (Пс. 107,13-14,19,28,29). В благодарних псалмах праведний складає прилюдну подяку Господеві за його спасіння: «Сила моя й пісня моя — Господь, він став моїм спасінням» (Пс. 118,14). Ба, більше, у Псалмах можемо знайти список-опис усіх тих, яких Бог спасає, якщо вони кличуть до нього. Він спасає «бідних» (Пс. 34,7; 109,31), «праведних» (34,16,19), «покірних» (18, 28; 76,10; 149,4), «простих» (116,6), «переслідуваних» (55,19), «прибитих, пригноблених». «Близький Господь до тих, у кого розбите серце. Прибитих духом він спасає» (Пс. 34,19). Він рятує і спасає всіх тих, що «уповають», «люблять» і «бояться» Господа. Він спасає люд покірний і принижує горді очі (Пс. 18,28). Він — Бог смиренних, малим допомога, безсилим покровитель, пригнобленим заступник (Юдит 9,11). Він добрий і ласкавий і повний милосердя до всіх, що його прикликають (Пс. 86,5). В усіх тяжких хвилинах життя звертається праведний з довір'ям до Господа. «Спаси мене, о, Боже... , вислухай мене у своїй доброті великій, твоїм спасінням певним. Обернись до мене з великого милосердя твого, наблизись до душі моєї, визволь її» (Пс. 69,1,14,17,19). Лише у Господа повнота спасіння: «Уздоров мене, Господи, і буду вздоровлений я, спаси ти мене, і я

буду спасенний, — бо ти слава моя», — каже пророк (Єремія 17,14).

Крім цього так великого довір'я також і в серцях праведних вкрадався деколи сумнів, бо не в усіх обставинах життя, не все і не скрізь Боже спасіння було так близьке і певне. Були хвилини, коли здавалося, що Бог забув за свій народ. І так в часі Вавилонської Неволі пророки потішають свій народ певністю Божого спасіння, яке прийде в свій, Богом визначений час. Коли прийде повнота часу, Бог змилосердиться над своїм народом: «Так бо говорить Господь: «Співайте радісно про Якова... Хваліте голосно й промовляйте: Господь урятував народ свій, Ізраїля останок! Ось я їх приведу з північної країни та й позбираю їх із крайсвіту... Великою громадою вони сюди повернуться. З плачем вийшли вони, а я приведу їх утішених» (Єремія 31,7-9).

Бог врятує і спасе свій народ за посередництвом «Месії». «Ось настане час, — слово Господнє, — і я пробуджу для Давида праведний пагін, що владарюватиме, як цар і буде мудрим, буде чинити на землі суд і справедливість. За його днів спасеться Юда, й Ізраїль житиме безпечно. Ось ім'я його, яким його будуть звати: Господь — наша справедливість» (Єремія 23, 5-6).

Народ Ізраїля певний, що їхній Бог, Бог їхніх батьків є вірний. Його вірність триває пові-

ки — каже псальмопівець. Він здійснить і виконає всі свої обітниці. Отож народ прославляє його вже наперед за те, що прийде у свій час: «Співайте Господеві нову пісню, співайте Господеві вся земля! Співайте Господеві, благословіть його ім'я, звіщайте день-у-день його спасіння» (Пс. 96,1-2). «Співайте Господеві нову пісню, бо він учинив чуда... Господь явив своє спасіння. Перед очима народів явив він свою справедливість. Згадав про свою милість і свою вірність супроти дому Ізраїля. Усі кінці землі побачили, як наш Бог спасає» (Пс. 98,1-3). Сам Господь підтверджує ту велику надію. Він обіцяє рятунок і спасіння свого народу: «Задля горя нужденних і зідхань бідних ось я встану, — каже Господь, — я дам спасіння тому, хто його прагне» (Пс. 12,6).

«Дам спасіння тому, хто його прагне». Та з цим запевненням Бога прийшло й неминуче питання: «Якого роду буде це спасіння? Обмежить-ся воно тільки до дочасного, до визволення з нужди і всіх клопотів туземного, щоденного життя, чи є воно чимось більшим? Отак Пророки, духовні провідники народу, почали шукати відповіді на цю проблему. Вони осмислили наново цю ідею спасіння, яка становить суть, ядро всякої релігії. Спасіння, як обіцяє Бог Ізраїля, мусить виходити поза рамки чисто дочасного, земного. Справжнє спасіння мусить мати характер вічного, певного, непроминального. Це мусить бути повнота спасіння, нічим не загрожена,

не закаламучена радість, справжня повнота.¹³ Образний опис цього Господнього спасіння, яке у своїх наслідках триватиме вічно і буде доступне всім, знаходимо в пророка Ісаї:

«О Господи, ти еси Бог мій! Я буду тебе возносити, буду хвалити твоє ім'я, бо ти вчинив предивні речі, задуми днедавні, вірні, певні... Бо ти був бідному кріпостю, кріпостю бідному в скруті, сховком від бурі, тінню від спеки... Та це не все!

Господь сил учинить на оцій горі (в Єрусалимі) бенкет для всіх народів. Бенкет, де буде ситне м'ясо, бенкет, де буде добре вино, ситне м'ясо шпиковисте, добре вино, проціджене й чисте. Він знищить на оцій горі заслону, що запи-

¹³ У старому Завіті, до Пророків, Боже Спасіння — це було передусім визволення з щоденної скрути, небезпеки, нужди. Пророки поглиблюють цю ідею спасіння. Вони ідуть далі. До спасіння належить також визволення у духовній площині, визволення з гріха та його наслідків, які, дуже часто, є причиною всього зла на світі. Християнські Церкви пішли в цьому напрямку ще й далі. Вони перенаголосили цей духовний аспект. Ще донедавна спасіння в них мало майже чисто потойбічний характер. На це перенаголошення, на цю однобічність прийшла реакція. В останньому часі, головню в країнах Південної Америки, постав новий напрямок у Богословії, який дістав назву «Богословія Визволення». Ісус, для широкого загалу в цих країнах, не є тільки потойбічним Спасителем, як це було до тепер у країнах Західної Європи. Для Південноамериканців Ісус — не тільки Спаситель, він і Визволитель з нелюдських умов життя. Звідси і безперервний конфлікт між Церквою і правлячими колами цих країн.

няє всі народи (недозволяла їм пізнати правдивого Бога), і покривало, що вкриває всі народи. Він знищить смерть навіки. І повтирає Господь з усіх облич сльози і зніме ганьбу зі свого люду по всім світі, бо Господь сказав так. Того дня скажуть: «Ось він наш Бог! На нього ми надіялись і він нас спас. Ось він Господь! На нього ми надіялись. Радуймося і веселімося його спасінням!» (Ісаїя 25,1-9).

Ці рядки — це один із найкращих текстів Старого Завіту. В них Пророк описує універсальність і повноту Божої спасительної волі відносно всіх людей і всіх часів. Ці образи знаходимо 750 років пізніше в Книгах Нового Завіту. Цією ідеєю святочної вечери-бенкету, весільної гостини, якої учасниками стануть усі, користується також Ісус, щоб описати блага месіянського часу, щастя і радості учасників Божого Царства, доступного всім (Мт. 8,11; 22,2-14; Лк. 13,29; 14,15-24; Одкр. 19,9).

Народ Ізраїля чекає здійснення тих великих Божих обітниць есхатологічного часу: «О Боже, обнови нас, засяй твоїм обличчям і спасемось» (Пс. 80,4,8,20) Із цих усіх текстів можемо собі уявити, в якій напруженості, в якій духовній атмосфері перебував народ Ізраїля на порозі Нового Завіту, очікуючи приходу Месії-Спасителя.

**
*

9. ІСУС — ВТІЛЕННЯ СПАСИТЕЛЬНОЇ ВОЛІ БОЖОЇ

З приходом Ісуса настав Богом обіцяний і наперед предсказаний час спасіння. Для його учнів і послідовників Ісус є втіленням цієї спасительної Божої волі. Це й основна тема трьох перших Євангелій. Ім'я ІСУС, як повелів його назвати ангел, вже само собою висловлювало те, чим він мав бути (Мт. 1,21; Лк. 1,31).¹⁴ До пастухів, які вночі на вифлеємських полях пильнували своїх отар, сказав ангел: «Не бійтесь, бо я звіщаю вам велику радість, що буде радістю всього народу. Сьогодні народився вам у місті Давидовім Спаситель, він же Христос Господь» (Лк. 1,10-11). Праведний старець Симеон, взявши дитя Ісуса на свої руки, промовив: «Нині, владико, можеш відпустити слугу твого за твоїм словом у мирі, бо мої очі бачили твоє спасіння, що ти приготував перед усіма народами; світло на просвіту поганам і славу твого люду — Ізраїля» (Лк. 2,29-32). Для Івана Хрестителя Ісус це той, якому він прийшов підготувати путь, і в якому кожна людина побачить «Спасіння Господне» (Лк. 3,4-6).

Коли читаємо Євангелії, ми знаходимо в них багато вчинків Ісуса, які є ділами спасіння в

¹⁴ Ісус (по-грец. Ієсус) — транскрипція гебрійського слова Ешша або Ешоша, що означає дослівно ЯГВЕ є Поміч, Ягве є Рятунок, Спасіння, Спаситель.

тодішньому загально прийнятому значенні цього слова. Всі його uzдоровлення сліпих, кривих, глухих, прокажених — це акти спасіння. Так розумів їх Ісус. До чоловіка, який мав суху руку, він сказав: «Стань посередині!» А потім звернувся до Фарисеїв та іродіян, які стежили за ним, і спитав: «Годиться в суботу чинити добро чи зло, спасти життя чи погубити?» Вони ж мовчали. Тоді, поглянувши на них гнівно, зажушений, що їхні серця закам'яніли, каже до чоловіка: «Простягни лишень руку!» І той простягнув, і рука його одужала» (Мк. 3,3-5).

Від хворих, яких уздоровляє, Ісус вимагає віри. Віра — це єдина передумова, щоб стати учасником спасіння. До кровотечної жінки, яку оздоровив, Ісус каже: «Дочко, віра твоя спасла тебе, йди в мирі» (Лк. 8,48). Ця віра не є тільки передумовою, щоб одержати спасіння в безвиглядних ситуаціях земного життя. Вона ще більш конечна, щоб одержати повноту спасіння, яке виходить поза рамки чисто земного. Отак грішниця одержує спасіння, бо Ісус прощає їй гріхи (Лк. 7,36-50). До Закхея, який розкався і виявив готовість направити зло, яке чинив до того часу, Ісус каже: «Сьогодні на цей дім зійшло спасіння... Син бо Чоловічий прийшов шукати і спасти те, що загинуло» (Лк. 19,1-10). Щоб стати учасником спасіння треба прийняти вірою його слова, Добру Новину Царства, яке він звіщає (Лк. 8,5-12). Диявол вириває зі сердиць людей зерно його слова, щоб вони не уви-

рували і не спаслися (Причта про сіяча — Лк. 8,5-12). Мета ж його приходу — це принести спасіння світу: «Бо не післав Бог у світ Сина, щоб світ засудити, лише, щоб ним світ спасти» (Ів. 3,17). Він двері, хто ними ввійде — той спасеться (Ів. 10,9).

Друга передумова спасіння, яке Ісус звіщає, це навернення-каяття (Лк. 13,5). Щоб спастися, треба силкуватися ввійти через тісні ворота (Лк. 13,24); треба мимо всіх переслідувань та гонінь зберегти йому вірність, бо тільки хто витримає до останку, той спасеться (Мт. 24,13). «Бо хто захоче спасти свою душу, той її погубить; а хто погубить свою душу задля мене, той її врятує» (Лк. 9,24). До здивованих учнів, котрі сказали: «Хто ж тоді може бути спасений?» — Ісус відповів: «У людей це неможливо, Богові — все можливо» (Мт. 19,16-26).

Отож спасіння передусім — Божий дар. Бог його пропонує всім, але людина може йому відкритися, або замкнутися, його прийняти або відкинути. Бог міг спасти, врятувати Ісуса, охоронити його від страждань і ганебної смерти (Євр. 5,7). Та Бог цього не зробив, бо Ісус, — як сам він каже «на те ж я і прийшов — на цю годину» (Ів. 12,27). Його учням все це стало ясным та зрозумілим щойно після воскресіння Ісуса.

Бог, воскресивши Ісуса, «підняв його, — каже Апостол, — правицею своєю, як князя і Спаса, щоб дати Ізраїлеві покаяння і відпущен-

ня гріхів» (Дії 5,31). Для учнів Ісуса, його особа, його Євангелія — це «слово спасіння». Вони ж при цьому нічого, вони звіщають тільки «ту обітницю, що була зроблена батькам нашим. Бог її здійснив нам, їхнім дітям, воскресивши Ісуса» (Дії 13,26-33). Чуда, які діються руками Апостолів в ім'я Ісуса мають засвідчити перед світом, що «нема в нікому іншому спасіння, бо й імени немає іншого під небом, що було дане людям, яким ми маємо спастися» (Дії 4,12). Єдина передумова спасіння — це віра: «Віруй у Господа Ісуса, і спасешся ти і твій дім», — кажуть Павло й Сила начальникові в'язниці (Дії 16,31). Спасіння відкрите всім, як євреям, так і поганам. Апостоли — це лиш слуги, «які звіщають путь спасіння» (Дії 16,17). Бог хоче, щоб усі люди спаслися і прийшли до розуміння правди (1. Тим. 2,4). Для цього післав він у світ свого Сина 1. Ів. 4,14).

«Христос Ісус прийшов у світ, щоб спасти грішних, з яких я — перший, — каже Апостол Павло. Але я був на те помилуваний, щоб Ісус Христос на мені першим показав усю свою довготерпеливість, на приклад тим, що мають увірувати в нього на вічне життя» (1. Тим. 1,15-16). З ним «з'явилась доброта й любов до людей Спаса нашого Бога. Він спас нас не ради діл справедливости, які ми були зробили, але із свого милосердя, купіллю відродження (хрищенням) і відновленням Святого Духа, якого вилив на нас щедро через Ісуса Христа, нашого Спаса,

щоб ми оправдані його благодаттю (ласкою) стали згідно з надією спадкоємцями життя вічного» (Тита 3,4-7). Отож для апостолів «Євангелія — це сила Божя на спасіння кожному, хто вірує» (Рим. 1,16). Апостоли зі своєю проповіддю — це пахощі Христові, «пахощі Христові серед тих, що спасаються і серед тих, що гинуть». Їхня благовість — це запах, що веде до життя, або до смерти (2. Кор. 2,15). Кожна людина має можливість вибору, але цієї нагоди ніхто не сміє змарнувати, бо «ось тепер час сприятливий, ось тепер день спасіння» (2. Кор. 6,2).

Це спасіння, принесене Христом, має характер теперішності і майбутнього. Воно виявляється вже тепер у цьому нашому земному житті, але своє завершення, свою остаточну повноту одержить воно щойно в майбутньому. Нині воно — це тільки завдаток того майбутнього, що прийде. Хоч ми оправдані й спасені, але наше повне спасіння ще не звершилось, ще не виявилось. **Ми маємо вже «зачаток Духа», але очікуємо повноти «усиновлення і визволення нашого тіла» (Рим. 8,23).** Коли ж прийде ця хвилина, тоді «ні смерть, ні життя, ні ангели, ні князівства, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні висота, ні глибина, ані інше якесь створіння не зможе нас відлучити від Божої любови, що в Христі Ісусі, Господі нашім» (Рим. 8,38-39). Тоді ми будемо спасенні, визволені від страху, болю печалі, тоді вся нужда і неміч людської

екзистенції буде переможена. Бо наше «громадянство в небі», в близькості Бога, з Христом, «який перемінить наше понижене тіло, щоб було подібним до його прославленого тіла, силою, якою він спроможен усе собі підкорити» (Фил. 3,20-21).

Коли настане ця хвилина, здійсняться всі обітниці Христа, про які він говорив образною мовою в причтах під час свого земного життя. Ми засядемо з Авраамом, Ісааком та Яковим у Царстві Небеснім (Мт. 8,11), станемо учасниками великої спільноти праведних, які жили від початку світу на цій землі. Для нас, які стоятимуть по його правиці в цю вирішальну хвилину, скаже Ісус оці слова: «Прийдіть, благословенні Отця мого, візьміть у спадщину Царство, що було приготоване вам від створення світу» (Лк. 25,34). Ми станемо учасниками весільної гостини Сина в Царстві Небесному, яка не матиме кінця (Мт. 22,1-14; Лк. 14,15-24). Ми замешкаємо в місті Божої слави, в «новому Єрусалимі», в місті, що не матиме потреби ні в сонці, ні в місяці, щоб вони світили йому, бо слава Господня освітить його і світильник його — Агнець (Одкр. 21,23). Це буде житло Бога з людьми і сам Бог буде з ними. І витре кожному сльозу з очей їхніх, і смерти не буде більше, ні скорботи, ні плачу, ні болю не буде більше, бо все попереднє минуло» (Одкр. 21,3-4).

На підставі всіх цих текстів Новозавітних Книг ми бачимо, що для учнів і послідовників

Ісуса він був здійсненням всіх Божих обітниць, всіх прагнень людського серця, втіленням спасительної волі Божої, Абсолютний, Неповторний, Незамістимий Носій Божого Спасіння. Чи може ним він бути і для людини Двадцятого століття — це і останнє питання, що ми розглянемо, останній розділ нашої книжки.

ХІІ. ІСУС ХРИСТОС І ЛЮДИНА НАШИХ ДНІВ

Для віруючих, тобто для тих, які ознайомлені з особою Ісуса, які мають особисте, персональне відношення до нього, Ісус і нині є той сам, яким він був за свого земного життя. «Ісус Христос учора й сьогодні й навіки той самий», — каже Апостол Павло (Євр. 13,8). Отож, як тоді для своїх учнів і послідовників, так і нині для віруючих він є Спасителем, Визволителем, світлом, дорогою, правдою, життям. Щоб відчути оту спасительну дію Ісуса вже тепер в нашому житті, саме номінальне християнство, саме християнство метрик, не є вистарчальним. Для цього потрібно глибокого ознайомлення, персонального пов'язання, духовного споріднення-єднання з його особою, а також впливаючої з цього нашої віри, дружби, довір'я, приязні. Щойно тоді ми відчуємо його спасительну дію, його близькість, майже фізичну присутність поруч нас в усіх світлих і темних, радісних і тяжких хвилинах нашого життя. Ми відчуємо і сприймемо його як нашого приятеля, друга, бра-

та, котрий з нами співстраждає, ділить нашу долю, несе наш хрест, підтримує, кріпить нас і потішає, як це прекрасно описав український письменник Олесь Бердник у своєму творі «Заповіт Христа».

Читаючи цей «Заповіт Христа», ми не знаємо, чи це витвір свободної фантазії автора, на що кожний автор має право, чи може це його власна ісповідь, особистий крик його зболілої душі, його власні переживання. Нам видається, що так воно й є. Тому не без користі познайомемо читача з головнішими думками О. Бердника у «Заповіті».¹

«Мій друже! Ми з тобою, як і більшість наших сучасників, народилися і зростали в епоху узаконеного безбожжя. Замість молитви ми чули багатоповерхові лайки зі згадкою Бога, боженят, Христа, Божої Матері і всіх святих. З дзвіниць падали, гупаючи об землю, хрести. Активних віруючих та священників вивозили в Соловки, до Сибіряки, в дрімучу тайгу, за полярне коло.

¹ Олесь Бердник, «Заповіт Христа» (уривки), «Шлях Перемоги» з 10. 2. 1980. Під сучасну пору Бердник карається в ув'язненні у радянських місцях позбавлення волі за звинуваченням в антирадянській агітації та пропаганді. Після арешту навесні 1977 р. письменника М. Руденка, керівника Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод, О. Бердник замінив його на цьому пості. Письменник Бердник є автором цілого ряду романів, повістей, де містицизм — одна з головних рисів.

Мені йшов п'ятий рік, коли я став свідком дивної, страхітливої містерії. Наступав Великдень. Сім'я наша жила тоді в невеликому селі на Київщині. Колгоспу ще не було, люди працювали в так званих комунах. Приїхали з району «войовничі безбожники», зібрали комунарів, звеліли готувати атеїстичний спектакль. Комунари одягали звірячі машкари, вивернуті вовною догори кожухи, прироблювали до голови чортячі роги. Потім вирушили до церкви. Там тривало богослужіння. Одягнуті потворами комунари кружляли довкола храму, горлаючи: «Долой, долой раввинов, монахов и попов!»

Похилого віку священик — сивий дідок — в оточенні жменьки старих баб тремтячим голосом стверджував ще неясну моїй дитячій свідомості істину: — Христос воскрес із мертвих, смертю смерть здолав, і суцим у гробі життя дарував . . .

Пізніше, коли мені було шість років, страшний голод почав нищити Україну. Знаю про ту жахливу подію не з переказів, не з сторінок газет чи книг. Сам був свідком і учасником всенародного лихоліття.

Мертвяки валялися по дорозі, на городах, в хатах. Інколи з'являлася підвода, байдужі люди складали покійників штабелями на вози, одвозили до цвинтаря. Там підводу перевертали, трупи гуркотіли в спільну яму, здичавілі собаки накидалися на здобич, люто скалячи зуби . . .

Минали роки. Ми всі виховувалися безбожниками, послідовними матеріялістами (в гіршому значенні слова). Я жив, як всі мої ровесники. Захоплювався науковими чудесами, прагнув у зоряні світи; релігійні байки, справді, здавалися наївними і смішними порівняно з видимими успіхами науково-технічної думки.

Гримнула війна. І тут сталося диво. Навіть Сталін — цей персоніфікований дух Сатани — відчув, що без Бога перемоги не буде. Священиків повертали з в'язниць, відкривали храми, мільйони молитов возносились в небо, і хто скаже, чи не були вони вирішальні у подоланні чортячих орд Гітлера?!

Разом з тим, церква, як і при самодержавстві, була залежна від «властей предержавних». Пам'ятаю одну службу у храмі, коли священик урочисто співав «многая лета» «богоизбранному, христолюбивому вождю Йосифу Сталину».

Мене занудило. Я після того довго не бував у церкві . . .

Минула війна. Я повернувся з фронту. Учився. Працював. Твердо свідомий того, що ніколи не прагнув до містики, до релігійності, до трансцендентного.

І ось в 1946 році мені був сон . . .

Повзу я по страшній крутизні на гору. Знаю, що там, на вершині, стоїть мій батько і мушу його замінити у якійсь важкій справі. Довго я піднімався. Перешкоджали потоки, обвали, негода, тумани. Я обдирав руки і ноги до крові,

задихався від туги і самотини. Проте зрештою виліз, і на вершині гори побачив . . . Христа. Він тримав на плечах неймовірний тягар, як древній Атлянт.² Вся шкіра його була оголена, кров струменіла по тілу, очі з тугою і надією дивилися в мої зіниці.

Тягар захитався. Я кинувся йому до ніг і прокинувся . . .

Сон вразив мене. Я назавжди запам'ятав його. Реальність Христа входила в серце якимись позаінтелектуальними каналами — крізь світ тайни.

В 1949 році Христос знову з'явився ввісні.

Я стояв під височенною горою. З вершини хутко спускалася біла хмарина. Вона розійшлася. Біля мене стояв Христос. На ньому був темний хітон, на чолі кривавився Терновий Вінець. Я тривожно дивився в його сумні очі, і здавався він мені рідним, близьким, як брат, як батько, як побратим.

Він сказав: — Бачиш оцю дорогу?

Я поглянув туди, куди він показував. Там гриміли потоки, громадилися непрохідні гори, урвища, в'юнилися хаотичні корчі вікових дерев.

— Бачу, — сказав я.

— Іди по тій дорозі.

— Навіщо?

² Атлант — в давньогрецькій мітології титан (людіноподібний велетень), який за наказом богів тримав на собі небо.

— Іди! ласкаво, але владно, сказав Христос.
І я пішов. Він підняв руку, благословляючи . . .

Незабаром мене заарештували. До речі, старенька жінка, якій я розповів сон, так і сказала: «Ой, буде тобі скорбота, попадеш до в'язниці!»

За півроку був суд. Це була така несправедна, така підла розправа, що вся моя душа — душа ясної, чистої, вірної найгуманнішим ідеалам людини — обурилася і, очевидно, палко зосередилася сама в собі, щоб віднайти дальший смисл життя.

Після вироку мене одвели до камери при суді, замкнули. В ту ж хвилину я відчув присутність Христа.

Розумієш, мій друже, — це не була думка про Христа, не молитва до нього, що було б зрозумілим у такому стані напруги і відчаю, — він сам був біля мене, обнімав мене, говорив зі мною.

Це було раптово, блискавично! Я став навколішки, але це не був стан раба. Я припав до колін Батька і Учителя. Я збагнув, що повернувся до себе, до рідного дому. Палка молитва зірвалася з моїх вуст, я прохав його:

— Приймаю все, що несе доля! Лише одне благаю: не залишай мене серед бурі світової! Будь зі мною, Коханий!

І сталося так.

Були в'язниці. Були смертельні ситуації. Були втечі, каторжні темниці, подих смерти. Але завжди, при будь-яких станах, я відчував присутність Учителя, бачив його яскраво-сині очі — схвальні або докірливі . . .

Ще був містичний факт, котрий показує, що наш Духовний Батько завжди з нами.

Була критична ситуація і я у в'язниці оголосив голодівку. Мене тримали десять днів у карцері, а потім перевели у госпіталь. Я заснув удень. Він був у білосніжному вбранні, а на чолі мав вінок з білих лелій. Він усміхнувся радісно і, благословляючи, підняв руку.

Мене розбудив офіцер зв'язку, запитав мое ім'я, подав телеграму. Я прочитав: «Верховний суд звільнив тебе. Чекаємо додому. Батько».

Ти розумієш, друже, наскільки однозначний зв'язок між реальностями духу і фізичного світу!? Ось чому для мене образ Христа завжди був не теологічною абстракцією, не ідеєю для суперечки або сумнівів, а Живим Полум'ям, з якого брало силу і полум'я моєї душі . . .»

**
*

Читаючи ці Бердникові рядки, дехто може сказати — це ж не що інше, як чистий суб'єктивізм,³ результат особистих переконань, нахи-

³ Суб'єктивізм — оцінка чого-небудь, ставлення до чогось, чи когось, залежно від особистих симпатій, настрою чи нахилу.

лів, почувань, симпатій. Такі почування зумовлені вірою, тяжкими переживаннями, відданням тих, хто так вірить в Ісуса. У цьому твердженні може бути лише частина правди, бо особистість Ісуса вже сама в собі, незалежно від нашого наставлення і відношення до нього, являє собою таку об'єктивну⁴ вартість, якої жодна думаюча людина не може переочити. Його прихід убагороднив наш світ і всі ми користуємося з цього, навіть не думаючи про це, як і не думаємо про повітря, що безперерно вдихаємо, аби жити. Але проблема, яку ми заторкнули, набагато складніша. Ми питаємо, чи й нині особистість Ісуса з Назарету може являти собою об'єктивну вартість і для тих, хто не має того інтимного, близького, безпосереднього відношення до нього, хто не мав щастя запізнатись глибше з його особою, відкрити його таким, яким Ісус був за свого земного життя. Інакше кажучи, чи може бути Ісус Спасителем, Утішителем, Визволителем і для тих, хто розгубився на дорогах життя, хто не знає, для чого живе. Чи може Ісус принести Спасіння, хоч дещо радості, потіхи, світла і тим, що про нього не чули, не могли, чи не хотіли чути з власної чи не з власної вини?

Тут ми наважуємося сказати, що так. Ісус, його особистість, його вчення, а передусім при-

⁴ Об'єктивний — безсторонній, незалежний, неупереджений.

клад його життя можуть стати отим спасеним дороговказом для розгубленого нинішнього світу, який з вини людей опинився над прірвою. Вони можуть послужити базою для необхідного і конче потрібного uzдоровлення і поліпшення суспільних та міжнародних відносин, якщо людство хоче зберегти себе і нашу планету перед загладою-загибеллю. Це наше твердження не будемо обґрунтувати текстами Священного Писання, але аналізою нашої щоденної дійсності.

**
*

Характеристичною ціхою нашого часу є його нестійкість, постійна пливкість і змінливість усього. Інше притаманне явище нашого віку — це переоцінка всіх переданих понять та вартостей, унаслідок чого постають непевність, страх перед майбутнім, розгубленість. Те, що вчора ще було певне, безспірне, солідне, непохитне — нині вже ним не є. Коли познайомимося дещо з історією двох останніх століть, то побачимо, які колосальні зміни збулися за цей порівняно короткий час.

Просвітителі 18-19 віків⁵ вважали, що з поширенням освіти, з усвідомленням широких мас

⁵ Просвітителі — представники філософського напрямку епохи Просвічення 18-19 століть у Західній Європі, для яких розум був мірою всього. Вони вважали освіту за одну з найбільш рушійних сил суспільства, критикували феодальний лад, вимагали встановлення

піднесеться інтелектуальний і моральний рівень людини, що з ним прийде мир, щастя, добробут, задоволення, визволення і повна свобода для всіх, бо розум, мовляв, може знайти і принести розв'язку всіх проблем та труднощів людства. Вони самопевно твердили: «Одна школа більше — це одна тюрма менше». Але досвід показав щось зовсім протилежне. Нині цієї впевненості вже ніхто не має, бо всі відкрили, що саме знання ще не ушляхетнює людини. До чого наука, без співмірного духовного прогресу та поступу, може довести, показала перша і друга світова війна. До такого висновку дійшов також Альберт Ейнштейн, один із найбільших фізиків-теоретиків нашого часу. Він же і казав: «Релігія без науки є сліпою, а наука без релігії кульгає».⁶ Визначний французький письменник, філософ-просвітитель Ф. Вольтер (1694-1778).

нових суспільних відносин, виступали на захист знедолених, неосвічених мас. Визначними, передовими представниками епохи Просвічення у Франції були Вольтер і Руссо, в Німеччині — Лессінг, в Росії — Ломоносов.

⁶ Ейнштейн Альберт (1879-1955). Почесний член багатьох Академій наук, між іншим і АН СРСР (з 1927). В 1921 р. одержав Нобелівську премію з фізики. Після встановлення нацистського режиму в Німеччині 1933, як єврей, емігрує до США. Там продовжує свої праці в ділянці молекулярної фізики та теорії відносності. Після закінчення 2-ої світової війни виступав проти використання ядерної енергії для військових цілей. Див. «Einstein: le père de la science moderne», La Croix, 14. 3. 1979.

чільний представник періоду Просвічення, у своєму листі до Фридриха Великого,⁷ каже: «За сто років Біблія зникне з обігу. Її можна буде знайти хіба в антикварних крамницях,⁸ або десь в якомусь закутку, куди складають непридатні до вжитку речі. Це буде залишок і доказ примітивності минулих поколінь». Але як помилився у своїй просвіченості й самопевності Вольтер. Сьогодні — двісті років після його смерті — Біблія є найбільш поширена книжка, в якій шукають духовної поживи і опори дуже часто найвизначніші мужі нашого століття. Нині нараховують 1422 переклади Біблії різними мовами й діалектами світу, а в тому 25 перекладів лише самою французькою мовою, достосованих до різних потреб і кіл читачів.⁹

Серед тих, хто помилився, Вольтер не сам. Скільки непохитних, абсолютних, непомильних правд-мітів оголошено в першій половині нашого століття. Тоді це були безпірні істини, а нині ми дивуємося, як могли наші попередники так сліпо в них вірити. Саме життя їх спростувало, так що нині з них нічого не залишилося.

⁷ Фридрих Великий (1712-1786), пруський король, прихильник французької культури; цікавився філософією та красним письменством.

⁸ Антикварні крамниці (від лат. antiquus — старовинний) — місця продажу старовинних речей, картин, книжок, меблів.

⁹ La Vie, N° 1749, 1979, стор. 60.

У своїх початках капіталізм був впевнений у своїй безпірній перевазі, як економічна система. Те саме твердив соціалізм і комунізм. Європейські колоніальні потуги були переконані, що вони ще довго-довго пануватимуть над народами Третього Світу. Що ж залишилося нині із цих переконань, із цих мітів? Правда, офіційні речники марксизму-ленінізму ще й сьогодні пережують свої твердження про наукову обгрутованість і певність їхніх теорій щодо світлого майбутнього людства, що ось-ось настане. Тим часом дійсність виявилася зовсім іншою.

Після закінчення Другої світової війни в капіталістичних країнах Заходу йшло хаотичне засліплене будівництво «суспільства споживання», убожнювання технічного поступу-прогресу і матеріального добробуту. Єдиним ідеалом для творців громадської думки було створювати і вдосконалювати все нові привабливіші види продукції і так постійно підтримувати апетит широких мас, потенційних споживачів. Гасло «Продукувати дедалі більше й більше» було найвищим ідеалом, основою виборних програм усіх партій. Хто ж уявляв собі, що через кілька десятиріч з підвищенням цін на енергетичні засоби все зміниться?

Цей неймовірний, неконтрольований зріст виробництва матеріальних дібр, крім позитивних, мав також і негативні наслідки, які ми щойно сьогодні усвідомлюємо. Ми відкрили, що далі таким темпом виробництво продуктів не

може зростати, якщо ми не хочемо своєї власної заглади. Споживання електричної енергії збільшувалося дотепер на 10 відсотків щороку, тобто подвоювалося щодесять років. Якщо так продовжуватимемо, буде небезпека, що нашим дітям забракне сирівців конечних для життя, які ми досі з такою щедрістю, навіть без потреби, розтрачували.

Як вільне надспоживання матеріальних дібр в капіталістичних країнах, так і бюрократична пляніфікація в соціалістичних, не принесли злагіднення соціальних противоріч, ні справедливого розподілу дібр, ні внутрішнього задоволення мас. Старі проблеми залишилися надалі такими, як були. Піднесення цін на нафту, того покищо основного джерела енергії, викликало економічну кризу, а ця остання приспішила духовну кризу, призвела до ще більшої розгубленості та непевності.

Колись молоді люди, закінчуючи школу, мали пляни на майбутнє, а нині мають самі нерозв'язані проблеми: страх перед атомною бомбою, страх перед вибухом третьої термоядерної світової війни. До цього приєдналися проблеми безробіття, проблема забрудження навколишнього середовища, проблема перенаселення в країнах, що розвиваються і денаталізація у високорозвинених державах, де, керуючися самолюбством і прагнучи дедалі більших вигод та свободи, ніхто не хоче дітей, а їхнє місце по хатах зайняли пси й коти. Життя в наші дні

пливе таким прискішеним темпом, що зміни, на які колись треба було чекати п'ятдесят-сто років, збуваються на наших очах за нецілих п'ятдесять років. Колись люди знали, для чого живуть і працюють. Сьогоднішня людина цього не знає. Для молодих людей родитися, вчитися, працювати тільки на те, аби їсти та їсти, аби могли жити і мати право вмирати в будинку для старців, — немає жодного сенсу. Вони шукають якогось виходу із цього глухого кута, куди їх завели їхні батьки. Дуже часто ці шукання кінчаються трагічно. Вони відчують, може підсвідомо, що процес постійного загнивання не можна продовжувати в безконечність, що незабаром мусить настати переоцінка всіх дотеперішніх ідеалів та вартостей, якщо наша земля має залишитися землею, притулком для людини, а не перетворитися на мертву безживну пустелю. Людина мусить шукати свого закорінення у вічному, якщо не хоче пропасти. Цю думку висловив коротко перед своєю смертю Андре Мальро, визначний французький письменник-журналіст і політичний діяч, який сказав: «21-ше століття буде релігійним, або його взагалі не буде».¹⁰

¹⁰ André Malraux (1901-1976) у своїй молодості цікавився проблемами Далекого Сходу. Захоплений комуністичними ідеалами брав участь, як доброволець в громадянській війні в Іспанії. Під час Другої світової війни був учасником французького руху опору, а відтак одним з довірених і близьких співробітників генерала Де Голя.

У цьому переконанні він не сам один. Подібну думку висловлює також інший автор Ж. Лезурн, котрий закінчує одну із своїх найновіших праць таким питанням: «А якби людство зникло з лиця землі, то чи це мало б аж таке велике значення?».¹¹ Скільки зневіри, песимізму і фатальної резигнації у цих словах? Все це свідчить про те, як далеко дійшло до упадку віри в міти та «абсолютні певності» в політичній та економічній ділянках. Ці сумніви і вагання не минули також ні науки,¹² ні релігії.

Ще донедавна всі традиційні християнські Церкви — передусім в щоденній практиці, — приділяли більше уваги другорядному: обрядам, традиціям, зовнішнім формам культу, немов би все це було єдино суттєве. Вони жили не істотним, а другорядним, як світоглядами, ідеологіями, обвитими серпанком сакральності. В самопевності посідання вічних правд не бачили, не звертали уваги на ці величезні зміни, які збувалися, здійснювалися на їхніх очах: У своїх наслідках все це призвело до сумнівів, розгубленості та непевності членів всіх цих спільнот, чого всі ми нині є свідками і учасниками.

¹¹ Lesourne J., *Les systèmes du destin*, Ed. Dalloz, Paris, 1976.

¹² Всяка наука, аби бути справді наукою, мусить бути сталою, «перманентною революцією», постійним сумнівом і шуканням, як це влучно висловив професор Андре Лвофф, лауреат Нобелівської премії 1965 р.

Який же вихід з цього? Лише один — переоцінка всіх наших дотеперішніх вартостей і шукання істотного, отого «єдиного на потребу», як казав Ісус. Прийняття того, який приніс Спасіння, який є втіленням спасительної Божої волі. Прийняти Ісуса з Назарету, його слова, а ще більше приклад його життя, тотальної, всецілої відданості Богові й людям.

Яку ж певність можемо мати, що це так само не міт, як інші, що, пішовши за його наукою і прикладом його життя, ми знайдемо власне спасіння і врятуємо світ?

Якоїсь абсолютної певності ми не можемо мати, крім тієї, яка існує в цьому нашому, все непевному і змінливому світі та яку, все таки, має той, хто всідає до поїзда, авта чи літака, віруючи, що він щасливо прибуде туди, куди задумав. Більшої за цю «моральну» певність не можемо мати, бо все наше людське життя — це нерозривне плетиво з віри й сумнівів, впевненості та вагань. Уся наша віра є постійно загрожена сумнівами і її треба постійно розбуджувати, посилювати, щоб могли нею жити. Це стосується до віруючих, але також і до невіруючих, бо і атеїст переживає те саме. І він мусить завжди посилювати, усучаснювати своє невірство, бо й в його душу вриваються сумніви, чи оцей позитивізм, ця віра тільки в те, що можна бачити, доторкати, міряти, є тією останньою дійсністю, поза якою нічого іншого немає? **Бо, як існують сумніви у вірі тих, хто вірує, так**

існують сумніви в невірстві, в атеїстів, тих, що відкидають віру, як негідну людини, раціонального ества нашого часу. Що воно так є показує нам невелика розповідь Мартина Бубера,¹³ яку цитує у своїй праці Йосиф Ратцінгер.¹⁴ Ось її зміст:

«Один з поступових і просвічених євреїв, який вирізнявся великим знанням, вчувши про Заддика¹⁵ з Бердичева, вибрався до нього, щоб його побачити, з ним порозмовляти та заперечити-опрокинути, як такі, що нераціональні, всі докази, на яких він обґрунтував слушність своєї віри й поступування. Увійшовши до його дому, він побачив Заддика, як він ходив по кімнаті, з книжкою в руках. В екстатичному піднесенні, не звертаючи уваги на присутнього, він

¹³ Мартин Бубер (1878-1965) — визначний мислитель єврейського походження. Народився у Відні. Від 1923 до 1933 років був професором у Франкфуртському університеті. 1938 р. виїздить до Палестини і до 1951 керує катедрою філософії та релігійних питань Єрусалимського університету. З окремим зацікавленням він вивчав проблеми хасидизму на наших землях.

¹⁴ Ratzinger Joseph, Einführung in das Christentum, Kösel Verlag, München, 1968, стор. 23.

¹⁵ Заддики були духовними провідниками, учителями хасидизму (аналогічно до «старців»-монахів у православній церкві). Вони наголошували зокрема щирю віру і безмежне довір'я до Бога. В свідомості безпосередньої і повсякчасної Божої присутності та необлудної любові до ближнього, вони не шукали інтелектуального розумового проникнення основ своєї віри та своїх переконань. Див. Epstein J., Le judaïsme, Payot, Paris, 1959, стор. 238-270.

увесь час повторяв одні і ті самі слова: «А що, як це таки правда? А що, як це таки правда?». Відвідувач, побачивши Заддика в такому душевному стані, і чуючи ці його прості слова, які потрясли його до глибини, зібрав усі свої сили, хоч ноги дрижали йому з переляку. Вкінці вчитель (Заддик) Леві Іцшак зауважив його та, повернувшись, поглянув на нього і сказав зовсім спокійно, немов би все це його не торкало: «Сину, великі вчителі Закону, з якими ти дискутував, втратили багато часу намарно. Відходячи, ти собі з них кепкував, бо вони не змогли викласти Бога і справи його Царства перед тобою на стіл. І я також того зробити не зможу, та все ж таки подумай, а що, як все це таки правда?» Вчений зібрав усі свої сили, щоб йому відповісти та ці страшні слова «А що, як все це таки правда?» увесь час відзивалися в його свідомості й зачинили йому уста.

Оце, власне, і є наша ситуація, наше щоденне положення. Існування Бога і його спасительної волі, його безмежної любови і милосердя, яке виявилось в Ісусі Христі, в особі Ісуса з Назарету, ніхто не може іншому «викласти на стіл». Ба, більше, не тільки іншому, а й самому собі, — як каже кардинал Ратцінгер, — не можемо цього зробити. Це наша доля-судьба і ніхто з нас на цьому світі не може жити без сумнівів, як у вірі, так у невірстві. Оці слова Заддика з Бердичева «А що, як все це таки правда?» залишаються нашим хрестом на все наше

життя, як для віруючих, так і невіруючих. Можливо, що лише тяжкі, безвиглядні переживання і пов'язаний з цим особистий досвід допоможуть декому з нас відкрити спасительну дію Христа в нашому людському житті, коли його поміч, опіка, потіха є нам дотикально близькі. Тільки вони можуть внести оту ясність і певність в нашу душу, яких ми так прагнемо, як це було з великим російським письменником Ф. М. Достоевським.¹⁶

Свідоцтвом такого просвічення душі є його лист після звільнення із чотирирічної каторги (1854 року) до дружини одного з Декабристів¹⁷ — пані Фон Везіне. Ділючи долю свого чолові-

¹⁶ Достоевський Ф. М. (1821-1881) — закінчив Петербурзьку військово-інженерну школу. На початку своєї літературної діяльності Достоевський захопився соціалістичними ідеями того часу. У квітні 1849 р. за участь в гуртку Петрашевського був заарештований і засуджений до страти, яку згодом замінено чотирирічною каторгою та п'ятирічною військовою службою. У пізніших творах, пройнятих духом християнської любови, він виступає весь час на оборону людської гідности, понижених та покривджених життям.

¹⁷ Декабристи — російські дворянські революціонери, які в грудні 1825 р. зі зброєю в руках повстали проти самодержавства. Вони прагнули ліквідувати самодержавство та кріпосництво і перетворити Росію на Федеративну конституційну монархію. Не маючи підтримки народніх мас, їхнє повстання в Петербурзі знало поразки. Царизм жорстоко розправився з учасниками цього руху. П'ятьох провідних членів повішено, а інших (121 чоловік) заслано на Сибір (У.Р.Е., т. I, стор. 566).

ка-засланця в Тобольську, вона передала Достоевському Євангелію, обдаровуючи також інших етапних хв'язнів харчами та одягом. Цю Євангелію зберігав Достоевський під подушкою, протягом цих чотирьох років каторги, читаючи і роздумуючи над прочитаним. Отак за її допомогою під час заслання відкрив він знову сіяючу постать Христа Ісуса. Ось і зміст цього листа:

«Я чув від багатьох, що ви глибоковіруюча людина. Та не тому, що ви є віруючі, пишу цього листа, але для того, що я сам відчував і пережив все це. У таких тяжких хвилинах відчувається спрага віри, отак як ця зів'яла трава прагне дощу. Цю віру переважно знаходиться в горю, бо тоді, власне, правда виявляється в повному світлі. Щодо мене, то я дитина століття, дитина невірства і сумніву, того сумніву, який триває ще й досі і триватиме мабуть аж до гробу. Скільки терпінь і муки коштувала мене, і коштує ще сьогодні, оця спрага віри, яка посилюється в мені з усвідомленням численних доказів проти неї. Та все ж таки деколи Бог посилає мені хвилини, коли я цілком спокійний. В ці хвилини я люблю і відчуваю любов інших до мене. В такі хвилини я уклав собі Символ Віри дуже простенький і ось що він каже: Вірити, що немає нічого кращого, глибшого, симпатичнішого, співчутливішого, більш розумного, героїчного і досконалого, як особа Ісуса, і що немає не тільки такого йому подіб-

ного, але я кажу собі з неподільною любов'ю, що хтось другий такий і не може існувати. Ба, більше, коли б хтось мені довів, що Христос не є в правді, я волів би залишитися з Христом, як піти за цією правдою».¹⁸

Цей лист Достоевського є доказом його духовного переродження. Віссаріон Григорович Белінський (1811-1848), філософ, літературний критик і публіцист, під впливом якого перебував до заслання Достоевський, засіяв зерна сумніву в його душі. Він зробив з нього атеїста, притемнивши світлий образ Христа, доводячи, що в наші дні Христос був би нічим іншим, як найбільш звичайною, незамітною людиною. Цю науку свого «учителя», пропагатора атеїстичного соціалізму, у своєму прагненні до ідеалів, прийняв Достоевський із захопленням. Він відвернувся від «сяючого лиця Ісуса Богочоловіка», як того, котрий стояв на перешкоді на шляху до світла, свободи, щастя і волі народу. Але під час каторги, в ці тяжкі дні він мав час до глибшої застанови і роздумів. Він не може опрокинути та заперечити всі докази раціонального атеїзму Белінського проти християнізму і Христа, атеїзму, який признає за дійсне лише те, що

¹⁸ Український переклад листа подається за французьким текстом, опублікованим у капітальній праці К. Мочульського, колишнього професора Петербурзького університету. Див. Motchoulski C., Dostoievski — L'homme et l'oeuvre, Payot, Paris, 1963, стор. 95-128.

можна бачити, міряти, важити. Деякі з них залишаються надалі колючим терням в його чутливій душі. Одначе попри те він відкриває знову цю іскорку справжньої любови до Христа, яка зберіглась в його душі, як того, хто є найкращим, найвищим, найбільшим, якого видало із себе людство, чия відданість і чие чоловіколюбіє є неперевершеним взором до наслідування, нашим дороговказом, світлом, опорою, потіхою. Для людського зболілого серця, це важливіше, ніж всі рації атеїстів, які крім дочасного, так непевного і змінливого, нічого іншого не бачать, нічого іншого не мають, не дають і не можуть дати. Під час перебування на засланні, в оточенні бандитів і злодіїв, у своєму горю та в розпачі, шукав він Бога і рятунку. В Ісусі Євангелій відкрив він Бога, і лише в ньому знаходив він хвилини миру, щастя, радости, потіхи. Отак світла постать Ісуса ожила знову в його душі, увійшла в його свідомість, зайняла центральне місце в його житті і відчуженні. Під час заслання дійшло до відкриття, до його справжньої зустрічі та приязні з Історичним Ісусом, Ісусом Євангелій, Ісусом з Назарету. Це відкриття Ісуса з Назарету, на засланні, ця зустріч з Христом-Богочоловіком стала життєдайним променем світла й надії в ці тяжкі дні. Вона була отією дошкою рятунку мимо всіх сумнівів і вагань, які співіснували і змагалися безперервно в його великій душі. Ця його любов до Христа, і свідомість любови Ісуса до нього, знайшла відгомін і освічу-

вала всі його пізніші літературні твори, зроджені після заслання, всю решту його життя.

Отак залишається нам ще останнє питання. Як знайти нам, котрі не ділимо долі ні Бердника, ні Достоевського, це безпосереднє інтимне відношення до Ісуса? Відповідь на це питання може бути тільки одна: читати Євангелії і роздумувати над прочитаним. Знайдім час до часу вільну хвилину. Зайдім до церкви і, сівши спокійно в тиші, скупім нашу увагу на престіл, на якому палає вічне світло, на кивот, в якому під видом хліба перебуває воскреслий Христос, котрий нас очікує. Уявм себе при столі з учасниками Тайної Вечері в Єрусалимі. Ісус є з нами. Це його остання вечеря і останні слова. Обмивши апостолам ноги та сівши до стола, він подає нам кусок хліба зі словами: «Прийміть і споживайте, — це тіло мое». Відтак, передаючи нам чашу, каже: «Пийте з неї всі, бо це кров моя Нового Завіту, що за вас і за багатьох проливається на відпущення гріхів. Це чиніть на спомин про мене» (Мт. 26,27-28; Мк. 14,22-23; Лк. 22,17-20).

Переживши таку зустріч з Ісусом, ми вийдемо з церкви іншими людьми. Ми відчуємо його спасительну силу і дію. Ця зустріч скріпить нас духовно, заспокоїть, сповнить нас миром і любов'ю. До цього закликає всіх людей і теперішній Папа Іван-Павло II. У своїй інавгураційній промові з 22 жовтня 1978 р. він кличе-благає: «Не лякайтеся пригорнути Христа і прий-

няти його володіння! Отворіть, отворіть навстріж двері для Христа! Отворіть двері для його спасеного післанництва. Відкрийте кордони держав, економічні і політичні системи, широкі простори культури, цивілізації і розвитку. Не бійтеся! Дозвольте, отже, прошу вас, благаю вас зі смиренністю і довір'ям, дозвольте Христові говорити до людини. Єдино він має слова життя — так, життя вічного!» . . .

Допомогти відкрити людям нашого часу «сяюче лице Ісуса», як казав Достоевський, світлий образ справжньої людини — Ісуса Богочоловіка є єдиним завданням цієї праці. Нехай же милосердний Господь допоможе кожному з нас це осягнути; знайти, відкрити і полюбити того, хто є втіленням спасительної волі Бога, Світлом, Дорогою, Правдою, Спасителем і Відкупителем; того, хто є Визволителем, Життям і Воскресінням! **Пам'ятаймо і усвідомім собі, що там, де Христос, там і Бог. Хто знайшов, відкрив, прийняв Христа, той знайшов, відкрив і прийняв Бога.**

«Хто мене приймає, той приймає того, хто мене послав», — каже Ісус (Мт. 10,40). «Він — образ невидимого Бога . . . в ньому все було створене, що на небі і що на землі, видиме і невидиме . . . Все було ним і для нього створене. Він раніш усього, і все існує в ньому», — слова Апостола Павла (Кол. 1,15-17). На прохання Филипа «Господи, покажи нам Отця»,

Ісус відповідає: «Скільки часу я з вами, а ти мене не знаєш, Филипе? Хто мене бачив, той бачив Отця» (Ів. 14,8-9). Нехай же ці слова Ісуса перед його страстями стануть дороговказом на шляху нашого нелегкого життя!

**
*

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ

Крім цитованих у праці джерел використано ще таку літературу, що стосується нашої теми:

- Ansel Alfred, *Croire aujourd'hui*, Ed. Universitaires, Paris, 1978.
- Balthasar H. Urs, *Der Gang zum Vater* (Ostern), *Mysterium Salutis*, III/2, Einsiedeln, 1969.
- Blank Josef, *Jesus von Nazareth*, Herder, 1972.
- Boff Leonardo, *Jésus-Christ Libérateur*, Ed. du Cerf, Paris, 1974.
- Cherchevsky Mireille, *Le judaïsme*, Seghers, 1977.
- Crespy Georges, *La pensée théologique de Teilhard de Chardin*, Ed. Delarge, Paris, 1961.
- Denis Henri, *l'Évangile et les dogmes*, Ed. du Centurion, Paris, 1974.
- Dietsche Bernard o.p., *Zum Kosmischen Christus nach Teilhard de Chardin*, *Acta Teilhardiana*, VIII., Jahrgang I., München, 1971, pp. 13-32.
- Dodd Charles-Herold, *Le fondateur du christianisme*, Ed. du Seuil, Paris, 1972.
- Id., *La prédication apostolique et ses développements*, Ed. Universitaires, Paris, 1964.
- Dufour Xavier-Léon, *Résurrection de Jésus et mystère pascal*, Ed. du Seuil, Paris, 1971.
- Id., *Les évangiles et histoire de Jésus*, Ed. du Seuil, Paris, 1963.
- Id., *Face à la mort, Jésus et Paul*, Ed. du Seuil, Paris, 1979.
- Duquoc Christian, *Jésus, homme libre*, Ed. du Cerf, Paris, 1974.
- Einstein Isidore, *Le judaïsme*, Payot, Paris, 1959.

- Fuchs E., *Zur Frage nach dem historischen Jesus*, Tübingen, 1956.
- Grelot Pierre, *Péché originel et rédemption*, Desclée, 1973.
- Greshake Gisbert, *Der Preis der Liebe. Besinnungen über das Leid*, Herder, 1978.
- Guérin Paul, *Redire le Credo*, Le Centurion, Paris, 1974.
- Guillet Jacques, *La foi de Jésus-Christ*, Desclée, 1980.
- Jeremias Joachim, *Théologie du Nouveau Testament*, Le Cerf, 1975.
- Id., *Les paraboles de Jésus*, Ed. X. Mappus, 1962.
- Isaak Jules, *Jésus et Israël*, Ed. Fasquelle, 1959.
- Kaspar Walter, *Jesus der Christus*, Mathias Grünewald Verlag, 1976.
- Kessler H., *Die theologische Bedeutung des Todes Jesu*, Düsseldorf, 1971.
- Kremer Jakob, *Die Osterevangelien — Geschichten um Geschichte*, Verlag Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1977.
- Küng Hans, *Christ sein*, R. Piper, 1974.
- Lubac Henri, *La pensée religieuse du Père Teilhard de Chardin*, Aubier, 1962.
- Id., *Credo*, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1975.
- Manaranche André, *Je crois en Jésus-Christ aujourd'hui*, Le Seuil, 1968.
- Müssner F., *Wege zum Selbstbewusstsein Jesu*, *Biblische Zeitschrift*, 12 (1968), pp. 162 ff.
- Pesch Rudolf, *Der Auspruch Jesu*, *Orientierung* 35 (1971), S. 53 ff.
- Id., *Erklärungen des Markus Evangeliums*, Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament, Freiburg, 1977.
- Rahner Karl, *Grundkurs des Glaubens*, Herder, 1977.
- Ratzinger Joseph, *Einführung in das Christentum*, Kösel Verlag, 1968.
- Id., *Dogma und Verkündigung*, Erich Wewel Verlag, 1973.
- Id., *Le Dieu de Jésus-Christ*, Fayard, 1977.
- Riccotti Joseph, *Das Leben Jesu*, Thomas Marus Verlag, Basel, 1949.

- Rops Daniel, *La vie quotidienne en Palestine au temps de Jésus*, Hachette, 1961.
- Schechter Salomon, *La pensée religieuse d'Israël*, Ed. Universitaires, 1966.
- Scheffczyk Leo, *Auferstehung, Prinzip christlichen Glaubens*, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1976.
- Id., *Katholische Glaubenswelt*, Patloch Verlag, Aschaffenburg, 1978.
- Id., *Schwerpunkte des Glaubens, Gesammelte Schriften zur Theologie*, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1977.
- Schnakenburg Rudolf, *Règne et royaume de Dieu*, Ed. de l'Orante, Paris, 1965.
- Schurman Heinz, *Jesu ureigener Tod*, Herder, 1975.
- Id., *Traditionsgeschichtliche Untersuchungen zu den synoptischen Evangelien*, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1968.
- Varillon François, *Joie de croire, joie de vivre*, Le Centurion, Paris, 1981.
- Vögtle Anton, *Was Ostern bedeutet*, Herder, 1976.
- Id., *Exegetische Erwägungen über das Wissen und Selbstbewusstsein Jesu, Gott in der Welt*, hrsg. V. H. Vorgrimler, Freiburg, 1964.
- Wiesel Elie, *Célébration hassidique, portraits et légendes*, Le Seuil, 1972.
- William Franz Michel, *Das Leben Jesu im Land und Volke Israel*, Herder, 1949.

**
*

З М І С Т

	Стор.
СУПРОВІДНЕ СЛОВО	5
I. ІСУС З НАЗАРЕТУ — МІТ ЧИ ЖИВА ЛЮДИНА?	15
II. ПРО КОНЕЧНІСТЬ ВІДКРИТИ ІСТО- РИЧНУ ПОСТАТЬ ІСУСА З НАЗАРЕТУ	21
III. КНИГИ НОВОГО ЗАВІТУ — ОСНОВ- НЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ПІЗНАННЯ ОСОБИ ІСУСА	32
1. Період виникнення книг Нового Завіту	33
2. Коли та як виникли Євангелії	37
3. Як дійшло до запису Євангелій	42
4. Автори Євангелій та їхня мета	48
5. Яка є об'єктивно історична вартість Євангелій	55
IV. ІСТОРІЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ ЗА ДАНИМИ КНИГ СТАРОГО ЗАВІТУ .	68
1. Загальний історичний огляд	68
2. Історія писана сльозами та кров'ю . . .	76
3. Апокаліптична епоха історії Ізраїля .	86
27	417

4. Політична та релігійна ситуація Ізраїля в перші роки нашої ери	93
V. ІВАН ХРЕСТИТЕЛЬ — ПРЕДТЕЧА ІСУСА	101
1. Ким був і чого навчав Іван Хреститель	103
VI. ІСУС З НАЗАРЕТУ	108
1. Від народження до хрещення в Йордані	108
2. Життя Ісуса до його виступу перед Ізраїлем	119
3. Ідея Божого царства в Ізраїлі	127
VII. ПУБЛІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІСУСА	134
1. За кого вважали Ісуса його сучасники на початку його діяльності	134
2. Прихід Божого Царства — центральна тема проповіді Ісуса	140
3. Якого Месію очікували сучасники Ісуса	147
4. Навернення — це єдиний шлях для приходу Божого Царства і тривалого перетворення світу	151
5. З приходом Ісуса настав час Божого змилювання, приблизилося Царство Небесне	158
6. Ідеал Нової людини, людини Царства	166
7. Царювання Бога — це зміна суспільних взаємин у світі	169
8. Небуденність Ісуса, мандрівного Вчителя з Назарету	182

9. Власний шлях, конфлікт і його наслідки	191
10. Трагічний кінець	201

VIII. ЗАГАДКОВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

ІСУСА З НАЗАРЕТУ	215
1. За кого вважав Ісус самого себе	215
2. Чи передбачував Ісус можливість насильної смерті і чи рахувався він з нею	223
3. Як розумів свою смерть Ісус і чи приписував він їй спасительну ролью	232
4. Вплив і наслідки смерті Ісуса на Апостолів	243

IX. ЧИ МОЖЕМО МАТИ ПЕВНІСТЬ, ЩО

ІСУС СПРАВДІ ВОСКРЕС	251
1. Воскресіння Ісуса — основа християнства	251
2. Суть появ воскреслого Ісуса	257
3. Проблема «матеріальних доказів» Христового воскресіння	263
4. 20-та глава Євангелії св. Івана — солідний доказ Христового Воскресіння	270

X. НОВА ДІЙСНІСТЬ

1. Непередбачені наслідки воскресіння	284
2. Нові проблеми учнів після воскресіння Ісуса	289
3. Суть воскресіння на підставі Книг Нового Завіту	292

4. Воскресіння Ісуса у світлі сучасної Богословії	299
5. Новий Завіт про наслідки для нас смерті Ісуса	305
6. Значення вислову «Разп'ятого же за ни» (розп'ятого за нас)	317
7. Бог і страждання у світі	326
XI. КИМ БУВ ІСУС	332
1. Як виникло це питання	332
2. Перші спроби палестинських юдео-християнських громад визначити особистість Ісуса	335
3. За кого вважали Ісуса християни грецького походження	340
4. Людина в еволюційному образі світу	352
5. Як християнство бачить людину	360
6. Місце Ісуса в еволюційному образі світу	365
7. Ісус з Назарету — Абсолютний Носій Спасіння	370
8. Ідея Спасіння в Книгах Старого Завіту	375
9. Ісус — втілення спасительної волі Божої	382
XII. ІСУС ХРИСТОС І ЛЮДИНА НАШИХ ДНІВ	389
ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ	414
ЗМІСТ	417

Книжка «Ісус з Назарету, Міт чи Спаситель?» не є сухим богословським трактатом. Легко і доступно написана, базована на текстах Священного Писання, вона багатьом із нас показує Християнство в новому малознаному світлі. Можна сміливо сказати, що вона стане основним катехитично-догматичним підручником для дорослих людей 80-90 років нашого століття. Видаючи цю працю напередодні Тисячолітнього Ювілею Хрищення Руси-України, шановний автор дав тривкий вклад і поштовх до справжнього відродження християнської духовости між нашим народом.